

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace
Filologie – český jazyk

Disertační práce

Mgr. Dmitriy Timofeev

**Jazyk českých knih historiografických zápisků
„dlouhého“ 18. století**

Language of Czech books of historiographic notes
from the „long“ 18th century

Vedoucí práce: Mgr. Alena Andrlová Fidlerová, Ph.D.

Praha, 2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 19. 4. 2018

Dmitriy Timofeev

Poděkování

Děkuji své školitelce Mgr. Aleně Andrlové Fidlerové, Ph.D. za odborné vedení práce, podnětné připomínky k jejímu obsahu a četné důležité rady.

Dále děkuji kolegům z Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK a oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v.v.i. za cenné konzultace a všestrannou podporu.

V neposlední řadě bych chtěl poděkovat Mgr. Lence Mundeové, Ph.D. za zkvalitnění jazykové stránky předložené práce.

Klíčová slova

„Dlouhé“ 18. století; 18. století; baroko; osvícenství; české národní obrození; dějiny češtiny; vývoj češtiny; barokní čeština; obrozenecká čeština; čeština „dlouhého“ 18. století; rukopis; písařský úzus; kulturní čeština; knihy historiografických zápisků; historiografie; „lidové kroniky“; gramatografie; mluvnice; barokní stylistika; barokní rétorika; dějiny pravopisu; vývoj pravopisu; dějiny hláskosloví; vývoj hláskosloví; dějiny tvarosloví; vývoj tvarosloví; vývoj lexika; Chlumeck nad Cidlinou; Kutná Hora; Milčice; Nové Strašecí; Pelhřimov; Roudnice nad Labem; František Šolc; Vojtěch Kegler; František Jan Vavák; Filip Ignác Dremsa; Antonín Štěpán; Vojtěch Jílek; Václav Preinheltra.

Abstrakt

Lingvistické bádání zejména posledních desetiletí prokázalo neopodstatněnost staršího názoru, že česky psaná díla vznikající od druhé poloviny 17. století do konce 18. století byla projevem úpadku českého jazyka a literatury. Většina odborných studií ovšem analyzovala tištěné památky; rukopisné prameny se zkoumaly spíše okrajově a nesoustavně. Cílem této disertační práce je předložit podrobnější obraz jazykového úzu v původních rukopisných dílech vzniklých v průběhu „dlouhého“ 18. století.

Těžištěm práce je lingvistický rozbor sedmi rukopisných knih historiografických zápisků: *Některých památek* Františka Šolce z let 1726–1736, první knihy *Paměti některých* Vojtěcha Keglera z druhé třetiny 18. století, prvního svazku *Spisů pamětních* Františka Jana Vaváka z let 1770–1783, *Paměti* Antonína Štěpána z poslední čtvrtiny 18. století, *Knihy pamětní* Vojtěcha Jílka z 80. let 18. století, *Knížky pamětní* Filipa Ignáce Dremsy z let 1787–1809 a *Novostrášecké kroniky* Václava Preinheltra z let 1801–1834.

Předmětem výzkumu jsou jednotlivé jazykové jevy v pravopisné, hláskoslovné, tvaroslovné a lexikální rovině, jež jsou považovány za příznačné pro tzv. barokní češtinu. Výsledky analýzy jsou interpretovány v kontextu dobových jazykových a mimojazykových skutečností, především mluvnických, slovníkových a rétorických doporučení, ale také stavu školství, knižního trhu i rukopisné kultury.

Na základě získaných údajů a jejich konfrontace se závěry kvantitativního rozboru řady pramenů ze 17. a „dlouhého“ 18. století práce konstatuje, že autoři zkoumaných rukopisů se zpravidla řídili dobovými představami o úzu psaného jazyka, v rámci něhož se vedle dominantní podoby jazykové jednotky připouštělo užívání jejích variant. Realizace této „rozkolísané“ podoby kulturní češtiny v jednotlivých knihách historiografických zápisků je přitom závislá na vzdělání písaře, předpokládaném účelu sepsání textu a dalších vnějších činitelích.

Keywords

“Long” 18th century; 18th century; Baroque; Enlightenment; Czech National Revival; history of Czech language; development of Czech language; Czech language in the Baroque period; Czech language in the times of the Czech National Revival; Czech language in the “long” 18th century; manuscript; scribe’s usage; cultural Czech language; books of historiographic records; historiography; “folk chronicles”; gramatography; grammar books; Baroque stylistics; Baroque rhetoric; history of spelling; development of spelling; history of phonetics; development of phonetics; history of morphology; development of morphology; development of the lexis; Chlumeck nad Cidlinou; Kutná Hora; Milčice; Nové Strašecí; Pelhřimov; Roudnice nad Labem; František Šolc; Vojtěch Kegler; František Jan Vavák; Filip Ignác Dremsa; Antonín Štěpán; Vojtěch Jílek; Václav Preinhelster.

Abstract

The traditional view describing Czech literary works written in the period from the late 17th century to the end of 18th century as signs of decline in the level of Czech language and literature has been successfully overcome by linguists over the past few decades. However, most papers covering the topic were focused on prints; handwritten sources are being analysed marginally and unsystematically. The aim of this dissertation is to provide a more detailed picture of the language used in original handwritten works from the “long” 18th century.

To meet the set objectives, the following seven handwritten books of historiographical notes have been selected for close analysis: *Některé památky* written by František Šolc in the period from 1726 to 1736, the first volume of *Paměti některé* written by Vojtěch Kegler in the middle of the 18th century, the first volume of *Spisy pamětní* written by František Jan Vavák between 1770 and 1783, *Paměti* by Antonín Štěpán from the last quarter of the 18th century, *Knihy pamětní* written by Vojtěch Jílek in the 1780's, *Knížka pamětní* written by Filip Ignác Dremsa in the period from 1787 to 1809 and *Novostrážská kronika* by Václav Preinhelster written between 1801 and 1834.

The research targeted specific linguistic phenomena considered typical for the so called “Baroque Czech language” at the spelling, phonetics, morphology and lexis levels. The results of the analysis have been construed in the context of contemporary linguistic and extralinguistic facts, especially pieces of grammatical, lexical and rhetorical advice, considering also the situation of the educational system, the book market and the handwriting culture.

Contrasting the gained data to the results of the quantitative analysis of various sources from the 17th and 18th centuries has led to the conclusion that the authors of the examined handwritten works usually followed contemporary views on written language usage, which allowed writers to use alternative variants of linguistic units along with their dominating forms. The application of such an “unstable” form of the cultural Czech language in the individual books of historiography records largely depends on the education of the scribe, the intended purpose of the text and other external factors.

Obsah

0. Úvod	8
0.1. Cíle práce	8
0.2. Struktura práce	8
0.3. Zásady transliterace a transkripce	9
1. Reflexe barokní češtiny a češtiny „dlouhého“ 18. století	11
1.1. Dobová recepce barokní češtiny a češtiny „dlouhého“ 18. století	11
1.2. Recepce barokní češtiny a češtiny „dlouhého“ 18. století v 19., 20. a 21. století	19
1.3. Vybrané problémy hodnocení barokní češtiny a češtiny „dlouhého“ 18. století	31
2. Knihy historiografických zápisků a postupy použité při výzkumu jejich jazyka	34
2.1. České kronikářské záznamy venkovské a maloměstské provenience a analyzované knihy historiografických zápisků	34
2.2. Postupy použité při výzkumu jazyka knih historiografických zápisků	43
3. Přehled stavu a vývoje školství, knižního trhu a rukopisné kultury v českých zemích v „dlouhém“ 18. století	52
3.1. Přehled stavu a vývoje školství na českém venkově a ve městech v „dlouhém“ 18. století	52
3.2. Přehled stavu a vývoje knižního trhu a rukopisné kultury v českých zemích v „dlouhém“ 18. století	69
3.3. Možný vliv vzdělanosti a knižního trhu v českých zemích v „dlouhém“ 18. století na vývoj češtiny	80
4. Jazyk knih historiografických zápisků „dlouhého“ 18. století	83
4.1. Analýza pravopisných jevů	83
4.2. Analýza hláskoslovných jevů	120
4.3. Analýza tvaroslovných jevů	142
4.4. Charakteristika slovní zásoby	163
4.5. Charakteristika stylistických prostředků	248

5. Závěr	267
5.1. Shrnutí jednotlivých kapitol	267
5.2. Závěrečná hypotéza, potenciál pro další bádání	271
6. Bibliografie	275

0. Úvod

0.1. Cíle práce

Cílem mé disertační práce je zachytit základní rysy jazyka původních českých rukopisných památek vzniklých v průběhu „dlouhého“ 18. století.

Literárněvědné a diachronní lingvistické bohemistické bádání posledního desetiletí 20. století a zejména začátku 21. století definitivně změnilo pohled na českojazyčnou slovesnou produkci druhé poloviny 17. století a „dlouhého“ 18. století dříve vnímanou jako „úpadková“. (Andrlová Fidlerová, 2013a; Andrlová Fidlerová, 2013b; Kosek – Šlosar, 2016a; Lehár 1998a; Lehár 1998b; Stich, 1991; Stich, 1996 aj.) Ovšem přestože někteří autoři upozorňují na to, že pro zmíněné období je typická koexistence tiskařské a písařské slovesné kultury, jež se vzájemně liší v řadě aspektů (Berger, 2009; Čejka, 1999; Fidlerová, 2000, s. 50–80; Fidlerová, 2008, s. 50–78; Timofejev, 2013a), většina prací věnovaných češtině doby baroka či raného obrození zkoumá především památky vydané tiskem. (Janečková, 2009; Kosek, 2008a; Kosek, 2008b; Šimečková, 2016 aj.) O jazyce rukopisných pramenů pojednávají převážně cenné přehledové studie (Berger, 1999; Fidlerová, 2009a; Fidlerová, 2009b) nebo analýzy dílčích aspektů jednotlivých textů. (Andrlová Fidlerová, 2012; Nedvědová, 2017; Timofejev, 2014a; Zemanová, 2010 aj.) Předložená disertační práce nabízí komplexnější rozbor pravopisné, hláskoslovné, tvaroslovné, lexikální a stylistické roviny několika knih historiografických zápisků pořizovaných od 20. let 18. století do prvního desetiletí 19. století ve středočeské nářeční oblasti a přilehlých lokalitách. Výsledky výzkumu jsou zasazeny do kontextu dosavadních poznatků o dobové situaci ve vzdělání, knižním trhu, písařské a čtenářské kultuře či podobě češtiny v tiscích. Závěry a hypotézy obsažené v mé práci mohou sloužit jako výchozí bod pro hlubší bádání o stavu a užívání psané varianty českého jazyka v raném novověku i na přelomu 18. a 19. století.

0.2. Struktura práce

Práce se skládá ze čtyř částí. V první části popisují vývoj názorů na češtinu především „dlouhého“ 18. století počínaje soudobými postřehy a konče novějšími studiemi; kromě toho upozorňují na některé problémy, jež vyvstávají před badatelem při výzkumu češtiny toho období. Druhá část charakterizuje mnou zvolený materiál a jeho důležité postavení v dějinách české slovesnosti, dále pojednává o použitých postupech při analýze jednotlivých jazykových rovin. Třetí část obsahuje přehled stavu školství a tendencí ve vývoji knižní a

rukopisné produkce v českých zemích v „dlouhém“ 18. století. Ve čtvrté, analytické části je předložen rozbor jazykových jevů příznačných pro zkoumané památky. V oddílech věnovaných záznamu jednotlivých fonémů či hláskových skupin a morfologickým specifikám ilustruji svoje závěry pomocí kvantitativních shrnutí. V kapitolách podávajících výklad o slovní zásobě a stylistických prostředcích komentuji vybrané skupiny zkoumaných lexikálních jednotek či slovních spojení. Snažím se přitom interpretovat získaná data v první řadě na základě jejich porovnání s doporučeními a údaji dobových jazykově reflexivních pramenů a informacemi o barokní češtině, kterými v současnosti disponuje jazykověda.

0.3. Zásady transliterace a transkripce

V disertační práci jsou uplatněny dva typy přepisu tištěných a rukopisných památek vzniklých v období od 16. do 19. století, a to transliterace a transkripce.

Transliterace je použita pro přepis delších úseků citovaných českých, německých a latinských děl a pro záznam titulů pramenů v bibliografickém seznamu literatury. Při transliteraci vycházím z interních *Podkladů pro ediční poznámku k transliterovaným textům* oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. i. (Podklady, 2016), jež mírně modifikuji s ohledem na specifika mnou uváděných pramenů a technické možnosti.

Z původní grafické stránky nezachovávám strukturu zobrazení textu (dvousloupcovou, tabulkovou aj.) ani dělení slov a přepisuji text *in continuo*. Neoznačuji rozličné druhy písma použité v tisku či v rukopisu (frakturu, antikvu, novogotickou polokurzívu, humanistickou polokurzívu aj.); jsou-li zmíněné rozdíly důležité pro výklad či interpretaci materiálu, doplňuji citaci náležitým komentářem. Kurzívu používám pro záznam příkladů jednotlivých jazykových jevů v citovaných mluvnicích bez ohledu na to, jakým způsobem jsou zvýrazněny v původních pramenech. Kromě toho ve vybraných případech vyznačuji kurzívou lexémy či slovní spojení, které ilustrují mnou rozebírané jevy. Nezachycuji živá záhlaví, kustody, marginálie ani číslování stran. Naopak, zachovávám hranice slov, podobu zkratk, interpunkční znaménka, značení kvantity vokálů i distribuci velkých a malých písmen v souladu s originálem.

V českých textech ponechávám minuskulní grafémy «*f*», «*š*» a «*l*». Nezavádím ovšem speciální znaky pro přepis grafému «*b*» s bříškem, «*h*» s bříškem, «*g*» s diakritickým znaménkem nebo «*g^ě*». S výjimkou již zmiňovaného grafému «*š*» přepisuji všechny druhy

významotvorných diakritických znamének nad konsonanty pomocí háčku a všechny druhy významotvorných diakritických znamének nad vokály pomocí čárky, úzus jednotlivých písařů přitom komentuji zvlášť. V citacích německých textů přepisuji grafém «á» grafémem «ä», grafém «ó» grafémem «ö» a grafém «ü» grafémem «ü». Při transliteraci latinských textů diakritická znaménka nezachycuji.

Do transkribované podoby ve vybraných případech převádím především jednotlivá slova či slovní spojení, která ilustrují dílčí jevy v rozličných rovinách jazyka. Tento postup pomáhá předejít problémům při charakteristice stejných jazykových jednotek, zejména morfémů a lexémů, zaznamenaných ve zkoumaných rukopisech několika způsoby. Kromě toho pro usnadnění vnímání textu transkribuji všechny citované fragmenty v oddíle 4.4., zkrácené tituly použitých pramenů či kratší fragmenty nepřímo citovaných textů. Řídím se přitom *Zásadami transkripce českých textů z barokní doby* Josefa Vintra. (Vintr, 1998)

Oproti Vintrovým doporučením však doplňuji chybějící diakritická znaménka nad vokály. Vzhledem k tomu, že se v analyzovaných památkách kvantita samohlásek téměř nezachycuje, předpokládám, že vliv nářečí na její grafický záznam je zcela vyloučen. Interpunkci standardizuji v souladu s novodobými pravidly, *commu* a *virguli* sjednocuji na čárku. Rozepisuji zkratky, ovšem neopravuji písařské chyby a neprovádím žádné jiné zásahy do textu.

1. Reflexe barokní češtiny a češtiny „dlouhého“ 18. století

Druhá polovina 17. a zejména 18. století patří k nejkontroverznějším epochám v dějinách češtiny. Jak poznamenal Václav Velčovský, „[m]álokteré dějinné období bylo při své (meta)interpretaci tak masivně využito ke specifickým propagandistickým účelům jako baroko v českých zemích“. (Velčovský, 2012, s. 43) Velkou roli v tom hrála značná rozkolísanost jazykových, literárních a obsahových kvalit dobových tištěných a rukopisných památek. Zmíněná rozkolísanost umožňovala najít argumenty těm, kdo pohlíželi na barokní období jako na úpadkové, ale naopak i obhájčům českého katolického baroka.

V této kapitole bych chtěl nastínit, jak byla vnímána čeština a česká slovesnost především „dlouhého“ 18. století¹ současníky a rovněž historiky jazyka a literatury žijícími v pozdější době. Podávám přehled vývoje jejich hodnocení; nekladu si však za cíl podrobněji kritizovat jednotlivé názory. Vybrané charakteristiky barokní češtiny² budou následně konfrontovány s výsledky mé analýzy v kapitole 4.

Vzhledem k tomu, že v publicistických a odborných pracích je česká slovesnost vzniklá v druhé polovině 17. a 18. století často popisována jako celek, i v mém přehledu budou zastoupeny úvahy o barokní češtině jako o samostatném jevu. Hlavní pozornost ovšem věnuji charakteristikám češtiny „dlouhého“ 18. století.

1.1. Dobová recepcce barokní češtiny a češtiny „dlouhého“ 18. století

Častým tématem děl reflektujících jazyk již od počátku 18. století bylo postavení a funkce češtiny ve společnosti. První desetiletí národního obrození jsou charakteristická nárůstem především gramatografické produkce (Koupil, 2015a, s. 61–100) a takzvaných obran českého jazyka (Pražák, 1945, s. 88–241), které zohledňují i jiné dílčí aspekty dobového stavu češtiny.

Nejstarší známé hodnocení pořízené zástupcem generace narozené po třicetileté válce patří plzeňskému duchovnímu Antonínu Frozínovi. Frozín ve své předmluvě k překladu *Obroviště mariánského Atlanta* jezuity Wilhelma Gumppenberga popisuje prostředí,

¹ Ve své práci používám pojem „*dlouhé*“ 18. století, jenž se častěji objevuje v historických dílech než v lingvistických studiích a vždy se definuje s ohledem na předmět zkoumání. (Cornfield, 2011, s. 517) V kontextu dějin češtiny vymezují toto období posledními desetiletími 17. století, kdy následkem ekonomického vývoje začíná proces obnovy pozastavených či vzniku nových českých škol a tiskáren, a první třetinou 19. století, kdy díky státním reformám dochází k výraznému rozšíření vzdělanosti v Čechách i téměř úplnému ustálení a sjednocení systému výuky češtiny (podrobněji o tom viz kapitolu 3).

² Pojem *barokní čeština* uvádím v souladu s definicí *Nového encyklopedického slovníku češtiny* především pro označení podoby psaného jazyka charakteristické pro období, jehož trvání „se rozpíná od doby symbolicky reprezentované rokem 1620 do poslední čtvrtiny 18. století“. (Kosek – Šlosar, 2016b, s. 155)

v němž se užívá český jazyk na začátku 18. století. Čeština podle něj nejvíce „při Lidu fproftném/ po Měftečkách malých rozptyleném/ wzláftně Wefňáckém/ Nádennjm/ Nádwarnickým/ a Worném/ téměř gako v Kraginách giných/ giný tam zwyklý Gazyk/ po fproftině fe držj“, což Frozín považuje za „znamenj nehynutj“ jazyka. Autor dále zdůrazňuje zájem o četbu v zemi, upozorňuje ovšem na nedostatek českých tisků a klesající autoritu češtiny, za níž se někteří vlastenci narození v Čechách stydí. (Frozín, 1704, s. 11, 17–21)

Skutečnost, že současníci nevěnovali češtině dostatečnou pozornost, zmiňuje též Ondřej de Waldt v kázání *Boëmici praeconium idiomatis* z roku 1729: „Ego certe non video, cur tam multi imprudenter hoc aspernentur idioma!“ (Vašica, 1938, s. 13)

Hrabě František Josef Kinský v anonymně vydaném spisu *Erinnerung über einen wichtigen Gegenstand von einem Böhmen*, stejně jako téměř 70 let před ním Frozín, konstatuje neuspokojivou znalost českého jazyka v prostředí měšťanstva a šlechty; za hlavní mluvčí češtiny označuje obyvatele venkova a maloměsta. (Kinský, 1773, s. 132)

Obrana jazyka českého proti zlobivým jeho utrhačům Karla Ignáce Tháma také obsahuje invektivy ohledně zanedbání češtiny adresované především zástupcům vyšších společenských vrstev, již „z gazyka otcowlkého ani zbla nevměgj, a vměgjce geg, za něg fe ftydj“. (Thám, 1783, s. 21, 26)

Velmi pesimisticky vnímá situaci češtiny v 18. století i knihtiskař Václav Matěj Kramerius, jenž tvrdí, že český jazyk v „ofmnáctém stoletj [...] hrubě přiffel k potlačenj“, ne-li „k zapomenutj“. (Kramerius, 1790, f. Iir)

Ne příliš často vzpomínaným, přesto však důležitým dobovým pramenem pro zkoumání recepce češtiny je recenze veselohry Jana Josefa Zeberera *Kníže Honzik* z roku 1771. Autor recenze, František Martin Pelcl, v ní prohlašuje 70. léta 18. století za novou etapu ve vývoji češtiny následující po 150 letech „neužívání“ jazyka. Předurčuje tak periodizaci dějin češtiny na barokní a obrozenecké období, jež se posléze ujala v 19. století a dodržuje se v základních rysech i dodnes. (Kosek – Šlosar, 2016b; Šlosar, 2016b) Kromě toho Pelcl pravděpodobně jako první označuje období po roce 1620 za epochu „celkového úpadku“ jazyka: „Daß aber feit faft anderthalb hundert Jahren, diefe flavifche Mundart in eine Unthätigkeit verfallen, davon hat der gelehrte Schlötzer, in feiner Gefchichte der Slaven fchon die Urfache zum Theil angegeben. Es fcheinet aber doch, daß es noch patriotifche Männer giebt, welche dem gänzlichen Verfalle unferer Muttersprache [...] vorzubeugen fuchen“. Pozoruhodné je, že Pelcl přitom nejvíce oceňuje Zebererovy pokusy o vytvoření české divadelní terminologie, jež nahrazuje německé a latinské výrazy českými

novotvary. (Pelcl, 1771, s. 363–364) Na výroky o současném postavení českého jazyka a slovesnosti narazíme i v dalších Pelclových spisech. V předmluvě k vydání *Příhod Václava Vratislava z Mitrovic* Pelcl zmiňuje nedostatek původních českých tisků nenáboženské povahy a opovrhování česky psanou literaturou vůbec, především v Praze: „[A] kdoby se v našých Knihařůw w Praze na českau Knjhu ptał a gi kaupiti chtěl, bylby k Pofměchu Prodáwagicým.“ (Pelcl, 1777, f. 3v) V projevu *Akademische Antrittsrede über den Nutzen und Wichtigkeit der Böhmischen Sprache* z roku 1793 již ovšem mluví o změně situace a zvýšení počtu „dobrých česky psaných knih“ na trhu: „Es wäre zu lang alle diejenigen hier anzurühmen, welche sich seit einigen Jahren bemühen, der Böhmischen Sprache ihren alten Glanz wiederzugeben, und es sind wirklich seit dieser Zeit mehr, als in den vorgehenden achtzig Jahren, gut böhmisch geschriebene Bücher an Licht getreten.“ (Pelcl, 1793, s. 22–23) Stejnou myšlenku i s uvedením příkladů opakuje Pelcl o pět let později v jednom z dialogů druhého vydání příručky *Grundsätze der böhmischen Grammatik*: „Mnoholi bylo spisowatelů Českých od léta 1700 až 1750? Bylo gich as patnáct, ale pohřjchu! mohliby se spjše kazyteli než spisowateli Českými nazýwati“, „Takéli pak se Čechowé nynj o vzdělánj gazyka swého přičiňugj? Mohu wám řjcy, že welmi fnažně, a že od léta 1750 až do dnešnjho dne přes fto spisowatelů Českých počjtáme“, „Gfauli [české knihy vydané po roce 1750] pak také dobře pfané? Na wěšljm djle a zwlášťě těchto poslednjch let téměř tak dobře, gakož kdy Hágek, Weleflawjna, Kocyn anebo Komenký pfali. Zwlášťě ty, genž se Krameryufowým přičiňenjm wydáwagj.“ (Pelcl, 1798, s. 261–263) Přesto Pelcl konstatuje, že hlavními mluvčími češtiny jsou stále obyvatelé venkova a maloměsta. Vyjadřuje se k tomu v dialogích prvního vydání *Grundsätze*: „Gděte na trh, za bránu, aneb do prwnj wfy, a zkufýte toho. Tam hned potkáte lidi, kterj gináč nemluwj než čelky“, „Tak geft, a na statku mého Pana Otce sedlácy gen čelky mluwj.“ (Pelcl, 1795, s. 264–265)

Tyto postoje s Pelclem sdílí i Jan Rulík, což je patrné z jeho spisu *Sláva a výbornost jazyka českého*. Rulík v něm potvrzuje rozšíření češtiny v první řadě „w městech a po wfých“, kritizuje měšťanstvo kvůli tomu, že dává děti na studium do německých škol, stěžuje si na nedostatek původní literatury a vkládá naději do snah soudobých českých spisovatelů: „Předce wfak, když se zdálo, že giž řeč Česká dofti potlačena a takměř pochowána geft, někteřj oprawdowj a wěrnj Wlaftency powftali, a widauce, že se milý gazyk gegich ku pádu nachyluge, fwau rychlau pomocý gemu přispěti hleděli.“ (Rulík, 1792, s. 35–36, 43–45)

Na svou dobu ojedinělý názor na český jazyk a slovesnost „dlouhého“ 18. století zastává Josef Dobrovský. V díle *Geschichte der böhmischen Sprache und Litteratur* dává výmluvný název kapitole věnované epoše „od vyhnání nekatolíků do našich časů“ *Die böhmische Sprache geräth in Verfall* a celé období od 20. let 17. století do 80. let 18. století charakterizuje jako „die traurigste Epoche der böhmischen Sprache und Litteratur“. Stejně jako většina současníků poznamenává Dobrovský zhoršení postavení češtiny v kulturním a společenském životě českých zemí, malé zastoupení originálních česky psaných děl, nedostačující znalost mateřského jazyka ve šlechtických a měšťanských kruzích a pokles zájmu o jeho studium. Nově vznikající českou tvorbu vnímá na rozdíl od většiny vlastenecky naladěných intelektuálů skepticky. Produkce Václava Matěje Krameria či edice Františka Faustina Procházky nemohly podle Dobrovského z jazykového hlediska sloužit jako vzory pro jiné spisovatele. Dalším přesvědčením „modrého abbé“, jež jej odlišuje od většiny obrozenců první generace, je předpoklad o postupném zániku češtiny v důsledku zesílení pozic němčiny na gymnáziích, kterému nemohly zabránit ani chvályhodné iniciativy národnostně uvědomělých spisovatelů. (Dobrovský, 1792, s. 193, 202–208, 213–217)

S Dobrovským nepřímo polemizuje Josef Jungmann, který v *Druhém rozmlouvání o jazyku českém* aktualizuje Frozínovu myšlenku, že zárukou existence jazyka nejsou elity, nýbrž právě většinové obyvatelstvo. Na poznámku pochybovačného Protivy, že je čeština „sedlským“ jazykem, jímž mluví „Sedlácy, a něco měšťanstwa w menšich městech“, kdežto ve větších městech „za Češtinu se styděj“, vlastenec Slavomil odpovídá: „Zagifté, pokud ten weliký obecného lidu zástup Čelky mluwj, pléfati nad pohřbem Čecha geft fměštno“, „každý gazyk tu, kdež doma, fedlšký geft, a [...] fedlák geft obywatel země neypředněgšj“. (Jungmann, 1806b, s. 342–344) Nesouhlas s charakteristikou češtiny posledních desetiletí 18. století podanou Dobrovským vyslovuje Jungmann i ve své *Historii literatury české*. Podle Jungmanna je to období „wzkříšení“ českého jazyka, které se charakterizuje ústupem „prostomluwy“ v literárních textech, jejím nahrazením jazykem „zlatého tak nazwaného věku (wygmauc geho poklésky)“ a stabilizací „dobropjsemnosti“, jež „w celosti zachowává se posawad ta, kterau bratřj v biblj Kralické uwedli“. (Jungmann, 1825, s. 492)

Vztah vyšších společenských vrstev k češtině zůstává ve středu zájmu autorů jazykově reflexivních textů i v prvních desetiletích 19. století. V hodnocení tohoto vztahu se ovšem doboví intelektuálové často neshodují. Například na samotném počátku 19. století je František Jan Tomsa potěšen stoupající popularitou češtiny mezi studenty a

šlechtou. (Tomsa, 1805, s. 5–8)³ Avšak více než deset let po něm si Josef Rautenkranc stěžuje na neochotu měšťanů a šlechty učit se mateřtině a na výrazný nedostatek českých knih. (Rautenkranc, 1818, s. 89) Nezáměr o náročnější četbu v mateřském jazyce konstatuje i Josef Vojtěch Sedláček, jemuž se v polovině 20. let 19. století povedlo prodat pouze sto exemplářů odborného spisu *Základové přírodnictví*. (Jelínek, 1962, s. 314)

V posledních desetiletích 18. století se jedním z klíčových témat dobové reflexe jazyka stává nadbytečné množství přejatých slov, především germanismů, ve slovní zásobě.⁴ Vydavatel a redaktor *Pražských českých novin* František Kozuri označuje tuto skutečnost za příznak „pádu svatováclavské řeči“ a zároveň ji využívá k reklamním účelům: v prvním čísle svého periodika prohlašuje, že „Žádných zněmčilých Słow“ nechce „w njch vžjwati, Aniz s myŕlennými Cety ge wycpáwati“. (Kozuri, 1782, f. Ar)

Nad přebytkem přejímek se pohoršuje i Jan Alois Hanke z Hankenštejna v pojednání *Empfehlung der böhmischen Sprache und Literatur*: „So hört doch auf, Landfleute, hört doch einmal auf, fremde Sprachen zu plündern! da die unfrige einen nicht geringen Vorrath, will ſagen einen Uiberfluß, an eigener Worten hat; iſt es nicht Wahn, und die Eitelkeit auf das höchſte getrieben?“ (Hanke z Hankenštejna, 1783, s. 14–15)

Příznačné je, že jedinou rovinou jazyka, již věnuje pozornost rozsáhlá Tháмова *Obrana jazyka českého*, je právě rovina lexikální. Thám si všímá především „mjfení ſlow Německých w gazyk [...] Čelký“, jež podle něj plyne „na djle z vkwapenj a nepozornoſti, na djle z nevměloſti, proto, že [spisovatelé] kněh Čelkých nečjtagj, w kterýchžby ſlowa zagifte prawá Čelká, ač trochu giž zatuchlá, a z zwyku wyſſlá, za čaſté nalézali“, a dále vyzývá k nahrazování přejímek českými ekvivalenty. Jako vzory uvádí Thám díla Hynka z Poděbrad, Sixta z Ottersdorfu, Daniela Adama z Velešlavína, Jana Amose Komenského, Václava Hájka z Libočan, *Bibli kralickou* a některé starší překlady. (Thám, 1783, s. 33–41)

Bratr Karla Ignáce Tháma Václav je též kritický vůči přejímkám, ačkoli původ tohoto jazykového jevu interpretuje v dobovém kontextu poněkud neobvyklým způsobem.

³ Podle nepublikovaného názoru Aleny Andrlové Fidlerové není ovšem vyloučeno, že obrozenští literární činitelé v podobných optimistických prohlášeních záměrně přeceňovali stoupající zájem o češtinu, aby touto cestou získali větší pozornost dobových elit a podnítili je k aktivnějšímu podílu na vlastenecké aktivitě.

⁴ Je důležité připomenout, že nahrazování původních českých výrazů německými a latinskými ekvivalenty bylo některými autory vnímáno kriticky již na konci 16. století. Například Matouš Benešovský jako jeden z důvodů vzniku své *Knížky slov českých vyložených* z roku 1587 uvádí přání, „aby raděgij ſweych lžbeznych ſlow vžujwati nežli cyzých“ a varuje, že „když my mnoho ſlow Německých a Latinských w ſwůg yazyk wtraufýme/ a gim rozuměti nebudem/ podobnij budeme tēm nerozumným ptákům/ kteřijž co ſe gim nawrže k gich kolácenij/ promlouwagi yak ſe naučili“. (Benešovský, 2003, s. 77/f. A3v) Nadbytečné užívání přejímek nebylo tedy pravděpodobně tendencí charakteristickou pouze pro „dlouhé“ 18. století. Novým úkazem prvních desetiletí národního obrození však byla aktualizace negativního postoje k tomuto jevu v širších kruzích českých a moravských intelektuálních elit.

V předmluvě k *Básním v řeči vázané* dává přebytek cizích slov za vinu členům Tovaryšstva Ježíšova, kteří „řeč [...] Českau w swau Jezuitskau, to gefť, nefljčnau a nemotornými flowy promjřfenau, přetwořili“. (Thám, 1785b, f. A3rv)

Jako zásadní nedostatek soudobé češtiny vnímá nadužívání germanismů i Jan Rulík: „Prawda fyce gefť, že gazyk Český také mnohých newlastnjch a cyzých flow vřjwá; wřřak nefťawá fe to z nedostatku wlastnjch flow a gmén, nýbrř z obyčege a zwyku zněmčilých Čechů, kterjř nedbagjce hrubě na něg, tak hanebně geg zpržňugj, aneb alpoň do fwé řeči rozličná cyzý flowa mjchati od Němců fe naučili.“ (Rulík, 1792, s. 12)

Josef Jungmann spojuje „poněmčení“ českého jazyka především s Prahou a mobilitou Pražanů. Vyjadřuje se k tomu ve svém slavném *Prvním rozmlouvání o jazyku českém* (Jungmann, 1806a, s. 43–46) a později, v druhé třetině 19. století, i v biografických zápiscích: „[K]am se Praha přenáší, tam němčina se valí.“ (Jungmann, 1998b, s. 70) Kromě vlivu němčiny v lexikální rovině Jungmann ostře kritizuje germanismy syntaktické („*Co gsau to za roztomilé děti?*“) a domnělý vliv německého jazyka na hláskosloví a pravopis (*Jozeff, zystem, můza*). (Jungmann, 1825, s. 492–493) Potřebu nahradit slova přejatá z němčiny ekvivalenty slovanského původu zmiňuje Jungmann i v předmluvě ke svému veledílu, *Slovníku česko-německému*. (Jungmann, 1835, s. IV–VIII)

Dalším častým předmětem jazykové reflexe v „dlouhém“ 18. století je rozkolísanost pravopisu. Zmiňuje se o ní již autor anonymního spisu *Alphabetum Boëmicum* z roku 1718, zdůrazňuje zejména problémy týkající se užívání grafémů⁵ «i», «j» a «y»: „[Q]uia non tantum in currenti scriptura, sed etiam in impresis libris Boëmicis multos errores, & discrepantias quoad accentus, ac puncta, praecipue vero circa vocabula in (i) vel (j), aut (y) definitia, nec non abufum modo dictae vocalis (y) dūm haec fine ratione pro confonante ponitur, faepus obfervavi.“ (Alphabetum, 1718, s. 5) Složitostí při rozlišování «i» a «y» si všímá ve své rozsáhlé mluvnici *Grammatica Slavico-Bohemica* i Pavel Doležal. (Doležal, 1746, f. 5v)

Na rozkolísanost záznamu jednotlivých hlásek upozorňuje František Jan Tomsa, který navrhuje jako jedno z možných řešení tohoto problému zavedení antikvy pro tisk češtiny. (Tomsa, 1812, f. A2r) Tomsovy snahy o reformu pravopisu byly ovšem explicitně

⁵ V souladu s výkladem *Nového encyklopedického slovníku češtiny* v této práci definuji graf jako „nejmenší prvek jakéhokoliv textu tištěného, zobrazeného, ručně psaného atd., který není rozložitelný na menší jednotky a který je jako takový vymežitelný proti grafům jiným“, a grafém jako invariant k pojmu graf, tj. „zabstraktnění pojmu grafu v důsledku provedené distribuční analýzy jednotlivých grafů“. Územ *Nového encyklopedického slovníku češtiny* se řídím i při označování jednotlivých grafů a grafémů. (Šeřčík, 2016, s. 598–599).

kritizovány jeho současníky, mezi něž patřil Aleš Pařízek, autor příručky pro budoucí učitele *Pravidla české dobropisebnosti*. (Pařízek, 1812, f. A2v–A3r)

Václav Hanka ve svém *Pravopisu českém* považuje za problematické označování fonému⁶ /u/ na začátku slova grafémem «v», dále pojednává o nejednotnosti v psaní grafémů «i» a «y» v rozličných pozicích či užívání spřežek «cz» a «rz». Kromě toho Hanka doporučuje vyhybat se v písemném projevu diftongizaci /ý/ v /ej/ (*meyl, muchfkey*), protetickému /v/ (*wofnáct, wosum*), „etymologicky nekorektním“ podobám slov (*aufta, Babory*) a dialektním jevům či záznamu blízkému výslovnosti (*bohactwj, efftě, dyby, wemblaud, hlůza, kerý*). (Hanka, 1817, s. 6–8, 74–93)

Historie literatury české Josefa Jungmanna v kapitole věnované období mezi lety 1620 až 1774 poznamenává, že „[n]eywjce [...] spisowatelé 18 stoletj [...] nešetřjce grammatických prawidel ani příkladů z lepšjho wěku, gediné sprostý gazyk za wůdce měli“. Za výraz „potupy“ v rovině pravopisné a hláskoslovné jsou Jungmannem považována například nesystematická označování vokalické kvantity („*nesmjrné chutj nabyt*“, „*wgjtj s wctiwosti*“), užívání majuskulí „jako v německém“ („*Wjře Křest'anské*“, „*některé Kněžj*“), psaní «y» po «ff» (*sluší, našý*), záznam projevů diftongizace /ý/ v /ej/ (*weystrahu, smeyšlegjce, nalegwati*) či úženi /é/ v /í/ („*v určitým čase*“). (Jungmann, 1825, s. 342–343)

Josef Dobrovský v druhém vydání *Lehrgebäude der böhmischen Sprache* komentuje Tomsovy návrhy pravopisných reforem týkající se užívání grafémů «u», «v» a «w»; největší prostor však věnuje odůvodnění své analogické opravy. (Dobrovský, 1819, s. XVI–XX). Stejně grafické jevy podrobně rozebírá v obhajobě návrhů Dobrovského Josef Jungmann. (Jungmann, 1829, s. 3)⁷

⁶ V souladu s výkladem *Nového encyklopedického slovníku češtiny* v této práci používám pojem foném ve významu „[n]ejmenší invariant zvukové formy jazykového znaku“. Územ *Nového encyklopedického slovníku češtiny* se řídím i při označování fonémů. (Šefčík – Palková, 2016, s. 479–482).

⁷ Ke shodě ohledně dílčích pravopisných otázek nedošla ani následující generace českých spisovatelů a gramatografů. Například František Cyril Kampelík v úvodu ke svému *Pravopisu československé řeči* poznamenává: „Wěru kormoutliwé to u nás, že každý píše jak kdo chce a jak mu napadne. Písmenky, čárky, slowička z wýšiny nadějně národní literatury do krajinských klewet a nářečisek ztrhnouti nás hrozejí. Takowouto cestou neumluwitosti, neswornosti, bezvládí čili anarchie, při všem namáhání, bohužel do chrámu oswěty a národnosti nedojdeme a dojíti nemůžeme. Hádajíce a hašteříce se o pouhé formy, k welepotřebným wěcem nikdá nepřikročíme a cizina nás dříwe pozdě zawalí.“ (Kampelík, 1845, s. V) Karel Havlíček o rok později tento stav věci popisuje s ironií jemu vlastní: „[D]le nowého plánu školního žádný již nebude přijat do třetího klasu normálního bez dwou wýminek: musí dostawit a) řádně potwřeně wyswědčení, že již aspoň jeden nowý prawopis wymyslil, b) revers, že se budoucně také žádného prawopisu wíc než rok přidržowati nehodlá.“ (Havlíček, 1846, s. 12) V podobném duchu vyznívá i jízlivý komentář Václava Bolemíra Nebeského z roku 1844 v recenzi *Sbírky pověstí moravských a slezských* Matěje Mikšíčka: „Pravopis zase nový, zase jsme bohatší! Bude to brzy zásluha, psátí beze všeho prawopisu.“ (Nebeský, 1953b, s. 111) K dobovým pravopisným polemikám viz např. Berger, 2010; Sedláček, 1993a; Sedláček, 1993b; Tešnar, 2000; Tešnar, 2003.

Méně reflektovaným aspektem barokní česky psané slovesnosti je její styltická stránka. Nejpodrobněji popisuje otázky dobového stylu Jungmann, jenž ostře kritizuje tendence v písemnictví, které neodpovídaly jeho představám o kultivování češtiny. Patří k nim v první řadě vliv mluveného jazyka na psaný text: „Nedoukům snáze ovšem psáti, jak se v jich rodině neb místě rodném mluví, neb jak se v obchodu s lidem českým mluvíti naučili než aby teprva z knih, a dokonce ze starých spisův psáti se učili.“ (Jungmann, 1998a, s. 63) Jungmann odsuzuje i archaizující snahu napodobovat češtinu období humanismu: „[Část spisovatelů] sobě gistau dobu minulosti, kterau zlatým věkem nazwati ráčila, za neywrchněgší a neydokonalegší obraz všeho psánj wystawila, a nesnášeliwě i urputně má se k těm, kteřj gen o wlas od wedaucj tam cesty se uchylugj, byť to i s naprawením a uhlazením té weliké silnice djti se mělo. Těm každý nedostatek a omyl zlatého gegich věku rowně tak swatým gest, gako zpráwnost a dokonalost gehu gazyka. Oni wšecku literaturu i we zpějwjch i w newázané řeči w auzké meze slohu skoro gediného historického těsnagj, pro strach, aby se od wýborných Weleslawjnů a Komenských neušinuli, raděgi ničeho nepjšjce, k čemu by těchto klassický gazyk nestačowal.“ (Jungmann, 1832, s. 165–166), „[C]o tu zastaralých slov, co zastaralých forem. Chtěje swj sloh slohem jejich zlepšiti, kde začiti, kde přestati, co wzíti, čeho nechati, an všeho užiti již proto nemožno, že rozdílno a někdy jedno druhému odporno jest, čili wšecko bráti, wšecko smíchati a strakatinu wywěsti ze starých a nových odranek splácanou?“ (Jungmann, 1998a, s. 63) Polemizuje zde zřejmě částečně s Josefem Dobrovským i se skupinou autorů kolem *Hlasatele českého* a jeho vydavatelem Janem Nejedlým, jenž prohlašoval, že by „wětlj gefště fláwa pro nás Čechy byla, kdybychom toho nevnaweným wynafnaženjm opět dofáhli, čehož předkowé naffi za zlatého věku Literatury České dofáhli“. (Nejedlý, 1818, s. 14)

Kromě toho právě Jungmann upozorňuje pravděpodobně jako jediný na tvaroslovné „poklesky“ v textech převážně první poloviny 18. století, mj. na užívání nekongruenčních přechodníků („*Do králowstwj se dostal, a widauce, že obywatelé etc.*“) či „stylově nižších“ koncovek („*wznešenýma ctnostmi*“, „*knihy se wynacházý*“). (Jungmann, 1825, s. 343)

Na závěr lze poznamenat, že pokud jde o recepci barokní češtiny a češtiny „dlouhého“ 18. století, můžeme u soudobých autorů nalézt řadu společných rysů. Čeština je vnímána především jako mluvený jazyk většinového venkovského a maloměstského obyvatelstva. Za zásadní překážku pro kultivování českého jazyka jsou považovány nezájem společenských elit o studium mateřštiny, malá pozornost věnovaná češtině ve školství a obecný nedostatek původní česky psané literární produkce. Nejčastěji

reflektovanými problémy jsou nadměrné užívání přejatých slov, zejména germanismů, a rozkolísanost pravopisu, především pokud jde o rozlišování grafémů «i» a «y», dále též záznam fonémů /u/ a /ú/ v pozici na začátku lexému nebo při zápisu předložky *u*. Jiné pravopisné a hláskoslovné nepravidelnosti, například diftongizace /ý/ v /ej/ či záznam protetického /v/, začínají být explicitně charakterizovány jako „sprosté“ teprve v 19. století. Nejpodrobnější dobový výčet jazykových prvků, jež „kazily“ barokní češtinu, uvádí Josef Jungmann, který mimo jiné kritizuje i zásadní stylistické nedostatky literárního jazyka prvních desetiletí 19. století, zvláště vliv mluveného úzu či přílišnou snahu o napodobování humanistických vzorů.

Představa o období od druhé poloviny 17. století do třetí čtvrtiny 18. století jako o epoše úpadku (*Verfall*) jazyka se začala utvářet již v 70. letech 18. století a byla definitivně ustálena a doplněna příklady jevů z několika jazykových rovin v Jungmannově *Historii literatury české* z roku 1825. Koncept „pádu“ češtiny se přitom vztahoval především na tištěnou literární produkci a s výjimkou kritiky nadbytečného užívání germanismů se netýkal rukopisných textů nebo mluveného projevu. Příznačná je též skutečnost, že ačkoliv velká část dobových autorů, zejména zástupců prvních obrozeneckých generací, jazyk předchozích dob odsuzuje, nejmenuje přímo žádný pramen, jenž by úpadkovou češtinu znázorňoval. V období od 70. let 18. století do 20. let 19. století je ve většině citovaných textů kladně hodnoceno zvýšení nákladů česky psaných knih. Pravidelně se však upozorňuje na již zmíněnou rozkolísanost ortografie a stálý přebytek přejímek v slovní zásobě. Tyto otázky však byly diskutovány i ve druhé polovině 19. století.

1.2. Recepce barokní češtiny a češtiny „dlouhého“ 18. století v 19., 20. a 21. století

Jak již bylo řečeno v kapitole 1.1., v prvních desetiletích 19. století se rozšířilo vnímání kvality a kvantity českých tisků doby baroka a „dlouhého“ 18. století jako výsledků celkového úpadku slovesnosti.

K prvním náznakům změny této recepce dochází v druhé třetině 19. století. Projevuje se to ovšem ve velmi omezené míře především na poli romantické a realistické literární kritiky a publicistiky.

O proměně dobového vkusu svědčí například stať Václava Bolemíra Nebeského *Literatura lidu* z roku 1847. Nebeský zdůrazňuje podceňování kulturní hodnoty starší knižní produkce určené zástupcům venkovského a maloměstského prostředí. Zároveň upozorňuje na trvalou existenci barokní literární tradice, jež si i v 40. letech 19. století

zachovává svůj konzervativní ráz nejen v obsahu, ale i v grafickém provedení tisků:

„Mohli bychom ji nazvati starou, ale také novou literaturou, jelikož lid rozdílů toho nezná a spisy jeho, o kterých tu pojednat hodláme, zůstaly až posavad při velikém svém stáří mladé, neboť jsou obyčejně tištěny *roku tohoto* [...] Evropská latina se jich posud nedotkla, ani pravopis obdobný [...] tu ještě panuje bratrské *y* v celé slávě a konzervativní švabach [...] Celé vydání teprve vloni z oficíny vyšlé vypadá skoro jako ono, které před několika sty lety na světlo boží vykročilo, a proč ne? [...] Poklad tento sta let snášený, šetrně uschovaný a od praotců zděděný arci za časů novějších se již tak nectí.“ (Nebeský, 1953a, s. 75–77)

Jako úpadkovou nereflektuje českou slovesnost „dlouhého“ 18. století ani Jan Neruda. V komentáři k edici rukopisných historiografických zápisků Václava Hodka z Ouholic, vzniklých na přelomu 18. a 19. století a vydaných v *Hlasu* v roce 1862, Neruda popisuje jejich vesměs archaický „jazyk a sloh“ jako „vždy přesný a příjemný“. (Neruda, 1924, s. 204)

Názor kritiků na barokní literární produkci jako na zajímavý a důležitý soubor pramenů, jenž zasluhuje větší pozornost a hlubší výzkum (Nebeský, 1953a, s. 84–86), však nesdílejí představitelé akademického prostředí, kteří se drží koncepce vyjádřené v Jungmannově *Historii literatury české*.

Například podle Aloise Vojtěcha Šembery „[p]oražením strany evangelické na Bílé Hoře nastala řeči české zkáza a úpadek veliký“, „jevila se ve spisech vždy větší a větší neznalost gramatiky a skladby, a ku konci té doby germanismy a latinismy v mnohých spisech jen se hemžily“, „[s]pisovalo se vůbec málo, a co sepsáno, nemělo mnoho jádra“. Za hodnotné považuje Šembera „spisy Komenského a některé jiné, jichž původcové učení nabyli ještě ve školách před r. 1620“, neuvádí ovšem žádné dílo, jež „známky sešlosti a úpadku na sobě má“. V souvislosti s lexikálními novotvory zmiňuje pouze několik pramenů, mezi něž patří Rosova *Čechořečnost* či Pešinův *Předchůdce Moravopisu*. (Šembera, 1869, s. 74, 79–81)

Ještě kritičtěji popisuje českou slovesnost „dlouhého“ 18. století Ferdinand Čenský: „Ta pustá pláň – to byla v století minulém česká literatura, ta umrlčí krypta – připravována jazyku našemu [...] Nějaká modlitební kniha [...] nějaký katechismus, žaltář, kancionál, úryvky historie církevní, nanejvýš nějaká gramatická (vlastně negramatická) pravidla, kteráž jména mluvnické nezasluhovala [...] k tomu čítací kniha či pomůcka, psaná češtinou nevybranou, ba ohavnou, pravopisem bez ladu a skladu, tu nebo tam nesoustavné sebrání slov a špatných frází v nějaký neladný celek, jemuž jméno lexika ani nepříslušelo.“

(Čenský, 1876, s. 81) Avšak stejně jako v Šemberově případě nejsou ani Čenského tvrzení podložena příklady.

Jaroslav Vlček v *Dějínách literatury české z přelomu 19. a 20. století* také odsuzuje barokní literární produkci: „[S]lovesnost zjednostraněla a zplaněla, spisovný jazyk podléhal zkáze a rozkladu. To bylo ovoce literatury *neliterární* [...] spisovná čeština [...] v literatuře toliko na agitační a polemický prostředek protireformační stlačovaná, klesala na úroveň mluvy selské.“ (Vlček, 1960a, s. 463) Vlček ovšem nevztahuje svá tvrzení na veškeré česky psané texty a upozorňuje na delší trvání odkazu humanistické češtiny v emigrantském a evangelickém prostředí. Z osobností posledních desetiletí 18. století vyzdvihuje Vlček především Krameria, jehož „právem nazývají Veleslavínem století osmnáctého“. (Vlček, 1960a, s. 460–464; Vlček 1960b, s. 107, 202)

Ve 20. století se již česká barokní slovesnost stává předmětem akademických diskuzí. Jejich účastníci nezpochybňují funkční a sociální omezení češtiny v druhé polovině 17. a v 18. století (viz např. Bělič, 1955, s. 23–24; Cuřín, 1964, s. 116–118; Havránek, 1951, s. 89–90; Komárek, 2012, s. 34–35; Kosek, 2003, s. 16–17; Pleskalová, 2001, s. 10; Vodička, 1958, s. 36), nejvýrazněji se však rozcházejí v hodnocení stavu jazyka a jeho návaznosti na předchozí tradici.

Ve velké části odborných prací první poloviny 20. století se opakují starší charakteristiky. Podle Václava Vondráka „[v]šechny spisy stol. XVIII. jsou svědectvím stále hlubšího úpadku českého jazyka“, v kterém se vyskytují „prvky dialektické, jichž jinak jazyk spisovný nepřipouští, nebo tvary skrz naskrz chybné“. (Vondrák, 1926, s. 36)

Radikální výroky na adresu českého barokního písemnictví patří Václavu Flajšhansovi, dle něhož se česká slovesnost od poloviny 17. století vyznačuje „skoro naprostým zánikem a jazyk doma nejhlubším úpadkem“, který „nejpatrněji se jeví [...] na českých mluvnicích“. Postavení první obrozenecké generace podle Flajšhans bylo „asi takové v očích tehdejší vrstvy vzdělanců a šlechty, národ reprezentující, jako kdyby někdo ve Francii chtěl křísiti keltštinu a postaviti ji na místo vládnoucího jazyka dobytých cizích, francouzštiny“. Kromě Rosy a Pohla, kteří byli tradičními terči kritiků barokní češtiny, odsuzuje Flajšhans i Komenského *Labyrint světa*, jenž není psán „ryze českým jazykem: trpí dlouhými a někdy nepřesnými periodami, užívá hojně slov německých“. (Flajšhans, 1924, s. 293–299, 310)

Kritická hodnocení češtiny „dlouhého“ 18. století v některých studiích odrážejí i osobní zaujatost autorů. Například Miloš Weingart usuzuje, že po událostech roku 1620 „rázem byla odplavena bohatá úroda, ke které jazyk dozrál v šťastnějších dobách

předchozích“, „jazyk sám klesal a divočel, pozbýváje pevné kulturní organisace“, „[p]o stránce lexikální vůbec nabývají knihy obhroublosti a křiklavých barev, po stránce gramatické správnosti upadají [...] čím dál tím více [...] Byl to přirozený následek [...] přetržení [...] kulturní tradice“. Vyzdvihuje přitom Krameriova vydání knížek lidového čtení jakožto texty psané „jazykem [...] nehledíme-li ke germanismům [...] velmi čistým“, jelikož za jejich autora považuje samotného Krameria a jeho přátele. Ve skutečnosti se však jedná o edice starších památek s mírnými redakčními zásahy, tj. o ukázkový příklad nepřerušeno trvání tradice Weingartem označené za přetrženou. (Weingart, 1918, s. 28–33)

Podobnou tendenci lze pozorovat i u Jaromíra Běliče, jenž ve své studii o Palackém tvrdí, že v prostředí evangelíků, „kde se udržovaly staré náboženské knihy, nebyla nikdy přerušena tradice spisovné češtiny předbělohorské“ (Bělič, 1949, s. 173), ačkoliv v pozdějších pracích zdůrazňuje, že v české barokní slovesnosti panuje všeobecný „nedostatek jazykové tradice“, jenž se projevuje „postupně vzrůstajícím rozkladem poměrně ustálené normy“. (Bělič, 1955, s. 23)

Nesouhlas s tezí o výrazném poklesu kvality česky psané produkce a násilném přetržení kulturní tradice v období baroka, jež se často vyskytuje v pracích lingvistů, lze na začátku 20. století pozorovat u literárních vědců. Kupříkladu Arne a Jan Novákoví v čtvrtém vydání *Přehledných dějin literatury české z 30. let 20. století* konstatují v lidových písních a pověstech „[t]varoslovnou správnost, syntaktickou obratnost, slovníkovou hojnost“ a mluví o „jednotě literární tradice, přerušené jen domněle v XVIII. století“. (Novák – Novák, 1995, s. 173)

Podle názoru Václava Černého též vyjádřeného ve 30. letech tradice vyšší literatury pokračuje v prostředí venkova a maloměsta zejména v 18. století: „Lidová slovesnost neobsahuje a nezná žánrové oblasti, které nepřestuje anebo zanedbává její učitelka, literatura umělá [...] Mluvit o české lidové kultuře znamená tedy totéž co mluvit o barokní lidové kultuře.“ O generaci autorů, kteří tvořili v prvních desetiletích 18. století, mluví Černý především jako o „rétorech“ vycházejících z doporučení dobové stylistiky. Patří mezi ně například Jan Jiří Středovský, František Matouš Krum, Ondřej de Waldt či Antonín Koniáš. Černý zdůrazňuje důležitost barokní rétoriky i v dílech vzniklých v druhé polovině 18. století, například pro Bohumíra Jana Dlabače nebo Františka Jana Vaváka. (Černý, 1996, s. 317–346) Na pokračování starší literární tradice, především kancionálové a historiografické, v dílech venkovské či maloměstské provenience, poukazuje též Bedřich Slavík. (Slavík, 1940, s. 5)

Josef Vašica upozorňuje na skutečnost, že české bible a Veleslavínovy tisky byly explicitně považovány kazateli 18. století za jazykové vzory a spolu s Černým konstatuje, že badatelé 20. století ignorovali barokní stylistiku, jež po dobových autorech požadovala „přijít s něčím novým a nečekaným“. Právě tato dobová pravidla podle Vašici vedla k „užívání tvarů nářečních, jazykovému novotvoření nebo přebírání slov cizích a vulgárních“. Za příkladné barokní autory považuje Vašica Bedřicha Bridela, Bohumíra Hynka Bilovského či Daniela Nitsche. Z nedostatků barokních tisků zmiňuje zejména „pravopisnou anarchii zaviněnou povětšinou tiskárnami“. (Vašica, 1938, s. VII; Pavera, 2001, s. 168–188, 214)

Zdeněk Kalista uvádí, že starší literární tradice české slovesnosti pokračovala do prvních desetiletí 19. století. Skutečnost, že obrozenci vnímali barokní díla a jejich jazyk negativně, vysvětluje Kalista sociálními a kulturními příčinami: “[N]ové měšťanstvo [...] formovalo se ve své podstatě přece jen především jako vrstva úřednická a jako takové přejímalo mnoho z charakteru, kterým byl soudobý byrokrat vyznačován. Jemu musil býti cizí jazyk, který příliš se blížil řeči mluvené, který při vši své vzcnosti, při všem svém, humanistickými periodami odpozorovaném, smělém klenutí větném, podléhal přece jen hluboce jejím irregulernostem, přejímal intruse cizojazyčné, do ní postupem času se vloudivší. K obecné nechuti doby osvícenské proti jakémukoli emfatictějšímu výrazu, která musila se obracet proti emfásí rozličně zprohýbané a zdeformované řeči písemnictví barokního, přibýval tu zvláštní moment sociálního rázu: vzdálenost, která dělila dvě společenské vrstvy – měšťanskou inteligenci a sedláka, resp. vůbec příslušníka širokých vrstev lidových – a jejich světy a která vrhala svůj psychologický reflex i na otázku spisovného jazyka a literárního výrazu.“ (Kalista, 1941, s. 42–45)

První komplexní popis češtiny zkoumaného období předkládá Bohuslav Havránek v monografii *Vývoj spisovného jazyka českého* z roku 1936, jež byla v roce 1980 znovu vydána v rozšířené podobě. Havránek na rozdíl od svých předchůdců upozorňuje na existenci několika podob češtiny ve druhé polovině 17. a v 18. století v rozličných sociálních prostředích. Mluví o rozdílech v jazyce tisků emigrantských a domácích, textů úředních a básnických, děl překladových a původních. Jako jeden z mála dobových lingvistů zdůrazňuje rozhodující vliv vnějších faktorů na vývoj češtiny ve zmíněné době a upozorňuje na důležitost pravidel barokní rétoriky při volbě stylistických prostředků zejména v kázáních. Dále poukazuje na jazykové kvality lidové slovesnosti, především písňové tvorby. Havránek doprovází svá tvrzení delšími ukázkami z úředních písemností a *Klíče* Antonína Koniáše. Kromě toho uvádí výčet jevů, jež označuje za úpadkové. Jedná se

o převahu výskytů diftongu /ej/ na místě původního fonému /ý/ (*hejbám, vejstupek*), úženi /é/ v /í/ (*krásnýho*), nedůslednou diftongizaci /ú/ v /ou/ (*ouřad*), výskyt lexému s protetickým /v/, užívání koncovky feminin v instrumentálu plurálu maskulin a neuter (*ostatkami*), nahrazení koncovky neuter u adjektiv v nominativu plurálu koncovkou feminin („*na svaté jména*“), složené skloňování posesiv („*Kristové smrti*“), střídání koncovek *-í* a *-ějí* u sloves 3. a 4. slovesné třídy v třetí osobě plurálu (*činí/činějí*), užívání nekongruenčních přechodníků, vulgarismů či dialektismů. (Havránek, 1936, s. 64–72; Havránek, 1980, s. 71–77)

František Kopečný ve stati *Spisovný jazyk a jeho forma hovorová* z roku 1949 polemizuje s Havránkem a vyslovuje řadu směšných hypotéz. Podle Kopečného „osvícenští theoretikové jazyka poněkud přehlíželi jeho organický růst, to jest fakt, že jeho souvislost nebyla – přes jeho funkční omezení – přerušena“, jelikož „literární tvorba 18. století, hlavně náboženská produkce vyšších aspirací a jazyk biblický, opírají se [...] o stav, uzákoněný *bibli Kralickou*“. Mluvnici Rosovu a Tomsovu uznává Kopečný za pokrokové, protože připouštěly či dokonce preferovaly „novější“ hláskoslovné či morfologické varianty. (Kopečný, 1949, s. 15–17) Kromě toho ve stručné studii *Jazykový materiál v Drahotušské kronice* Kopečný poukazuje na důležitost výzkumu rukopisné produkce pro poznání stavu češtiny v „dlouhém“ 18. století. (Kopečný, 1947)

Zajímavé postřehy přináší též drobný příspěvek Josefa Václava Bečky *Barokní čeština* z roku 1946. Za hlavní charakteristiku češtiny druhé poloviny 17. a 18. století považuje Bečka „uvolnění spisovné normy bratrské“, zmiňuje záměrné užívání „lidových prvků [...] k podbarvení živosti slohu“, oproti Havránkovi konstatuje nevýrazné uplatňování nářečních jevů a silně konzervativní charakter jazyka především v přetiscích děl vzniklých v prvních desetiletích 17. století. Celkově má podle Bečky „jazyk protireformační [...] touž podobu jako jazyk předbělohorský“ a „[p]rotireformace [...] neodvážila se přervat tradici jazykovou“. (Bečka, 1946, s. 82–84)

V pojednáních věnovaných češtině 17. a 18. století vydaných v socialistickém Československu jednoznačně převládá negativní vnímání českého slovesného baroka. Odborné studie píše o „hrozném rozvratu“ češtiny a „násilném přetržení [...] souvislého vývoje jazyka knižního“ (Váša, 1951, s. 69), „době nejhlubšího úpadku [...] v písemnictví domácím i v literatuře exulantské“ (Bezděková, 1957, s. 113), „kvalitativním úpadku“ literatury, jenž se „v časovém průběhu stále zvětšoval“ (Hrabák, 1959, s. 383), „období temna“ (Cuřín, 1964, s. 117) či „strnulosti a stagnaci“. (Kočí, 1978, s. 72) Tento stav se podobně jako na začátku 20. století často dokládá na příkladech z Rosovy či Pohlovy

mluvnice, nově se mezi „úpadkovými“ autory objevují Jan František Beckovský, Ondřej de Waldt či Bedřich Bridel. (Váša, 1951, s. 69–70; Hausenblas, 1958, s. 75–77) Jako důkazy „barokní regrese“ se přitom nejčastěji uvádějí jevy vyjmenované Havránkem. (Bělič, 1955, s. 23–24; Jedlička, 1962, s. 297; Komárek, 2012, s. 34; Šlosar – Večerka, 1979, s. 95–98; Váša, 1951, s. 70–78)

Dominantní pozice tohoto pohledu zapříčiněná mimo jiné politickou situací ovšem neznamená, že byla diskuze o podobě a místě barokní slovesnosti v českých kulturních dějinách ukončena. Například Jaromír Bělič, jenž reflektuje češtinu 18. století jako úpadkovou, nesouhlasí s rozšířenou tezí o přerušování starší jazykové tradice v polovině 17. století: „Kultivovaná podoba starší češtiny nebyla zcela mrtvá [...] současníci ji vlastně ani nepocíťovali jako podobu archaickou, nýbrž po celou dobu úpadku, a ještě i na prahu obrození mnohem spíše jako normu ideální, k níž se při všem kolísání a odchylkách přece jen směřovalo.“ (Bělič, 1955, s. 27)

Shodnou myšlenku vyjadřuje i Milan Jelínek: „I když se český kulturní jazyk, užívaný v písemnostech literární i neliterární povahy, dostal v druhé polovině 17. století, a hlavně v století 18. do velmi nepříznivého postavení, přece jen trvá jeho tradice, prostředkovaná starší i soudobou českou literaturou. Lze to dokázat mluvnickým i lexikálním rozborem památek z doby těsně předobrozenské. Jejich autoři se snaží zachovávat tradiční hláskové podoby i tvary a užívají tradičních prostředků syntaktických, ale protože jim jako příslušníkům »nižších« vrstev společnosti bylo odepřeno důkladnější vzdělání, mimo jiné i jazykové, nemohli se ubránit vlivům rodného nářečí. Proto je čeština písemných památek 18. stol. tak rozkolísaná hláskově a tvarově, a proto se v ní také mísí syntaktické prostředky typické pro mluvený jazyk se syntaktickými prostředky ustálenými tradicí.“ (Jelínek, 1962, s. 307)

Dušan Šlosar a Radoslav Večerka připomínají skutečnost, že užívání „mluvených“ prvků v dílech vyššího či nižšího stylu je často autorskou intencí. Zároveň zdůrazňují, že hodnocení výskytů těchto prvků v barokních textech jako „odchylek od noremních podob“ není relevantní, jelikož v češtině 17. a 18. století žádná ustálená norma neexistuje. (Šlosar – Večerka, 1979, s. 93–101)

K diskuzi o češtině druhé poloviny 17. a „dlouhého“ 18. století přispívají zásadním způsobem lingvistické práce, jež zkoumají dílčí jazykové jevy na širším materiálovém vzorku. Důležité místo mezi nimi patří monografii Karla Hausenblase *Vývoj předmětového genitivu v češtině* z roku 1958. Ačkoliv Hausenblas opakuje dobové přesvědčení o přetržení „tradice spisovné češtiny“ a nedodržování „spisovné normy“ jazyka v 17. a 18.

století, výsledky jeho analýzy svědčí o plynulém vývoji syntaktických jevů, především postupném vytlačování genitivu záporového akuzativem v průběhu 18. století. Dalším přínosem Hausenblasovy práce je rozšíření pramenné základny pro výzkum jazyka: vedle stylově vyšších tisků jsou v ní zastoupeny i záznamy soudních výsledků. Při jejich rozboru upozorňuje Hausenblas na rozdíly individuálního úzu mluvčích, které plynou z rozličné sociální příslušnosti a úrovně vzdělání vyslychaných. (Hausenblas, 1958, s. 65–77, 85–87)

Na názorové rozpory lze narazit i v monografii Adolfa Kamiše *Slovní zásoba české publicistiky 18. století*, v jejímž úvodu autor tvrdí, že „kontinuita literárního tvoření“ byla v 18. století „přerována“, v závěru však konstatuje, že „kontinuita s předchozím vývojem zůstává v 18. století nepřerušena“.⁸ V pojednání o slovní zásobě novin upozorňuje Kamiš na malou stylistickou diferenciaci lexémů a vliv vzdělání jednotlivých autorů na podobu textu, podotýká ovšem, že základní slovní zásoba a přístup redaktorů k novotvarům se výrazně neliší od jazykové praxe 16. a začátku 17. století. (Kamiš, 1974, s. 7–15, 101–109)

Emil Dvořák ve svém díle *Vývoj přechodníkových konstrukcí ve starší češtině* dochází k závěru, že přestože se v 18. století průměrný podíl nekongruenčních participií v tiscích ve srovnání se 17. stoletím zvyšuje, lze konstatovat tendenci k ustalování kongruenčních tvarů, která „nevedla k výsledkům jednoznačným“. Ke zvýšení podílu nekongruenčních přechodníků došlo totiž v „literatuře nižšího stylu a textech blízkých mluvenému jazyku“. V náročnějších tiscích z 18. století se naopak jedná o snížení podílu nekongruenčních participií. (Dvořák, 1970, s. 90–91).

Podrobnější rozbor barokních textů vedou k částečnému přehodnocení charakteristik češtiny 17. a 18. století jednotlivými badateli. Například Václav Křístek, jenž ve své starší studii vnímá „období protireformace“ jednoznačně jako éru úpadku češtiny (Křístek, 1976, s. 181), později konstatuje „spletitější [...] korespondenci mezi vývojem společnosti a jazyka“ a především malou prozkoumanost slovesnosti tohoto období. (Křístek, 1979, s. 12)

František Cuřín po hodnocení baroka jako „období temna“ v dějinách češtiny (Cuřín, 1964, s. 117) též ve své mladší práci přiznává, že „jazyk celého 18. století [...] není znám podrobněji“: „Všechny výklady, i naše, jsou založeny jen na několika známých dílech a na tradičně posuzovaných mluvnicích. Víme, že do této doby nežil český jazyk ve vyšší

⁸ Podobné protimluvy v odborných pracích mohly svědčit o možném dobovém politicky motivovaném požadavku označovat barokní češtinu za úpadkovou bez ohledu na skutečné výsledky lingvistického výzkumu. Jako příklad názorové změny pravděpodobně zapříčiněné vnějšími faktory lze uvést studii Bohuslava Havránka *Přehled vývoje českého jazyka z hlediska marxistického*, jež obsahuje tvrzení o „násilném přerušení [...] slibného vývoje češtiny“ v druhé čtvrtině 17. století a „mocných vlivech cizích“, které „oslabují ustálenost normy jazykové a rozkolísávají ji“. (Havránek, 1951, s. 89–90)

literatuře, ale nevíme přesně, jak fungoval ve společnosti a jak dalece vyhovoval denním potřebám. Rozbor jazyka novin 18. století ukazuje, že u jejich redaktorů a vlastně jejich jediných autorů se úpadek jazyka nijak nápadně neprojevil a že i u nich trvalo vědomí i znalost dřívější vypracovanosti.“ (Cuřín, 1985, s. 72)

Zajímavý názorový vývoj lze pozorovat i v pracích Josefa Hrabáka, jenž, ačkoliv prve v rámci dobové konvence mluví o úpadku barokní češtiny (Hrabák, 1959, s. s. 383), později zpochybňuje obecně přijaté tvrzení, že „záporné hodnocení jazykové kultury platí pro celý rozsah slovesné tvorby barokní doby“. Dále vyzývá k soustavnému studiu širších vzorků tisků, rukopisů a děl ústní slovesnosti zasazených do soudobého konfesního, estetického a sociálního kontextu, stejně jako k analýze vztahů mezi slovesností humanistickou, barokní a obrozeneckou. (Hrabák, 1968, s. 25–38) Ačkoliv i později píše Hrabák o stagnaci češtiny zejména v 18. století, poznamenává, že „literární úpadek nebyl v pobělohorské době tak veliký, jak se domnívala klasická literární historie“. (Hrabák, 1982, s. 161–163)

V 90. letech 20. století začíná nová etapa ve výzkumu české slovesnosti baroka a „dlouhého“ 18. století, jež je charakteristická upevněním názoru na barokní češtinu jako na plnoprávnou „pokračovatelku“ češtiny humanistické. Klíčovou studií, která výrazně přispívá k tomuto procesu, je stať Alexandra Sticha *O počátcích moderní spisovné češtiny* z roku 1991, mimo jiné obsahující výstižnou charakteristiku češtiny zkoumaného období: „Jazyk náboženské a dějepisné literatury kolem poloviny 18. stol. lze charakterizovat jako textově realizovaný kód, který je pokračováním staršího spisovného jazyka humanistického období, s jistým množstvím inovačních prvků. Většina prvků, zvláště ve zvukové stavbě, má však přitom rovněž kořeny v jazyce před r. 1620. Všechny barokní inovace jsou motivovány snahou přiblížit spisovnou normu běžně mluvenému jazyku, a to té jeho podobě, která se neopírá o žádný přísně krajově vymezený nářeční základ (ale spíše o to, co se později pro většinu stalo obecnou češtinou). Inovace ve zvukové stavbě jsou omezeny většinou na určité výrazy, podobně jako tomu bylo už v období humanismu, pouze jejich četnost vzrostla. Záměrné úsilí autorů je vidět také z toho, že se starší a novější tvary [...] střídají i v téže větě.“ (Stich, 1991, s. 60) Stich upozorňuje také na fakt opomíjený ve mnoha akademických pracích: barokní podoba češtiny nezankla po obrozeneckých reformách, nýbrž přetrvávala v hojně vydávaných náboženských tiscích ještě do poloviny 19. století. (Stich, 1995, s. 54)

Závěry Alexandra Sticha doplňuje Zdeněk Starý, jenž poukazuje na to, jakým způsobem se na základě mimojazykových skutečností od konce 18. století vytvářela a

vyvíjela představa o úpadku češtiny po roce 1620, a upozorňuje na shodu funkcí barokní češtiny a češtiny doby husitské, „kdy spíše než k iniciaci nových strukturních změn dochází k postupnému vstřebávání jazykových změn, které byly iniciovány v období předchozím“ (Starý, 1995, s. 58–66)

Základní úsilí badatelů v 90. letech a na začátku 21. století není již věnováno obecným konceptuálním úvahám, nýbrž rozboru rozličných aspektů jazyka barokních pramenů. Z děl „dlouhého“ 18. století se pozornosti lingvistů těší památky náboženské povahy, především kázání (viz např. Alexová, 2010; Andrlová Fidlerová, 2012; David, 1998; Holub, 1998; Hubáček, 1999; Chýlová, 2010; Jaklová, 1998; Janečková, 1998a; Janečková, 2009; Janečková, 2010; Junková, 1998; Koblížek, 2011; Kosek, 2007; Kosek, 2008a; Kosek, 2008b; Kosek, 2010a; Kosek, 2010b; Kvítková, 2010; Stich, 1997; Stich, 2005; Timofejev, 2014b; Zemanová, 2010), tištěné i rukopisné historiografické a další světské texty (viz např. Berger, 2005a; Berger, 2009; Spinková, 2010; Stich, 2000; Timofejev, 2013a; Timofejev, 2016; Timofejev, 2017a), úřední písemnosti (viz např. Berger, 1999; Berger, 2005b; Koblížek, 2005), hospodářské příručky (viz např. Komárková, 2006; Pleskalová, 2012; Šimečková, 2015; Štefková, 2013) či gramatografická produkce (viz např. Berger, 2008; Berger, 2010; Koblížek, 2012; Komárek, 1995; Koupil, 2013; Koupil, 2015a). Řada prací je věnována rozboru dílčích jevů na rozsáhlejší materiálu (viz např. Andrlová Fidlerová – Dittmann – Steffal Vladimírová, 2010; Andrlová Fidlerová, 2013c; Komárek, 2013; Kosek, 2003; Kosek, 2011; Šimečková, 2016). Přestože zmíněné studie analyzují rozličné jazykové roviny a používají odlišnou metodologii, všechny bez výjimky prokazují, že podoba barokní češtiny druhé poloviny 17. století a 18. století v základních rysech může být považována za pokračování humanistické češtiny.

Definitivní změna názoru na barokní češtinu je zafixována i v novějších akademických příručkách. Dušan Šlosar a Pavel Kosek v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny* kladou důraz na stylové rozpětí barokní češtiny a uchování kontinuity vývoje s předchozím a následujícím obdobím: “B. č. zůstávala jazykem tradičních žánrů, zejména biblického překladu, homiletiky, kancionálové písně či nábožensky vzdělavatelné literatury. Po celé období vývoje si uchovávala stylově diferencované prostředky: na jedné straně tradiční, v mluveném jaz. zaniklé formy, které dodávaly textům slavnostní ráz a které byly užívány v textech vysokého stylu [...] na straně druhé jaz. prostředky rozšířené v dobovém mluveném jaz. bez konkrétního nářečního zakotvení, které do spis. jaz. pronikaly jako formy progresivní a které se užívaly v textech nižších stylů (navzdory

tradičnímu tvrzení se barokní autoři užívání nářečních forem zpravidla vyhýbali [...]). Takto funkčně a sociálně redukována, nicméně stylově diferencovaná b. č. uchovala kontinuitu vývoje spis. č. a tuto tradici zprostředkovala prvním generacím národního obrození, které se však vůči této tradici ostře vymezily.“ (Kosek – Šlosar, 2016b, s. 155–156)

Tezi, že barokní jazyk nelze hodnotit jako úpadkový, zastává také Alena Andrlová Fidlerová: „Vzhledem k přítomnosti některých hláskových a tvarových podob nepřijatých do nové spisovné češtiny a častému kolísání může jazyk českých textů barokního období na dnešního nepoučeného čtenáře působit »nespisovně«, a tedy vzbuzovat zdání nekultivovanosti či »úpadkovosti«. Je ale třeba mít na paměti dvě věci: jednak se mnohé z těchto jevů neobjevují až v tomto období, ale najdeme je ve větší či menší míře i v textech z tzv. »zlatého věku« konce 16. století nebo i dříve, nejsou tedy pro češtinu doby baroka specifické a jednak většina z nich byla a je součástí přirozeného jazykového vývoje a jejich nezahrnutí do dnešní spisovné normy neznamená, že jsou a priori »horší« – znamená jen pozdější vědomé upřednostnění kontinuity se starší jazykovou tradicí, a to i za cenu umělého vytvoření určité diskontinuity ve vztahu k jazykově progresivnějším textům doby střední.“ (Andrlová Fidlerová, 2013b, s. 112)

Přestože i dnes především v literárněvědných pracích lze nalézt hodnocení druhé poloviny 17. a 18. století jako období „kvalitativního i kvantitativního úpadku“ české slovesnosti či „zániku národního písemnictví“ (viz např. Bělíček, 2008, s. 71–72; Machala, 2015, s. 90), jsou tato tvrzení již ojedinělá a zpravidla nepodložená příklady.

Závěrem lze shrnout, že od poloviny 19. století můžeme sledovat koexistenci dvou tendencí vnímání češtiny a české slovesnosti doby baroka a „dlouhého“ 18. století. Zástupci obou pozic na rozdíl od autorů pojednání o češtině 18. a začátku 19. století ovšem již nesoustřeďují hlavní pozornost na roli a funkci jazyka ve společnosti, nýbrž na literární a jazykové charakteristiky děl vzniklých či vydaných ve zkoumaném období.

První tendence, jež do 90. let 20. století dominuje v akademických a převážně jazykovědných pracích, hodnotí barokní češtinu v rámci obrozenecké koncepce úpadku českého jazyka a literatury trvajícího přibližně od roku 1620 do poslední čtvrtiny 18. století. Badatelé zastávající toto stanovisko vycházejí z teze o přerušení vývoje spisovného jazyka především v knižní produkci domácí proveniencí a nedodržování stylově vyšší normy češtiny ustálené na konci 16. století a představené v tiscích Veleslavínovy tiskárny či v *Bibli kralické*. Za příznaky poklesu češtiny je označována v první řadě rozkolísanost v pravopisné, hláskoslovné, morfologické a syntaktické jazykové rovině, vylíčená například

Bohuslavem Havránkem, dále též nadbytečné užívání germanismů, latinismů a novotvarů. Práce, jejichž autoři sdíleli tento názor, ovšem často postrádají příklady nebo ilustrují svá tvrzení jednotlivými lexémy či kratšími úseky textů, nikoliv kvantifikovanými výsledky lingvistické analýzy.

Představitelé druhého názoru též konstatují negativní dopad porážky českých stavů v bitvě na Bílé hoře na celkovou úroveň české vzdělanosti a písemné kultury. Přesto tvrdí, že se čeština a česká slovesnost v 17. a 18. století vyvíjely přirozenou cestou a navazovaly na stav jazyka a literatury období humanismu. Vliv vnějších sociálních a politických faktorů ovšem vedl ke změně skladby česky psaných textů, zejména k redukci odborných titulů i náročné umělecké literatury, hlavně světské, a zvýšení počtu náboženských tisků, pro něž byla příznačná integrace stylově nižších prvků. Ačkoliv v prvních fázích národního obrození na přelomu 18. a 19. století je v souladu s programem vytvoření jednotného národního spisovného jazyka barokní čeština odsouzena pro úpadkovost (Jedlička, 1962, s. 297), úzus druhé poloviny 17. a 18. století se dodržoval přinejmenším v první třetině 19. století převážně v tiscích s náboženským a zábavným obsahem určených širší veřejnosti.⁹ Toto stanovisko je časté v publicistice druhé třetiny 19. století a od prvních desetiletí 20. století se s ním lze setkat především v literárněvědných pracích. Přestože jsou zmíněné teze dokládány řadou studií, v jazykovědném prostředí zůstává tento postoj spíše okrajový až do 90. let 20. století. K přehodnocení jazyka památek 17. a „dlouhého“ 18. století dochází díky úsilí Alexandra Sticha a dalších autorů, kteří se zaměřili na výzkum barokní češtiny. Dle závěrů jejich analýz vzniklých na konci 20. a na začátku 21. století lze v barokních textech pozorovat jisté kolísání oproti vzorům 16. a začátku 17. století především v rovině pravopisné a hláskoslovné, v menší míře v rovině tvaroslovné. V tiscích ani v rukopisech přitom takřka vůbec nepřevažují nářeční či „mluvené“ prvky, jak tvrdil například Havránek. Pokud jde o rovinu syntaktickou, vývoj spojovacích prostředků, přechodníkových konstrukcí a dalších jevů též neumožňuje mluvit o diskontinuitě jazykové praxe. Zastoupení přejímek a novotvarů se v barokních dílech rovněž výrazně neliší od stavu slovní zásoby humanistické či obrozenecké češtiny. Kromě toho pro vzdělanější autory 17. a „dlouhého“ 18. století hrála velkou roli doporučení dobových gramatik a rétorik, a proto studium památek zkoumaného období bez znalosti těchto pravidel zůstává v jistém ohledu omezené. Tento názor, přesvědčivě podložený výsledky

⁹ Kromě toho se řada jazykových jevů kritizovaných obrozenci, zejména v lexikální a syntaktické rovině, vyskytovala v textech psaných předními zástupci českých intelektuálních elit i v průběhu druhé poloviny 19. století. (Adam, 2006; Rychnovská, 2015; Stráňková – Van Leeuwen-Turnovcová, 2011; Stráňková – Van Leeuwen-Turnovcová, 2012)

novějších rozborů s použitím statistických či kvantitativních metod, v současné době zaujal převládající místo v jazykovědných pracích. Obrozenecký koncept barokní češtiny jakožto úpadkového jevu se v odborných studiích již téměř nevyskytuje a lze jej definitivně považovat za neudržitelný.

1.3. Vybrané problémy hodnocení barokní češtiny a češtiny „dlouhého“ 18. století

Jak jsem poukázal v kapitole 1.2., v poslední době vznikla řada prací věnovaných barokní češtině a češtině „dlouhého“ 18. století, které vyvrátily některá starší přesvědčení. Přesto nelze považovat jazyk zmíněného období za dostatečně prozkoumaný. Ačkoliv poznatky, jimiž disponuje jazykověda, umožňují vyjmenovat základní charakteristiky češtiny druhé poloviny 17. století a „dlouhého“ 18. století, její detailnější popis naráží na některá úskalí. Prvním z nich je velmi omezený stav poznání dostupné materiálové báze.

Je známo, že epocha 17. a 18. století se v českých zemích vyznačuje koexistencí tištěné a rukopisné kultury. (Andrlová Fidlerová, 2013d, s. 187–188) Nejpodrobnější informace o tištěné produkci zkoumaného období lze získat z *Knihopisu českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století* a dodatků k němu, jež obsahují záznamy o více než 20 000 publikacích z 16., 17. i 18. století.¹⁰ (Andrle – Jarý, 2008; Andrle – Jarý, 2010; Horák – Tobolka, 1950; Horák, 1956; Horák, 1961; Horák, 1965; Horák, 1967; Tobolka, 1939; Tobolka, 1941; Tobolka, 1946; Tobolka, 1948; Wižďálková, 1994; Wižďálková, 1995; Wižďálková, 1996; Wižďálková, 1998; Wižďálková, 2000; Wižďálková, 2006) Údaje *Knihopisu* ovšem nejsou dosud kvantifikovány. Nemáme proto přesnější představu o skutečné podobě a rozsahu knihtisku v českých zemích v době baroka a „dlouhého“ 18. století. Odborná literatura zná sice přibližné počty tisků vydaných v 17. a 18. století (Voit, 2006, s. 183–186), ve velmi omezené míře však disponuje daty o nákladech jednotlivých tiskáren a skladbě jejich produkce, zastoupení původních a překladových děl z rozličných tematických okruhů a jejich předpokládaných čtenářích (přibližné údaje uvádějí např. Klíma, 1947, s. 21–22, 41–45; Pletzer, 1997, s. 179–182).

Stav současného bádání o rukopisné produkci je poněkud jiný. Máme k dispozici nástin české rukopisné kultury 17. a 18. století, jenž obsahuje údaje o vývoji počtu rukopisů v jednotlivých lokalitách či nejrozšířenějších typech textů. (Andrlová Fidlerová, 2013d; Andrlová Fidlerová, 2013e; Timofejev, 2017b) Existující soupisy rukopisů či

¹⁰ Je ovšem nutno podotknout, že *Knihopis* až na jednotlivé výjimky neobsahuje údaje o úředních a administrativních tiscích a podrobnější evidence produkce z této oblasti zatím chybí.

rukopisných zlomků, jež zahrnují záznamy o písemnostech baroka a „dlouhého“ 18. století, se však ve většině případů týkají jednotlivých sbírek nebo institucí a nepředstavují dobovou rukopisnou kulturu jako celek (viz např. Beneš – Dobiáš – Halama – Klosová – Lelková – Měřicka, 2015; Brčák – Dobiáš – Dragoun – Jamborová – Měřicka – Voleková, 2014; Brom – Čermák – Dragoun – Ebersonová – Halama – Marek – Sixtová – Spurná – Timofejev – Visi, 2016; Dokoupil – Bar, 2011; Dokoupil – Štachová, 2011; Dragoun – Marek, 2012; Hoffmann, 1999a; Hoffmann, 1999b; Hoffmann, 2001; Petr – Zachová, 1999; Petr, 2007; Petr – Zachová – Kernbach-Smékalová, 2010; Richterová, 2007; Svobodová, 1996; Svobodová, 2012a; Svobodová, 2012b; Tošnerová, 1995; Tošnerová, 1998; Tošnerová, 2001; Tošnerová, 2004). Zachycení celistvého obrazu rukopisné kultury 17. a 18. století si klade za cíl pouze *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách* (Andrlová Fidlerová – Andrlé – Bernhardt – Těšínská Lomičková – Timofejev, 2016; Fidlerová – Bekešová, 2007; Linda – Stich – Fidlerová – Šulcková, 2003), jež značně přesahuje ostatní soupisy záběrem, rozsahem a podrobností záznamů. *Repertorium* však zatím není dokončeno. Obdobné soustavné zpracování záznamů rukopisných památek uložených v archivech a muzeích Moravy se neprovádí. Vznik kompletního soupisu českých a moravských rukopisů, který by mohl sloužit jako protějšek *Knihopisu*, se tak v současných podmínkách nejeví jako uskutečnitelný projekt.

Zmíněné omezené znalosti české tištěné a rukopisné produkce období baroka a „dlouhého“ 18. století komplikují volbu materiálu pro diachronní jazykovědnou analýzu. Badatelé, již ve svých pracích chtějí podat komplexní rozbor určitých jazykových jevů na základě většího množství památek, nemají pevná kritéria pro sestavování vyváženého a reprezentativního vzorku. Vycházejí proto zpravidla z obecných předpokladů o dobovém stylovém a funkčním rozpětí češtiny. (Kirillov, 2010, s. 8–22; Kosek, 2003, s. 33; Kosek, 2011, s. 55–56; Šimečková, 2016, s. 22–23 aj.) Za základní kritérium třídění materiálu se přitom často považuje typ či „žánr“ textu. (Janečková, 2010, s. 77–78; Pleskalová, 2012, s. 216; Štefková, 2013, s. 124–125) Domníváme se ovšem, že při výzkumu pravopisu a hláskosloví může být podobný přístup relevantní pouze pro nevelký okruh tištěných památek, jejichž jazykovému provedení byla věnována zvláštní péče, například bible (Andrlová Fidlerová – Dittmann – Steffal Vladimírová, 2010; Andrlová Fidlerová, 2013c) či jazykově reflexivní texty. (Šimečková, 2016, s. 22) Při výzkumu populárních náboženských a hospodářských děl jako samostatných skupin (Šimečková, 2016, s. 22) naopak nelze považovat tento postup za nejvhodnější, jelikož jedna a tatáž tiskárna často vydávala komerčně úspěšné tisky různých „žánrů“. (Mazalová, 2003, s. 585–592; Pletzer,

1997, s. 182–183) Rozbor jazyka populárních titulů vydaných jednotlivými tiskárnami by tak pravděpodobně skýtal menší riziko zkreslení výsledků než analýza textů zvolených podle typu obsahu. Jazykovou podobu tisků z období baroka a „dlouhého“ 18. století mohla též ovlivňovat konfesní příslušnost tiskaře (Dvořák, 1970, s. 90–91) a jeho původ, překladová nebo originální povaha díla, u přetisků starších památek i jejich závislost na předloze. (Bečka, 1946, s. 83) V případě rukopisů kromě výše uvedených faktorů je nutné brát v úvahu sociální postavení a úroveň vzdělání písaře, dále též předpokládaného adresáta a při analýze pravopisu i typ použitého písma. (Andrlová Fidlerová – Kosek, 2016) Rozbory takto úzce vymezených vzorků by pravděpodobně znázornily skutečné rozdíly a shody v jazyce památek psaných či tištěných zástupci rozličných společenských skupin. Podobná analýza by umožnila rekonstruovat obraz češtiny zkoumaného období, které je mimo jiné charakteristické již zmíněným nedostatkem obecně uznávané jazykové normy a rozkolísanou úrovní vzdělání venkovského a městského obyvatelstva.

Dalším podstatným problémem je nedostatečné propojení výsledků výzkumu barokní češtiny a češtiny „dlouhého“ 18. století s poznatky o stavu humanistické a obrozenecké češtiny. S výjimkou studií, jež sledují vývoj dílčích jazykových jevů v průběhu několika století (viz např. Andrlová Fidlerová – Dittmann – Steffal Vladimírová, 2010; Andrlová Fidlerová, 2013c; Dvořák, 1970; Hausenblas, 1958; Komárek, 2013; Šimečková, 2016) závěry analýz památek 17. a 18. století zpravidla nejsou zasazeny do širšího historického kontextu. Tato skutečnost komplikuje charakteristiku jednotlivých aspektů jazyka zkoumaného období, jejich specifik a místa v dějinách češtiny. Komplexní hodnocení češtiny doby baroka a „dlouhého“ 18. století znesnadňuje i nejednotnost metodologických postupů badatelů, která se projevuje dokonce v popisech pravopisné složky textů (viz např. Zemanová, 2010; Spinková, 2010; Kosek, 2010a).

V této práci bych chtěl zohlednit výše uvedené faktory a předložit analýzu úzce vymezeného vzorku textů, která v řadě aspektů metodologicky navazuje na předchozí bádání. Můj postup při volbě materiálu a jeho rozboru bude podrobněji popsán v kapitole 2.

2. Knihy historiografických zápisků a postupy použité při výzkumu jejich jazyka

Disertační práce předkládá jazykovou analýzu úzce vymezeného vzorku českých knih historiografických zápisků. Ačkoliv památky tohoto typu patří mezi nejzajímavější rukopisné prameny pro výzkum barokní češtiny a češtiny „dlouhého“ 18. století, diachronní lingvistika jim věnuje spíše okrajovou pozornost a podrobnější popis jejich jazykového úzu zatím chybí. Je ovšem nutno zmínit, že dílčí aspekty jazyka knih historiografických zápisků jsou probírány v jednotlivých studiích (viz např. Berger, 2009; Fidlerová, 2000; Kirillov, 2010; Timofejev, 2010; Timofejev, 2013a; Timofejev, 2014a; Timofejev, 2017a) a méně detailně charakterizovány v edičních poznámkách či komentářích (viz např. Berger, 2005a; Černý, 2008, s. 55–58, 233–238; Kilián, 2005, s. 18–19; Spilka, 1976; Spilka, 1978a; Spilka, 1978b; Spilka, 1979; Timofejev 2015a; Timofejev 2015b); vybraná slova a slovní spojení z některých textů jsou zařazena i do *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*. (Nejedlý, 2018)

V první části této kapitoly je uvedena obecná charakteristika českých knih historiografických zápisků, dále je zmíněno jejich specifické postavení v dějinách češtiny a jsou popsány prameny mnou zvolené pro analýzu. Druhý oddíl pojednává o postupech použitých při rozboru jednotlivých jazykových rovin těchto památek.

2.1. České kronikářské záznamy venkovské a maloměstské provenience a analyzované knihy historiografických zápisků

Rukopisné vyprávěcí prameny kronikářské povahy psané zástupci venkovské a maloměstské společnosti lze považovat za nedílnou součást raně novověké i novověké historiografie.

Památky tohoto druhu vznikaly nezávisle na sobě v řadě evropských zemí již od 16. století. (Peters, 2003, s. 27–42; Stoklund, 1982, s. 9) Nejpodrobněji jsou popsány soubory textů z Nizozemska, Švýcarska, německých a skandinávských zemí. (Lorenzen-Schmidt, 1999) Máme doložené záznamy představitelů selského stavu nebo nižšího měšťanstva i z jiných států, mj. Francie (Bodinier, 2013; Bodinier, 2014; Vassort, 1999) nebo Ruska. (Košelev, 2006) Historici a etnografové již delší dobu mapují prameny vzniklé mimo kulturní centra na území Čech a Moravy (podrobnou bibliografii včetně soupisu edic viz např. Maur, 2006, s. 76–97 a Mlynaříková, 2001, s. 244–251; z novějších studií zmíním např. Heřmanová, 2008; Maur, 2016; Randák, 2014; Štaif, 2010; Štaif, 2011). Jedná se o

rozsáhlou skupinu textů, jejichž počet může být na základě dostupných zdrojů odhadován na několik desítek.

Pro badatele, který se pokouší o souhrnnou charakteristiku těchto pramenů, mohou být zavádějící „žánrová označení“ textů obsažená v jejich titulech. Mezi českými památkami najdeme například *Paměti*,¹¹ *Kroniku*¹² nebo *Poznamenání všelijakých příběhův*,¹³ jež ovšem obsahují typově velmi podobné záznamy. Problém absence českého pojmenování, které by nebylo vázáno na původní „žánrové“ označení pramenů, vyřešil Eduard Maur svou obecnou definicí *kronikářské záznamy lidové provenience*. (Maur, 2006, s. 76) Vzhledem k možným komplikacím souvisejícím s pojmem *lid* jsem si dovolil Maurovu formulaci mírně modifikovat a soustředit se pouze na teritoriální původ autorů zkoumaných památek. Pro pojmenování zmíněné skupiny textů tedy používám termín *kronikářské záznamy venkovské a maloměstské provenience*.

Z obsahového hlediska odpovídají kronikářské záznamy venkovské a maloměstské provenience základní charakteristice historiografie: popisují a vykládají minulost a dějiny. (Kutnar – Marek, 1997, s. 7–10) Nemají ovšem až na vzácné výjimky jednotnou a fixovanou literární formu. České prameny se od sebe podstatně liší rozsahem (některé čítají jen několik stran přípisů v kalendářích nebo na prázdných stranách tisků,¹⁴ jiné mají podobu soustavně psaných vícesvazkových děl),¹⁵ způsobem uspořádání materiálu (převažuje analistické psaní,¹⁶ avšak záznamy mohou být rozděleny do tematických skupin¹⁷ nebo psány bez systematického uvádění letopočtu)¹⁸ a jeho celkovým záběrem

¹¹ *Nektere pamety poznamenanj Gozef Drinowsky z Lubnyho N° 97 roku 1815*, Regionální muzeum v Litomyšli, sign. R 71 (cit. podle Fidlerová – Bekešová, 2007, č. 2449/22, podrobněji tamtéž).

¹² *Kronyka Podiebradská: neb. popjány starobytných pamety Cij: kral: kom: Města Podiebrad nad Labém. gakož y kral. Města Nymburka, Sadlke, a wšfeh na tomto Panstwj znamenitěgffjch wefnicz. Zacžateczně z wjry hodných spjfwateluw, dale pak wšfe ze sklado= a rukopisuw gak Wrchnostenfkych, tak y Měšťkých spjnoštj wytažene, a na fwětlo wydane, od Matěge Minyde, Vczítele hlawnj fškoli Podiebradfke. Djl prwnj*. Knihovna Národního muzea, sign. III E 13 (Minyde, 1821; podrobněji Šmíd, 1968, s. 13–20).

¹³ *Poznamenanj Wsselygakyh Pržybiehuw. ktore se staly od Roku 1733. dne 24. Martij. Pro budauczy Pamatku sepsana od mnie Joannesa Frantisska Prochazky Knieze Czyrkewniho. toho času Kaplana Prwniho Mlazowskeho*. Muzeum a galerie města Hořice, bez sign. (cit. podle Linda – Stich – Fidlerová – Šulková, 2003, č. 892/16, podrobněji tamtéž).

¹⁴ Viz např. přípisky v *Kalendáři historickém* Daniela Adama z Veleslavína uloženém v Regionálním muzeu v Kolíně pod sign. 1/D-23 (podrobněji Fidlerová – Bekešová, 2007, č. 1732/34) nebo dodatky k rukopisné modlitební knize uložené v Českém muzeu stříbra v Kutné Hoře pod přír. č. 1575/82 (podrobněji Fidlerová – Bekešová, 2007, č. 1875/62).

¹⁵ Viz např. *Spisy pamětní* Františka Jana Vaváka. Knihovna Národního muzea, sign. I E 1 (podrobněji Prokeš, 1913; Pekař, 1990a).

¹⁶ Viz např. *Tato kniha pamětní* Floriána Velebila. Muzeum Královéměstecka, sign. MK 118 (podrobněji Fidlerová – Bekešová, 2007, č. 2688/3).

¹⁷ Viz např. *Příběhy Poděbrad* Matěje Minydeho. Archiv Polabského muzea, sign. H 19.182 (podrobněji Šmíd, 1968, s. 20–35).

¹⁸ Viz např. tzv. *Kniha paměti* Františka Lesovského. Muzeum Královéměstecka, sign. MK 116 a MK 117 (podrobněji Fidlerová – Bekešová, 2007, č. 2686/1 a 2687/2).

(narazíme jak na poznámky týkající se výhradně lokálního dění,¹⁹ tak na pojednání o vzdálenějších zemích).²⁰ Výstižnou klasifikaci těchto památek navrhuje německý historik Jan Peters, který je rozděluje do dvou základních skupin. Jednu skupinu podle Peterse tvoří knihy hospodářských záznamů (*Wirtschaftsbücher*), tj. texty psané především za užitkovým účelem. Do druhé skupiny patří knihy zápisků (*Schreibebücher*) pořizené z jiných než praktických důvodů a podávající mj. sebereflexi autora a interpretaci rozličných událostí (Peters, 2003, s. 310–313); pro upřesnění obsahu pramenů, které patří do této skupiny, jsem se rozhodl pro konkretizaci Petersovy definice a uplatňuji ve své práci pojem *knihy historiografických zápisků*.

Knihy hospodářských záznamů obsahují povětšinou údaje o cenách obilí a rozličného zboží, půjčkách, robotě, případně zahradnické či řemeslnické rady, doporučení k léčení dobytka, recepty a další užitkové texty.²¹ Záznamy v pramenech tohoto typu jsou zpravidla stručné a jednotvárné. V případě hospodářských návodů je velice těžké určit, zda se jedná o invenci autora nebo o opis fragmentů z některé tištěné či rukopisné příručky. (Andrlová Fidlerová, 2013d, s. 216–217) V knihách historiografických zápisků, jejichž výzkum je těžištěm mé disertační práce, jsou zaznamenávány rozmanitější „pamětihodné“ informace. Autoři těchto památek vyprávějí o požárech, povodních a jiných přírodních katastrofách v rodné obci i v okolních lokalitách, o průběhu a událostech hospodářského, ekonomického, církevního, úředního či rodinného života, o vojenských taženích, návštěvách místní vrchnosti, vysoce postavených duchovních činitelů nebo panovnických osob. (Mlynaříková, 2001, s. 129–226) Kromě toho bývají do knih historiografických zápisků zařazeny výtahy ze starších kronik a aktuálních periodik i veršované vsuvky.²² (Timofejev, 2010, s. 91–139; Timofejev, 2013a) Stejně jako většina děl české slovesnosti vzniklých v „dlouhém“ 18. století mimo kulturní centra jsou texty z této skupiny pramenů téměř bez výjimky psány zástupci venkovských a maloměstských ekonomických i intelektuálních elit: měšťany, úředníky, řemeslníky, sedláky, učiteli, vzácněji též

¹⁹ Viz např. tzv. *Fragment mšecké kroniky z přelomu 18. a 19. století*. Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Rakovník, fond Archiv městečka Mšec, bez signatury (podrobněji Černý, 2008, s. 20, 215).

²⁰ Viz např. tzv. *Paměti sedláka Josefa Dlaska z Dolánek*. Muzeum Českého ráje v Turnově, sign. R 195 (podrobněji Kulíšková, 2015, s. 7–12; Kutnar, 1941, s. 99–122; Pekař, 1990b).

²¹ Viz např. Brom – Čermák – Dragoun – Eberssonová – Halama – Marek – Sixtová – Spurná – Timofejev – Visi, 2016, č. 1107, 1112b, 1121d, 1125g.

²² Pojem *knihy historiografických zápisků* lze použít i pro některé starší prameny tradičně označované širším termínem *paměti*, např. pro záznamy rodiny Dačických z Heslova psané od konce 15. století do roku 1625 a uložené v Knihovně Národního muzea pod sign. V C 11 i ve Státním oblastním archivu v Praze – Státním okresním archivu Kutná Hora pod č. 1290 (viz též jejich výběrovou edici Mikulec, 1996) nebo rukopisný sborník Václava Kocmánka z první poloviny 17. století uložený v Strahovské knihovně pod sign. D A 1V 27 (viz též jeho výběrovou edici Tichá, 1975, s. 1–86).

duchovními. (Timofejev, 2017b, s. 96–98) Na rozdíl od knih hospodářských záznamů nejsou knihy historiografických zápisků určeny pouze pro soukromé použití, nýbrž jsou často explicitně adresovány čtenářům, zpravidla budoucím generacím²³ nebo vlastencům.²⁴

Zatímco knihy hospodářských záznamů povětšinou obsahují příliš skrovný jazykový materiál často převzatý z jiných zdrojů a téměř výhradně omezený hospodářskou tematikou, knihy historiografických zápisků mohou mít pro bádání o češtině zejména „dlouhého“ 18. století mimořádný význam. Jak tištěná, tak rukopisná českojazyčná produkce pocházející z tohoto období se z velké části skládá z překladů německých nebo latinských děl. Zastoupení původních památek mezi tisky a rukopisy tvoří přibližně 10 % z celkového počtu titulů.²⁵ Vzhledem k dobovému úzu práce s prameny přitom bývá těžké bez důkladnějšího zkoumání odlišit originální dílo od přepracování cizojazyčné předlohy, která mohla ovlivnit jak literární, tak jazykovou podobu památky. (Šimečková, 2016, s. 22) Výjimečnost knih historiografických zápisků spočívá právě v tom, že skýtají příležitost výzkumu autentického rukopisného textu psaného představiteli česky mluvícího venkovského a maloměstského obyvatelstva s ohledem na předpokládaného čtenáře.

Je též známo, že historiografie v novověku měla výsadní postavení. Kroniky a kalendáře se řadily mezi díla určená vzdělanějším sociálním skupinám, do jisté míry nahrazovaly beletrii, ba i předjímalý vznik světské literatury. (Voit, 2006, s. 357) V případě knih historiografických zápisků se tedy jedná o původní stylově vyšší útvary vzniklé v rámci české rukopisné kultury „dlouhého“ 18. století a zejména jeho poslední čtvrtiny, tj. období ekonomického rozvoje země, během kterého bylo zpřístupněno základní vzdělání a širší spektrum informací nepriviligovaným vrstvám obyvatelstva a docházelo k rychlým společenským změnám. (Mlynaříková, 2001, s. 34–35)

Při volbě knih historiografických zápisků pro svoji analýzu jsem nastavil kritéria tak, aby na jejich základě bylo možné vymezit vzorek zahrnující co největší počet památek vybrané podskupiny. Výsledky jejich rozboru by v budoucnu mohly být srovnávány se závěry analýz dalších skupin pramenů zvolených podle obdobných měřítek.

Z hlediska původu knih historiografických zápisků jsem se omezil na středočeskou nářeční oblast. Vycházel jsem přitom z mapy českých nářečí předložené Jaromírem Běličem (Bělič, 1972, s. 221, příl. 40) a z *Českého jazykového atlasu*. (Balhar – Jančák,

²³ Viz např. titul pátého svazku *Spisů pamětních* Františka Jana Vaváka: *Kňllha: RozLICznICH PaMětI Pro Přátele, I pro Děti !. Co se děje za dnuw našlich, Wěztež to w Budaucých Čžafých*. (Vavák, V, s. 1)

²⁴ Viz např. nadpis předmluvy prvního dílu *Kroniky poděbradské* Matěje Mínydeho: *Předmluwa k upřimným wlastenczum, a milownjkum starých pamietj*. (Mínyde, 1821, s. III)

²⁵ Podrobněji o tom viz oddíly 3.3. a 3.4. této práce.

1992, s. 43) Do svého výzkumu jsem tedy zahrnul památky vzniklé i v lokalitách, jež hraničí s územím tradičně považovaným za areál rozšíření středočeského dialektu, jmenovitě v Roudnici nad Labem, Chlumci nad Cidlinou a Pelhřimově. Pokud jde o časový úsek, z něhož pocházejí zkoumané prameny, řídil jsem se periodizací Václava Černého a soustředil se především na díla pořízená zástupci čtvrté a páté barokní (či postbarokní) generace narozenými v posledních desetiletích 17. století a v první polovině 18. století. (Černý, 1996, s. 317–346) Tato pokolení autorů, jež tvořila od první poloviny 18. století do prvních desetiletí 19. století, vyrůstala v pozoruhodné epoše, kdy se po dlouhé ekonomické krizi v Čechách začalo obnovovat venkovské a maloměstské školství, které ovšem stále nemělo zcela centralizovaný charakter ani jednotný systém výuky.²⁶ Proto je mimořádně zajímavé sledovat shodné a rozdílné rysy v jazykovém úzu písařů, jejichž povědomí o psané podobě češtiny bylo zformováno v době výrazné rozkolísanosti úrovně zejména nižšího vzdělání. Do svého výzkumu jsem zahrnul i historiografické zápisky představitele první „nebarokní“ generace narozeného v 60. letech 18. století (Černý, 1996, s. 354), který již s velkou pravděpodobností mohl absolvovat triviální školu. Konfrontace závěrů výzkumu děl psaných zástupci těchto dvou generačních skupin by mohla přispět k přesnějšímu hodnocení vlivu tereziánských reforem na kulturní češtinu na přelomu 18. a 19. století. Zohlednil jsem i obsahový aspekt textů a do analyzovaného vzorku jsem nezařadil památky skládající se z větší části z přepracovaného staršího českého, německého či latinského materiálu.²⁷ Za účelem získat reprezentativní výsledky jsem stanovil dolní hranici rozsahu zkoumaného pramene na 10 normostran původního textu psaného stejným písařem. Nerozebírám tedy zjevné opisy a parafráze předloh, nejčastěji novinových zpráv (např. Šolc, f. 11r) nebo vládních nařízení (např. Vavák, I, s. 4–8). Soustřed'uji se pouze na záznamy, jejichž obsah a forma jsou dílem jednoho autora. Vyřadil jsem rovněž mladší opisy památek odpovídajících uvedeným kritériím.²⁸

Na základě dostupných soupisů a edic českých vyprávěcích pramenů (Andrlová Fidlerová – Andrlé – Bernhardt – Těšínská Lomičková – Timofejev, 2016; Bartoš, 2006; Bartoš, 2009; Brázdil – Trnka, 2015, s. 387–394; Černý, 2008, zejm. s. 13–31; Doležal,

²⁶ Podrobněji o tom viz oddíly 3.1. a 3.2. této práce.

²⁷ Např. dílo *Notitia Historica Regiae Dotalis Civitatis Melnicensis ad Albim to gest: Kratke poznamenani hodnowiernych Pamietnich wieczy Kral: wienniho Města Melnika nad Labem. Sepsano od Jana Jozefa Albrechta tehdegssihho Pisarže Raddniho w temž Kral: Wienným Mniestie, nemenie pržisezniho Procuratora pržy Nissich Instanziih w Kralostwý Českem. Leta Panie 1771 dne 2^{ho} Czerwena*, Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Mělník, Sbirka rukopisů, Kronika Jana Josefa Albrechta z roku 1771, bez signatury (cit. podle Kilián, 2005, s. 23).

²⁸ Např. tzv. *Paměti* Samuela Bernarda a Václava Mikuláše Brodských. Zámek Nelahozeves, Roudnická lobkowiczka knihovna, sign. VI Ef 26 (podrobněji Kopička – Kotyza, 2009, s. 16–31).

2016; Fidlerová – Bekešová, 2007; Holub, 2011; Kilián, 2005, zejm. s. 5–10; Kopička – Kotyza, 2009; Kotyza – Roedl, 2009; Linda – Stich – Fidlerová – Šulcková, 2003; Martínková, 2005; Miškovská, 2003; Mlynaříková, 2001, s. 239–243; Pánek, 1975; Robek, 1974a; Robek, 1974b, zejm. s. 11–33, 137–154; Robek, 1977, zejm. s. 17–24; Robek, 1978; Robek, 1979; Tošnerová, 1995; Tošnerová, 1998; Tošnerová, 2001; Tošnerová, 2004; Tošnerová, 2012) jsem identifikoval deset originálních rukopisů, jež splňují výše jmenována kritéria. V době, kdy vznikala tato práce, byly tři z rukopisů, jež jsou uloženy v muzejních a archivních institucích, z různých důvodů dlouhodobě nepřístupné.²⁹

Předložená disertační práce ve výsledku obsahuje analýzu sedmi českých knih historiografických zápisků z období „dlouhého“ 18. století.

Nejstarší ze zkoumaných pramenů nese titul *Niektere Památky Kterefe od leta 1726 Zbiehly aštaly Zde tuto Kratičzcze Na Budauczy Pamatku Zaznamenam*. (Šolc) Jeho autorem je František Šolc z Chlumce nad Cidlinou.³⁰ O Šolcově biografii není známo téměř nic; jediná studie věnovaná autorovi tohoto pramene zmiňuje pouze jeho předpokládané učitelské zaměstnání a úmrtí v roce 1750. (Čermák, 1912, s. 1) Z *Některých památek* byly do analýzy zahrnuty všechny originální záznamy věnované mimořádným lokálním událostem z let 1726–1736, například popis císařského honu Karla VI. u Chlumce v roce 1732 (Šolc, f. 1v, 2v–3r), devastujícího požáru města v roce 1733 (Šolc, f. 5r–6v) či epidemie neštovic v roce 1735. (Šolc, f. 16r)

Další památkou, jejíž rozbor nabízí tato práce, jsou třísvazkové *Pamietni niektere na Horach Kuttinach zbiehle od Wogtiecha Keglera sepfane* kutnohorského měšťana Vojtěcha Keglera.³¹ (Kegler, I) Kegler se narodil v Kutné Hoře na konci 80. let 17. století. Na

²⁹ *Tato kniha Pametnj Založena po Shorženj Czelihho Miesta w Roku 1792. sepsana gsauz od Florian Welebila z N° 9 w Ktere Knize gsau Rozličnie Pamietj Hodne wieczy sepsane Hned od Roku 1768. Tež niektere Hned od Roku 1746 a Tak dalej gak wnitř sepsano. w Miestie Krall. Miestczy. dle Registržiku cum. Folio nazadie w Poržadek uwedeny. Spisowatel Tehož Florian Welebill. Miesta Krallowa Miestcze Purgkmistr Ano 1792 uložená v depozitári Polabského muzea v Městci Králové pod sign. MK 118 (cit. podle Fidlerová – Bekešová, 2007, č. 2688/3, podrobněji tamtéž), dále tzv. *Knih pamětí Františka Lesovského rodáka Královéměsteckého z let 1775 do 1804* uložená v depozitári Polabského muzea v Městci Králové pod sign. MK 117 (cit. podle Fidlerová – Bekešová, 2007, č. 2689/4, podrobněji tamtéž) a *Památky Kralowfkeho hornjho Měftis Kanku aneb pametj hodne Historye o rozličných promenach a přihodách, kterež se, od leta 1237, až do přítomneho dewatenacteho stoletj, gak u nad prawenem Kralowskem střjbrno = a měděno = hornim Měftis Kanku na horach Kuttenskych, tak tež w flawnem Kralowstwj Čefkem, y na djle w giných zemjch, zbehlj. Sepfáný od Jana Hegzelny saufeda a hornika Kankowfkeho* uložené ve Státním oblastním archivu v Praze – Státním okresním archivu Kutná Hora bez signatury (podrobněji Bartoš, 2006, s. 102).*

³⁰ Městské muzeum a knihovna Čáslav, inv. č. MLP/1667 (podrobněji Linda – Stich – Fidlerová – Šulcková, 2003, č. 176/31).

³¹ Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Kutná Hora, bez signatury (podrobněji Bartoš, 2009, s. 178). Je nutno zmínit, že Keglerovy knihy historiografických zápisků nemají jednotné pojmenování. U prvního svazku Keglerových záznamů titul chybí, druhý svazek je nadepsán *Varia Notata Regiae & Montanae Vrbis Kuttensbergenfis pro memoria confcripta & ex varijs memorabilibus Selecta ab Adalberto Kegler* (Kegler, II, přední deska), třetí svazek nese název *Continuatio Variorum Notatorum Regiae Montanae & Liberae Vrbis*

začátku 18. století vystudoval jezuitské gymnázium v Jihlavě, od roku 1714 vykonával v Kutné Hoře funkce servuse, osmisoudce i člena městské rady, později též opatrovníka záduší sv. Václava. Zemřel patrně kolem roku 1760. (Bartoš, 2009, s. 178, 189) Keglerovy zápisky byly pořízeny nejspíše mezi lety 1741 až 1753 a kromě originálního autorova textu a výtahů z novin obsahují české, německé a latinské opisy hospodářských návodů (např. Kegler, I, f. 8r), veršovaných skladeb (např. Kegler, I, přední přidešti) nebo císařských nařízení (např. Kegler, I, f. 74rv). Do svého rozboru jsem zahrnul původní záznamy v rozsahu přibližně 50 normostran obsažené na foliích 50 až 90 prvního svazku Keglerovy knihy historiografických zápisků. Patří mezi ně kupříkladu autorovo osobní svědectví o korunování Karla VI. českým králem (Kegler, I, f. 55r–56v), pojednání o vojenských taženích na Kutnohorsku (Kegler, I, f. 62r) či o městských berních záležitostech. (Kegler, I, f. 80r)

Nejnámějším dílem analyzovaným v této práci je *Františka G. Wawáka, we Wfj Mjlčicých, Prwnj dijl Spisfu Pamětnijch. Od Roku 1770. do R: 1783.* (Vavák, I)³² František Jan Vavák se narodil v roce 1741 v Milčicích u Poděbrad. Nezískal systematické základní vzdělání, věnoval mnoho času samostudiu a ke konci života byl majitelem na dobové poměry rozsáhlé knihovny čítající více než sto česky psaných památek, mezi nimiž byla hojně zastoupena díla 16. a 17. století. V letech 1777 až 1810 zastával sedlák František Jan Vavák, nejdříve konšelský a později rychtářský úřad v Milčicích. (Matějec, 2008, s. 34–39, 47–50, 52–57, 68, 150–191) Sedmisvazkové *Spisy pamětní* byly Vavákem psány systematicky od roku 1770 do autorovy smrti v roce 1816 a jejich obsah se v průběhu času měnil spolu s jeho zájmy. Vzhledem k tomu, že je v mém vzorku zastoupeno malé množství pramenů vzniklých v druhé třetině 18. století, rozhodl jsem se zařadit do

Kuttenbergae conscripta ab Adalberto Kegler. 1748. 49. 50. 51. 52. 53. (Kegler, III, přední deska) Zde používám nadpis chronologicky prvního oddílu obsahujícího původní záznamy, jež analyzuji ve své práci. (Kegler, I, f. 50r)

³² Knihovna Národního muzea, sign. I E 1. Dále používám zkrácený titul *Spisy pamětní*. Vyhnul jsem se vžitému pojmenování *Paměti*, jež se pravděpodobně poprvé objevilo na hřbetě některých svazků rukopisů při jejich převazbě na konci 19. nebo na začátku 20. století a poté bylo použito jako jednotný název ve vydáních Jindřicha Skopec z první poloviny 20. století a v navazující edici Stanislavy Jonášové a Martina Kučery z roku 2009. (Skopec, 1907; Skopec, 1908; Skopec, 1910; Skopec, 1912; Skopec, 1915; Skopec, 1916; Skopec, 1918; Skopec, 1924; Skopec, 1936; Skopec, 1938; Jonášová – Kučera, 2009) Původní tituly jednotlivých svazků Vavákových zápisků se od sebe liší. První tři svazky jsou spolu se sedmým dílem nadepsány asi v roce 1814 a nesou podobné názvy: *Františka G. Wawáka, we Wfj Mjlčicých, Prwnj dijl Spisfu Pamětnijch. Od Roku 1770. do R: 1783.* (Vavák, I, s. II), *Františka Jána Wawáka w Mjlčicých, Druhý dijl Spisfu Paměti. od Roku 1783. do Roku 1790.* (Vavák, II, s. I), *Františka Jána Wawáka, we Wfj Mjlčicých, Třetí dijl Spisfu Pamětnijch. Od Roku 1790. do Roku 1801* (Vavák, III, s. 2), *Františka Jána Wawáka w Milčicých = Na Panstwi C: K: Kom: Podiebradskem. Sedmý dijl Spisfu Pamětnijch.* (Vavák, VII, s. 1) Pátý díl se jmenuje *Kňlha: RozLICňlCh PaMětl Pro Přátele, I pro Dětl Ź. Co fe d'ěge za dnuw naffich, Wěztež to w Budaucých Czafých.* (Vavák, V, s. 1) Čtvrtý a šestý svazek nemají vlastní tituly. O Vavákových historiografických zápiscích viz např. Prokeš, 1913; Pekař, 1990a. Podrobnou bibliografii k Vavákově osobě, tvorbě a další činnosti podává Matějec, 2008, s. 191–197.

výzkumu původní záznamy pocházející z let 1770, 1771 a 1772 v rozsahu přibližně 50 normostran, jež se nacházejí na straně 1 až 70 rukopisu. Z témat, o nichž pojednává Vavák v prvních letech zaznamenávání pamětihodných událostí, je záhodno zmínit popis následků velké neúrody v roce 1770 (Vavák, I, s. 12–16), přidělování čísel popisných stavením (Vavák, I, s. 33–34) či šíření moru v roce 1771. (Vavák, I, s. 44)

Následující památkou odpovídající kritériím, jež jsem si stanovil, jsou tzv. *Paměti Antonína Štěpána z Pelhřimova*. (Štěpán)³³ Štěpán byl narozen v roce 1738 v zámožné měšťanské rodině. Po smrti svého otce v roce 1774 zdědil pelhřimovský právovárečný dům. Město pravděpodobně nikdy neopustil a zemřel v Pelhřimově v roce 1797. (Martínková, 2005, s. 17–18) Neexistují žádné zmínky o Štěpánově působení v městské radě ani informace o jakémkoli školním vzdělání, které mohl absolvovat. Na rozdíl od jiných pramenů zkoumaných v této práci, nejsou *Paměti* soustavně psaným textem, nýbrž souborem zápisků na prázdných stranách tisku, jež se kromě toho střídají se záznamy katolických duchovních písní. Nejstarší z nich je datován rokem 1769 (Štěpán, f. 30r), nejmladší pochází z roku 1796 (Štěpán, f. 65v), valná většina zpráv je ovšem pořízena v 80. letech 18. století a pojednává výhradně o pelhřimovských reáliích. Štěpánův text do analýzy zahrnuji v plném rozsahu. Mezi nejzajímavější zprávy z něj patří například údaj o plánování výstavby nového hřbitova v roce 1787 (Štěpán, f. 74r) či informace o první inscenaci domácího měšťanského divadla v roce 1792. (Štěpán, f. 77v)

V Pelhřimově působil ještě jeden autor analyzovaných zápisků, Filip Ignác Dremsa. Byl narozen v rodině pelhřimovského hlásného v roce 1734 a pravděpodobně získal alespoň základní vzdělání v Telči, kde byl v roce 1758 přijat do punčochářského cechu. Po otcově smrti se v roce 1767 Dremsa vrátil do Pelhřimova. I přes nízký příjem zde vykonával funkci hlásného až do své smrti v roce 1809. (Martínková, 2005, s. 10–15) Od roku 1797 popsal Dremsa několik sešitů historiografických zápisků, které byly následně svázané dohromady. Dremsovy záznamy kromě pojednání o lokálním dění či parafrázi zpráv z *Krameriusových novin* obsahují řadu stručných historických údajů, například o dobytí Cařihradu Turky (Dremsa, f. 15v, 110r) nebo založení a zrušení řeholních řádů. (Dremsa, f. 114v–115v) Podobné informace, jež vypovídají o rozhledu a zájmech pelhřimovského hlásného, byly pravděpodobně převzaty ze starších kronik nebo kalendářů, které však nejsou autorem uvedeny. Do zkoumaného vzorku jsem zahrnul přibližně 50

³³ Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv v Pelhřimově, Sběrka literárních rukopisů, rukopis č. 92. Původní záznamy nemají vlastní titul, používám proto název *Paměti* navržený Lenkou Martínkovou v edici památky. (Martínková, 2005, s. 24–29, 127)

normostran autentických Dremsových záznamů z let 1787–1809 obsažených na foliích 1 až 83, především v sešitu *Knížka Pamietni Wypfana fkrze Philippa Jgnatia Dremsu toho Cziafu w Kra: Mnieftie Pelhržimowie thurnera dne 11 Juli Anno 1787* (titul viz Dremsa, f. 15r). *Knížka pamětní* se vyznačuje podrobností jednotlivých záznamů a vyjmenovává například škody způsobené požárem v roce 1801 (Dremsa, f. 12r) či první pohřbené na novém pelhřimovském „krchově“ (Dremsa, f. 16rv) i složení magistrátu a městské rady v roce 1767. (Dremsa, f. 22r–23r)

Do analýzy též zařazují dílko roudnického měšťana Vojtěcha Jílka staršího *Knihy Pamětnj: Totiffsto zapfanj wffeligakich Wěci které fe nekdy ftaly*³⁴ v plném znění. Přesné datum Jílkova narození není známo, lze však s velkou mírou jistoty předpokládat, že autor *Knihy pamětní* přišel na svět nejpozději v roce 1740. Podrobnější informace o Jílkově vzdělání nejsou k dispozici, je však známo, že byl v polovině 60. let 18. století přijat do ševcovského cechu v Roudnici nad Labem a s časem se vypracoval na pozici nejvyššího představeného všech ševcovských mistrů v panství. Patřil tudíž mezi místní honoraci nejen díky svému původu ze zámožné rodiny, ale i společenskému postavení. Vojtěch Jílek skonal v Roudnici v roce 1811. (Kopička – Kotyza, 2009, s. 109–111, 114–115) *Knihy pamětní* obsahuje několik retrospektivních záznamů, mj. zprávu o požáru města v roce 1753 (Jílek, f. 2v), většinou ovšem zachycuje události z let 1783 až 1793, například pohřeb Ferdinanda Filipa z Lobkovic v roce 1784 (Jílek, f. 3v) či ničivý déšť v roce 1789. (Jílek, f. 5r) Vzhledem k časovému úseku, který autor popisuje, lze pokládat za dobu vzniku Jílkovy knihy historiografických zápisků první polovinu 80. let 18. století.

Nejmladším pramenem, jehož jazyk je podroben rozboru v této disertační práci, je tzv. *Novostrašecká kronika* Václava Preinheltra.³⁵ Preinhelter se narodil v rodině lesního úředníka na Křivoklátsku v roce 1762. O Preinheltrově životě v době dospívání nejsou známé žádné údaje. Ovšem již od roku 1785 zastával autor zkoumané památky úřad řádně zkušného učitele v Novém Strašecí, což znamená, že nejspíše musel vychodit triviální a městskou školu nebo gymnázium a absolvovat učitelský přípravný kurz na normální škole v Praze. V 90. letech 18. století Preinhelter získal měšťanské právo, na začátku 19. století si vyžádal povolení k obchodní živnosti a pomáhal s vedením účtů v místním kostele a v pivovaru. (Černý, 2008, s. 23–24) *Novostrašecká kronika* obsahuje záznamy z let 1801–1834 týkající se především dění v regionu a výpisky z novin převážně o válečných

³⁴ Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích, Archiv města Roudnice nad Labem, kronika č. 184 – *Knihy pamětní* (1685) 1699–1899.

³⁵ Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Rakovník, Preinhelter Václav – osobní fond, kart. č. 1, bez signatury.

událostech, nevybočuje tedy svým záměrem z řady obdobných dobových památek. Pro Preinheltra je ovšem charakteristické rozsáhlejší, barvitější a expresivnější vyprávění o pamětihodných událostech, například o příjezdu kněžny z Fürstenberku do Strašecí v roce 1803 (Preinhelter, s. 11–13), odhalení a odsouzení loupežnické skupiny (Preinhelter, s. 13–22) či vyšetřování podvodů místních úředních činitelů. (Preinhelter, s. 34–39)

2.2. Postupy použité při výzkumu jazyka knih historiografických zápisků

Jak již bylo naznačeno, hlavní úlohou předložené disertační práce je popis specifík jazykového úzu autentických rukopisných památek vzniklých v „dlouhém“ 18. století a konfrontace získaných dat s dostupnými údaji o stavu češtiny v jiných raně novověkých či novověkých památkách. Každý oddíl mé analýzy se skládá ze tří částí. První část nabízí přehled doporučení obsažených v jazykově reflexivních textech vzniklých od první poloviny 16. století do první čtvrtiny 19. století a týkajících se rozebíraných jevů. Druhá část shrnuje současný stav poznání o zkoumaných jevech, tak jak je zachycen především v odborných pracích zaměřených na kvantitativní popis jazyka. Třetí část obsahuje analýzu materiálu knih historiografických zápisků.

Cílem práce je nejen poukázat na společné rysy vybraných pramenů, ale i demonstrovat rozdíly v úzu jednotlivých autorů. Proto při charakteristice pravopisné, hláskoslovné a tvaroslovné stránky textů uvádím procentuální zastoupení výskytů zkoumaných jevů u každého pásaře zvlášt' a nevypočítávám celkové procentuální zastoupení těchto výskytů ve všech textech. Stejným způsobem postupuji při excerpci jednotlivých lexémů či stylémů³⁶ v oddílech podávajících charakteristiku lexikální a stylistické roviny památek. Souhrnné hodnocení úzu všech autorů podávám v závěru každého oddílu.

Jako referenční jazykové příručky zejména v oddílech věnovaných pravopisu, hláskosloví a tvarosloví jsou použity *Gramatika česká* Beneše Optáta, Petra Gzela a Václava Philomatese (Gzel – Optát – Philomates, 1533), *Gramatika česká* Jana Blahoslava (Blahoslav), *Grammatica Bohemica* a *Knížka slov českých vyložených* Matouše Benešovského (Benešovský, 1577; Benešovský, 2003), *Grammaticae Bohemicae libri duo* Vavřince Benedikta Nudožerského (Nudožerský, 1603), *Grammatica Boëmica* Jana Drachovského (Drachovius, 1660), *Lima linguae Bohemicae* Jiřího Konstance (Konstanc, 1667), *Výborně dobrý způsob* Matěje Václava Steyera (Steyer, 1668), *Grammatica linguae*

³⁶ Pojem *stylém* používám v souladu s definicí *Nového encyklopedického slovníku češtiny* v širším významu „výrazový prostředek konstituující styl“. (Krčmová, 2016b, s. 1775)

Bohemicae Václava Jana Rosy (Rosa, 1672), první, druhé a čtvrté vydání příručky *Grammatica linguae Boëmicæ* Václava Jandita (Jandit, 1704; Jandit, 1705; Jandit, 1732), *Grammatica Slavico-bohemica* Pavla Doležala (Doležal, 1746), *Žáček* Amadea a S. Antonio Procházky (Procházka, 1755), *Grammatica linguae Bohemicae* a *Neuverbesserte Böhmische Grammatik* Jana Václava Pohla (Pohl, 1756; Pohl, 1783), *Opella in septem capita distincta* Josefa Rosenthalera (Rosenthaler, 1779), *Böhmische Sprachlehre, Uvedení k české dobropisebnosti* a *Grössere českische Orthographie* Františka Jana Tomsy (Tomsa, 1782; Tomsa, 1784; Tomsa, 1812), *Kurzgefaßte böhmische Sprachlehre* a *Böhmische Grammatik* Karla Ignáce Tháma (Thám, 1785a; Thám, 1801), první a druhé vydání *Grundsätze der böhmischen Grammatik* Františka Martina Pelcla (Pelcl, 1795; Pelcl, 1798), *Naučení kratičké* Jiljí Chládky (Chládek, 1795), *Practische Böhmische Grammatik* Jana Nejedlého (Nejedlý, 1809), první a druhé vydání *Lehrgebäude der böhmischen Sprache* Josefa Dobrovského (Dobrovský, 1809; Dobrovský, 1819), *Pravidla české dobropisebnosti* Aleše Pařízky (Pařízek, 1812), *Gramatyka česká* Jana Evangelisty Šmitta (Šmitt, 1816), *Pravopis český* Václava Hanky (Hanka, 1817) a anonymní texty *Prima principia lingvae Bohemicae* (Prima principia), *Alphabetum Boëmicum* (Alphabetum, 1718) a *Slabikář*. (Slabikář, 1781).

Při analýze skladby slovní zásoby jsem se opíral o slovníky *Nomenclator quadrilinguis* Daniela Adama z Veleslavína (Veleslavín, 2015), *Thesaurus Linguae Bohemicae* Václava Jana Rosy (Rosa, 2008), *Slovář český* Jana Františka Ryvoly (Ryvola, 1716), *Dictionarium Bohemo-Latino-Germanicum* Kašpara Zachariáše Vusína (Vusín, 2017), *Nomenclator* Karla Jana Rohna (Rohn, 1764; Rohn, 1765; Rohn, 1766; Rohn, 1768), *Nationallexikon* a *Neuestes Nazionallexikon* Karla Ignáce Tháma (Thám, 1788; Thám, 1805), *Deutsch-böhmisches Wörterbuch* Josefa Dobrovského (Dobrovský, 1821a; Dobrovský, 1821b) a *Slovník česko-německý* Josefa Jungmanna. (Jungmann, 1835; Jungmann, 1836; Jungmann, 1837; Jungmann, 1838; Jungmann, 1839) Jako nepostradatelné zdroje příkladů lexémů vyskytujících se v českých vyprávěcích a veršovaných pramenech i slovnících z 16., 17. a 18. století sloužily *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* (Nejedlý, 2018) a dílo Stefana Michaela Newerkly *Sprachkontakte*. (Newerkla, 2004) Kromě toho jsem přihlížel k rozsahově omezenější excerpce přejímek například ve studiích Adolfa Kamiše (Kamiš, 1974) či Aleny Andrlové Fidlerové. (Andrlová Fidlerová, 2012)

Informace o dobových stylistických a rétorických požadavcích k psanému textu čerpám z dobových evropských učebnic používaných v českých zemích a z domácích

návodů: *De rhetorica libri tres* Philippa Melanchtona (Melanchton, 1519), *De arte rhetorica libri tres* Cypriána Suáreze (Suárez, 1569), *Ausführliche Redekunst* Johanna Christiana Gottscheda (Gottsched, 1743) a *Slovesnost* Josefa Jungmanna. (Jungmann, 1845)

2.2.1. Analýza pravopisných jevů

Při rozboru pravopisné stránky knih historiografických zápisků se soustřeďuji na jevy, které ve zkoumaných textech vykazují variantnost. Tyto jevy rozdělují do dvou kategorií.

Do první kategorie patří prvky psaného jazyka, jež nemají obdobu v jazyce mluveném, tj. užívání velkých a malých písmen u výrazů zastupujících jednotlivé slovní druhy. Při analýze uplatnění majuskulních a minuskulních grafémů v knihách historiografických záznamů vycházím z metodiky vypracované Rolfem Bergmannem, Dieterem Neriusem a jejich týmem v letech 1990–1996 pro výzkum psaní verzál v raně novověkých německých tiscích (Bergmann – Neriusem, 1998) a aplikované Alenou Andrlou Fidlerovou, Robertem Dittmanem, Veronikou Steffal Vladimírovou a Martinou Nývltovou na českém biblickém materiálu. (Andrlou Fidlerová – Dittmann – Steffal Vladimírová, 2010; Andrlou Fidlerová, 2013c; Nývltová, 2014) Vybrané grafické jednotky hodnotím na základě lexikálního kritéria, tj. podle slovních druhů. Substantiva a adjektiva přitom rozdělují do jednotlivých kategorií na základě významu či původu lexému (viz Tabulku 1 a 2). Opírám se o klasifikaci substantiv a adjektiv navrženou ve výše zmíněných studiích, kterou mírně modifikuji s ohledem na zastoupení jednotlivých kategorií výrazů v mém materiálu. Lexémy představující ostatní slovní druhy charakterizují souhrnně. Postupuji přitom v souladu se zásadami popsány Alenou Andrlou Fidlerovou. (Andrlou Fidlerová – Dittmann – Steffal Vladimírová, 2010, s. 294–295; Andrlou Fidlerová, 2013c, s. 160–161) Za slovo považuji pouze grafické slovo. Do výzkumu nezařazuji výrazy stojící na začátku věty či odstavce. Každý výskyt substantiva a adjektiva započítávám pouze do jedné kategorie. Výjimku tvoří přejímky, které jsou zařazovány jak do příslušné kategorie, tak do kategorie slov cizího původu. Jako slovesa identifikuji všechny části složených slovesných tvarů, všechny tvary složeného trpného rodu a přechodníky. Své závěry srovnávám s výsledky studií Aleny Andrlou Fidlerové, Roberta Dittmana a Veroniky Steffal Vladimírové (Andrlou Fidlerová – Dittmann – Steffal Vladimírová, 2010; Andrlou Fidlerová, 2013c), dále s úvahami Martiny Nývltové (Nývltová, 2014) a s údaji svého staršího výzkumu provedeného na omezenějším materiálovém vzorku. (Timofejev, 2016)

SVP	jména osobní
SVG	jména geograficko-politická a geograficko-topografická
SVB	jména staveb
SVI	jména institucí a církví
SAS	nomina sacra
SAPT	označení titulů a postavení
SAPP	ostatní označení osob
SAK	ostatní konkréta
SAA	ostatní abstrakta
SAF	cizí apelativa

Tabulka 1. Kategorie substantiv

AS	nomina sacra
ARVG	adjektiva odvozená od názvů geograficko-politických a geograficko-topografických
ARPT	adjektiva odvozená od označení titulů a postavení
ARSK	adjektiva odvozená od konkrét
ARSA	adjektiva odvozená od abstrakt
AA	ostatní adjektiva

Tabulka 2. Kategorie adjektiv

Do druhé, rozsáhlejší kategorie řadím jevy týkající se variantnosti záznamu jednotlivých fonémů. Jedná se o konsonanty /c/, /s/, /z/, /č/, /ř/, /š/, /ž/, /dʔ/, /tʔ/, /ň/, /j/, vokály /i/a /í/ i /u/ a /ú/ v otevřené pozici či po předponě, dále též kombinace grafů *mě*, *mně*, *bě*, *pě* a *vě*. Při analýze korelace jednotlivých fonémů a grafémů, případně skupin fonémů a skupin grafémů, se opírám především o seznam jevů a jejich charakteristiky obsažené v monografii Jaroslava Poráka *Humanistická čeština* (Porák, 1983, s. 16–47, 84–91), dále též o práce důkladně rozebírající některé z uvedených jevů například v korespondenci Jednoty bratrské z přelomu 16. a 17. století (Zitová, 2011, s. 87–90) nebo v ostrohotském kancionálu ze 40. let 18. století. (Zemanová, 2010) Do svého kvantitativního zpracování zahrnuji všechny varianty záznamu jednotlivých hlásek vyskytující se ve zkoumaných knihách historiografických zápisků. Do vzorku jsou přitom

zařazeny pouze výrazy psané typem písma dominujícím u jednotlivých písařů, tj. novogotickou kurzívou nebo novogotickou polokurzívou.³⁷ Do kvantitativních shrnutí přitom započítávám výhradně minuskulní grafy, jelikož počet velkých písmen označujících výše jmenované fonémy v mém vzorku nelze považovat za reprezentativní. Informativní přehled rozdílů v zápisu některých fonémů rozličnými druhy písma a vybraných podob majuskulních grafémů ve vybraných případech podávám zvlášť.

Při hodnocení pravopisného úzu autorů knih historiografických záznamů z „dlouhého“ 18. století se snažím především představit šíři dobových možností zápisů některých fonémů a vztah písařské uzance k dobové jazykové teorii a praxi. Kromě toho zachycuji tendence týkající se míry zastoupení jednotlivých grafémů a celkového stavu pravopisu ve zkoumaných památkách. Obdobný postup používám při analýze hláskoslovného a tvaroslovného úzu předložených pramenů.

2.2.2. Analýza hláskoslovných jevů

Analýza hláskoslovné stránky knih historiografických záznamů je podobně jako rozbor pravopisu soustředěna především na fonetické jevy, které se ve zkoumaných textech vyznačují variantností. Jedná se především o jevy odrážející systémové fonetické změny proběhlé v českém hláskovém systému v raném novověku. Uplatňování těchto změn v rukopisných i tištěných českých památkách v „dlouhém“ 18. století nebylo však důsledné. Jedná se o pronikání protetického /v/, úžení /é/ > /i/, diftongizaci /ý/ > /ej/ a diftongizaci /ú/ > /ou/. (Šimečková, 2016, s. 243–253) V případě posledního z jmenovaných jevů neprovádím kvantitativní zpracování dat, jelikož se ve zkoumaných textech foném /ú/ a diftong /ou/ objevují v iniciální pozici či po předponě pouze u vybraných výrazů, jež popisují samostatně. Při rozboru ostatních jevů se opírám o postupy Jaroslava Poráka (Porák, 1983, s. 120–157), které mírně modifikuji v souladu se svým materiálem. Do výzkumu pronikání protetického /v/ zařazuji jak výrazy s kořeným /o/, tak lexémy s předponami *ob-* a *od-* i předložky vzhledem k jejich celkově nízkému zastoupení ve vzorku. Při charakteristice projevů úžení /é/ v /i/ a diftongizaci /ý/ v /ej/ kvantitativně zpracovávám výhradně jejich výskyt v koncovkách. V kmeni slov se tyto změny projevují pouze u omezeného počtu slov, přičemž často jde o případy lexikalizace, kterým věnuji samostatnou charakteristiku. Referenční informace čerpám především ze

³⁷ Při záznamu jednotlivých lexémů či delších fragmentů textu humanistickým písmem u písařů dochází k mírné změně pravopisného úzu, podrobněji viz oddíl 4.1.

zmíněných prací Jaroslava Poráka a Marty Šimečkové, které analyzují rozsáhlé vzorky textů 16., 17. a 18. století. (Porák, 1983; Šimečková, 2016)

Kromě toho informativně popisují dílčí jevy příznačné pro rukopisné prameny ve větší míře než pro tisky. Jde především o zjednodušení souhláskových skupin (např. *dc, zs, žs, zdv, dl*), asimilaci (např. *sh/sch, sb/zb*) či podoby záznamu slov pravděpodobně vypovídající o existenci několika variant jejich výslovnosti (např. *bramborách/branborách, Babor/Bavor*), jež mohla být mimo jiné ovlivněna nářeční situací (např. *oheň/ochein, zase/zasej*). Předkládám i stručný přehled způsobů variantního zápisu vybraných přejatých výrazů.

2.2.3. Analýza tvaroslovných jevů

Při rozboru tvaroslovné složky knih historiografických zápisků neprovádím rekonstrukci paradigmat skloňování a časování jednotlivých slovnědruhových kategorií (srov. Kučera, 1983, s. 32–66), nýbrž shodně s postupem použitým při analýze pravopisu a hláskosloví se soustředím výhradně na konkurenci alomorfů ve zkoumaných textech. Přihlížím přitom k seznamu tvaroslovných jevů označených za příznakové pro barokní češtinu a češtinu „dlouhého“ 18. století Bohuslavem Havránkem (Havránek, 1980, s. 74) a analyzovaných na dobovém materiálu Jurijem Kirillovem. (Kirillov, 2010, s. 87–138)

V knihách historiografických zápisků se nejčastěji synonymie morfémů projevuje v pádových koncovkách substantiv. U maskulin se jedná o koexistenci koncovek *-i, -é a -ové* v nominativu plurálu, dále o dubletní koncovky *-ů a -ův* v genitivu plurálu, *-ům a -ím* v dativu plurálu i *-ech a -ích* v lokálu plurálu vybraných vzorů. U neuter typu *město* se v lokálu plurálu vyskytují tři synonymní koncovky *-ích, -ech, -ách* a v dativu plurálu flexe *-ám, -ům a -ím*. Plurálové koncovky *-mi, -ami, -emi* konkurují duálovým koncovkám *-ma, -ama, -ema* v instrumentálu plurálu maskulin, feminin a neuter, a také adjektiv i zájmen. K dalším slovním druhům vykazujícím vysokou frekvenci variantních podob patří často se vyskytující slovesné tvary, především infinitivy s konkurencí přípon *-ti a -t* a synonymické podoby 3. osoby préterita s pomocným slovesem nebo bez něj (*měl kopulací / měl jest kopulací*).

Kromě výše jmenovaných jevů, jež budou rozebírány podrobněji, stručně zmíním o koexistenci kongruenčních a nekongruenčních přechodníkových forem (*Jozef jsouce / žena jsouce/oni jsouce*), synonymním užívání příčestí trpného a adjektiva v pasivních konstrukcích (*byl jest držán / byl jest drženej*) a dalších specifikách tvaroslovného úzu.

V oddílech věnovaných analýze pravopisné, hláskoslovné a morfologické stránky knih historiografických zápisků do kvantitativního zpracování zahrnují pouze jevy, jejichž zastoupení v jednotlivých pramenech činí alespoň 50 výskytů, ostatní případy charakterizují informativně.

2.2.4. Charakteristika slovní zásoby

V oddíle věnovaném složení lexika zkoumaných knih historiografických zápisků vycházím z postupu uplatněného Adolfem Kamišem při rozboru slovní zásoby české publicistiky 18. století. (Kamiš, 1974, s. 20–22) Zaměřuji se na detailní popis tří skupin vybraných výrazů.

Do první skupiny zařazuji lexémy patřící do jednotlivých významových okruhů bez ohledu na jejich etymologický původ. Po Kamišově vzoru popisuji názvosloví politické a administrativně právní, vojenské, finanční a řemeslnické, k němuž přidávám náboženskou terminologii, často se vyskytující ve zkoumaném vzorku. Je nutno upozornit na to, že ve zvoleném mnou materiálu je někdy obtížné určit, zda ten který lexém je či není termínem v užším smyslu slova, jak jej vnímá současná jazykověda (viz např. Bozděchová – Martincová, 2016), proto zahrnuji do této skupiny širší okruh pojmů, které se tematicky vztahují k vyjmenovaným oborům.

Do druhé skupiny zapojuji slova cizího původu, která nezapadají do žádné z výše jmenovaných kategorií nebo naopak mohou být součástí několika významových okruhů. Snažím se přitom excerpovat ze zkoumaného materiálu co největší počet přejatých výrazů včetně lexémů zdomácnělých ještě ve staré češtině.

Na základě údajů obsažených především ve slovnících vzniklých od poloviny 16. století do první čtvrtiny 19. století a v *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny* (Nejedlý, 2018) se snažím alespoň přibližně určit období pronikání excerpovaných výrazů z první a druhé skupiny do slovní zásoby psané češtiny. Kladu si přitom za cíl vyslovit hypotézy týkající se následujících otázek: Jaký byl poměr mezi počtem výrazů cizího původu či jejich slovotvorných nebo hláskoslovných variant přejatých v období do první třetiny 17. století a množstvím zdomácnělých cizích slov, jež do lexikálního systému češtiny pronikla ve druhé polovině 17. století či v 18. století? V kterých významových okruzích docházelo v průběhu 18. století k největšímu obohacování terminologie a jaké lexikální jednotky byly k rozšíření odborného názvosloví použity? Jak velké bylo zastoupení novotvarů nebo nezdomácnělých cizích výrazů v původních českých textech „dlouhého“ 18. století? Nedohledávám tedy nejstarší doklady na jednotlivé lexémy, nýbrž především zjišťuji jejich výskyt v 16., 17. a „dlouhém“ 18. století.

Do třetí, méně početné skupiny řadím toponyma, antroponyma a citátová pojmenování. Na menším vzorku se pokouším o charakteristiku úzu užívání osobních a zeměpisných jmen zejména cizího původu.

2.2.5. Charakteristika stylistických prostředků

Při hodnocení stylistické složky českých památek z doby baroka či „dlouhého“ 18. století je nutno brát ohled na skutečnost, že současné bádání o pramenech z tohoto období neumožňuje s jistotou rekonstruovat stylovou normu (Krčmová, 2016a, s. 1781) charakteristickou jak pro dobovou slovesnost celkově, tak pro některou skupinu literárních děl. K tomuto stavu přispívá také absence podrobnějších soudobých reflexivních pojednání o česky psaných památkách, která by vytvářela kritický rámec usnadňující stylistické hodnocení textů vzniklých v době před ustálením explicitní stylistické normy. (Mundevová, 2016, s. 26–29) Za zmíněných okolností je obtížné určit, zda jsou vybrané prvky v textech „dlouhého“ 18. století příznakové či vyjadřují individuální zaměření autora, nebo zda se jedná o prostředky běžné pro barokní češtinu. (Busse, 2010, s. 37–38; Křístek, 2016, s. 1773) Domnívám se, že podobně jako v případě pravopisu či slovní zásoby by posuzování stylu knih historiografických zápisků na základě současných představ o jazyce a mimo širší kontext dobové českojazyčné produkce mohlo vést ke zkreslujícím závěrům.³⁸ V této práci proto vycházím z gramaticko-lexikálního přístupu polského lingvisty Zenona Klemensiewiczze (Maćkowiak, 2007, s. 638–642) a zaměřuji se na charakteristiku vybraných jazykových prvků, při jejichž identifikaci se opírám o doporučení rétorických a gramatických příruček užívaných v českých zemích od 16. století do první čtvrtiny 19. století. Soustřeďuji se na stylémy, jež odpovídají dobovým definicím tropů a figur, a pokouším se o charakteristiku repertoáru nejčastěji používaných rétorických prostředků. Ve vybraných případech stručně charakterizuji kontexty, ve kterých jsou tyto figury a tropy používány.

³⁸ Například Zdeněk Beneš identifikuje v tzv. *Pamětech* Mikuláše Dačického z Heslova „analistické“ a „letopisné“ záznamy, za jejichž specifikum považuje mj. častý výskyt delších výčtů historických údajů: „Informace obsažené v rozvinutějších podobách analistického záznamu mohou být řazeny rozličným způsobem. Nejjednodušší je řazení souřadné, při němž jsou k základnímu informačnímu jádru přidány další informace, jež jej rozšiřují a do tohoto jádra přitom nijak nezasahují. Tuto podobu transformace analistického záznamu lze považovat i za jakýsi předstupeň skutečné, plné fabulární transformace; proto ji označujeme jako sumativní.“ (Beneš, 1993, s. 35–52) Jedná se ovšem o běžnou řečnickou figuru *enumeratio* často užívanou v raně novověkých i novověkých textech.

2.2.6. Zohlednění mimojazykových faktorů

Při hodnocení pramenů z doby „dlouhého“ 18. století je záhodno brát v úvahu skutečnost, že toto období se nevyznačuje pouze „rekatolizací“, jež byla často zdůrazňována při charakteristice dobové češtiny, nýbrž především hlubokou finanční i populační krizí způsobenou následky třicetileté války. Obnova českých zemí přerušovaná dalšími válečnými událostmi a přírodními katastrofami probíhala pomalu a nerovnoměrně, a v neposlední řadě měla vliv na celkovou úroveň vzdělanosti a stav knižního trhu. Vztah mezi ekonomicko-politickou a kulturní situací demonstrováný na příkladu vývoje skladby rukopisné produkce z Čech (Andrlová Fidlerová, 2013d; Timofejev, 2017b) by se tedy měl zohledňovat i při popisu jazyka „dlouhého“ 18. století.³⁹

O vlivu historického kontextu, vzdělání a povolání jednotlivých autorů na jazyk knih historiografických zápisků bude pojednáno v závěru práce. Podrobnější popis historického kontextu, v němž vznikaly mnou zkoumané památky, je předložen v kapitole 3.

³⁹ O důležitosti znalosti historického kontextu pro diachronní jazykovou analýzu viz např. Rychnovská, 2015, s. 18–37; Šimečková, 2016, s. 84.

3. Přehled stavu a vývoje školství, knižního trhu a rukopisné kultury v českých zemích v „dlouhém“ 18. století

Od začátku 17. století v hláskoslovném a gramatickém systému češtiny již neprobíhaly změny způsobené vnitřními faktory. Vývoj českého jazyka v 17. a zejména v „dlouhém“ 18. století byl tedy podřízen především vnějším činitelům. (Havránek, 1980, s. 71–72; Vykypělová, 2013a, s. 32–40) V syntéze představené v kapitole 1 jsem poukázal na to, že většina odborných studií věnovaných českým raně novověkým památkám zpravidla označuje za rozhodující skutečnost ovlivňující podobu barokní češtiny funkční omezení českého jazyka na náboženskou a úřední sféru; tyto práce přitom zpravidla vycházejí z analýzy dobových tisků. (Havránek, 1980, s. 73–77) K dalším podmínkám, v nichž existovala a utvářela se čeština v 17. a „dlouhém“ 18. století, se téměř nepřihlíží. Na důležitost role školství a rukopisné kultury pro vývoj českého jazyka teprve v posledních letech upozornila Alena Andrllová Fidlerová. (Andrllová Fidlerová, 2013d; Andrllová Fidlerová, 2016)

Touto kapitolou bych chtěl předložit podrobnější přehled stavu vzdělanosti a knižního obchodu v českých zemích. První oddíl kapitoly je věnován dějinám elementárního a gymnaziálního vzdělání na venkově a ve městech. Druhá část pojednává o knižním trhu ve zkoumaném období⁴⁰ a podává charakteristiku dobové rukopisné produkce. V závěrečném oddíle vyjadřuji hypotézu o možném vlivu těchto jevů na češtinu „dlouhého“ 18. století.

Soustředí se především na údaje o poměrech v Čechách, jež případně doplňuji informacemi o dění na Moravě, ve Slezsku i v jiných částech habsburské monarchie.

3.1. Přehled stavu a vývoje školství na českém venkově a ve městech v „dlouhém“ 18. století

Třicetiletá válka postihla ekonomický, společenský a kulturní život v zemích Koruny české ve všech rovinách. Z jejích následků se české země do značné míry vzpamatovaly teprve na sklonku 17. století. Projevilo se to především růstem počtu obyvatelstva, a to i v oblastech zasažených boji, rabováním, nemocemi a kvartýrováním vojsk. V první polovině 18. století byl tento růst přerušován hladomory a epidemiemi, nemluvě již o válečných událostech z let 1740 až 1748, avšak záhy po krizích se obnovoval a pokračoval

⁴⁰ Hlubším výzkumem knižního trhu se v posledních letech zabývají např. Claire Mádlová (Mádlová, 2005; Mádlová, 2009; Mádlová, 2011) či Michael Wögerbauer. (Wögerbauer, 2004; Wögerbauer, 2006a; Wögerbauer, 2009)

takřka nepřetržitě. V druhé polovině 18. století jej nezastavila ani sedmiletá válka, ani velký hladomor v roce 1772. (Grulich, 2008, s. 118–146; Maur, 1998, s. 113–131) Na základě dat, jež máme k dispozici, lze předpokládat, že se mezi lety 1700 až 1800 počet obyvatel v Čechách téměř zdvojnásobil. (Bělina, 2001, 327–330; Fialová, 1998, s. 141; Martínková, 2001, s. 22–23; Velková, 2009, s. 51)

Zlepšovala se i finanční situace, a to jak na venkově, tak na maloměstě. Na vesnicích, v královských a poddanských městech se rozmáhal stavební ruch. (Placht, 1957, s. 122, 159–179) V první polovině 18. století se především v Čechách změnila majetková poměry. Poměrné zastoupení sedláků a chalupníků na venkově klesalo, oproti 17. století přibýlo zahradníků a bezzemků, na vesnicích a ve městech se zvýšilo zastoupení řemeslníků. (Velková, 2009, s. 44–46) Největší ekonomickou a demografickou aktivitu přitom stále projevovali měšťané, sedláci a chalupníci. (Bělina, 1985, s. 20–23, 59–70; Placht, 1957, s. 122–123; Velková, 2009, s. 307–322) V druhé polovině 18. století, zvláště po sedmileté válce, si dokonce i menší farnosti mohly dovolit přestavbu kostela nebo zřízení školní budovy. (Příbyl, 2001, s. 33) V 60. letech 18. století pod vlivem osvícenských a populacionistických myšlenek začala císařovna Marie Terezie projevovat větší zájem o zlepšení životních podmínek poddaných, což vedlo k dalšímu rozvoji venkova a měst. Po její smrti v této politice pokračoval Josef II. (Bělina, 1985, s. 48–59; Janák – Hledíková – Dobeš, 2005, s. 221–237)

Ačkoliv nelze tvrdit, že habsburská monarchie dokázala k počátku 19. století vytvořit proklamovaný „stát práva a blahobytu“ a docílit „obecného prospěchu“ pro všechny své obyvatele (Bělina, 2001, s. 195–212), je nutno připustit, že během 18. století, především v jeho druhé polovině, dosáhly dědičné země značného pokroku. Mnohé reformy Marie Terezie a Josefa II., přestože se uváděly do praxe velice pomalu, položily základ pro formování moderního státu. (Janák – Hledíková – Dobeš, 2005, s. 136–171)

Výrazné změny proběhly v 18. století i v oblasti vzdělání. Čechy, jež se na začátku století potýkaly s nedostatkem učitelů a školních budov, byly na sklonku století uznávány za jednu z nejgramotnějších zemí monarchie nejen Karlem Heinrichem Seibtem, profesorem estetiky a pedagogiky působícím na pražské univerzitě, ale i například anglickým hudebním znalcem a cestovatelem Charlesem Burneyem. (Hanzal, 1987, s. 69) Svědčí o tom i fakt, že v posledních desetiletích 18. století tvořili rodáci z Čech přibližně polovinu profesorské obce na Karlo-Ferdinandově univerzitě. Počet absolventů univerzity, kteří pocházeli z Čech, převyšoval v této době dva- až třikrát počet studentů z jiných regionů. (Čornejová, 1996, s. 241–243)

3.1.1. Přehled stavu a vývoje nižšího školství na českém venkově a v městech v „dlouhém“ 18. století

Na konci 17. a v první polovině 18. století habsburský stát nejevil o elementární vzdělání svých občanů zájem. Základní vyučování zpravidla zůstávalo věcí rodiny, místní vrchnosti, duchovních nebo řeholních řádů. (Vocelka, 2001, s. 364)

Přístup ke gramotnosti na venkově a ve městech se lišil. Ve městě se schopnost číst, psát a počítat cenila vysoko, jelikož otevírala cestu ke službě v panské kanceláři nebo ke kariéře v městské správě. Na venkově však školní výuka byla považována za zbytečnou, jelikož odváděla děti od polních a domácích prací. (Hrdlička, 2008, s. 315; Matlas, 2011, s. 447)

Nejlepší výchozí pozice pro získání základního vzdělání měly děti kancelářských zaměstnanců, jež se učily od svých otců, případně v rámci soukromé výuky od některého ze sousedů. (Matlas, 2011, s. 447) Gramotnosti v rodinném nebo sousedském prostředí nabývali i venkované, především v evangelických oblastech. (Ducreuxová, 1992, s. 69) Soukromé vzdělávání nabízely také pokoutní školy, které nepodléhaly dohledu duchovních, avšak místní světská a církevní vrchnost příležitostně usilovala o jejich zrušení. (Novotný, 1910, s. 417)

Důležité místo na konci 17. a v první polovině 18. století patřilo školám, na něž dohlíželi představitelé církve. Jednalo se především o farní školy, dochovaly se však informace i o školách spravovaných duchovními, jež se nacházely v obcích bez fary. (Hanzal, 1972, s. 155) Církev vnímala školní výuku jako jeden z prostředků rekatolizace venkova. Do provozování nižších škol se zapojovali řeholníci, v první řadě piaristé, v některých lokalitách i jezuité. (Bobková-Valentová, 2006, s. 57; Hanzal, 1972, s. 153; Garkischová, 2003, s. 96; Kolejka, 1996, s. 99) V obcích se silnou evangelickou tradicí měly katolické školy představovat konkurenci soukromému vzdělávání. Ve snaze přilákat děti do škol poskytovali duchovní na některých farách výuku zdarma (Vocelka, 2001, s. 239) nebo se pokoušeli zavést nedělní hodiny četby katechismu, psaní a počtů, většinou ovšem bez velkého úspěchu. (Jelínek, 1972, s. 8)

Po třicetileté válce zůstalo v Čechách asi 380 far. Lze předpokládat, že tomuto číslu přibližně odpovídal i počet nižších škol. (Šafránek, 1913, s. 104) Přesnější údaje o počtu škol na konci 17. a začátku 18. století můžeme získat z farářských relací, jež se zasílaly konzistoři pražského arcibiskupství v letech 1676/1677 a 1700/1701. (Ryneš, 1965, s. 106–107) Podle těchto relací lze usuzovat, že základní síť nižších škol byla vytvořena již začátkem 18. století. V jednotlivých vikariátech se v té době nacházelo deset až dvacet

škol, přičemž jejich počet stále stoupal; například v netolickém vikariátu se počet škol za patnáct let zvýšil z deseti na sedmáct. (Hanzal, 1972, s. 155–157)

Ve větších městech přetrvávaly nebo se obnovovaly městské školy, z nichž některé byly kdysi pod dohledem pražské univerzity (Hanzal, 1968a, s. 154; Kocourek, 1978, s. 4–5; Novotný, 1910, s. 417), zakládaly se i nové ústavy. (Martínková, 2001, s. 30) Městské školy nabízely kvalitnější vzdělání, ovšem zdaleka ne každý poddaný si mohl dovolit vydržovat dítě na studiu. Proto se do těchto zařízení dostávali především zástupci movitějších rodin a jedinci, již získali podporu zádušních nadací nebo vrchnosti, která vyhledávala schopné poddané na úřednická místa. (Matlas, 2011, s. 446–448) V jednotlivých případech přispívali na základní vzdělání svých poddaných a na zřízení škol i majitelé panství. Přínos elementární gramotnosti zdůrazňoval například Vilém z Kounic nebo někteří představitelé rodu Schwarzenbergů. (Hanzal, 1972, s. 152–153) Vyskytovaly se však i případy, kdy šlechta explicitně nepodporovala vzdělání poddaných. (Šafránek, 1913, s. 118)

Celková úroveň elementárního vzdělání na konci 17. a v první polovině 18. století pravděpodobně nebyla příliš vysoká. Pociťoval se značný nedostatek kvalifikovaných kantorů, v některých školách se na učitelských pozicích zaměstnávali i vysloužilí vojáci, kteří uměli alespoň číst. (Vocelka, 2001, s. 239, 241) Průběh výuky záležel výhradně na znalostech a schopnostech učitele, jenž sám volil materiál a metodu, nejčastěji však skončil u pouhého předčítání katechismu, přičemž nejrozšířenějším byl katechismus jezuity Petra Kanisia. (Van Horn Melton, 1988, s. 223) Kantor měl na starosti výuku dětí a ve většině případů také plnil povinnosti kostelního varhaníka a zvoníka. Kvůli nedostatku financí nebyly školy dostatečně vybaveny, údržba budov se zanedbávala. (Šafránek, 1913, s. 104–107)

Velkým problémem, především na venkově, byla docházka žáků, již školu navštěvovali zpravidla dva až tři měsíce v roce, a to v zimě. (Kociánová, 1996, s. 117) Venkovští a maloměstští obyvatelé se nejčastěji naučili číst jen tiskové písmo. Číst kurzivu nedovedl zdaleka každý. Psaní ovládalo ještě méně obyvatel. (Ducreuxová, 1992, s. 71) České země ovšem nebyly výjimkou mezi ostatními regiony habsburské říše. O celkově nízké úrovni gramotnosti v monarchii hovoří nejen dochované informace o počtu škol a docházce, ale i malé náklady knih. (Vocelka, 2002, s. 444)

Přibližně od poloviny 18. století se v habsburském státě začala rozšiřovat síť manufakturních škol. (Váňová, 1986, s. 29–30) Stále více se zdůrazňovala důležitost elementárního vzdělání jak pro lokální, tak pro státní záležitosti. Jako příklad může sloužit

úvaha jistého rakouského kněze z 50. let 18. století o nutnosti toho, aby aspoň jeden člověk v každé vesnici byl gramotný a mohl předčítat obci císařská nařízení. (Van Horn Melton, 1988, s. 64)

Klíčová role ve změnách, jež proběhly v oblasti nižšího školství ve druhé polovině 18. století, patřila kanceláři Marie Terezie. O tom, že panovnice nepodceňovala elementární vzdělání, svědčí již skutečnost, že na začátku 50. let odmítla žádost skupiny duchovních obsahující návrhy na zrušení farních škol. Podle autorů žádosti mohlo zvýšení úrovně gramotnosti obyvatel způsobit jejich přechod k evangelické víře. Císařovna tento argument neuznala za přesvědčivý. (Van Horn Melton, 1988, s. 60–61) Ovšem jelikož monarchie ve 40. a 50. letech 18. století byla zaneprázdněna válkami a ekonomickými problémy, téměř nezasahovala do správy nižších škol, jež se stále nacházely pod dohledem vikariátů, duchovních a místní vrchnosti. (Hanzal, 1976, s. 225)

První krok ke změně postavení nižšího školství učinila Marie Terezie ještě v průběhu sedmileté války v roce 1759 zřízením studijní dvorské komise, jejíž úlohou bylo vypracovat a shromáždit návrhy na úpravy školského systému. (Hanzal, 1972, s. 160) Toto opatření, ačkoliv nepřineslo významné výsledky, bylo již součástí nové politiky státu vůči poddaným. Ve snaze vytvořit schopnou a početnou vrstvu lidí pro nové manufaktury, armádu a úřady si císařovna a její dvůr stanovily za cíl zlepšit hospodářské a kulturní postavení obyvatel dědičných zemí. (Hanzal, 1998, s. 7) Mezi rádce panovnice patřili vůdčí představitelé dobového rakouského populacionismu Johann Heinrich Gottlob von Justi a Joseph von Sonnenfels, kteří byli přesvědčeni o tom, že aby stát mohl klást zvýšené nároky na jedince a na nižší vrstvy vůbec, má především zlepšit jejich sociální poměry, mimo jiné postarat se o vzdělání lidu i v nejmenších vesnicích a naučit všechny děti bez ohledu na původ a pohlaví číst, psát a počítat. (Hanzal, 1972, s. 159) Důležitost výchovy poddaných pro blaho státu zdůrazňoval i přední intelektuál Karl Heinrich Seibt: „Man kann sich einen Staat nicht besser, als unter dem Bilde einer grossen Familie, vorstellen, worinn der Regent die Stelle des Vaters, und die Bürger die Stelle der Kinder vertreten. Wenn der Vater in einer Familie auf die Vermehrung des Reichthums und der Bequämlichkeit seiner Kinder seine Hauptforge richtet; ihnen zwar weisse Vorschriften und Lehren zu ihrer Aufführung giebt, es aber dabey bewenden läßt; ihren Geift durch Wissenchaften aufzuklären, und ihr Herz durch die Moral zu beffern, nicht bemühet ist; kurz, wenn er die Erziehung verabfüumet: so wird die Unwissenheit sie träge und gefühllos machen, und ihr rohes Herz allen unedlen Leidenschaften und Begierden offenstehen. Ihr Charakter wird Wildheit, Unbefonnenheit, Widerfetzlichkeit und Unbiegfamkeit seyn; Haß und Zwietracht

werden sie trennen, Neid und Misgunft einen fruchtbaren Saamen zur gegenseitigen Verfolgung unter ihnen austreuen; kein gemeinschaftliches Interesse wird sie vereinigen, keine Vorstellungen, keine Drohungen, keine Strafen werden ihrer Ausgelassenheit Einhalt thun.“ (Seibt, 1771, s. 33–34) Větší pozornost nižším vrstvám a národní kultuře začali věnovat i osvícení šlechtici, například František Josef Kinský. (Hanzal, 1972, s. 164–168)

Historik František Kutnar charakterizuje populacionistické názory na školství jako založené „na hospodářském a politickém prospěchu státu“. Dle Kutnara byla vědě a vzdělání přisuzována především funkce praktická: „Mají dávat a rozvíjet znalosti, schopnosti a zručnosti, které příští občan jako účastník a přímo složka výroby bude potřebovat. Mají odstraňovat nevědomost a předsudky náboženské, sociální a hospodářské, které jsou brzdou hospodářského rozvoje, a mají vytvářet lepší životní podmínky výrobních vrstev všeobecným i odborným vzděláním. Teprve vzděláním se stávají podle osvícenských etatistů poddaní užitečnými členy státu.“ (Kutnar, 1948, s. 28–29) Rozvoj gramotnosti se začal vnímat jako záležitost, jež měla přinést monarchii finanční výhody, a představa všeobecného vzdělání se tak stala součástí nové státní ideologie osvícenského absolutismu. (Grimm, 1987, s. 93–112; Weiss, 1906, s. X) Marie Terezie vyjádřila tento postoj v nejvyšším rozhodnutí ze dne 28. září 1770 adresovaném Česko-rakouské dvorské kanceláři: „Das Schulwesen [...] ist und bleibt ein »politicum« (kein »ecclesiasticum«)“. (Bělina, 2001, s. 260) Tato myšlenka se záhy začala uplatňovat v praxi. V letech 1769 a 1770 byly zřízeny školní komise nejdříve pro Horní a Dolní Rakousy a pak i pro celou monarchii. V roce 1772 začala fungovat tiskárna určená pro vydání školních příruček a metodických pomůcek. (Vocelka, 2001, s. 365–366) Obecná úroveň gramotnosti a přesvědčení o důležitosti vzdělání v dědičných zemích stoupaly, což se odráželo mimo jiné ve zvýšení knižních nákladů v 60. a 70. letech 18. století. (Van Horn Melton, 1988, s. 85–86)

Významnou postavou nižšího školství nejen v českých zemích, ale i v celé habsburské monarchii se na začátku 60. let stal opat augustiniánského kláštera ve slezské Zaháni Johann Ignaz von Felbiger, jenž se nechal inspirovat soudobými pruskými tendencemi a zavedl na zaháňské farní škole novou experimentální vyučovací metodu. Tamtéž zřídil Felbiger i vlastní tiskárnu, ve které vydával metodické návody pro kantory. V těchto příručkách se kromě didaktických otázek zohledňoval například postoj učitele vůči škole a vrchnosti, rozsah školní docházky pro hochy a dívky od 6 do 12 let a rozvrh hodin pro jednotřídní vesnické školy. Zaháňský opat vypracoval i podobu třídních výkazů a tiskopisů pro seznamy žáků a přehledy probrané látky. (Mrzena – Štverák, 1986, s. 19–

20) Ke své činnosti v oblasti nižšího vzdělání přistupoval Felbiger se vši vážností a vydal dohromady okolo 80 spisů věnovaných této problematice. (Von Felbiger, 1772; Von Felbiger, 1773; Von Felbiger, 1774 aj.) Zprávy o zaháňské metodě se rychle rozšířily po českých zemích. Šlechtici, již chtěli povznést svá panství kulturně a ekonomicky, posílali k Felbigerovi pověřené osoby, aby se seznámily s novým postupem. Mezi takové osvícené majitele panství patřil například Karel Egon I. z Fürstenberku nebo Filip Josef Gallas. (Hanzal, 1965, s. 70; Králíková – Nečesaný – Spěváček, 1977, s. 23)

V roce 1771 vyslal hrabě Jan Nepomuk Buquoy na zkušenou do Zaháně kaplického děkana Ferdinanda Kindermanna, další důležitou osobnost v dějinách českého nižšího školství. Po návratu ze Slezska Kindermann uplatnil Felbigerovy principy v jihočeské kaplické škole, jež mu byla svěřena. Zpřístupnil základní vzdělání chlapcům a dívkám bez sociálních rozdílů a zavedl pevný učební program. Realizoval ovšem i své vlastní nápady: neomezil výuku na čtení, psaní a počty, ale zahrnul do ní i zeměpis, dějepis, přírodopis, hudbu a praktická zemědělská cvičení. (Hanzal, 1998, s. 11–13)

V 60. a 70. letech 18. století se počet nižších škol v českých zemích postupně zvyšoval. V letech 1772–1775 jich bylo v Čechách již okolo 1 500. (Hanzal, 1990, s. 132) Zájem o výstavbu škol stoupal i na menších vesnicích. (Příbyl, 2001, s. 33)

Dílčí změny v oblasti kvality výuky měly však spíše lokální charakter, celková úroveň nižšího vzdělání byla nevalná. O biografii a kvalifikaci učitelů té doby nevíme téměř nic. (Tošnerová, 2005, s. 50) Dochované informace o jednotlivcích nám umožňují soudit, že podobně jako v předchozích desetiletích se mezi kantory vyskytovali jak samouci, tak bývalí studenti, kteří z nějakého důvodu opustili gymnázium nebo univerzitu. (Trojan, 2000, s. 31–32) Podle zpráv komise Rudolfa Chotka z Chotkova, jež v roce 1769 vyšetřovala stav obecných škol v českých zemích, umělo na kolínském a poděbradském panství počítat pouze sedm z šestnácti učitelů, dva kantoři neovládali ani psaní. (Šafránek, 1913, s. 136–138) Zdaleka ne všichni učitelé se řídili Felbigerovými doporučeními, dominující vyučovací metodou zůstávalo memorování. (Von Helfert, 1860, s. 52) Ve výuce se často uplatňovaly tělesné tresty. (Janáčková, 1946, s. 13–14) I v regionech, kde výhradní právo jmenovat učitele na nižších školách patřilo světské vrchnosti nebo obcím, například na Moravě, byl kantor stále podřízen faráři. Farář měl povinnost zkoušet učitele a rozhodovat o jeho dalším působení. (Trojan, 2000, s. 11) Ke zlepšení úrovně výuky nepřispívaly ani velké rozdíly v učitelských platech. (Hanzal, 1972, s. 161–162)

Problém docházky byl stále aktuální. Opat premonstrátského kláštera v Teplé, hrabě Trautmannsdorf, dokonce zaslal v 60. letech 18. století císařovně spis, v němž uvedl,

že „jednou z hlavních zábran výchovy a křesťanství“ v zemi jsou „roboty“. (Hanzal, 1968a, s. 155) Další překážkou mohl být hmotný nedostatek rodičů způsobený sociálními a přírodními krizemi. V Čechách, až na nečetné výjimky, navštěvovala školu přibližně čtvrtina dětí školního věku v kraji. (Jelínek, 1972, s. 7) Na Moravě a ve Slezsku byla situace ještě méně uspokojivá. Podle údajů z roku 1773 v Opavě chodilo do školy pouze 41 dětí z 600, přičemž ve městě působil jen jeden kantor. V Olomouci byli pouze čtyři kantoři na 12 000 obyvatel. (Von Helfert, 1860, s. 52)

Významným krokem ke zlepšení postavení elementárního vzdělání se stal *Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy*, zveřejněný kanceláří Marie Terezie dne 6. prosince 1774, který vešel v platnost na počátku roku 1775. (Allgemeine Schulordnung, 1774) Text nařízení připravil Johann Ignaz von Felbiger, jenž byl povolán do Vídně, aby se podílel na reformě vzdělání v habsburských zemích. Byl to první zákon týkající se nižšího školství na evropském kontinentu po *Všeobecném pruském řádu* z roku 1763. Felbigerův *Všeobecný školní řád* zavedl vzdělávací povinnost pro všechny děti ve věku od 6 do 12 let. Základem nižšího vzdělání zůstalo náboženství a trivium, tj. čtení, psaní a počty. Jednotřídní a dvoutřídní triviální školy měly být zřízeny ve všech obcích při farních a filiálních kostelech. V krajských a větších městech poskytovaly nižší vzdělání trojtřídní nebo čtyřtřídní hlavní školy, v nichž mohla být výuka rozšířena o němčinu, dějepis, zeměpis, vlastivědu a další předměty podle znalostí učitelů. V hlavních zemských městech měly vzniknout normální školy jako vzory pro ostatní nižší školy v zemi. Příkladem pro zemské normální školy byla normální škola ve Vídni. Normální školy měly zároveň připravovat děti na další studium nebo praxi, ve vyšších ročnících se vyučovaly mimo jiné přírodověda, stavitelství, mechanika, geometrie a základy latiny. Tamtéž byla zřízena i tzv. preparanda, přípravný kurz pro učitele, po němž následovala kvalifikační zkouška. Kantor, který zkoušku nesložil, neměl právo ani působit na škole, ani učit soukromě. Ke zlepšení hmotného postavení kantorů mělo přispět zavedení školního. Zvláštní pozornost byla věnována unifikaci výukové metody prostřednictvím jednotných učebnic a metodických pomůcek pro učitele. O dostatek těchto knih se měl postarat stát. Duchovním a vrchnosti bylo nařízeno provádět důkladnější kontrolu výuky a docházky. Výkon tělesných trestů se explicitně nedoporučoval. (Allgemeine Schulordnung, 1774; Bělina, 2001, s. 259–263; Cach – Mátej – Schubert – Srogoň, 1981, s. 133–138; Hanzal, 1966, s. 96; Hanzal, 1990, s. 132–137; Grimm, 1987, s. 366–367; Kneblík, 2011, s. 47; Mrzena – Štverák, 1986, s. 20–25; Newerkla, 2000, s. 237; Novotný, 2008, s. 159; Rýdl, 2004, s. 77–92; Tapié, 1973, s. 240–250; Vocelka, 2001, s. 240–241, 364–366)

Základní didaktickou příručkou se stalo Felbigerovo dílo *Methodenbuch* vydané v roce 1775. (Von Felbiger, 1775) Felbiger v něm shrnul zásady, jež uplatňoval v zaháňské farní škole a popsal ve svých starších pracích. *Knihy metodní* nejen doporučovala kantorům postupy, které lze využít při výuce poznávání písmen, slabikování, čtení, psaní, pravopisu a ústního vyjádření, ale také vyjmenovávala důležité vlastnosti učitele a definovala jeho vztah k žákům. (Mrzena – Štverák, 1986, s. 32–43; Kasperová, 2015, s. 86–90) O rozšíření Felbigerova spisu a jeho českého překladu z roku 1777 (Von Felbiger, 1777) může svědčit skutečnost, že se tato pomůcka často zmiňovala v českých školních fasích mezi knihami používanými kantory. (Kneblík, 2011, s. 48)

V roce 1775 byly zřízeny normální školy v Praze a v Brně. (Hanzal, 1998, s. 18; Trojan, 2000, s. 219) Jelikož preparanda v zemských centrech neměla dostatečnou kapacitu, zakládaly se přípravné kurzy i na hlavních školách ve větších městech, například v Hradci Králové, Dvoře Králové, Kolíně, Pelhřimově nebo v Liberci. (Anděl – Kapraš, 2002, s. 73; Šafránek, 1913, s. 197) Výhradní právo tisknout učebnice na Moravě získala v roce 1775 normální škola v Brně. V Praze od roku 1775 učebnice tiskl podnik Jana Nepomuka Ferdinanda Schönfelda z Schönfeldu. V roce 1777 privilegium vydávat výukové příručky obdržela tiskárna normální školy, zřízená v roce 1775 v prostorách bývalé jezuitské tiskárny v Klementinu. (Mrzena – Štverák, 1986, s. 23; Polák, 1968, s. 11–13)

Po vydání *Všeobecného školního řádu* se začala vytvářet hierarchizovaná školská správa, jež v Čechách měla následující strukturu: vikariát – krajský školní komisář – komise normálních škol v Praze – studijní dvorská komise ve Vídni. (Hanzal, 1976, s. 224) V čele české zemské školní komise stál Karl Clary-Aldringen. Referentem pro obecné školy v českých zemích byl jmenován bývalý kaplický děkan Ferdinand Kindermann. (Hanzal, 1998, s. 16–17)

Kindermann jakožto Felbigerův žák vyzýval kantory na nižších školách k tomu, aby věnovali pozornost jak obsahu výuky, tak přístupu k vlastní práci. Propagoval užitečné a praktické vyučování, doporučoval metody přiměřené věku a úrovni dětí, postup výuky od konkrétního k abstraktnímu s použitím vhodných příkladů, podporoval aktivitu učitelů, nabádal rozvíjet u dětí přemýšlivost, vnitřní kázeň, odpovědnost vůči sobě, rodině a společnosti a kladl důraz na dobrou znalost mateřské řeči. Kromě toho se Kindermann snažil provádět další reformy. Jedním z jeho významných počinů se stalo vypracování učebního plánu pro dívčí školy a založení první dívčí školy v Praze v roce 1775. (Hanzal, 1998, s. 12–18, 23) Některé Kindermannovy podněty se kvůli jejich finanční náročnosti uskutečnit nepodařilo. Patřil mezi ně například návrh zřídit školy v každé obci, v jejímž

okolí žilo při nejmenším 90 dětí školního věku. (Hanzal, 1976, s. 233) Tento projekt byl realizován až na konci vlády Josefa II; v roce 1789 císař nařídil i povinnou školní docházku. (Bělina, 2001, s. 260)

Ačkoli se nová pravidla a doporučení nepřijímala všeobecně a někteří faráři dokonce obviňovali Felbigera z šíření kacířských a státu nebezpečných myšlenek (Van Horn Melton, 1988, s. 222–223), nižší školství v českých zemích v poslední čtvrtině 18. století zaznamenalo celkový pokrok. Počtem vzdělávacích zařízení a hodnotou výuky předčily Čechy jiné habsburské země. (Hanzal, 1998, s. 30)

Od roku 1772 do roku 1798 stoupl počet škol v Čechách přibližně z 1 500 na více než 2 600. (Hanzal, 1990, s. 133) Tento počet odpovídal necelé třetině všech nižších škol v habsburské monarchii. (Van Horn Melton, 1988, s. 229) Hustší síť škol byla v ekonomicky vyspělejších, především manufakturních a úrodných zemědělských krajích. (Hanzal, 1965, s. 73) Během posledního desetiletí 18. století bylo v Čechách založeno 483 škol, postaveno 840 nových budov a opraveno 802 zchátralých stavení. Platy kantorů výrazně stouply a rozdíly mezi učitelskými příjmy v jednotlivých krajích byly částečně vyrovnány. (Hanzal, 1998, s. 29–30) Zlepšila se i situace na Moravě: v roce 1780 se zde evidovalo již 737 triviálních škol. (Čermák, 2007, s. 5) Tato zařízení však byla financována hůře než v Čechách. (Trojan, 2000, s. 15–22) V řadě obcí školy stále chyběly nebo neměly dostatek prostor. Například učitel hlavní školy v Jičíně v roce 1785 uvedl v odpovědích na otázky krajské školské komise, že se děti do školní budovy nevejdou a sedí „jeden na druhém, jako v záloze“. (Školní fase, 1785) Do jedné školy chodilo v 80. a 90. letech 18. století v průměru 100 až 150 dětí. Jsou ovšem zaznamenány případy, kdy tento počet činil až 300 dětí. (Anděl, 2007, s. 160) Ještě v polovině 90. let 18. století stále existovaly i pokoutní školy provozované nekvalifikovanými učiteli. (Šafránek, 1913, s. 153; Hanzal, 1976, s. 243; Scheybalová, 2006, s. 171)

Základem výuky na nižších školách v poslední čtvrtině 18. století zůstávaly počty, čtení a psaní v mateřském jazyce, avšak v závislosti na schopnostech učitele a žáků nabízeli reformátoři i další aktivity. Důležitým novem bylo industriální vzdělání, tj. výuka základů průmyslové výroby a zemědělství, například sadařství, včelařství, zpracování lnu, bavlny nebo vlny. (Hanzal, 1976, s. 230) Nadanějším žákům se doporučovala cvičení ve slohu, především v psaní německých úředních dopisů. (Hubáček, 1980, s. 48; Straníková, 2011, s. 154) Vysoké nároky na žáky se též kladly v oblasti hudební výchovy. (Čermák, 2007, s. 9)

K výuce byly využívány i nové učebnice. Jak jsem již zmínil, výuka před reformami Marie Terezie vycházela ze studia katechismu a slabikářů, jejichž obsah tvořily především modlitby. (Trojan, 2000, s. 26; Činátl, 2005, s. 65–67) V 70. letech 18. století se ve školách objevil nový typ výchovných čítanek, tzv. *Knih ke čtení (Lesebücher)*, jež vštěpovaly žákům mimo jiné to, že chodí do školy, aby mohli „být šťastní a blažení“, „vzdělávat mocnosti své duše“, rozlišovat dobré a zlé, ovládat základy slušného chování a přijmout své společenské zařazení. (Novotný, 2008, s. 155–156) V nových slabikářích se také objevily příběhy obsahující mravní naučení v duchu osvícenského absolutismu. Kanisiův katechismus byl nahrazen katechismem Felbigerovým. Důležité je však zmínit, že nové tereziánské učebnice včetně slabikářů vycházely německy a do češtiny se překládaly, nešlo tedy o originální díla určená českým žákům. (Činátl, 2005, s. 67–70; Kneblík, 2011, s. 48–49)

Největším problémem nižšího školství na konci 18. století zůstávala i nadále špatná docházka. Ta byla způsobena vzdáleností obcí od škol, neschůdnými cestami, špatným počasím, lhostejným postojem vrchnosti ke kontrolám, zaměstnáním dětí pasením dobytka, domácími a polními pracemi. (Hanzal, 1968a, s. 159–160; Martínková, 2001, s. 40; Steinbachová, 1988, s. 111) Dalším důvodem byla chudoba rodičů, již kvůli válkám, nedostatku potravin a hladomorům často neměli prostředky na zaplacení školného, ba ani na vhodný oděv a obuv pro děti. (Grulich, 2006, s. 176; Steinbachová, 1988, s. 111) Tuto situaci nemohlo zlepšit ani osvobození chudých dětí od školného a rozdávání školních knih nemajetným zdarma (Hanzal, 1998, s. 21; Polák, 1968, s. 12), ani císařské nařízení trestat pokutami nebo veřejnou prací rodiče, kteří své děti do školy neposílali. (Steinbachová, 1988, s. 110) V některých obcích přispělo k řešení tohoto problému industriální vzdělání: například v roce 1788 v Horažďovicích pravidelně docházelo do školy 307 dětí z 326, protože si při studiu mohly přivydělat. (Hanzal, 1968a, s. 164) Zaznamenány jsou i případy mimořádně špatné docházky. V 90. letech pravidelně navštěvovali školu ve východočeských Jenišovicích pouze tři žáci z celkového počtu 37 dětí školou povinných. (Scheybalová, 2006, s. 169) Triviální školu v Tatobitech nenavštěvovalo pravidelně žádné ze 136 dětí ve školním věku. (Vaněk, 2008, s. 28) Průměrná docházka v českých krajích v poslední čtvrtině 18. století dosahovala 20 až 40 %. (Hanzal, 1990, s. 134) I přesto byl tento výsledek druhý nejlepší v monarchii po Horních Rakousích. Na některých habsburských územích, například v Kraňsku, Haliči nebo Bukovině, ještě na konci 80. let 18. století neumělo přibližně 90 % obyvatelstva číst ani psát. (Grimm, 2004, s. 18) Situace

s docházkou se v českých zemích začala výrazně zlepšovat teprve začátkem 19. století. (Steinbachová, 1988, s. 107–112; Trojan, 2000, s. 24–25)

Nižší školství v českých zemích prošlo během 18. století značnými změnami. Od konce 17. století do roku 1798 se zněkolikanásobil počet škol, byly provedeny reformy za účelem sjednocení správy a kontroly vzdělávacích zařízení, unifikace výukových metod, přiblížení výuky praxi a zlepšení podmínek pro učitele. Všeobecná vzdělávací povinnost a úlevy od školného pro chudé rodiny měly za cíl zpřístupnit vzdělání všem dětem bez ohledu na věk a pohlaví. Tyto reformy sice nepřinesly rychlé výsledky, přesto dokázaly postupně vytvořit z triviálních a hlavních škol instituce, v nichž se formovala gramotná společnost. (Novotný, 2008, s. 162)

3.1.2. Přehled stavu a vývoje gymnaziálního vzdělání v českých městech v „dlouhém“ 18. století

Na rozdíl od nižšího školství, jehož struktura se v českých zemích během 18. století teprve stabilizovala, gymnaziální vzdělání v Čechách, na Moravě a ve Slezsku mělo již na konci 17. století pevné postavení.

Síť gymnázií v zemích Koruny české se začala formovat již v druhé polovině 16. století. Katolické čtyřleté a pětileté městské školy se zřizovaly po vzoru německých protestantských gymnázií. Nové vzdělávací ústavy, převážně jezuitské, v nichž se učilo latinsky, se měly stát konkurencí školám spravovaným kališnickými, luteránskými a kalvínskými městskými radami nebo Jednotou bratrskou a sloužily jako nástroj protireformace. (Kolejka, 1994, s. 116) Po třicetileté válce se počet gymnázií, která byla výhradně v rukou římské církve a řeholních řádů, významně zvýšil. Katolické školy vznikaly v královských městech a šlechtických rezidencích, například v Českém Krumlově, Českých Budějovicích, Hradci Králové, Kroměříži, Kutné Hoře, Plzni, Mikulově, Pardubicích, Praze, Olomouci nebo Zaháni. (Bartůšek, 2003, s. 32–68; Bobková-Valentová, 2006, s. 58–61; Kolejka, 1994, s. 116–127; Šafránek, 1913, 93–97, 109–115) V polovině 18. století bylo v českých zemích 80 gymnázií, z nichž 38 provozovalo Tovaryšstvo Ježíšovo, 24 patřilo piaristům a dalších 18 kapucínům, františkánům, augustiniánům, premonstrátům, dominikánům, benediktinům, minoritům a křižovníkům s červenou hvězdou.⁴¹ (Kádner, 1929, s. 58; Šafránek, 1913, s. 109) Cílem výuky na gymnáziích zřizovaných při kolejích byla původně příprava nových členů řádů,

⁴¹ Reprezentativní přehled gymnázií v českých zemích viz Bartůšek, 2012, s. 122–124. Podrobněji o jednotlivých gymnáziích viz např. Jandová, 2000; Suková, 2000; Němeček, 2000; Garkischová, 2003.

které potřebovaly mít dostatek vzdělaných mladých lidí. Postupem času začali projevovat zájem o zakládání nových škol i majitelé panství, kteří tak chtěli zvýšit prestiž rezidenčních měst a úroveň vzdělání poddaných. (Hanzal, 1976, s. 239–240)

Dominantním modelem gymnaziální výuky v „dlouhém“ 18. století se stal školský systém prezentovaný jezuity. Jeho základem byl studijní řád *Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu*, známý také pod názvem *Ratio studiorum*, který platil od roku 1599 až do zrušení Tovaryšstva Ježíšova v roce 1773. (Čornejová, 2000, s. 9; *Ratio studiorum*, 1606) V roce svého vydání bylo *Ratio studiorum*, jež kladlo důraz především na výuku latiny a náboženství, schváleno papežem pro gymnázia všech řádů. (Kolejka, 1996, s. 102; Charouz, 1996, s. 120)

U jezuitů, kteří v českých zemích jako první zpřístupnili vzdělání veřejnosti, mělo nižší gymnázium zpravidla pět tříd: tři třídy „grammaticae“, dále třídu „humanitas“ a „rhetorica“. Výuka trvala zpravidla čtyři až pět hodin denně pět dní v týdnu. (Kolejka, 1996, s. 104; Valentová, 2006, s. 181) Úkolem žáků v prvních dvou gramatických třídách bylo osvojit si základní latinskou slovní zásobu, celou morfologii a úvod do syntaxe, řeckou abecedu, jména a slovesa. V třetím roce byla studentům předepsána celá základní gramatika latiny. V řečtině žáci studovali morfologii, přičemž vyučovacím jazykem v těchto hodinách byl některý ze zemských jazyků. V čtvrtém roce se probírala latinská a řecká syntax. Pro výuku latiny se používala příručka Manuela Álvarese *De institutione grammaticae*. (Alvares, 1575 aj.) Po čtyřech letech měli absolventi gymnázia dokonale zvládnout latinskou gramatiku, včetně nauky o tropech a figurách i metriky. Své znalosti žáci uplatňovali při četbě a překládání krátkých latinských textů. V posledním, pátém ročníku, zdokonalovali studenti své vyjadřovací schopnosti (*eloquentia*) a měli se naučit rétorická pravidla podle učebnice Cypriana Suáreze *De arte rhetorica* (Suárez, 1569) a Ciceronových řečí, zvláštní důraz se kladl na četbu historiografických děl. Na seznamu gymnaziální četby byli v posledních ročnících studia zastoupeni antičtí autoři, mimo jiné Aristotelés, Seneka, César, Sallustius, Livius, Ovidius, Isokratés, Plútarchos a Lúkiános. Pozornost se věnovala také počtům. (Bobková-Valentová, 2006, s. 53–57, 76–86) Jako základ výuky náboženství sloužil Kanisiův katechismus. Od 30. let 18. století se národní jazyky na jezuitských gymnáziích prosazovaly vedle latiny jako vyučovací. V gramatikálních třídách se zavedly německé a od 50. let 18. století i české učebnice latiny; v 50. letech 18. století se v lokalitách, kde byli schopní učitelé, stala němčina, vzácněji též čeština samostatným předmětem. Nejrozšířenější výukovou metodou bylo memorování. Kromě výuky se na gymnáziích provozovala i školská latinská divadla.

(Bobková-Valentová, 2006, s. 86–119; Kolečka, 1996, s. 101–109) Pozornost byla věnována i hodinám tělocviku v rámci povinného odpočinku: hře s míčem, střelbě do terče, šermu či tanci. (Čornejová, 2000, s. 13)

Obdobný studijní program měla i pětitřídní nebo šestitřídní piaristická gymnázia. V prvních třech nebo čtyřech třídách se vyučovala latinská gramatika, v následujících dvou humanitních třídách se četli klasičtí autoři, dále byla vyučována stylistika a rétorika. (Bartůšek, 2003, s. 53–54; Bartůšek, 2012, s. 109–110; Hanzal, 1976, s. 241) Kromě Álvaresovy a Suárezovy příručky používali piaristé i vlastní latinsko-německou učebnici, případně spisy Melanchtonovy či Erasmovy. Výbor z latinské četby se výrazně nelišil od programu jezuitů. (Kolečka, 1996, s. 102) Piaristé se podle stávajících možností snažili neomezovat na klasické jazyky a rozšiřovali studijní program. Na některých gymnáziích se vyučovaly například základy fyziky, matematiky, přírodovědy a dokonce podvojného účetnictví, věnovala se pozornost i mateřskému jazyku žáků. (Bartůšek, 2012, s. 111; Šafránek, 1913, s. 112–115) Gymnaziálním třídám na piaristických školách často předcházely přípravné třídy pro děti od šesti do čtrnácti let, tzv. legenda, scribenda a aritmetika, na kterých se vyučovalo čtení, psaní, počty, katechismus, mravouka, biblické dějiny, základy zeměpisu a latiny. (Bartůšek, 2012, s. 109–110; Garkischová, 2003, s. 108–109; Renner, 2003, s. 13)

Vedle výuky pro veřejnost probíhaly na jezuitských a piaristických gymnáziích i interní hodiny pro členy řádu, kteří poté plánovali pokračovat ve studiu teologie. (Bartůšek, 2000, s. 20) Některé řeholní instituce provozovaly školy pouze pro mladé bratry. Například dominikánská klášterní gymnázia nabízela sedmileté řádové studium: tříletý kurz filozofie a čtyřletý kurz teologie, jehož základem mělo být Svaté písmo, koncily, kánon církevního práva, spisy církevních otců, církevní historie a dílo Tomáše Akvinského. Kromě latiny se zde vyučovala řečtina, případně také hebrejšтина (Černušák, 2006, s. 42, 44) Klášterní gymnázia premonstrátů neměla jednotný studijní plán, a proto každá škola získávala poměrně velkou autonomií v určení obsahu a rozsahu výuky, jejíž jádro tvořila filozofie, teologie a kanonické právo. (Kuchařová, 2011, s. 24–29, 140–152)

Výuku žáků měli na starosti řeholníci spravující gymnázium. Učitelské funkce se svěřovaly schopnějším jedincům či čerstvým absolventům filozofie, což mělo zajistit kvalitní vzdělání a dobrou pověst řádů. (Hanzal, 1976, s. 239–240, 249; Valentová, 2006, s. 180) Ve výjimečných případech tuto pozici mohl zastávat i někdo zvenčí. (Kuchařová, 2011, s. 24–29) Počet gymnaziálních učitelů ve většině případů odpovídal počtu tříd. (Kolečka, 1996, s. 100) Někteří ze stávajících nebo bývalých řádových bratří kromě toho

poskytovali soukromé hodiny gymnaziálních předmětů veřejnosti. (Bartůšek, 2012, s. 113; Garkischová, 2003, s. 97)

Veřejná gymnázia byla navštěvována především dětmi šlechticů a měšťanů, vzácněji nadanými jedinci z poddanského prostředí, zpravidla z města, kde se nacházela škola, nebo z blízkého okolí. (Bartůšek, 2003, s. 62; Grimm, 1987, s. 257–258; Kolečka, 1996, s. 106; Kubeš, 2007, s. 167; Šafránek, 1913, s. 154) Aristokracie ovšem preferovala posílat své potomky do rytířských akademií nebo pro ně zajišťovala soukromé učitele. (Cerman, 2003, s. 824; Cerman, 2004, s. 163; Čornejová – Hojda, 1996, s. 230; Vocolka, 2001, s. 239–240, 244–245) Některá gymnázia, například piaristická, poskytovala vzdělání i dětem z nekatolických rodin. (Jandová, 2000, s. 143) Průměrný věk nástupu na gymnázium činil deset let, někteří jedinci se na studia dostávali i dříve. (Kolečka, 1996, s. 105) Počet žáků v jednom roce se na veřejných gymnáziích lišil v závislosti na lokalitě a popularitě školy. Například na jezuitských školách ve Znojmě a v Jihlavě studovalo v průměru 200 až 250 studentů ročně (Valentová, 2006, s. 179), piaristické gymnázium v Českých Budějovicích mezi lety 1769 a 1777 navštěvovalo 116 až 192 žáků (Jandová, 2000, s. 141–143), na gymnáziu v Litomyšli tento počet mezi lety 1777 a 1785 kolísal mezi 86 a 210 studenty (Hanzal, 1976, s. 251), na piaristickém gymnáziu v Benešově v jednom roce studovalo 100 až 150 chlapců včetně žáků elementárních tříd. (Renner, 2003, s. 13) Počet studujících na interních řádových gymnáziích byl výrazně nižší a často nepřesahoval dvacet osob v jednom roce. (Černušák, 2006, s. 45) V jedné třídě studovalo dvanáct až 120 žáků, mezi studenty v jednom ročníku mohl přitom být pětiletý až desetiletý věkový rozdíl. (Valentová, 2006, s. 179)

Řada škol v českých zemích kvůli nedostatku učitelů neměla plný počet tříd. Jednalo se tedy o nižší gymnázia, odkud žáci po absolvování třetí nebo čtvrté třídy odcházeli do větších měst, aby dokončili vzdělání v poetice a rétorice. (Bartůšek, 2000, s. 19; Kolečka, 1994, s. 117) Plné pětileté nebo šestileté gymnázium vystudovalo v průměru až 30 % žáků, zbytek zpravidla neuspěl u zkoušek nebo z některého důvodu kolej opustil. (Kolečka, 1996, s. 108) Po skončení plného gymnázia bylo možné přestoupit do přípravné třídy určené pro ty, již plánovali pokračovat ve studiu na univerzitě, v úřednické nebo kněžské kariéře. (Bartůšek, 2012, s. 109; Bělina, 2011, s. 366–367; Novotný, 2008, s. 126; Suková, 2000, s. 153) Je nutno však zmínit, že gymnaziální vzdělání, ačkoli mohlo pomoci ke kariéře ve vrchnostenské správě, nebylo pro působení v této oblasti základní podmínkou. Například v letech 1712–1729 z 28 konšelů, již se vystřídalí v městské radě

Jindřichova Hradce, navštěvovalo jezuitskou kolej dvanáct osob, z nichž pouze čtyři radní absolvovali všech pět tříd. (Hrdlička, 2008, s. 315)

Nejednotnost studijních plánů, „monopol“ řádů na gymnaziální výuku a odtrženost předmětů od potřeb státu začaly v první polovině 18. století znepokojovat vídeňský dvůr. (Charouz, 1996, s. 119–120; Kádner, 1929, s. 58)

V roce 1733 svolal císař Karel VI. novou náboženskou komisi, do jejíž pravomocí patřil i dohled nad gymnaziální výukou. O dva roky později vydal panovník nový řád pro gymnázia, akademie a univerzity, jenž mimo jiné nařizoval nepřijímat do první třídy žáky, kteří neovládali latinu a němčinu písmem a slovem, doporučoval vyučovat v nižších třídách v mateřském jazyce, zavést hodiny dějepisu a cvičení v psaní německých a latinských dopisů. Tento řád měl mimo jiné zjednodušit schopným dětem z chudších rodin přístup na gymnázia a posílit roli němčiny ve vzdělávání. Kromě toho se stát zasazoval o větší kontrolu nad výukou a o právo schvalovat učebnice. Pro nedostatek profesorů schopných učit nově doporučené předměty nebyl tento plán na většině škol realizován. (Grimm, 1987, s. 263–264; Šafránek, 1913, s. 109–110; Vocelka, 2001, s. 239)

V reformách svého otce v oblasti gymnaziálního vzdělání pokračovala i Marie Terezie. Nařízení císařovny pro gymnázia byla stejně jako v případě nižšího školství charakterizována snahou integrovat vzdělávací instituce do vznikajícího systému centralizované státní správy a kladla důraz především na praktickou funkci škol. (Bělina, 2001, s. 77–79; Grimm, 1987, s. 291) Dvorský dekret vydaný kanceláří panovnice v červnu roku 1752 vycházel z již zmíněného návrhu Karla VI. z roku 1735. Zakazoval přijímat do školy chlapce, kteří neovládali němčinu a základy latiny, rozšiřoval studijní program o matematiku a zeměpis a doporučoval zefektivnit výuku, dále navrhoval nepřetěžovat žáky zbytečným memorováním a dával státním orgánům větší pravomoce pro kontrolu gymnaziálního vyučovacího procesu. Avšak rychlé splnění těchto nařízení nebylo možné kvůli nedostatku kvalifikovaných profesorů a dozorců. Neúspěchem skončila i činnost nové studijní komise zřízené v roce 1760, do jejíž kompetence gymnázia spadala. (Hanzal, 1976, s. 222, 241) Jedním z výsledků její práce byla první soustavná alternativa programu *Ratio studiorum* – plán profesora historie na vídeňské univerzitě Giovannioho Battisty de Gaspariho s názvem *Instructio pro scholis humanioribus* z roku 1764, jenž výrazně omezoval výuku latiny a jako důležitější předměty vyzdvihoval například němčinu, matematiku a základy řečtiny. (Hammerstein – Herrmann, 2005, s. 346)

Zásadnější změny v oblasti gymnaziálního vzdělání proběhly po zrušení Tovaryšstva Ježíšova v roce 1773. Monarchie měla potřebu reorganizovat opuštěná

jezuitská gymnázia a zároveň k tomu získala prostředky z majetku řádu, z něhož byl vytvořen státní školní fond. Jako první přišel s návrhem radikální změny gymnaziálního studia právník Karl Anton von Martini. Ve svém spise *Entwurf zur Einrichtung der Gymnasien in den k. k. Erbländern* z roku 1775 nabízel rozšíření gymnaziální výuky o fyziku, geometrii, přírodovědu, zeměpis, moderní jazyky, základy průmyslu a hospodářství. (Hanzal, 1976, s. 242; Kádner, 1929, s. 65; Mzena – Štverák, 1986, s. 28; Novotný, 2008, s. 150; Vocelka, 2001, s. 243) Martiniho plán byl však zamítnut kanceláří Marie Terezie kvůli finanční náročnosti. (Grimm, 1987, s. 425–426)

Po projednání dalších návrhů (například exjezuity Franze Adama Kollara) byl v roce 1776 vyhlášen nový závazný gymnaziální řád, sepsaný na základě námětů rektora savojské akademie ve Vídni Gratiana Marxe a profesora historie na vídeňské univerzitě Mathiase Ignaze Hesse. V tomto plánu byla gymnázia pojímána jako příprava na univerzitní studium, které se stalo podmínkou pro působení ve státních službách. (Hanzal, 1976, s. 242) Základní struktura výuky však zůstala poměrně konzervativní. Po prvních třech třídách gramatikálních měly následovat dvě třídy humanitní. V prvních dvou třídách měla být vyučovacím jazykem němčina, od třetí do páté třídy se mělo učit latinsky. Náboženství a klasické jazyky stále zaujímalý místo hlavních předmětů, velká pozornost se věnovala také němčině. Program byl však rozšířen a doplněn o dějepis, zeměpis, přírodovědu, matematiku a vlastivědu. Seznam autorů, jejichž díla se měla číst v kurzech poetiky a rétoriky, též nepodléhal výrazným změnám. Zaveden byl systém třídních učitelů, tj. jeden vyučující přednášel všechny předměty kromě náboženství. Uchazeči o profesorská místa na gymnáziu byli povinni složit učitelskou zkoušku. Ke studiu se přijímali pouze chlapci ve věku devíti nebo deseti let, již dobře ovládali němčinu a prokázali znalosti odpovídající úrovni absolventa hlavní školy. V jedné třídě nemělo být více než 60 dětí. (Grimm, 1987, 414–418, 425–426; Hanzal, 1968b, s. 324; Kádner, 1929, s. 65–67; Mrzena – Štverák, 1986, s. 79; Novotný, 2008, s. 150; Šafránek, 1913, s. 141–144)

Část bývalých jezuitských gymnázií přešla do rukou jiných řádů nebo pod správu měst. (Hanzal, 1968a, s. 166) Z klášterních škol se staly školy veřejné. (Suková, 2000, s. 152) Existující množství ústavů však bylo kanceláří Marie Terezie (a jejího spoluvládce Josefa II.) uznáno za zbytečné. V průběhu druhé poloviny 18. století byla přibližně polovina gymnázií zrušena a na jejich místě vznikly hlavní a městské školy s němčinou jakožto vyučovacím jazykem, zaměřené především na vzdělání v praktických oborech. (Bělina, 2001, s. 79; Renner, 2003, s. 13) Počet gymnázií ve všech dědičných zemích na konci tohoto desetiletí nepřevyšoval 60. (Šafránek, 1913, s. 156)

Relizaci gymnaziální reformy v Čechách dostal na starost Karl Heinrich Seibt, jenž prosazoval myšlenku nutnosti humanitního vzdělání. Jeho úvahy však neměly velký ohlas. (Hanzal, 1998, s. 13) Ke konci 70. let 18. století zbylo v Čechách z celkového počtu 60 gymnázií pouhých šestnáct: tři v Praze, po jednom v Broumově, Českých Budějovicích, Doupově, Hradci Králové, Chebu, Chomutově, Jičíně, Kosmonosech, Litoměřicích, Litomyšli, Německém Brodě, Písku a Plzni (Hanzal, 1976, s. 243); na Moravě a ve Slezsku v roce 1779 zůstalo z dvaceti gymnázií pouze deset. (Kolejka, 1994, s. 125; Mrzena – Štverák, 1986, s. 76; Novotný, 2008, s. 151)

V říjnu 1780 byl vydán dvorský dekret o zřízení zvláštní gymnazijní a studijní komise při českém guberniu pod vedením dvou guberniálních inspektorů. Gymnázia tak podléhala krajskému školnímu komisaři, jenž byl direktorem všech gymnázií v kraji. Jeho lokálními zástupci byli správci škol. Od roku 1781 se němčina stala vyučovacím jazykem ve všech třídách. (Hanzal, 1976, s. 225)

Ačkoliv se gymnázia na rozdíl od nižších škol nepotýkala s finančními potížemi nebo nedostatkem budov, i zde se pocíťovala velká nouze o schopné vyučující. (Garkischová, 2003, s. 109–110; Šafránek, 1913, s. 158) Stejně jako na triviálních školách byla úroveň výuky na gymnáziích a nových německých městských školách značně rozkolísaná, nejlepší kvalita vzdělání se však zaznamenávala tam, kde byli ponecháni bývalí jezuitští pedagogové. (Hanzal, 1976, s. 243; Hanzal, 1998, s. 20; Šafránek, 1913, s. 156)

Studijní plán gymnázií i nově zřízených městských škol zůstal i po reformách konce 18. století poměrně konzervativní. (Novotný, 2008, s. 162) Dokonce dějepis se ještě v 80. letech 18. století vyučoval na základě biblických textů. (Bobková-Valentová – Holý, 2013, s. 70) Změny ovšem vedly k poklesu znalosti klasických jazyků a základů rétoriky mezi žáky. Podobně jako základní školy byly i školy městské vnímány jako instituce zajišťující výuku především užitečných předmětů a v souladu s tím se postupně upravoval i studijní program.

3.2. Přehled stavu a vývoje knižního trhu a rukopisné kultury v českých zemích v „dlouhém“ 18. století

Přestože dějiny nižších škol a gymnázií v Čechách, na Moravě a ve Slezsku jsou již mnohaletým předmětem historického výzkumu, poznatky o skutečné dobové úrovni vzdělanosti obyvatel českých zemí jsou stále velmi omezené. Hlavním důvodem je nedostatek spolehlivých pramenů, jež by obsahovaly podrobnější údaje a mohly doložit

alespoň počet osob znalých trivia. Česká věda nemá k dispozici žádné dotazníky mapující způsobilost obyvatel číst a psát;⁴² dochované úřední písemnosti s podpisy zástupců venkovské či městské společnosti nemají dostatečnou výpovědní hodnotu. (Tóth, 2000, s. 47–69) Konstatování Ivany Čornejové, že „hodnocení intelektuální úrovně barokních zemí Koruny české zůstává předním konfliktním problémem“ (Čornejová, 2004, s. 575), se tak nevztahuje pouze na 17. století, nýbrž platí i pro celé století následující.

Pravděpodobně se musíme smířit s tím, že nikdy nebudeme mít k dispozici přesný obraz české vzdělanosti před rokem 1890 založený na kvantifikovatelných zdrojích.⁴³ Ovšem některé jeho stránky je možné alespoň částečně rekonstruovat i s použitím dostupných pramenů, jež vypovídají o schopnosti číst a psát či literárním vkusu obyvatel českých zemí v „dlouhém“ 18. století.

V této podkapitole bych chtěl upozornit na dva aspekty dobové vzdělanosti, jejichž hlubší znalost může pomoci se lépe zorientovat ve skladbě literární produkce zkoumaného období a hodnotit její jazyk. V prvním oddíle nastíním vývoj knihtisku a knižního obchodu v českých zemích v „dlouhém“ 18. století, které se zejména v posledních desetiletích těší zvyšující se pozornosti badatelů. Druhá část bude věnována bohemikálním rukopisům v „dlouhém“ 18. století. Rukopisná kultura českých zemí ve zkoumaném období není probádána podrobněji. Nejlépe jsou v současnosti evidovány a charakterizovány ručně psané památky z Čech; rukopisná kultura Moravy a Slezska zatím zůstává mimo badatelský zájem. Proto bude můj přehled českých rukopisných památek mít stručnější charakter a vycházet především ze kvantitativního zpracování údajů o rukopisech zaznamenaných v prvním a druhém dílu *Repertoria rukopisů z muzejních sbírek v Čechách*. (Fidlerová – Bekešová, 2007; Linda – Stich – Fidlerová – Šulcková, 2003)

3.2.1. Knih tisk a knižní trh v českých zemích v „dlouhém“ 18. století

Český knihtisk, pokud jde o počet vydávaných titulů, se již ke konci 17. století vrátil do stavu před třicetiletou válkou. V první polovině 18. století knižní náklady v českých zemích stále stoupaly: v letech 1700 až 1730 ročně vycházelo přibližně 380 pouze jazykově českých tisků, mezi lety 1730 až 1770 se tento počet zvýšil na 550 titulů. O vývoji „černého umění“ v 18. století svědčí i obnovení starých či zakládání nových

⁴² Prameny tohoto typu se dochovaly například pro některé švédské a maďarské lokality, viz Johansson, 1977, zejm. s. 65–70; Zípernovszky, 2009, s. 89–98.

⁴³ Ojedinělou snahou v tomto směru je zajímavý pokus Michaila Kuzmina o rekonstrukci celkové průměrné úrovně vzdělanosti v Čechách v druhé polovině 18. století. (Kuzmin, 1981, s. 63–73) Badatel se zde však vydal cestou extrapolace údajů o tempu vývoje gramotnosti v polovině 19. století na starší období.

tiskáren, například v Příbrami, Jindřichově Hradci, Mostě, Kutné Hoře, Opavě či Znojmě, a dokonce menších zámeckých tiskařských zařízení, kupříkladu v Lysé nad Labem. Jejich provozovatelé byli ve většině případů soukromníci a pocházeli nejen z českých zemí, ale též z Vídně či Norimberku. Ve své činnosti pokračovaly i institucionální dílny působící od 17. století, především jezuitská a arcibiskupská tiskárna v Praze. Na základě dochovaných údajů lze předpokládat, že se mezi lety 1700 až 1798 přibližně 46 % knih zastoupených na českém trhu tisklo v Praze, asi 10 % v dalších českých městech a zbytek produkce pocházel z Moravy i ze zahraničí. (Pokorný, 2009, s. 131; Voit, 2006, s. 183–184, 189, 648, 1037; Volf, 1926, s. 119–123) Byly rozšířeny i levnější domácí patisky drahých cizozemských titulů. (Thon, 1951a, s. 131)

Od prvních desetiletí 18. století přibližně do 70. let 18. století se skladba tištěné produkce téměř neměnila a měla ze dvou třetin náboženský charakter. (Pokorný, 2009, s. 132) Původní a překladová nauková tvorba byla zastoupena velmi nevýrazně. Oproti 17. století značně narostla v nabídce domácích tiskáren latinská literatura, zejména teologická a filozofická pojednání či tzv. *disertatia*. (Voit, 2006, s. 184) Přitom přibližně 40 až 50 % tisků v první polovině 18. století tvořily objednávky náboženských bratrstev: elogia, nekrologia, synopse k procesím, členské lístky, gratulace, kázání a další příležitostné tituly. (Maňas, 2010, s. 44–46) Převahu náboženské produkce lze vysvětlit nejen čtenářským vkusem a finančními možnostmi církevních institucí, ale i dobovým přístupem k tištěnému slovu, jež bylo vnímáno jako jeden z nástrojů protireformace a prostředek upevnování konfesijní jednoty českých zemí. Knihy, které mohly ohrozit mravy obyvatelstva či zpochybnit zásady a autoritu katolické církve, byly likvidovány nebo opravovány cenzurou, jejímiž hlavními vykonavateli byli do 70. let 18. století členové Tovaryšstva Ježíšova a lokální duchovní. (Wögerbauer, 2015, s. 63–69)

V Praze prodávali tiskaři a knihkupci orientovaní na vzdělané elity především latinskou, německou a francouzskou produkci, zastoupení česky psaných titulů v jejich nabídce často nepřesahovalo 5 % z celkového počtu knih. (Kneidl, 1995, s. 1; Šimeček, 1990, s. 316; Wögerbauer, 2006a, s. 82) Pro hlavní město Čech byla charakteristická i specializace některých obchodníků na texty určené šlechtě, vyšším úředníkům a vzdělavcům, například na divadelní hry či noviny. (Bednařík – Jiráková – Köpplová, 2011, s. 53; Šimeček, 1979, s. 553–555; Volf, 1927a, s. 10; Volf, 1927b, s. 136–137) Mezi často vydávané tituly patřily spisy gymnaziálních či univerzitních profesorů a studentů, kázání, životy svatých i náboženské písně. (Volf, 1927a, s. 5–12; Volf, 1927b, s. 134–136) Privilegované postavení měli dvorští tiskaři. (Hoffmannová, 1990, s. 306–308) Velkou část

nabídky knihkupců v Praze tvořil dovoz z Lipska, Frankfurtu, Vídně i z francouzských či italských měst. (Kneidl, 1995, s. 2–4)

Nabídka regionálních tiskáren byla zpravidla omezenější než v Praze. Kvůli špatné hmotné situaci obyvatelstva a nízké úrovni vzdělávacích institucí v první polovině 18. století v královských a poddanských městech, stejně jako na venkově, nevzniklo publikum pro náročnou četbu. Jazyková skladba tisků byla závislá na skladbě obyvatelstva v lokalitě, kde se tiskárna nacházela, celkové zastoupení latinských titulů bylo však výrazně nižší než v hlavním městě. (Horáková, 2015, s. 138) Jedinou regionální tiskárnou, v níž latinské tisky převažovaly nad knihami v národních jazycích, byla Handlova a Hirnleova dílna v univerzitní Olomouci. (Pumpřla, 1995, s. 66–67) Na základě dochovaných katalogů či soupisů zboží ve skladech regionálních tiskáren lze konstatovat, že mezi nejprodávanější tituly patřily především modlitební knihy, například *Nebeský budiček duše křesťanské*, *Modlitby dvou svatých sester Gertrudy a Mechtyldy*, *Pět červených korálů* či díla Martina z Cochemu *Zlatý nebeklíč a Štěpná zahrádka*. (Horáková, 2015, s. 136–137; Klíma, 1947, s. 21–22; Köllner, 2000, s. 22–23; Muk, 1947, s. 7; Pletzer, 1998, s. 54) K dalším populárním tiskům patřily kramářské písně světského a náboženského obsahu či zábavné knížky lidového čtení. (Sobotková, 2011, s. 208; Voit, 2006, s. 496–497) Řada tiskařů se snažila vyhovět specifickým požadavkům regionálního trhu: kupříkladu příbramská dílna vydávala drobné poutní tisky s mariánskou tematikou (Klíma, 1947, s. 12–21); značnou část produkce tiskárny v Hradci Králové tvořily objednávky místní jezuitské koleje. (Johanides, 1999, s. 311) Ze světských titulů přinášely největší zisk tiskařům české a německé hospodářské kalendáře a munice, příležitostně též patenty a nařízení vydávané na základě privilegia. (Baručáková, 2007, s. 167–171; Horáková, 2015, s. 131–142; Johanides, 1999, s. 310–311; Klíma, 1947, s. 41–45) Celkový počet tisků vydaných jednou tiskárnou ročně zpravidla nepřesahoval 25 titulů i ve větších městech, například v Brně. (Dokoupil, 1978, s. 55–306)

Výrazná převaha náboženských titulů na českém trhu a nedostatek naučné, výchovné či zábavné literatury byly od poloviny 18. století kritizovány nejen pražskými, ale i zahraničními intelektuály. (Šimeček, 2011, s. 194) Ojedinelé snahy o změnu situace zejména mimo Prahu se však ve většině případů minuly účinkem. Dlouhou životnost neměly například německé noviny založené v polovině 18. století v Brně a Chebu. (Kubiček – Šimeček, 1976, s. 26–28; Šimeček, 1996, s. 5) S komerčním úspěchem se nesetkalo ani vydání náročnějšího spisu *Země dobrá, to jest Země česká* Janem Klimentem

Tibellim v Hradci Králové, ani pokusy jeho otce Václava Jana Tibelliho o tisk populárních modlitebních knih antikvou. (Johanides, 1999, s. 309–311; Voit, 2006, s. 884–885)

Za základní překážku pro vývoj knihtisku a knižního obchodu v českých zemích v prvních třech čtvrtinách 18. století lze považovat nevalnou poptávku čtenářů především po domácí produkci: například v poměrně velkých Českých Budějovicích se ročně v první polovině 18. století prodalo pouhých 80 až 100 svazků. (Šimeček, 1990, s. 322) Omezenost knižního trhu byla způsobena nízkou koupěschopností a gramotností obyvatelstva především v lokalitách s převládajícím českým obyvatelstvem. (Šimeček, 2011, s. 298–299) Nepatrný zájem o domácí tisky projevovaly i sociální vrstvy představující hlavní cílovou skupinu nakladatelů: šlechta, duchovenstvo a úřednictvo, jež mnohem častěji preferovaly kvalitnější zahraniční knihy. (Malíř, 2008, s. 150; Pokorný, 2009, s. 133; Šimeček, 1979, s. 553) Slabá poptávka omezovala finanční možnosti a brzdila technický vývoj tiskáren v českých zemích, což se mimo jiné projevovalo v užívání zastaralých pracovních metod až do poslední čtvrtiny 18. století. (Horák, 1968, s. 29) Zmíněné ekonomické faktory měly vliv i na podobu češtiny zejména v modlitebních knihách či dalších populárních náboženských titulech, které přinášely malý zisk, a proto často vznikaly ve vlastní režii tiskařů s minimálními náklady, bez větší péče o jazykové provedení i korekturu. (Voit, 2006, s. 184)

Výraznější změny českého knihtisku a knižního trhu začaly probíhat v posledních desetiletích 18. století. Zlepšení hmotné situace v zemi, nová obchodní politika státu a v neposlední řadě školské reformy vedly k nárůstu knižních nákladů. Mezi lety 1770 až 1790 se ročně vydávalo již 1 200 jazykově českých titulů. (Voit, 2006, s. 184) Zakládaly se a obnovovaly se další tiskárny, například v Českých Budějovicích, Plzni či Jihlavě. (Šedo, 2003, s. 6; Vobr, 1969, s. 12; Volf, 1926, s. 122) Dohromady v poslední čtvrtině 18. století působilo v českých zemích asi dvacet tiskáren, z nichž polovina sídlila v Praze. (Malíř, 2008, s. 167) Vzestup významu Vídně pro evropský knižní trh, státní podpora patisků a cenzurní politika snížily dovoz knih ze zahraničí, čímž posílily domácí knižní obchod. (Barbier, 2000, s. 34–35; Malíř, 2008, s. 166; Wögerbauer, 2015, s. 134–149)

Nabídka knihkupců prošla v období od 70. let 18. století do začátku 19. století výraznou proměnou. Zastoupení náboženských tisků kleslo mezi lety 1770 až 1798 z 61 na 44 %; ubylo především teologických pojednání, jejichž podíl se snížil z 50 na 10 %. (Pokorný, 2009, s. 132; Wögerbauer, 2009, s. 22) Důvody této skutečnosti mohly být církevní reformy posledních desetiletí 18. století, především zrušení jezuitského řádu v roce 1773 a zastavení činnosti náboženských bratrstev, kterým v 18. století patřilo

významné místo mezi zadavateli katolické produkce. (Johanides, 1999, s. 312; Kodlová, 2005, s. 23; Mañas, 2010, s. 44–46) Svou roli hrála i nová cenzurní opatření, jež zakazovala některé tištěné projevy barokní zbožnosti, a také celkový úpadek autority církve doprovázený rostoucím významem a zlepšením ekonomického postavení nové generace měšťanstva, která nevnímala knihu jako prostředek spásy, nýbrž jako nástroj vzdělání, výchovy a zábavy. Samotná cenzura z rukou církve plně přešla do pravomocí státních orgánů. (Wögerbauer, 2015, s. 65–71, 111, 134)

Se snížením objemu náboženské produkce lze spojit i úbytek latinských tisků vůbec: mezi lety 1770 až 1800 jejich zastoupení v produkci pražských tiskáren kleslo z 14 na 4 %. Němčina a čeština vytlačovaly latinu z produkce tiskáren, v níž měl tento klasický „jazyk vzdělavců“ dominantní postavení, pouze v Olomouci byl počet latinských tisků ke konci 18. století srovnatelný s počtem vydání v národních jazycích. (Massowová, 2013, s. 63; Pumpřla, 1995, s. 68; Wögerbauer, 2009, s. 23–24) Lze tedy konstatovat, že od 70. let 18. století začíná v českých zemích, především v Praze, probíhat proces vernakularizace tištěné produkce, přičemž v první řadě výrazně posiluje pozice němčiny. (Petrbok – Wögerbauer, 2006, s. 71; Wögerbauer, 2015, s. 72)

Ke konci 18. století v Praze získávala popularitu beletrie nově povolená cenzurou: zastoupení románů a básnických sbírek mezi dobovými tisky se od poloviny 18. století do roku 1800 zvýšilo z 5 na 20 %. (Wögerbauer, 2006b, s. 98; Wögerbauer, 2009, s. 22; Wögerbauer, 2015, s. 122–130) Výrazně stoupl i počet osvícenských naučně vzdělávacích textů v národních jazycích věnovaných hospodářským, medicínským či politickým otázkám a dalším tématům, jež byla v rámci nové populacionistické osvícenské ideologie považována za užitečná. (Malíř, 2008, s. 166; Voit, 2006, s. 185; Wögerbauer, 2008, s. 464; Wögerbauer, 2013, s. 27) Důležitou roli v šíření osvícenských myšlenek hrály i zednářské lóže, které vydávaly vlastním nákladem vzdělávací literaturu pro lid. V Praze vyšlo několik desítek zednářských titulů v Schönfeldově tiskárně, v Brně se jeden z členů lóže dokonce pokusil o vydávání časopisu, jenž ovšem neměl dlouhého trvání. (Sadílek, 2015, s. 44–45; Šimeček, 1992, s. 56) Od 80. let 18. století se výrazně zvyšoval i počet českých a německých novin či časopisů. (Šimeček, 1979, s. 556–561; Wögerbauer, 2006a, s. 88) Německou publicistiku v Praze pěstovali například František Alois Jeřábek či Ignác František Průša, dohromady v posledních desetiletích 18. století zde pravidelně vycházelo více než deset periodik. (Voit, 2006, s. 637) Německá periodika se objevila i v dalších bohatších městech. Šlo například o Morgensäulerovy časopisy v Plzni či obnovené noviny v Chebu. (Šedo, 2003, s. 9; Šimeček, 1996, s. 8) Velký rozvoj trhu s periodiky lze od 70.

let 18. století pozorovat v Brně. V německých novinách *Brünner Zeitung*, které existovaly již v polovině 18. století, se vedle zpráv začaly objevovat bajky, verše, anekdoty, povídky a další zábavné texty. V posledních třech desetiletích 18. století bylo v Brně založeno celkem sedm časopisů, jež obsahovaly materiály především hospodářského, politického a zábavného obsahu. Největšímu úspěchu se těšil vlastenecky zaměřený *Mährisches Magazin*, dále též *Allgemeines europäisches Journal* Josefa Jiřího Trasslera, jenž se skládal převážně z přetisků článků lipských časopisů, a *Patriotisches Tageblatt* založený osvíceným ředitelem protestantské školy Christianem Karlem Andrém. V roce 1777 je evidován i první časopis v Opavě, *Troppauer Kleinigkeiten*. (Kubíček – Šimeček, 1976, s. 27–39; Kubíček, 2001, s. 94, 276) Zlepšila se situace i u česky psaných novin. *Pražské české noviny*, vydávané po smrti Karla Františka Rosenmüllera jeho potomky, a pro nedostatek odběratelů zastavené na začátku 70. let 18. století, odkoupil v roce 1786 po několika neúspěšných pokusech rozličných redaktorů o jejich obnovení nakladatel Jan Ferdinand Schönfeld. Během tří let se počet předplatitelů nových *Schönfeldských c. k. pražských novin* za vedení redaktora Václava Matěje Krameria zvýšil z několika desítek na 900. Po odchodu ze Schönfeldovy dílny založil Kramerius v roce 1789 vlastní úspěšné periodikum, *Krameriusovy c. k. pražské poštovské noviny*. Krameriovy a Schönfeldovy české noviny vycházely v Praze do druhého desetiletí 19. století a měly své publikum nejen v Čechách, ale i na Moravě či v Uhrách. (Bednařík – Jirák – Köpplová, 2011, s. 57; Novotný, 1990, s. 345–346; Thon, 1951a, s. 138; Šimeček, 2011, s. 309; Voit, 2006, s. 637–638; Wögerbauer, 2006a, s. 89–90)

Výrazné změny proběhly i v organizaci českého knižního obchodu. V poslední čtvrtině 18. století se intelektuálové, usazení především v Praze, začali zasazovat o rozšíření nabídky a zvýšení kvality českých tisků, a také o budování vlastní distribuční sítě. Pro tento proces bylo příznačné především vydávání středověkých a humanistických památek, jež mělo zpřístupnit širší veřejnosti kanonická díla „zlatého věku“ české slovesnosti. Tyto knihy často vycházely v tiskárnách původně orientovaných na německou produkci. Například tiskař Jan Michal Samm se zasloužil o Pelclovu edici *Příhod Václava Vratislava z Mitrovic* z roku 1777 či reedici *Labyrintu světa a ráje srdce* Jana Amose Komenského z roku 1782 a tiskárna Kaspara Widtmanna vydala v roce 1786 *Dalimilovu kroniku* v edici Františka Faustina Procházky. U německých tiskařů byly publikovány i nové původní české texty: kupříkladu Samm vydal *Krátké vypsání Země české* Josefa Táborského z roku 1778 a první svazek almanachu *Sebrání básní a zpěvů* Antnoína Jaroslava Puchmajera z roku 1793 vyšel v dílně Jana Josefa Diesbacha. (Petrbok –

Wögerbauer, 2006, s. 73; Thon, 1951a, s. 132–133; Voit, 2006, s. 210–211) Ojedinělým jevem v českých zemích se v poslední dekádě 18. století stala pražská *Česká expedice* již zminěného Václava Matěje Krameria, první vyhraněné jazykově české osvícenské nakladatelství a knihkupectví, jež do své nabídky programově nezahrnovalo náboženské tisky. Krameriova *Česká expedice*, založená v roce 1790 a provozující vlastní tiskárnu od roku 1795, se zaměřila především na typy textů, jež byly v nedostatečné míře zastoupeny v češtině: naučně vzdělávací, hospodářskou a racionalistickou literaturu, zábavné moralistní romány či cestopisy. Kromě toho Kramerius navázal na programové vydávání starších českých textů, zpřístupnil mimo jiné edici *Kroniky trojanské* v roce 1790 či *Krátké naučení* Šimona Lomnického z Budče v roce 1794. Přitom nakladatel podněcoval své autory k modernímu „pokračování“ děl „zlatého věku“ české literatury, z nichž pravděpodobně nejslavnějším byl *Kalendář historický* Jana Rulíka, vydávaný v letech 1797 až 1810. Kramerius, jehož cílovou skupinou bylo gramotné obyvatelstvo českého venkova a maloměsta, jako první pražský tiskař zavedl systém předplatného. Mezi další Krameriovy podnikatelské iniciativy patřilo šíření knih pomocí lokálních dobrovolných distributorů, zpravidla katolických a evangelických farářů či učitelů, kteří povětšinou dostávali vydání *České expedice* do komisního prodeje. (Novotný, 1990, s. 345–351; Thon, 1950, s. 103; Thon, 1951a, s. 137; Thon, 1951b, s. 214–215; Voit, 2006, s. 185, 499–500)

Výše jmenované změny knižního trhu a literárního vkusu čtenářstva ovšem byly pociťovány především v Praze či v lokalitách s převahou zámožnějšího německého měšťanstva. Tiskařská nabídka v chudších českých městech a na venkově i v 90. letech 18. století zůstávala téměř stejná jako v jeho polovině. S výjimkou Krameriových vydání a ojedinělých historiografických či naukových děl lokálních autorů obsahují katalogy regionálních knihkupeců z poslední čtvrtiny 18. století v první řadě modlitební knihy, kalendáře, kramářské písně a přetisky starších knížek lidového čtení. (Baručáková, 2007, s. 167–171; Johanides, 1999, s. 313–314; Klíma, 1947, s. 41–45; Kolár, 1999, s. 149; Muk, 1947, s. 7; Pletzer, 1998, s. 54; Suchá, 1968, s. 20; Šedo, 2003, s. 14–25; Teplý, 1930, s. 233–237; Vobr, 1998, s. 121; Volf, 1926, s. 120) Snahy pražských intelektuálů a regionálních buditelů o obnovení české slovesnosti a popularizaci moderních literárních tendencí zde narážely na konzervatismus český mluvícího obyvatelstva. (Petrbok – Wögerbauer, 2006, s. 70; Štěpánek, 1976, s. 7) Komerční nezdar postihl ediční řadu Františka Faustina Procházky či překlady Karla Ignáce Tháma, špatně se prodávaly i česky psané praktické příručky a učebnice. (Šimeček, 2011, s. 308; Thon, 1951a, s. 134–136) Dokonce i Krameriově *České expedici* přinášely zisk především kalendáře a příběhy o

Meluzíně a Jenověř. Naučně vzdělávací pojednání či reedice starších českých děl byly často prodělečné a nakladatelství nejednou stálo na pokraji krachu. (Bednařík – Jiráček – Köpplová, 2011, s. 74; Voit, 2006, s. 467, 615) Finanční rizika odrazovala nakladatele i od vydávání textů úspěšných autorů, například Františka Martina Pelcla či Václava Fortunáta Durycha. Náročnější české knihy se proto zejména v 70. a 80. letech 18. století často vydávaly z prostředků věnovaných mecenáši z řad šlechty nebo na vlastní náklady autorů. (Mádlová, 2009, s. 43–48)

Přestože celkově knižní produkce v poslední čtvrtině 18. století narostla ve srovnání s lety 1700 až 1770 téměř čtyřnásobně, nestačila dobová poptávka na to, aby se z ní tiskaři uživil, a přitom nebyli zadlužení. Většina tiskáren v českých zemích, včetně pražských zařízení, se potýkala s hmotnými problémy ještě na sklonku 18. století. (Šimeček, 1990, s. 323; Voit, 2006, s. 185) Jistotu jim zpravidla zaručovala privilegia či napojení na některou ze státních či církevních institucí, například arcibiskupskou konzistoř, silniční a stavební ředitelství či normální školu. (Wögerbauer, 2006a, s. 85–86)

3.2.2. Rukopisná kultura Čech v „dlouhém“ 18. století

Jestliže ve vývoji tištěné produkce došlo k strmému pádu po třicetileté válce, postupnému návratu k předválečnému stavu v prvních desetiletích 18. století a následnému zvyšování nákladů i množství vydaných titulů od 30. let 18. století, kvantita rukopisů od začátku 17. století rostla takřka nepřetržitě. (Andrlová Fidlerová, 2013d, s. 191; Voit, 2006, s. 183–184)

Z rukopisů zaznamenaných v *Repertoriu* vzniklých v „dlouhém“ 18. století bylo 13,2 % pořízeno mezi lety 1701 až 1730. Jejich písaři pocházeli především z královských a poddanských měst, rukopisy venkovského původu tvoří pouze 21 % z nich. Památky z tohoto období jsou nejčastěji psány řadovými bratry, světskými kněžími, zástupci městské rady či městskými písaři. Mezi rukopisy pořízenými v prvních desetiletích 18. století jsou časté odborné teologické, lékařské a právní spisy, dále jsou bohatě zastoupeny úřední písemnosti, cechovní knihy či knihy určené pro potřebu obce nebo bratrstev. Texty psané k soukromému použití jsou v tomto období ojedinělé. Většinu rukopisů tvoří opisy starších, převážně tištěných děl. O původnosti textů lze uvažovat v případě 11,8 % dochovaných rukopisů, mezi něž patří například učebnice francouzské gramatiky či německá kázání. Přibližně polovinu původních děl tvoří historie institucí a měst či kronikářské záznamy. Památky z období mezi lety 1701 až 1730 jsou psány zpravidla latinsky a německy, jsou mezi nimi však zastoupena i česká odborná díla, a to ve větší míře

než v následujících desetiletích. (Andrlová Fidlerová, 2013d, s. 191–192; Timofejev, 2017b, s. 79–94)

Do období mezi lety 1731 až 1760 lze datovat 27,6 % rukopisů „dlouhého“ 18. století. Mezi jejich původci stále převažují obyvatelé měst, podíl venkovských písařů ovšem stoupá z 21 % v první třetině století na 37 % v jeho druhé třetině. Největšími sociálními skupinami písařů zůstávají řeholníci a faráři, mírně přitom narůstá počet památek psaných učiteli a řemeslníky. Zastoupení odborných textů ve druhé třetině 18. století klesá, přibývá ovšem záznamů přednášek, příležitostných věnování či teologických traktátů. Zvyšuje se počet rukopisů pořízených pro osobní potřebu, kupříkladu souborů praktických léčitelských, veterinářských či hospodářských rad a sborníků náboženských písní. Od poloviny 18. století se mezi rukopisy začínají objevovat modlitební knihy, zpravidla opisy populárních tištěných titulů. Památky, jež můžeme považovat za původní, tvoří 10,3 % z celkového počtu rukopisů. Nejvýrazněji mezi nimi stoupl počet kázání. Dominantní pozice stejně jako na začátku století patřila historiografickým zápiskům. Zvyšující se počet představitelů nepriviligovaných společenských vrstev mezi písaři vedl k nárůstu počtu památek v národních jazycích, zastoupení latinsky psaných rukopisů postupně začínalo klesat. (Andrlová Fidlerová, 2013d, s. 191, 194–196; Nešpor, 2007, s. 235; Timofejev, 2017b, s. 79–94)

Přelomové změny v rukopisné kultuře nastaly v posledních desetiletích 18. století, z nichž pochází největší skupina rukopisů, jmenovitě 48,3 % z celkového množství památek „dlouhého“ 18. století zaznamenaných v *Repertoriu*. Pro toto období je charakteristické výrazné zastoupení písařů venkovského původu, kteří tvoří necelých 50 % všech písařů poslední třetiny 18. století. Mění se i sociální a profesní skladba písařů. Nejpočetnější skupinou původců rukopisných památek v tomto období jsou učitelé a faráři. Značně stoupl počet památek psaných řemeslníky, mezi písaři se objevují i sedláci. Nejvýrazněji se zmíněné změny projevují mezi lety 1780 až 1800. V těchto dvou desetiletích vzniká 70 až 80 % kantorských, farářských a řemeslnických rukopisů pořízených po roce 1760. Z posledních dvou dekád 18. století pochází i 80 až 90 % dochovaných modlitebních knih, jež se na konci 18. století stávají nejrozšířenějším typem rukopisů. Mezi rukopisy z poslední třetiny 18. století značně převažují památky určené pro osobní použití. Nově se mezi nimi objevuje zábavná próza či astronomické příručky. Zastoupení textů psaných pro potřebu obcí a institucí výrazně kleslo. Zároveň se však zvýšil počet úředních písemností, zejména farních inventářů, školních vysvědčení, opisů nařízení a rozličných účetních dokladů. Vedle enormního nárůstu náboženské produkce se

snížilo zastoupení původních rukopisných textů, jež tvořilo 7,2 % z celkového počtu rukopisů vzniklých v tomto období. Počet kázání a dalších originálních památek s náboženským obsahem se také snížil. Nejčastěji je mezi původními texty, stejně jako v předchozích desetiletích, zastoupena historiografie. Latina od 60. let 18. století ustupuje z rukopisné produkce a na počátku 19. století je v ní zastoupena již nepatrně. V 60. a na počátku 70. let 18. století jsou němčina a čeština v rukopisech zastoupeny v přibližně stejné míře. V posledních dvou desetiletích 18. století začínají české památky převažovat nad německými. Tento stav přetrvává i začátkem 19. století, z něhož pocházelo 10,9 % rukopisů „dlouhého“ 18. století.⁴⁴ (Andrlová Fidlerová, 2013d, s. 191, 194–196; Andrlová Fidlerová, 2013e, s. 395–404; Holubová, 2001, s. 33; Poš, 2009, s. 9; Timofejev, 2017b, s. 79–94)

Skutečnost, že rukopisy vzniklé v prvních desetiletích 18. století byly zpravidla pořízeny zástupci dobových intelektuálních elit a určeny potřebám kláštera či městské kanceláře, není nijak překvapivá, obzvláště vzhledem k neuspokojivému stavu knižního trhu a nedostatku některých, zejména odborných tisků. (Andrlová Fidlerová, 2013d, s. 192, 195–196; Voit, 2006, s. 184) Zajímavější se zdá být nárůst rukopisné produkce v druhé polovině 18. století, zejména prudké zvyšování počtu českých rukopisů s náboženským obsahem probíhající od 80. let. Řada badatelů mezi vysvětlení tohoto jevu uvádí vydání tolerančního patentu, zrušení cenzury či dokonce malou nabídku tištěných modlitebních knih. (Nešpor, 2009, s. 51–53; Poš, 2009, s. 9) Ačkoliv zmíněné důvody mohly hrát určitou roli, předpokládáme, že rozhodující význam pro vývoj rukopisné kultury především na venkově a maloměstě měly reformy Marie Terezie a Josefa II. v oblasti elementárního vzdělání, jež probíhaly v podmínkách postupného zlepšování finanční a demografické situace v českých zemích. Zlepšení hmotných podmínek neprivilegovaných vrstev mohlo vést k uvolnění jejich časových možností a zesílení snahy napodobovat vyšší společenské skupiny, mimo jiné v oblasti gramotnosti. Vzdělání začínalo kromě praktických funkcí nabývat i hodnotu reprezentativní. Tyto nálady byly podpořeny a zesíleny novými státními opatřeními v oblasti školství. (Andrlová Fidlerová, 2013d, s. 193; Wheale, 1999, s. 34–35) O zvýšení počtu osob znalých čtení a psaní svědčí v poslední čtvrtině 18. století i nárůst přípisů vlastníků rukopisných knih, a to jak mužů, tak žen převážně venkovského původu. K rozvoji písařské a čtenářské aktivity mohla přispět i další panovnická opatření.

⁴⁴ Je nutno podotknout, že *Repertorium* nezachycuje všechny rukopisy z počátku 19. století, nýbrž pouze ty, které souvisejí s 18. stoletím nebo starší dobou: opisy starších tisků, památky pořízené písaři, již začali svou činnost v 18. století aj. (Fidlerová, 2008, s. 8)

Například rozšíření sítě škol v letech 1775 až 1798 vedlo k nárůstu počtu učitelů a zřízení povinných přípravných kurzů pro budoucí kantory se odrazilo ve zlepšení jejich kvalifikace. Schopnost psát, jež ještě v 60. letech 18. století nebyla u učitele nižší školy samozřejmostí, se po tereziánských reformách stala nezbytností, bez níž neměl kantor právo provozovat výuku. Kromě toho zlepšení gramotnosti obyvatel, zejména schopnosti číst, pravděpodobně mělo za následek prudký rozvoj specifického trhu s opisy populárních náboženských titulů. Vedoucí, avšak ne výsadní role na tomto trhu zřejmě patřila učitelům. Výstavba nových farních kostelů v rámci reformy Josefa II. měla za následek zvýšení počtu světských kněží, jimž byla nově přidělena řada úředních funkcí. (Timofejev, 2017b, s. 96–98)

Je nutno také poznamenat, že skladba rukopisné produkce druhé poloviny a zejména posledních desetiletí 18. století se liší od nabídky tisků ze stejného období. Mezi ručně psanými památkami je ve srovnání s tištěnými tituly zřejmě velmi malé zastoupení tezí gymnaziálních studentů a profesorů nebo alespoň jejich části, stejně jako omezený počet kázání. Daný fakt lze vysvětlit tím, že se rukopisné verze textů tohoto typu či jejich podkladů neuchovávaly nebo se jako „rukopisy malé estetické hodnoty“ nedostaly do muzeí a zůstaly na farách nebo v archivech. (Andrlová Fidlerová, 2013d, s. 209)

Zajímavější je absence opisů populárních a komerčně úspěšných knížek lidového čtení, jež podle Aleny Andrlové Fidlerové pravděpodobně neměly pro venkovského a maloměstského čtenáře „takovou hodnotu, aby stály za opsání a uchování“. (Andrlová Fidlerová, 2013d, s. 218)

Lze tedy souhlasit s úvahou, že se funkce tištěné a rukopisné produkce neúřední povahy v „dlouhém“ 18. století úplně neshodovaly. Tištěná literatura se pravděpodobně vnímala především jako nástroj posilování zbožnosti či zdroj informací a zábavy. Rukopisy byly spíše předmětem úcty, některým se přisuzovaly magické schopnosti, jiné fungovaly transgeneračně jako historiografické či hospodářské knihy a sloužily jako nositelé rodinné paměti nebo jako symboly institucionálních tradic. (Andrlová Fidlerová, 2013d, s. 221; Andrlová Fidlerová, 2013e, s. 392–395)

3.3. Možný vliv vzdělanosti a knižního trhu v českých zemích v „dlouhém“ 18. století na vývoj češtiny

Nyní shrnu výše předložené přehledy rozličných aspektů vzdělanosti v českých zemích v „dlouhém“ 18. století. První polovina 18. století je charakteristická jednoznačným dominantním postavením církevních institucí v oblasti vzdělání a knižního trhu. Je

doloženo, že představitelé katolických elit, především řádoví bratři a členové náboženských bratrstev, v tomto období nejčastěji působí jako učitelé, objednavatelé tisků a písaři. Ústřední pozice v nižším a gymnaziálním školství vedeném řeholníky patří znalosti latiny, barokní rétoriky a stylistiky i principů napodobování klasických autorů. Úroveň výuky národních jazyků, zejména češtiny, je výrazně rozkolísaná a pravděpodobně obecně velmi nízká. Tisky a rukopisy první poloviny 18. století mají zpravidla náboženský obsah.

Opomineme-li úřední a užitkovou produkci, můžeme zaznamenat dva větší soubory textů určené rozličným cílovým skupinám. Do prvního patří náročnější teologické, filozofické, právní, historické a další odborné spisy, jejichž předpokládanými čtenáři měli být studenti, profesori, řeholníci, klérus či zástupci obecní správy, kteří absolvovali alespoň nižší třídy gymnázia, případně i představitelé šlechty. Texty těchto typů byly ve většině případů psány latinsky, vzácněji německy či česky. Jejich vzdělání adresáti však pravděpodobně ovládali latinu a alespoň jeden ze zemských jazyků. Vzhledem k tomu, že tato produkce byla určena náročnějšímu a ekonomicky způsobilejšímu čtenářstvu, jejímu tištěnému a pravděpodobně i rukopisnému zpracování se věnovala náležitá péče. Byla však omezena kapacitou tiskáren a písařů. Druhý soubor tištěných a rukopisných památek první poloviny 18. století se skládal z textů určených především drobným řemeslníkům, sedlákům a dalším obyvatelům menších měst či venkova. Představitelé tohoto publika zpravidla neměli možnost gymnaziálního vzdělání a ovládali jeden či oba vernakulární jazyky. K textům této skupiny patří v první řadě konfesní, především katolická produkce, a zábavné tisky či kalendáře, jejichž jazykové podobě vzhledem k nevalné úrovni vzdělání a nízké koupěschopnosti čtenářů nebyla věnována větší pozornost písařů a tiskařů.

Od 60. let 18. století začínají v českých zemích probíhat změny v oblasti vzdělání, za jejichž důvody a příčiny lze považovat rostoucí společenský význam měšťanstva a novou merkantilistickou a populacionistickou politiku Marie Terezie, v níž po smrti panovnice pokračoval Josef II. Důležitými součástmi vládních reforem je podřízení církevních institucí státním zájmům a omezení role latiny v kulturním životě. Za vrchol těchto snah lze považovat poslední čtvrtinu 18. století, kdy se prudce rozšiřuje síť elementárních škol s výukou ve vernakulárních jazycích. Zavedení preparand pro učitele a jednotlivých učebnic mělo za účel zvýšit kvalitu nižšího vzdělání. V rámci osvícenských představ o užitečnosti vzdělávání dochází k poklesu počtu a autority gymnázií, větší důraz začíná být kladen na praktické disciplíny. Základním problémem nižších škol zůstávala docházka žáků. Zbylá gymnázia či nově zřízené městské školy navštěvoval poměrně malý

počet studentů. Přesto se lze na základě enormního nárůstu rukopisné produkce a knižních nákladů v posledních desetiletích 18. století domnívat, že se i chlapci a dívky, kteří nenavštěvovali školu pravidelně, se naučili alespoň číst. Ke konci 18. století se předními objednateli tisků stávají státní instituce, dominantní pozici mezi písaři rukopisných knih přebírají kantoři, světští kněží a řemeslníci. Hlavním představitelem náročného čtenářstva se stává měšťanstvo. Zastoupení náboženské, zejména latinské tištěné produkce se výrazně snižuje. Mezi odbornými tituly se hojněji vyskytují technické, lékařské, přírodovědné a další naučné spisy, rozšiřují se i nové typy textů, kupříkladu beletrie či periodika.

Dominantní pozice mezi tištěnou produkcí začíná patřit němčině. Objevují se však i kvalitnější české tituly, například vydání Tibellovy a Krameriovy tiskárny, Pelclova díla nebo Procházkovy edice. Tyto případy lze ovšem považovat za ojedinělé a péče věnovaná jazykové podobě většiny běžných českých tisků je stále nevalná. Změny v oblasti tištěné a rukopisné produkce určené venkovskému a maloměstskému publiku se na konci 18. století projeví především ve zvýšení jejího počtu a téměř se neodrazily na její skladbě. Přes zlepšení hmotných poměrů a úroveň vzdělanosti zůstával literární vkus obyvatel venkova, zejména lokalit s převahou českého obyvatelstva, i na začátku 19. století konzervativní: mezi nejprodávanější tituly stále patřily katolické zbožné tituly, kalendáře a knížky lidového čtení, z rukopisů se nejčastěji opisovaly modlitební knihy.

Jaký vliv mohly mít výše jmenované skutečnosti na vývoj češtiny v „dlouhém“ 18. století a především na jazyk původních rukopisných děl, jenž je předmětem našeho rozboru? Domnívám se, že dominantní pozice latiny ve vzdělání a kulturním životě v prvních desetiletích 18. století se mohla odrazit na jazyce českých památek pořízených především duchovními či zaměstnanci městské administrativy, pro jejichž povolání byla znalost tohoto klasického jazyka nezbytná. Největší vliv latiny předpokládám v rovině lexikální. V rovině tvaroslovné, hláskoslovné a pravopisné lze u představitelů vzdělanějších vrstev společnosti očekávat větší snahu o napodobování jazykových autorit, kterými pro českého raně novověkého písaře mohly být *Bible svatováclavská*, *Veleslavínovy tisky* či *Kronika česká* Václava Hájka z Libočan. (Koupil, 2015b, s. 189–190) U méně vzdělaných písařů působících zejména v poslední čtvrtině 18. století nebo na začátku 19. století lze vzhledem k jejich poměrně omezené četbě a konzervativnímu přístupu k literárnímu textu očekávat menší snahu o lexikální inovace, ačkoliv zprávy o válečných událostech a dobový rozvoj techniky mohl vést k rostoucímu zastoupení germanismů spojených s těmito oblastmi.

Některé z těchto teoretických předpokladů budou ověřeny v kapitole 4.

4. Jazyk knih historiografických zápisků „dlouhého“ 18. století

4.1. Analýza pravopisných jevů

Za jednu z charakteristik české tištěné a rukopisné produkce vzniklé v 16., 17. a především v „dlouhém“ 18. století je považována dobová absence pevně daných a obecně přijatých pravidel záznamu jednotlivých fonémů. Místo nich písaři a tiskaři uplatňovali úzus, jenž připouštěl určitou grafickou variabilitu především v zápisu stejných hlásek či hláskových skupin nebo v užívání majuskulních a minuskulních písmen. Tento úzus byl zachycen a okomentován již v 1. polovině 16. století a přes snahy některých tiskáren o jeho systematizaci, zejména bratrských dílen na Moravě, jistá rozvolněnost pravopisu přetrvávala u českých písařů a tiskařů alespoň do první poloviny 19. století. (Andrlová Fidlerová, 2009, s. 52–57; Berger, 1999, s. 58–64; Kosek, 2016, s. 183–186; Kosek – Pleskalová, 2016, s. 1220–1221; Timofejev, 2014b; Timofejev, 2017a, s. 64–68)

Pravopisná praxe v českých rukopisech 16., 17. a 18. století je zmapována a kvantifikována méně podrobně než podoba raně novověkého ortografického úzu v dobových tiscích. V této kapitole si kladu za cíl podat charakteristiku pravopisu zkoumaných pramenů v kontextu doporučení jazykových příruček vzniklých do prvních desetiletí 19. století a úzu realizovaného v soudobých pramenech v souladu s postupem popsáním v oddíle 2.2.1.

4.1.1. Užívání majuskulí

4.1.1.1. Doporučení k užívání majuskulí v jazykově reflexivních textech vzniklých od první poloviny 16. století do začátku 19. století

Psaní velkých písmen v češtině se až do konce 19. století vyznačuje velkou mírou rozkolísanosti a patří mezi nejméně regulované pravopisné jevy. Mluvnice vydané v 16. století a v 1. polovině 17. století věnují tomuto tématu okrajovou pozornost. Verzálám se dostává většího prostoru v řadě mladších jazykových příruček vzniklých zejména na konci 18. století a na počátku 19. století; postupně se formulují i základní pravidla jejich použití. Přesto není výjimkou, že názory gramatografů na psaní velkých písmen plně neodpovídají realizaci majuskulí v jejich vlastních textech. Tuto nejednotnost kritizují autoři pojednání o českém pravopisu ještě v poslední čtvrtině 19. století. (Andrlová Fidlerová – Dittmann – Steffal Vladimírová, 2010, s. 287–289; Sedláček, 1993, s. 129–130; Timofejev, 2016, s. 291–294)

Beneš Optát, Petr Gzel a Václav Philomates doporučují psát majuskuli po teče, dvojteče a otazníku. (Gzel – Optát– Philomates, 1533, f. B4v) Doporučení náměšťské mluvnice v *Knížce slov českých vyložených* opakuje i Matouš Benešovský. (Benešovský, 2003, s. 81/f. B2v) Vavřinec Benedikt z Nudožer zmiňuje pouze potřebu psát velké písmeno po teče. (Nudožerský, 1603, f. 96v) Podle Jana Drachovia by se verzály měly používat na začátku textu a u proprií, „ut apud Latinos“. (Drachovius, 1660, s. 149) Prvním gramatografem, který nejen vytváří podrobnější přehled návodů k užívání majuskulí, ale také se pozastavuje u psaní „welikých neb malých liter/ kdeby neměli býti“ jako u zásadního problému dobové tištěné a rukopisné produkce, je Jiří Konstanc. Jeho *Brus jazyka českého* z roku 1667 doplňuje běžná doporučení používat majuskule „při počínánj některého pŕanj/ a po hrubým punktu/ a z počátku gmen wlaŕtnjch“ o radu psát je ve slovech „auřad wyznamenawagjcých/ neb pro poctiwofť těmi gmeny miněných ofob [...] a když se cytuge ňaká Swatopjsemka/ neb od giných flawných mužů proneŕŕená přjpowjka“. (Konstanc, 1667, s. 278–279) Matěj Václav Steyer ve *Výborně dobrém způsobu* vytištěném rok po Konstancově příručce předkládá návrh psát „welikau literu“ „na začátku něyaké nowé řeči/ anebo když geŕt gměno wlaŕtnj něyakého ducha/ člowěka/ neb mjŕta/ anebo když se má něyakým ſlowem něco obzwlaŕŕněgŕŕjho wyznamenati“. (Steyer, 1668, s. 99–100) Václav Jandit v prvním vydání díla *Grammatica linguae Boëmicae* cituje stanovisko Jiřího Konstance, k němuž dodává, že po „welmi welkých wokátech A/ L/ G/ O/ W/ z počátku [...] může ſtát werŕálnj litera“ (Jandit, 1704, s. 16, 19); v druhém vydání však tento dodatek mírně modifikuje a píše již o „welmi welkých ŕiterách“ bez uvedení konkrétních příkladů. (Jandit, 1705, s. 26) *Grammatica Slavico-bohemica* Pavla Doležala se v základních rysech shoduje s radami Konstancovými a Steyerovými a nařizuje používat velká písmena „ab initio Verŕuum & Nominum Propriorum, Officiumque, Dignitatem & Emphaŕes denotantium“. (Doležal, 1746, s. 1) V díle Františka Jana Tomsy *Böhmische Sprachlehre* z roku 1782 je majuskulím věnována samostatná kapitola. Tomsa opakuje mnohá starší doporučení, jež doplňuje pravidlem psát verzálu u adjektiv odvozených od vlastních jmen, toponym a názvů národností (*Čeŕŕký, Německý*). Adverbia odvozená stejným způsobem přitom navrhuje psát s minuskulí (*čeŕŕŕy, německŕy*), stejně jako adjektiva odvozená od substantiv s náboženskou tematikou (*angelŕŕký, apoŕŕtolŕŕký*) a oficiální tituly (*král, cýŕař*), s výjimkou titulů, jež jsou součástí oslovení v dopisu adresovaném dané osobě. Pozoruhodná je Tomsova nespokojenost s nadužíváním velkých písmen jeho současníky, a to zejména u substantiv: „Die Subŕtantiva, die keine eigene Namen find, und auch keine vornehme Perŕon bedeuten,

schreiben nur die jenigen groß, die ganz wenig von der böhmischen Orthographie verstehen; die guten böhmischen Schriftsteller haben sie immer klein geschrieben.“ (Tomsa, 1782, s. 11–12) Stejně pozice, v nichž je vhodné používat majuskule, vyjmenovává v druhém vydání *Grundsätze der böhmischen Grammatik* František Martin Pelcl; zdůrazňuje přitom, že „werden die Appellativa nicht wie im Deutschen mit großen, sondern wie im Lateinischen mit kleinen Buchstaben geschrieben“. (Pelcl, 1798, s. 14) Karel Ignác Thám a autoři dalších jazykově reflektivních textů vzniklých na konci 18. století a v prvních desetiletích 19. století zpravidla setrvávají u doporučení používat majuskule na začátku věty či po dvojtečce, u proprií a od nich odvozených přídavných jmen či u výrazů, jež lze považovat za nomina sacra. (Thám, 1801, s. 198–199) Většina gramatografů přitom v souladu se starší praxí radí psát verzály u výrazů označujících tituly a názvy úředních funkcí či vyjadřujících úctu zvláště v korespondenci. (Hanka, 1817, s. 45; Chládek, 1795, s. 14; Pařízek, 1812, s. 7–9; Rosenthaler, 1779, s. 25; Šmitt, 1816, s. 155–158) Jan Nejedlý a později František Jan Tomsa kromě toho doporučují používat velká písmena u přivlastňovacích adjektiv (*Petrůw, Doležalůw, Lidmilin*). (Nejedlý, 1809, s. 15; Tomsa, 1812, s. 3) Jan Evangelista Šmitt navrhuje psát majuskule i u adverbii odvozených od vlastních jmen, geografických názvů a názvů národů („*Čech mluwj Český*“); dodává však přitom, že „někteřj raděgi pišlj: česky, německy“ a upozorňuje, že „někteřj spisowatelé pišlj gména měšyců, hodnostj a názwů s welikau začátečnj literau“. (Šmitt, 1816, s. 155–158) Zajímavé a důležité konstatování, jež se částečně shoduje s o 150 let staršími Steyerovými výroky o možnosti užívat verzály jako stylistický prostředek, lze nalézt v *Pravopisu českém* Václava Hanky: „Některj spisowatelé pišlj také přiwlastňowacj přjdawná gména a flowa, na kterých záležj, aby se gich čtenář wšljmal, welikými pišmeny.“ (Hanka, 1817, s. 45)

V úzu většiny prozkoumaných jazykových příruček se již od první poloviny 16. století velká písmena používají v souladu s postupy, které byly formulovány Steyerem i Konstancem a doplněny na konci 18. století obrozeneckými gramatiky, tj. především na začátku věty, po dvojtečce, při uvedení citace, u proprií a přivlastňovacích adjektiv, u pojmenování národů a od nich odvozených přídavných jmen, posvátných jmen a názvů titulů či hodností osob. Kromě toho se majuskule v jednotlivých jazykově reflexivních textech a učebnicích vyskytují na začátku slov zařazených i do jiných lexikálních kategorií. Nejčastěji k nim patří názvy knih, institucí a další konkréta: *Testament* (Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. A2r), *Konfyštoře* (Benešovský, 2003, s. 73/f. A1r), *Truhla* (Nudožerský, 1603, f. 23v), „*Mimo Město*“, „*nad Hlawu*“ (Drachovius, 1660, s. 144),

Bibliotek (Konstanc, 1667, s. 150), „ó *Zwonowé*“ (Steyer, 1668, s. 42), „*na Pole*“ (Rosa, 1672, s. 293), *Magiftrát* (Alphabetum, 1718, s. 188), *Tabuli*. (Slabikář, 1781, s. 3) Často se velká písmena používají i u pojmenování osob a od nich odvozených přídavných jmen: *Dědicowé*, *Woganského* (Benešovský, 2003, s. 84/f. B5r, s. 86/f. B6v), *Pjfař* (Nudožerský, 1603, f. 24v), *Chłapy* (Drachovius, 1660, s. 175), *Cztenář* (Konstanc, 1667, s. 122), *Pachole* (Rosa, 1672, s. 129), „*v Kněhotifkařů*“ (Slabikář, 1781, s. 6), *Stregček* (Pohl, 1783, s. 18), „*od Faryzeů*“ (Tomsa, 1784, s. 17), *Rodičowé*. (Pařízek, 1812, s. 18) Další velkou skupinou výrazů, jež se píšou s verzálami, jsou odborné termíny, mj. přejaté z latiny: *Confonantes* (Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. A3v), *Abeceda* (Benešovský, 2003, s. 79/f. B1r), *Conjugacy*, „*Czástku řeči*“ (Konstanc, 1677, s. 85, 131), *Deklinacy* (Steyer, 1668, s. 65), „*dle Regul*“ (Jandit, 1704, s. 16), *Paragraff* (Slabikář, 1781, s. 7), *Superlatýwu* (Chládek, 1795, s. 10), *Participia*. (Pařízek, 1812, s. 18) V menší míře, ale též poměrně často se s majuskulí zaznamenávají i jiná vybraná abstrakta: *Aučinků* (Benešovský, 1577, f. G7r), *Sftěftj* (Drachovius, 1660, s. 173), *Předmluwy* (Konstanc, 1667, s. 150), „*S Dowolenjm*“ (Steyer, 1668, f. A1r), *Pozdrawenj* (Rosa, 1672, f. B4r), „*ke Mffj*“ (Alphabetum, 1718, s. 75), *Almužny* (Doležal, 1746, s. 152), *Gmenem* (Pohl, 1783, s. 18), *Werffů* (Thám, 1785, s. 188), *Naděgi*. (Hanka, 1817, s. 3) Samostatnou skupinu tvoří výrazy použité pro vyjádření úcty či zdvořilé oslovení: „*Pánu pánu Wáclawowi*“ (Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. A2r), „*Pane Mifře*“ (Steyer, 1668, s. 1), „*Pane a Přjteli*“ (Chládek, 1795, s. 1), „*Dobry den Pane*“ (Pelcl, 1798, s. 247), „*Waffe králowská Miloft*“ (Nejedlý, 1809, s. 379), „*Geho Excellency*“ (Pařízek, 1812, s. 8), „*Waffi Welebnofti*“. (Hanka, 1817, s. 45)

Někteří autoři příruček češtiny aktivně využívají majuskule jako stylistické prostředky pro zdůrazňování významu jednotlivých lexémů či slovních spojení. Jedná se zpravidla o substantiva, lze ovšem narazit i na případy sloves, číslovek, zájmen a dalších plnovýznamových slov psaných s velkým písmenem: „*Slyffewffe od Slowáků*“, „*Mnohý w Czechách Triceti leth*“ (Benešovský, 2003, s. 86/f. B6r, s. 93/f. C3r), „*Ofwjcenému Pokolenj Slawonškému a Gazyku Gich*“. (Rosa, 1672, f. B4r)

V řadě případů se „veliké litery“ píšou pravděpodobně pod vlivem německého tiskařského úzu u většiny substantiv, zejména v titulech knih: „*Začátky Czeškého Gazyka gfau: Známký (Litery) Slowky (Sylaby) a Slowa*“ (Procházka, 1755, f. A2v), „*w Slowu*“, „*této Země*“, „*tohoto Telete*“. (Prima principia, f. A5r, A6r) Obzvláště zajímavá v tomto ohledu jsou Vusínova vydání Janditovy gramatiky. Praxe užívání majuskulí se v nich dostává do přímého rozporu s Konstancovými zásadami, jež Jandit opakuje ve své

mluvnici: „Proti rozumu gefť [...] Tak dobře *aud*, gako *Annu* hrubým *A* pľáti, z té přičiny, že ftegně gľau Subftantiva.“ Tento rozpor se projevuje především v oddíle *Dialogi Familiares*, v němž jsou s velkým písmenem tištěna téměř všechna konkréta: „*Dal gľem ge Punčocháče*“, „*mé Spotky*“, „*tu gľau Gitrnice a Pařftyčky*“. (Jandit, 1732, s. 29, 170, 171, 174)

4.1.1.2. Závěry dosavadního výzkumu užívání majuskulí v českých památkách z období raného novověku

Kvantitativní analýze psaní verzál v pramenech 15., 16, 17. a 18. století je věnována již zmíněná studie Aleny Andřlové Fidlerové, Roberta Dittmanna a Veroniky Steffal Vladimírové *Užívání velkých písmen v českých tištěných Bibliích raného novověku* (Andřlová Fidlerová – Dittmann – Steffal Vladimírová, 2010) a na ní navazující stať Aleny Andřlové Fidlerové *Uplatnění lexikálního principu v užívání velkých písmen v českých tištěných bibliích raného novověku*. (Andřlová Fidlerová, 2013c) Kromě toho je tento problém na menších materiálových vzorcích rozebírán v bakalářské práci Martiny Nývltové *Psaní velkých písmen v samostatně vydaných českých Nových zákonech 15. a 16. století* (Nývltová, 2014) a v mé studii *Užívání majuskulí v českých rukopisech z konce 18. a počátku 19. století: systém, nebo chaos?* (Timofejev, 2016)

Andřlová Fidlerová, Dittmann a Steffal Vladimírová zaznamenávají jistou nedůslednost v psaní verzál v českých bibliích, registrují, že se nejčastěji majuskule používají u substantiv (maximální hodnota dosahuje 50 % v tiscích bible Melantrichovy a Veleslavínovy) a odhalují „existenci dvou odlišných »tradic«: tradice Melantrichových biblí, v nichž postupně narůstá počet majuskulí u apelativ, a které tedy do značné míry kopírují vývoj v němčině, a tradici kralickou a následně svatováclavskou, kde je počet těchto majuskulí výrazně redukován a blíží se podobě doporučované v dobových gramatikách a zároveň dnešnímu stavu v češtině“. (Andřlová Fidlerová – Dittmann – Steffal Vladimírová, 2010, s. 301–302; Andřlová Fidlerová 2013c, s. 160) Dále Andřlová Fidlerová zjišťuje, že „princip psaní velkých písmen u vlastních jmen a názvů a u slov označujících entity, jimž je prokazována světská i náboženská úcta, má v raném novověku v češtině [...] tendenci být rozšiřován i na další slova, která jsou s těmito slovy příbuzná nebo se jim nějakým způsobem podobají“, a že po substantivech se „lexikálně motivované majuskule“ nejčastěji objevují u adjektiv, přičemž „[v]elikost jejich podílu [...] v zásadě koreluje s podílem takto psaných substantiv v daném tisku“. (Andřlová Fidlerová, 2013c, s. 169–170) Nývltová k tomu dodává, že v řadě případů je počet majuskulí u adjektiv ve

srovnání se substantivy dokonce vyšší. (Nývltová, 2014, s. 67) Můj výzkum užívání verzál v rukopisech z konce 18. století a z 1. třetiny 19. století poukazuje na to, že se písařský úzus odlišuje od tiskařského a je charakterizován výraznější tendencí k psaní verzál na základě slovnědruhového principu (zastoupení majuskulí u jednotlivých kategorií substantiv a adjektiv někdy dosahuje 75 až 100 % v rámci jedné památky). Kromě toho se velká písmena nesystematicky vyskytují i u jiných plnovýznamových slov, mj. u sloves či adverbii. Zjištěná data vedou k závěru, že se sémantický princip užívání majuskulí v „dlouhém“ 18. století v rukopisných textech uplatňoval pomaleji než v soudobé tiskařské praxi. (Timofejev, 2016, s. 299–301)

4.1.1.3. Užívání majuskulí v knihách historiografických zápisků „dlouhého“ 18. století

Při analýze užívání velkých písmen ve zkoumaném materiálu v první řadě přihlížím k psaní substantiv a adjektiv, jak již bylo zmíněno v oddíle 2.2.1. Užívání verzál u lexémů patřících k jiným slovním druhům popisují méně podrobně. V těchto případech neurčuji kategorie výrazů, nýbrž hodnotím výskyt majuskulí zvláště u sloves, adverbii, zájmen, částic, spojek a předložek. Výskyt citoslovcí a číslovek je v mých pramenech zanedbatelný, proto je zde ponechávám stranou pozornosti.

% majuskulí	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhalter
SVP	100	98,1	49,1	100	92,8	85,9	97,7
SVG	96,5	94,6	20,0	97,6	88,9	100	98,0
SVB	77,6	84,2	1,1	60,5	63,2	69,2	92,3
SVI	100	73,5	58,8	85,7	100	70,0	100
SAS	90,5	90,0	39,1	95,2	100	96,3	100
SAPT	100	97,2	54,6	100	83,3	87,8	97,4
SAPP	74,5	95,4	45,9	75,9	84,6	74,1	87,5
SAK	60,2	64,8	28,6	96,1	42,6	69,9	96,2
SAA	54,4	61,4	32,1	85,7	66,7	58,2	75,0
SAF	94,2	90,4	57,7	97,4	90,0	86,5	91,6

Tabulka 3. Zastoupení majuskulí u substantiv

Z Tabulky 3 je zřejmé, že počet verzál u substantiv ve zkoumaných rukopisech je skutečně vysoký. Podstatná jména psaná s majuskulí tvoří více než polovinu substantiv z

jednotlivých kategorií téměř ve všech textech. Výjimkou jsou zápisky Antonína Štěpána, kde je počet podstatných jmen s verzálou výrazně nižší. Nízké zastoupení majuskulí v daném textu především u vlastních jmen působí poněkud překvapivě, zejména vzhledem k tomu, že Štěpánovy záznamy obsahují množství údajů o narozeních, úmrtích a sňatcích obyvatel Pelhřimova. Samotný rukopis je však z pravopisného hlediska velmi nedbalý a velká písmena se v něm ve mnoha případech nepoužívají ani po tečce: „*Dne 19 Mage we 2 hodinj Spoledne umržel antonin apeltaur. gercharž byl*“, „*D 31 decembrif umRzela Panij Sindikuřka alzbgeta mynyrowa. bila czera pana gacuba tomřřiho*“. (Štěpán, f. 33r, 68r)

U osobních jmen a geografických názvů počet výrazů psaných s verzálou dosahuje u všech autorů kromě Štěpána stoprocentní hodnoty nebo se k ní zřetelně blíží. Totéž lze konstatovat u kategorií substantiv označujících úřad, hodnost či jinou autoritu a u těsně s nimi významově spojených názvů oficiálních institucí: „*adowidnie Kczęskymu Cancalařž odeflati*“ (Šolc, f. 15v), „*a Magistrat aby odtud gynam poukazan byl dle řwych Nadani na Komoru s Hornim Aurřadem uchazeti*“ (Kegler, I, f. 59v), „*přiwezly do Raudnice Kniřzete Pana Pana Ferdinanda Lobkowskeho*“ (Jílek, f. 3v), „*Ořtatnj Oficirj byli při te Comagnij Leütenant Finger – Fendrich Kapaun – druhý Fendrich*“. (Preinhalter, s. 1) Tento záznam majuskulí je zcela v souladu s dobovými doporučeními gramatik a tiskařskou praxí.

V rozporu s ní je ovšem fakt, že s velkým písmenem jsou zde často zaznamenávána pojmenování budov a osob a vybraná konkréta či abstrakta, zejména výrazy cizího původu. Výskyt majuskulí u substantiv z těchto kategorií je mírně nižší než ve výše citovaných případech, ale oproti návodům mluvnic a stavu v biblických tiscích se jeví jako nadbytečný: „*ageden Mlynařž ktereť niekdy wyučzeneg byl Zlatnicztwj*“ (Šolc, f. 3v), „*Okolo Tiech Czafu. Giř zdjlu/ Pržeřtawaly ty tak hrozne Nemoczeli řkrze něř na Tifyce lidj ze Swieta odeřřlo*“ (Vavák, I, s. 62), „*wihorřelo czely Rynk, a Nowy Mieřto, Klaffter P.P: frantiffkanů a Qvardian pržitom Ohnj zahinul, Rathaus, Wieřie Skořtelem, Probořřtwj, Židj Kolleg, Seminarium Pywowar*“ (Dremsa, f. 12r), „*mnohe Ruznicze w Mněřte gak Mněřřtianama/ wzlařřt ale Synkama Mněřřtkymy SPuřobyl*“. (Preinhalter, s. 1)

S velkým písmenem se ve většině případů zaznamenávají i méně často zastoupená nomina sacra, dále též názvy národností, knih a jiných písemností: „*Oznamil zie Brandeburg na 40 [tisíc] Sylny geřř*“ (Kegler, I, f. 59v), „*Patent/ Neb Narřizenj/ o Pržeřřtanj Pařřtwy Howiezyho Dobytka*“. (Vavák, I, s. 4)

% majuskulí	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhelster
AS	76,4	100	52,0	100	93,3	91,0	100
ARVG	92,1	83,3	0	99,7	100	77,8	100
ARPT	100	92,3	100	100	100	86,7	100
ARSK	77,8	76,5	0	95,0	85,1	87,5	90,2
ARSA	49,5	38,7	29,7	89,9	0	50,0	51,2
AA	49,0	42,4	20,1	76,7	15,4	16,7	31,4

Tabulka 4. Zastoupení majuskulí u adjektiv

V případě přídavných jmen lze pozorovat podobnou tendenci jako u substantiv. Data znázorněná v Tabulce 4 poukazují na to, že většina písařů dodržuje dobové požadavky na psaní adjektiv odvozených od posvátných jmen, toponym či oficiálních titulů s majuskulí.

Zajímavé je však velmi vysoké zastoupení verzál u přídavných jmen odvozených od konkrét. Toto zastoupení dosahuje nejvyšší hodnoty 95 %: „*na trunu Dradorowem*“ (Kegler, I, f. 55r), „*Matryky Kostelnj*“ (Vavák, I, s. 20), „*Magazini Obylnj*“. (Preinhelster, s. 5) Totéž platí pro přivlastňovací adjektiva či přídavná jména odvozená od pojmenování osob: „*na Pinkafuw neb Paupuw Moftek*“ (Vavák, I, s. 2), „*Filip Dworfky Mistr Pekaržfky, a Martin Zelenka Mistr Prowaznicky*“. (Dremsa, f. 10v)

Počet adjektiv odvozených od abstrakt a ostatních adjektiv psaných s velkým písmenem je u většiny autorů téměř o polovinu nižší než u přídavných jmen z výše rozebíraných kategorií. Avšak tento počet též není zcela zanedbatelný a v průměru tvoří 50 % z celkového počtu adjektiv: „*tak Pořžade Vřtawičžnj Deřřtiowe byly*“ (Šolc, f. 2v), „*řřpital Woganfky*“ (Dremsa, f. 12r), „*y Ořřtatnim Stawum*“. (Preinhelster, s. 25)

% majuskulí	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhelster
sloveso	42,0	7,9	8,9	61,5	7,4	35,1	20,0
adverbium	44,9	2,7	21,9	57,4	15,0	16,4	27,5
zájmeno	11,0	1,4	9,5	30,5	16,1	23,7	15,7
spojka	4,7	10,9	4,9	27,3	0	14,6	4,2
předložka	35,7	2,4	7,4	10,6	5,9	11,4	5,1
částice	1,2	0	14,3	1,7	0	3,7	3,8

Tabulka 5. Zastoupení majuskulí u jiných slovních druhů

Z lexémů zastupujících jiné slovní druhy se nejčastěji velká písmena objevují u sloves a příslovcí, jak demonstruje Tabulka 5: „*po Niemž Zacžaly Neylepffi Profa Syti*“ (Vavák, I, s. 3), „*mufeli Contribenti Platiti*“. (Dremsa, f. 17r) Neplnovýznamová slova jsou zaznamenávána s majuskulí především v případech, kdy se píše dohromady s následujícím výrazem: „*Zgednoho Geho Czysařžskamiloft a Zdruhyho Czysařžowna Sftřžilely, Ztřžetiho Kawalyřžj Kaukaly*“ (Šolc, f. 3r), „*Gedenkaždy Atež ze Swych dětj*“. (Preinhelster, s. 5) Průměrný výskyt verzál u plnovýznamových slov je přitom zpravidla vyšší než u spojek, předložek a částic.

4.1.2. Varianty záznamu jednotlivých fonémů a hláskových skupin

4.1.2.1. Doporučení k záznamu jednotlivých fonémů a hláskových skupin v jazykově reflexivních textech vzniklých od první poloviny 16. století do začátku 19. století

Názory autorů českých mluvnic a učebnic vydaných v období od první poloviny 16. století do prvních desetiletí 19. století na způsob grafického záznamu konsonantů v různých pozicích v textu jsou až na nečetné výjimky jednotné.

Fonémy /c/, /č/, /ř/ a /ž/ se měly podle doporučení gramatiků zaznamenávat grafémy «c», «č», «ř» a «ž». (Alphabetum, 1718, s. 24–25, 28–29, 104–107, 194; Blahoslav, f. 33v–34r; Dobrovský, 1809, s. 5; Doležal, 1746, s. 8; Drachovius, 1660, s. 151–152; Gzel – Optat – Philomates, 1533, f. B1r, B2r, B3r; Hanka, 1817, s. 7; Chládek, 1795, s. 11; Jandit, 1704, s. 6–7, 17; Konstanc, 1667, s. 282–283; Nejedlý, 1809, s. 16; Nudožerský, 1603, f. 5r; Steyer, 1668, s. 71–72; Pařízek, 1812, s. 26; Prima principia, f. B12v; Rosa, 1672, s. 10–11; Rosenthaler, 1779, s. 26–27, 32; Slabikář, 1781, s. 28; Šmitt, 1816, s. 179; Tomsa, 1782, s. 19) Výjimky se připouštějí pouze pro tištění majuskulí pomocí spřežek <Cž>, <Rž> a <Zi>, a to převážně z důvodů nedokonalosti tiskařského

vybavení: „V giných pak klade se ž po velikém C/ neb R/ yako tuto: *Cžeska země. Ržjm/ Ržiffe/* etc. Což oni obyčejně činj proto/ že nemají těch velikých liter s puňktjky/ a tak z potřeby muřy přidati ž/ s puňktjkem/ aby se mohlo rozeznati ř/ od r [...] pro tu přjčinu někdy w nich najdeš při začátku řeči/ kde má býti veliké Ž/ Zie miřto že/ což obé yakž takž může progjti“ (Steyer, 1668, s. 73–74), „W knihách tiřtřených nalezá se Cz mjřto Č: nápodobně Rž mjřto R, Zi mjřto Ž; a to pro nedořtatek velikých pjřmen s puňtky.“ (Slabikář, 1781, s. 28) Někteří gramatografové trvají na užívání grafů <Č>, <Ř>, <Ž> i v případě verzál. (Blahoslav, f. 33r–34r; Konstanc, 1667, s. 282) Drobnou reformu této praxe nabízí pouze Jan Václav Pohl, podle něhož se fonémy /č/, /ř/ a /ž/ v pozici před vokály /i/ či /í/ měly označovat pomocí grafémů «c» «r» a «z»: *cinjm, Narjzenj, ziwý.* (Pohl, 1756, s. 9–10; Pohl, 1783, s. 10) Pohlův názor na záznam fonémů /č/, /ř/ a /ž/ v jiných pozicích a také na zápis fonému /c/ se zcela shoduje s postoji ostatních gramatiků. (Pohl, 1783, s. 3) Dobovou praxi užívání minuskulních spřežek <cz> a <cž> pro označování fonémů /c/ nebo /č/ a spřežek <rž> či <rz> pro označování fonému /ř/ v tisících jazykové příručky ostře kritizují jako zastaralý a považují tento úzus za charakteristický a vhodný především pro písaře: „v řtarých se *cž* a *rž* pláwali“ (Konstanc, 1667, s. 282), „y ti neywzáctněgřřj Pjřařowé pjřřj *cz/ rž/ cž/ ie* etc.“ (Steyer, 1668, s. 73), „řed Scribae & Cancelliřtae femper řolent ad *c/ č/ ř/* addere, *z/* in řcriptis, řic *cz/ cž/ rž*“ (Rosa, 1672, s. 10), „In currenti řcriptura loco punctuati ř pařřim řcribatur *rz*“ (Rosenthaler, 1779, s. 27), „Nenj neznámo, s řakau nefnářj se u giných národů zlepřřenj w pláňj uwádělo, ano w nařřj wlařti *cz* a *rz* do dneřřnjho dne u mnohých w pláňj se zachowalo.“ (Hanka, 1817, s. 7–8)

Užívání spřežek nedoporučují gramatiky ani při záznamu skupin *bě, dě, mě, ně, pě, tě, vě*. Větřřina autorů radí používat v těchto pozicích graf <ě>, nikoliv kombinaci <ie>. V případě zápisu palatál /d'/, /t'/, /ň/ samostatně nebo ve skupinách *d'a, ř'a* či *ňa* je zpravidla navrhováno psát grafémy «d'», «t'», «ň». (Alphabetum, 1718, s. 30–33, 87, 90–93, 100–101, 128–130, 145; Blahoslav, f. 34v, 48v; Dobrovřský, 1809, s. 5; Drachovius, 1660, s. 150; Gzel – Optát – Philomates, f. B1r–B2v; Hanka, 1817, s. 61, 81; Chládek, 1795, s. 12–13; Jandit, 1704, s. 4–5; Konstanc, 1667, s. 281–282; Beneřovřský, 2003, s. 79, 80/f. B1v, B2r; Nejedlý, 1809, s. 16, 21; Nudožerský, 1603, f. 3r–4v; Pařizek, 1812, s. 26–27; Pelcl, 1795, s. 3–9; Rosa, 1672, s. 3–4; Rosenthaler, 1779, s. 22, 28, 30–31; Slabikář, 1781, s. 28–29; Steyer, 1668, s. 71–74; řmitt, 1816, s. 172, 180; Tomsa, 1782, s. 20) Výjimky z těchto doporučení tvoří mluvnické Pavla Doležala a Jana Václava Pohla, podle nichž se měly palatály /d'/, /t'/, /ň/ zaznamenávat tak, aby diakritické znaménko vřždy zůřtalo u grafu

označujícího konsonant, tj. *d'e, ñe, r'e* atd. V otázce psaní dalších zmíněných hláskových skupin se Doležalova a Pohlova příručka nerozchází s ostatními gramatiky. (Doležal, 1746, s. 6–7, 10; Pohl, 1783, s. 4–6) Stejně jako při záznamu fonémů /c/, /č/, /ř/ a /ž/ se i při zápisu hláskových skupin obsahujících palatály /d'/, /t'/, /ň/ užívání spřežek nepřímo připouští pouze v rukopisech: „Wzłáſtſe pak w tiſtſtĕným má ſe tak kłáſti.“ (Steyer, 1668, s. 71)

Foném /s/ se podle většiny jazykových příruček na začátku a uprostřed slova měl označovat grafémem «*f*» a na konci slova či při zápisu předložky *s* grafémem «*s*»; pro záznam dvou fonémů /s/ následujících za sebou mluvnic navrhují používat dvojici grafů <sf>. (Alphabetum, 1718, s. 107–121; Blahoslav, f. 46v; Doležal, 1746, s. 8; Drachovius, 1660, s. 153–154; Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. B2v; Jandit, 1704, s. 16–17; Konstanc, 1667, s. 280–281; Nejedlý, 1809, s. 18; Nudožeský, 1603, f. 4r; Rosa, 1672, s. 12–13; Steyer, 1668, s. 74–77; Šmitt, 1816, s. 183; Tomsa, 1782, s. 25–26) Některé gramatiky připouštějí užívání grafu <s> nejen na konci, ale i na začátku slova (Drachovius, 1660, s. 153; Rosa, 1672, s. 12; Steyer, 1668, s. 75–76) Je pozoruhodné, že mezi příklady výrazů, v nichž se měla používat kombinace <sf>, se vyskytují slova, u kterých zdvojení není doloženo etymologicky, šlo tedy pravděpodobně o dobovou grafickou záležitost či nářeční jev: *masfo* (Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. B2v), *wesfelé*. (Blahoslav, f. 47r)

Pro záznam fonému /š/ se doporučuje používat graf <š> a spřežky <ſſ>, <fs> nebo <sf>. (Alphabetum, 1718, s. 121–127; Blahoslav, f. 47v; Doležal, 1746, s. 8; Drachovius, 1660, s. 153–154; Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. B2v; Jandit, 1704, s. 16–17; Konstanc, 1667, s. 280–281; Nudožeský, 1603, f. 4r; Rosa, 1672, s. 12–13; Steyer, 1668, s. 74–77; Šmitt, 1816, s. 183; Tomsa, 1782, s. 25–26) Ohledně psaní spřežky <ſſ> uprostřed slova panuje mezi autory zkoumaných gramatik souhlas. Různí se ovšem názory mluvnic na podobu zachycení /š/ na začátku a na konci slova. Někteří gramatikové připouštějí záznam fonému /š/ na začátku slova spřežkou <sf>. (Drachovius, 1660, s. 153; Nudožeský, 1603, f. 4r; Rosa, 1672, s. 12) Jiní doporučují psát ve stejné pozici spřežku <ſſ> (Alphabetum, 1718, s. 127; Jandit, 1704, s. 16–17; Konstanc, 1667, s. 281; Nejedlý, 1809, s. 18; Pařízek, 1812, s. 26; Rosenthaler, 1779, s. 31; Slabikář, 1781, s. 29; Steyer, 1668, s. 74–75; Tomsa, 1782, s. 25) Na konci slova se povětšinou doporučuje používat graf <š> (Alphabetum, 1718, s. 127; Chládek, 1795, s. 13; Jandit, 1704, s. 16–17; Konstanc, 1667, s. 281; Nejedlý, 1809, s. 18; Pařízek, 1812, s. 36; Rosa, 1672, s. 12; Rosenthaler, 1779, s. 29; Steyer, 1668, s. 74–75; Tomsa, 1782, s. 25) Kromě toho byla doporučována možnost

psát na konci slova spřežku <fs>. (Pohl, 1783, s. 11; Slabikář, 1781, s. 29) Jan Václav Pohl ovšem navrhuje psát spřežku <fs> v koncovkách sloves a graf <š> na konci plnovýznamových slov. (Pohl, 1783, s. 11) Samostatná diskuze se vedla i ohledně záznamu fonému /š/ v koncovkách sloves ve indikativu přítomného času psaných dohromady se spojku *li*. Některé příručky nevnímaly tuto pozici jako koncovou a doporučovaly zde psát spřežku <ff> (Chládek, 1795, s. 13; Pařízek, 1812, s. 36), jiní autoři chápali tuto koncovku jako absolutní a navrhovali používat literu <š>. (Šmitt, 1816, s. 183) Pro záznam spojení fonémů *šs* radí gramatikové kombinaci grafémů <šf>. (Nudožeský, 1603, f. 4r) Pro zápis dvojice fonémů *šš* bylo nejčastěji doporučováno spojení <šff>, lze ovšem v mluvnicích potkat i alternativní návrhy, například kombinaci <fsff>. (Nejedlý, 1809, s. 18)

Lze tedy usoudit, že v praxi variabilita užívaných grafů vedla k větší rozkolísanosti záznamu fonémů /s/ a /š/ především v pozici na začátku a na konci grafického slova a komplikovala vznik jednotných pravidel: „Malé *s* někdy klade se také na začátku slova/ ale kdyby se mělo klásti/ newykládá žádný“. (Steyer, 1668, s. 75) Návrh jednotného užívání grafémů «*s*» a «*š*» ve všech pozicích se objevuje teprve u Josefa Dobrovského či v pozdějších pracích Františka Jana Tomsy (Dobrovský, 1809, s. 12; Tomsa, 1812, s. 3) a postupně se realizuje během první poloviny 19. století. (Kosek – Pleskalová, 2016, s. 1220)

Mezi gramatografy nepanoval souhlas ani v otázce záznamu hlásky /j/. Náměšťská mluvnice zmiňuje tři možnosti jejího zápisu, nepředkládá však žádný návod k jejímu užívání: „*g*/ ani v latinijků/ ani v čechů/ gednosteyně se ne béře: někdy těčegj. jako *Gezas/ giřik/ gitro*. někdy hruběgi. jako *gabriel/ goliaš galilea*“, „Tuto fluffij znamenati/ že oboijho *i/ malého/ welike*^o/ čechové na počátku některých slova/ za *g/* spoluzwučné/ vžijwagij. Příjklad obogij^o/ *Jan/ Jakub/ yazyk/ yátry/ yakož*.“ (Gzel – Optát – Philomates, f. B1rv) Pravidla psaní grafémů «*i*», «*g*» a «*y*» pro označení /j/ se snaží formulovat Jan Blahoslav. Opírá se přitom o znění hlásek, jež podrobněji nekomentuje: „Ale mně se widj, že wlastnořt a zwuk obogj té litery y gedné y druhé, vkazuge kdeby která řtáti měla“, „Ta slova wzákoně někdy řkrze *g* řtkli: ale každý muže poznati že z zadu ne *g*, ale *y welike* znj. jako *múy, twúy, fwúy*“, „A ktomu *g*fau take některá slova, *geřto wlastne* mohau a magj tu literu *iota*, totižto male *i* napočátku mjeti, jako, *Jzaiaš*, a tež *Jan*: nebo se tu zřetedlnie hlalol litery *i* spočátku formuge.“ Dále Blahoslav navrhuje „po *ě* řfati *g* a po *e* napřfati *y*: jako *vmey, zpjwey* [...] *vměg, wěg wěřřjčku*“. (Blahoslav, f. 38v–40v, 43v) Jiří Konstanc radí používat grafém «*i*», který mohl být zastoupen mj. grafem <J>, v přejatých slovech

před vokály /a/, /e/, /o/, /u/ (*Jáko*b, *Jeremia*fs, *Jupiter*, *Troja*), grafém «y» doporučuje psát na začátku a na konci českých výrazů (*ya*, *yako*, *yádro*, *bjley*, *hledey*) a grafém «g» navrhuje používat ve všech ostatních pozicích. (Konstanc, 1667, s. 14–15) Matěj Václav Steyer tomuto problému nevěnuje větší pozornost, v základních bodech se však shoduje s Konstancem, jehož návody doplňuje doporučením používat grafém «y» při záznamu diftongu či hláskové skupiny *ej*: *yako*, *můy*, *gey*, *neywětffj*, *woley*, *heybám*. (Steyer, 1668, s. 78–79) Jan Drachovius varuje před „chybným“ zápisem hláskové skupiny *oj* pomocí grafému «y»: „Excipe quae corripuntur, *oy*/ *Bohaboyný*/ Deum timens *Důftoyný*/ Venerabilis. *Pokoyný*/ pacificus. Nunc scribitur *Bohabogný*/ *Důftogný*/ *Pokogný*.“ (Drachovius, 1660, s. 169) Podle autora *Alphabetum Boëmicum* v českých slovech se má tisknout pouze grafém «g», avšak u přejatých antroponym a toponym se připouští majuskulní grafy <J> a <G> v závislosti na preferencích uživatele. (Alphabetum, 1718, s. 50–51) Václav Benedikt z Nudožer, Pavel Doležal a Jan Václav Pohl označují varianty majuskulního záznamu <J> a <G> či minuskulního záznamu <g> a <y> za rovnoprávné. (Doležal, 1746, s. 2, 6; Nudožerský, 1603, f. 4r; Pohl, 1756, s. 62) František Jan Tomsa ve svých raných pracích též považuje za možné užívání obou grafémů v některých pozicích. (Tomsa, 1782, s. 7; Tomsa, 1784, s. 9) Josef Rosenthaler podrobně rozebírá starší mluvnická doporučení týkající se záznamu konsonantu /j/, sám se přitom přiklání k jednotnému záznamu /j/ ve všech pozicích v českých slovech literou «g». (Rosenthaler, 1779, s. 29, 67–77) Jiljí Chládek a František Martin Pelcl navrhují psát na začátku cizích toponym a antroponym majuskulní «J», grafém «y» radí používat pouze při záznamu digtongů *ej* a *aj* a v ostatních případech doporučují zapisovat foném /j/ grafémem «g»: „Stařj mjfto g kladli čafto y, neb j v p. *yá*, *jařný*, mjfto *gá*, *gařný* ec. w čemž pak nemáme gich nářledowati“ (Chládek, 1795, s. 7), „Das g iřt an die Stelle des i oder y getreten, denn die Alten ſchrieben *ia*, *yako*; jetzt *gá*, *gako*.“ (Pelcl, 1795, s. 5) Stejně návody se s drobnými změnami opakují i v dalších jazykově reflexivních textech z konce 18. století a z prvních desetiletí 19. století. (Dobrovský, 1809, s. 2–3; Nejedlý, 1809, s. 4–5; Pařízek, 1812, s. 23, 34–36; Slabikář, 1781, s. 27, 29; Šmitt, 1816, s. 175, 181; Thám, 1801, s. 4–5, 12) Rozdíly v názorech autorů gramatik vzniklých na přelomu 18. a 19. století se týkají především způsobu záznamu diftongů a hláskových skupin obsahujících konsonant /j/. Například Josef Dobrovský a Jan Evangelista Šmitt radí používat grafém «y» pouze při zápisu diftongů /ej/ a /aj/. (Dobrovský, 1809, s. 3–4; Šmitt, 1816, s. 175). Aleš Pařízek připouští psaní diftongů /ej/ a /aj/ jak s «g», tak s «y»: „Dwoghlálky *ay* a *ey* přřřj ře někdy s y, někdy s g, gak to obyčeg dobrých Spifowatelů řádá.“ (Pařízek, 1812, s. 23) Alternativní,

ovšem též ne zcela jednotné řešení otázky záznamu souhlásky /j/ nabízí František Jan Tomsa ve své *Grössere českische Orthographie*. Tomsa mj. navrhuje nahradit grafém «g» grafémem «j» ve většině pozic, pro záznam diftongů doporučuje používat grafém «y» (*teyden, seyr*) a ve vybraných slovech grafém «i» (*weir, kreicar*), kromě toho radí označovat konsonant /j/ grafémem «i» ve finální pozici ve slově (*rai, boi*). (Tomsa, 1812, s. 18, 19)

Kromě toho gramatografové 16., 17. a „dlouhého“ 18. století neměli společný názor na potřebu psaní náslovné hlásky /j/ v rozličných tvarech slovesa *býti*. Náměšťská mluvnice považuje jej záznam za zbytečný (Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. B1v), souhlasí s ní například Jan Drachovius. (Drachovius, 1660, s. 153) Jiný názor zastává Jan Blahoslav: radí zapisovat konsonant /j/ v plnovýznamových slovesech a v pomocných slovesech radí jej vypouštět. (Blahoslav, s. 35v–37v) Tento Blahoslavův návrh je doporučován, uplatňován či alespoň zmiňován jako možnost ve většině gramatik vydaných v 17. století i na začátku 18. století. (Alphabetum, 1718, s. 42, 52–54; Jandit, 1704, s. 76–78; Konstanc, 1667, s. 84; Prima principia, f. A10v; Steyer, 1668, s. 79) Na uplatňování Blahoslavova přístupu ještě v prvních desetiletích 19. století upozorňuje Jan Nejedlý. (Nejedlý, 1809, s. 17) Lze jej pozorovat i u Václava Hanky: „Geli *gfem* pauhé pomocné flowefo, pjjfe fe bez g: *byl fem, nebyl fem*.“ (Hanka, 1817, s. 33) Václav Jan Rosa naopak doporučuje vždy používat grafém «g». (Rosa, 1672, s. 160) Rosův názor však zaujal dominantní postavení v mluvnicích více než sto let po vydání jeho spisu *Grammatica linguae bohemicae*. (Dobrovský, 1809, s. 2; Chládek, 1795, s. 7–8; Pařízek, 1812, s. 34–36; Pelcl, 1795, s. 5; Pohl, 1783, s. 110–113; Tomsa, 1782, s. 20–23)

Potíže uživatelům češtiny pravděpodobně již v raném novověku působilo také označování vokálů /i/ a /í/ grafy <i>, <í>, <j>, <ij>, <y> a <ý> v jednotlivých pozicích. Návody k rozlišování grafémů «i» a «y» obsahuje takřka každá příručka věnovaná češtině počínaje náměšťskou mluvnicí. Rady gramatografů ohledně užívání „hrubého“ «y» a „tenkého“ «i» se v základních bodech shodují.

Po grafémech «b», «p», «w», «m», «d», «t» a «n» se měl písař či tiskař podle názoru autorů všech prozkoumaných jazykových příruček řídit výslovností, etymologickým původem slova či gramatickou analogií. Po grafémech «h», «ch», «k», «r» a «g» (označujícím foném /g/) je doporučováno psát pouze grafy <y> a <ý>. Po grafémech «č» a «g» (označujícím foném /j/) nařizují gramatografové používat výhradně grafy <i>, <í>, <j> či <ij>. (Alphabetum, 1718, s. 58–73; Blahoslav, f. 31v, 33r, 34rv; Dobrovský, 1809, s. 6–9; Doležal, 1746, s. 3–5; Drachovius, 1660, s. 156–165; Gzel – Optát – Philomates, 1533,

f. A4v–B3r; Hanka, 1817, s. 59–62; Chládek, 1795, s. 8–9; Jandit, 1704, s. 17–18; Konstanc, 1667, s. 282–283; Benešovský, 2003, s. 80/ff. B1v–B2r; Nejedlý, 1809, s. 22–25; Pařízek, 1812, s. 11–15; Pelcl, 1795, s. 13–14; Pohl, 1783, s. 8–10; Prima principia, f. B11r–B12r; Rosa, 1672, s. 6–9; Rosenthaler, 1779, s. 33–41; Slabikář, 1781, s. 10, 28–29; Steyer, 1668, s. 2–6; Šmitt, 1816, s. 161–164, 166–167; Thám, 1801, s. 193–194; Tomsa, 1782, s. 13–15) Výjimky se v některých případech připouštějí jen pro výrazy cizího původu: *Hispanya, Historye*. (Steyer 1668, s. 4)

Téměř všichni gramatikové navrhuji po grafémech «ř» a «ž» psát pouze grafém «i». (Alphabetum, 1718, s. 103, 189; Dobrovský, 1809, s. 7–8; Doležal, 1746, s. 3–4; Drachovius, 1660, s. 156; Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. B2r, B3r; Hanka, 1817, s. 59; Jandit, 1704, s. 17; Konstanc, 1667, s. 282; Nejedlý, 1809, s. 24; Pařízek, 1812, s. 11–12; Pelcl, 1795, s. 13; Pohl, 1783, s. 10; Prima principia, f. B11v; Rosa, 1672, s. 8–9; Rosenthaler, 1779, s. 36–38; Steyer, 1668, s. 5; Šmitt, 1816, s. 161–162; Thám, 1801, s. 194; Tomsa, 1782, s. 14) Jiný přístup nabízí pouze Jan Blahoslav, podle nějž „faučný čtenář nenefnadně pozná, zvláště když pořaduj zněnj neb hlaholu těchto flow, *ffýp, řýp, ffydlo, hřiwa*: neftojgliž tu wtěch některých flowjch, ač newewffech, lépe y nežli *i*“. (Blahoslav, f. 47v) Podobný princip uznává Blahoslav za možný i při volbě mezi «y» a «i» po grafému «č», nepředkládá jej však jako závazný. (Blahoslav, f. 33r)

Po grafému «š» se ve většině případů doporučuje psát „tenké *i*“. (Dobrovský, 1809, s. 8; Drachovius, 1660, s. 158, 163; Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. B2v; Hanka, 1817, s. 59; Jandit, 1704, s. 17; Konstanc, 1667, s. 282; Nejedlý, 1809, s. 24; Pařízek, 1812, s. 11–12; Pelcl, 1795, s. 13; Pohl, 1783, s. 11; Prima principia, f. B11v; Rosa, 1672, s. 8–9; Rosenthaler, 1779, s. 38; Slabikář, 1781, s. 10; Šmitt, 1816, s. 161–162; Thám, 1801, s. 194; Tomsa, 1782, s. 14) Možnost používat v této pozici „točené y“ připouštějí Blahoslav, Steyer a anonymní autor díla *Alphabetum Boëmicum*. Žádný z nich přitom neuvádí jasné pravidlo, kterým by se měl písař či tiskař při volbě grafu řídit: „Yá náledugi těch/ ktejž po *ff*kładau toliko tenké *i*/ neb *j* [...] Tobě bude fnáze po každém *ff* toliko točené y pľati.“ (Steyer, 1668, s. 6), „Quod de medijs fyllabis, quandonam pořt (*ff*) molle (*i*) vel durum (*y*) fcribatur? nulla certa regula detur.“ (Alphabetum, 1718, s. 123) Blahoslav zde opírá svůj názor o subjektivní fonetický přístup, který již byl citován výše. (Blahoslav, f. 47v)

Pokud jde o psaní «y» a «i» po grafech <f> a <ff>, gramatiky zpravidla radí řídit se stejnými návody jako v případě jiných retnic. (Dobrovský, 1809, s. 8; Doležal, 1746, s. 3; Drachovius, 1660, s. 163; Hanka, 1817, s. 60–61; Jandit, 1704, s. 17; Konstanc, 1667, s. 282; Prima principia, f. B12r; Rosenthaler, 1779, s. 36; Slabikář, 1781, s. 10; Šmitt, 1816,

s. 162; Tomsa, 1782, s. 15) Některé příručky nabízejí i alternativní přístupy. Náměšťská mluvnice radí v této pozici vždy používat grafy <i> či <ij>, kromě „té interieccy když dijš pfy“. (Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. B1r) Podle Václava Jana Rosy, Františka Martina Pelcla, Karla Ignáce Tháma a autora *Alphabetum Boëmicum* po „měkkém“ /f/ označovaném grafem <f> má vždy následovat grafem «i», po „tvrdé“ spřežce <ff> se navrhuje pravidelně psát alografy grafému «y». (Alphabetum, 1718, s. 42–43; Pelcl, 1795, s. 13; Rosa, 1672, s. 9; Thám, 1801, s. 193–194)

Po «l» se volba mezi grafémy «y» a «i» podobně jako u většiny konsonantů měla opírat o výslovnost, etymologii nebo gramatická pravidla. (Alphabetum, 1718, s. 78–86; Drachovius, 1660, s. 160–163; Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. B1v–B2r; Hanka, 1817, s. 60–61; Jandit, 1704, s. 18; Konstanc, 1667, s. 283–286; Nejedlý, 1809, s. 22–25; Pařízek, 1812, s. 12–14; Rosenthaler, 1779, s. 36–39; Slabikář, 1781, s. 10, 29; Šmitt, 1816, s. 162–165; Tomsa, 1782, s. 14–15) Někteří gramatografové 16. a 17. století rozlišují fonémy /l/ a /l̥/ a navrhují po grafému «l» používat grafem «i» a po grafému «l̥» psát grafem «y». (Blahoslav, f. 43v, 44v–45r; Prima principia, f. B11rv; Rosa, 1672, s. 8–9; Steyer, 1668, s. 3, 6–8) Řada autorů jazykových příruček z přelomu 18. a 19. století označuje grafy <l> a <l̥> za alografy grafému «l» již neodrážející výslovnost, doporučuje však od zmíněného staršího pravidla neupouštět. (Dobrovský, 1809, s. 6–7; Pelcl, 1795, s. 13; Pohl, 1783, s. 9; Thám, 1801, s. 194)

Po sykavkách «c», «s» a «z» příručky vzniklé do poloviny 18. století navrhují používat grafy <y> nebo <ý>. (Alphabetum, 1718, s. 61; Blahoslav, f. 32r; Drachovius, 1660, s. 159–160; Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. A4v–B1r, B2v–B3r; Chládek, 1795, s. 8–9; Nejedlý, 1809, s. 22; Pařízek, 1812, s. 11; Pelcl, 1795, s. 13; Pohl, 1783, s. 9; Prima principia, f. B11r; Rosa, 1672, s. 9; Rosenthaler, 1779, s. 36; Steyer, 1668, s. 3; Šmitt, 1816, s. 161–162; Thám, 1801, s. 193; Tomsa, 1782, s. 13–14) Tento úzus je dodržován mj. ve starším díle Josefa Dobrovského *Die Bildsamkeit der Slawischen Sprache: cyzozemec, fýla, zyma*. (Dobrovský, 1799, s. VI, VII, XIV) Drobné odchylky od něj se v jazykově reflexivních textech začínají vyskytovat od poloviny 18. století. Pavel Doležal, jenž se jinak této pozici grafémů «y» a «i» blíže nevěnuje, zaznamenává lexémy *Sjla* či *Azia*, pravděpodobně v souladu s jejich etymologickým původem. (Doležal, 1746, s. 5) *Slabikář* z roku 1781 připouští psaní grafému «i» po «c» „w cyzonárodských flowjch“. (Slabikář, 1781, s. 28) Koncepční návrh změny této pravopisné praxe nabízí Josef Dobrovský v prvním vydání své *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*: „Nach z, f, c schreibt man nur ein y, nie i; doch follte nach der Analogie in manchen Fällen

auch ein *i* geschrieben werden, z. B. im Dativ: *knězi* [...] in den Beywörtern mit einem Aufgange: *kozj, pfj, telecj*, in dem Nominativ des Plurals: *koželuzi, wogáci*, in den Zeitwörtern auf *iti*: *kaziti, hafiti*, das wir denn auch, wo es die allgemeine Regel erfordert, in diefer Sprachlehre thun wollen. Im Slawenifchen wird *jazyk, syn* mit *Jery* (d. i. mit *y*), *zima, sila* mit *i* geschrieben, allein diefer feine Unterfchied war dem böhm. Ohre schon längst nicht mehr bemerkbar, daher ward die willkürliche Regel festgesetzt, nach *z, f, c* allzeit ein *y* zu schreiben.“ (Dobrovský, 1809, s. 8–9) Stejně doporučení ve zkrácené podobě opakuje Dobrovský i ve druhém vydání mluvnice z roku 1819. (Dobrovský, 1809, s. 8) Je pozoruhodné, že z gramatografů první čtvrtiny 19. století návrh Dobrovského podpořil pouze Václav Hanka ve svém *Pravopisu*. I Hanka ovšem připustil variantu jednotného psaní <y> a <ý> po «c», «s», «z» pro ty, „kdo chce po starém pfáti“. Pravděpodobně tím myslel především písaře, jelikož uvedené příklady „*cyzy, fy*“ jsou jedinými slovy v Hankově příručce tištěnými novogotickou kurzívou.

Při záznamu fonémů /u/ a /ú/ na začátku slova či na švu po předponě většina autorů mluvnic, jež se tímto problémem zabývají, doporučuje používat grafém «v»). (Alphabetum, 1718, s. 134–136; Dobrovský, 1809, s. 1; Doležal, 1746, s. 10; Drachovius, 1660, s. 155; Chládek, 1795, s. 9; Jandit, 1704, s. 5, 18; Konstanc, 1667, s. 286; Nejedlý, 1809, s. 20; Pohl, 1783, s. 7; Rosa, 1672, s. 5; Rosenthaler, 1779, s. 31–32; Slabikář, 1781, s. 28; Steyer, 1668, s. 78, 80; Šmitt, 1816, s. 173–174; Tomsa, 1782, s. 17–18) Výjimky z tohoto pravidla uvádí pouze Matěj Václav Steyer a řadí mezi ně jen sloveso *naučiti fe* a substantivum *naučenj* (Steyer, 1668, s. 80), které pravděpodobně z jeho příručky později přebírají Jiljí Chládek a Jan Nejedlý. (Chládek, 1795, s. 9; Nejedlý, 1809, s. 20) Jednotný záznam fonému /u/ grafémem «u» ve všech pozicích explicitně doporučuje Tomsa *Grössere českische Orthographie*. (Tomsa, 1812, s. 15–16) Ke změně názoru na starší úzus dochází i u Josefa Dobrovského ve druhém vydání *Lehregebäude*: „Für *u* geschrieben die Alte im Anfange *v: vsta, vmjm*. Jetzt auch schon *u: ufta* Mund, *umjm* ich kann.“ (Dobrovský, 1819, s. 1)

Návrhy českých mluvnic pro diakritický záznam fonémů /č/, /š/, /ř/, /ď/, /ť/, /ň/ a hláskových skupin *mě, bě, pě, vě* jsou v samotných gramatikách pravidelně uplatňovány především při tisku minuskulních grafů švabachem nebo frakturou, výjimky jsou spíše vzácné: *fkloňowala, fkloniowati, fklonowati*. (Benešovský, 1577, f. F6v, F7v) V souladu s připouštěnými odchylkami se spřežky používají u majuskulí i v tiscích, které tuto praxi nedoporučují: *Ržiffē*, „*Brufu Gazyka Czeſkého Kus Czſtwrtý*“ (Konstanc, 1667, s. 271, 278), *Człowěk*. (Slabikář, 1781, s. 36) Tento úzus se začíná měnit na přelomu 18. a 19. století,

kdy se pravděpodobně v důsledku rozvoje celkové ekonomické situace v Čechách zlepšuje i technické vybavení tiskáren: *Čefká* (Pelcl, 1795, s. IX), *Že* (Dobrovský, 1809, s. 13), *Člowěk*. (Hanka, 1817, s. 45). Starší způsob záznamu však v této době zcela nemizí, což umožňuje koexistenci dvou přístupů k tisku majuskulí, která se projevuje i v rámci stejného tisku: *Čefky, Czeſk., Ržádu, Řeči*. (Chládek, 1795, s. I, III, 1) Spřežkový zápis se také používá z důvodu nedostatků příslušných liter v některých fragmentech tištěných antikvou: „*PRZIKLADOWE NIEKTERZI*“ (Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. B3r), *Czechicae* (Benešovský, 1577, f. A2r), „*ſedie na drzewienym konjczku*“. (Slabikář, 1781, s. 49) Nejpozoruhodnější však je, že zápis zmíněných fonémů a hláskových skupin pomocí spřežek i na konci 18. století není pouze připouštěn, ale i přímo doporučován při rukopisném záznamu. Tato implicitní doporučení lze nalézt v částech *Slabikáře* z roku 1781, který předkládá mj. následující vzory pro výuku psaní novogotickou kurzívou: *diewczatko, prži, doſpielych, wiecech*. (Slabikář, 1781, s. 41, 42) Postup při záznamu fonému /s/ je v gramatikách též dodržován v souladu s doporučeními jejich autorů. Mezi drobné výjimky patří například záznam fonému /s/ kombinací grafů <ſſ> pravděpodobně v souladu s územ latiny: *Paſſionál, Miſſál*. (Konstanc, 1667, s. 162)

K ustálení způsobu záznamu konsonantu /j/ v českých jazykově reflexivních pramenech dochází postupně. Tiskař náměšťské mluvnice používá různé litery v obdobných pozicích či dokonce ve stejných slovech: *Jeronym, Gezukryſta, já, Gá, Já*. (Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. C2v, D1v, D3r, D3v, D4r) Ani písař Blahoslavovy gramatiky není vždy důsledný: *obyčeg, obyčeyně*. (Blahoslav, f. 35v) V díle *Grammatica Bohemica* Matouše Benešovského jsou v iniciální pozici u jednotlivých výrazů použity grafémy «g» a «y» pravděpodobně na základě lexikálního principu (*Gámu, Yakás*), některá slova však mají několik variant záznamu (*Yá, Já*). (Benešovský, 1577, f. C1r, C5r, G7r) Podobné případy lze pozorovat v mluvnicích Vavřince Benedikta z Nudožer (*Geruzaléma, Jordán, geg, gey, gakobychom, yako*), Jana Drachovia (*Jan, Yarołym, Yablko, Gedenáct, Hlaupěgſſj, Tepleyſſj*) či v anonymní příručce *Alphabetum Bohemicum* (*jaro, jazyk, garo, gazyk*). (Alphabetum, 1718, s. 44, 49, 50; Drachovius, 1660, s. 61, 71, 155; Nudožerský, 1603, f. 91v, 92v, 76r, 79v, 95r, 93r) Nápadně působí variantní záznam fonému /j/ zejména v mluvnicích, jež použitý způsob zápisu explicitně nedoporučují, například u Jiřího Konstace (*bilegſſj, bjleyſſj*) nebo Matěje Václava Steyera (*woleg, woley*). (Konstanc, 1667, s. 55, 56; Steyer, 1668, s. 12, 78) Zajímavé jsou i změny v označení hlásky /j/, ke kterým došlo v Janditově přetisku části Konstancova *Brusu* z roku 1704, v němž je grafém «y» důsledně nahrazován grafémem «g» téměř ve všech pozicích kromě předpony *ney-*, např.

legno, znameneg místo staršího *leyno*, znameney. (Jandit, 1704, s. 16, 19; Konstanc, 1667, s. 280, 284) V druhém vydání Janditovy mluvnice se grafém «y» ve významu /j/ již téměř nepoužívá ani při zápisu předpony *ney-* (*Negměkčj*). (Jandit, 1705, s. 27) V jazykově reflexivních textech vydaných v 18. století a na počátku 19. století se úzus záznamu konsonantu /j/ již nevyznačuje výraznější rozkolísaností a zpravidla odpovídá doporučením obsaženým v samotných gramatikách. Náslovné /j/ ve tvarech slovesa *býti* se v příručkách též objevuje povětšinou v souladu se systémem zvoleným jejich autory. Ovšem variantní podoby zápisu tohoto konsonantu se hojně vyskytují v díle Matouše Benešovského *Grammatica Bohemica: gfú, fú, gfy, fy*. (Benešovský, 1577, f. D6v, D7r, E2v)

Téměř absolutně dodržují autoři a tiskaři gramatických příruček i svoje vlastní doporučení týkající se rozlišování grafů <i>, <í>, <j>, <ij>, <y> a <ý>. Výjimky se v textech připouštějí především při psaní přejatých výrazů bez ohledu na to, zda jsou tištěny frakturou, švabachem či antikvou: *Parenthesif* (Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. C1r), *Pofitor* (Jandit, 1705, s. 27), *Biskup*. (Pařízek, 1812, s. 15) V případech, v nichž jsou pravidla samotnými gramatiky označena za zcela neustálená, lze ovšem pozorovat jistou nedůslednost: *lepffjý, pěkněgffij* (Benešovský, 1577, f. A7rv), *towaryffjy, tiiffj* (Nudožerský, 1603, f. 25r, 30r), *liteře, literu*. (Jandit, 1705, s. 25, 27) Ke kolísání «y» a «i» v pozicích, pro něž platila obecná doporučení, dochází nejčastěji v přejímkách: *Grammatycy, Grammaticy, Hiftoria, Hyftoryk*. (Konstanc, 1667, f. A2v, s. 12, 54) Pro označení spojky *i* mluvnice zvláštní návody neuvádějí, používá se v nich ovšem nejčastěji graf <y>: „*naffy y ginij*“ (Benešovský, 2003, s. 85/f. B5v), „*y giná gména*“ (Steyer, 1668, s. 9), „*Y co wy myfljte*“ (Jandit, 1705, s. 224), „*Slow y činů*“ (Doležal, 1746, s. 316), „*Streličowe y oftatni*“ (Pohl, 1783, s. 503), „*panj y flečinky*“ (Pelcl, 1798, s. 252), „*pracowati muj y oráč*“ (Dobrovský, 1809, s. 393), „*ale y dobrému*“. (Pařízek, 1812, s. 3) Výjimku představuje například Václav Hanka, který ve svém *Pravopise* pravidelně používá pro záznam spojky *i* graf <i>: „*mužského i neobogjho*“, „*dceř i dceru*“. (Hanka, 1817, s. 23)

Záznam vokálů /u/ a /ú/ v otevřené pozici je ve zkoumaných gramatikách proveden v souladu s doporučeními jejich autorů.

4.1.2.2. Závěry dosavadního výzkumu variant záznamu jednotlivých fonémů a hláskových skupin v českých památkách z období raného novověku

Bohaté kvantitativní údaje týkající se především zápisu konsonantů v jednotlivých pozicích nabízí monografie Jaroslava Poráka *Humanistická čeština*. Porák konstatuje, že foném /c/

je v 15. století obvykle tištěn pomocí spřežky <cz>, kterou v první polovině 16. století začínají vytlačovat graf <c> a digraf <tz>, přičemž záznam pomocí spřežky <tz> v některých památkách tvoří až 95 % výskytů. Označování konsonantu /c/ grafem <c> se začalo ustalovat teprve v polovině 16. století, při tisku majuskulí se ovšem dlouho používala spřežka <Cz>. V raně novověkém pravopisném úzu pro zápis fonému /c/ zpravidla sloužil digraf <cz>. Pro značení fonému /č/ se v 15. století a v první polovině 16. století v závislosti na vybavení a preferencích tiskařů používaly spřežky <cz>, <cž>, <čz>, <tz> či graf <č>, jehož minuskulní podoba začala dominovat v tištěných památkách teprve v druhé třetině 16. století; majuskule se stále zaznamenávaly pomocí digrafů <Cž>, případně <Cz>. Zmíněné změny se nepromítly do písarského úzu, v němž se i nadále nejednotně užívalo převážně spřežek <cž>, <cz> a <čž>. (Porák, 1983, s. 21–23) Stejnou distribuci zmíněných grafů v tiscích a v rukopisech dokládá výzkum pramenů 16., 17. a „dlouhého“ 18. století. (Polešovská, 2016, s. 15; Šmídová, 2013, s. 20–21; Timofejev, 2015, v tisku; Tomková, 2010, s. 33–34; Zemanová, 2010, s. 314–316; Zitová, 2011, s. 88)

Vývoj praxe záznamu konsonantu /ř/ je obdobný proměnám úzu zápisu fonému /č/. V tiscích vzniklých na konci 15. století až v 95 % případů dominuje spřežka <rz>, od druhé třetiny 16. století jí však začíná vytlačovat graf <ř>. Vedle něj se ojediněle používá digrafů <rž> a <ri>. V tiscích spřežkový záznam fonému /ř/ se zachovává převážně u majuskulí. V rukopisech se přitom spřežkový zápis přetrvává jak v druhé polovině 16. století, tak i po celé 17. století. (Porák, 1983, s. 24–25) Stoprocentní uplatnění minuskulního grafu <ř> a majuskulní spřežky <Rž>, případně <Rz> v tiscích vydaných od konce 16. století potvrzují i rozbor pravopisu Augustova *Summovníků* či jednotlivých slovníků. (Polešovská, 2016, s. 15; Šmídová, 2013, s. 21; Tomková, 2010, s. 34) Dominantní postavení spřežek pro označování /ř/ v rukopisech lze konstatovat pro 17. století a první polovinu 18. století. (Zemanová, 2010, s. 316–317; Zitová, 2011, s. 88) K definitivnímu ústupu digrafů <rz>, <rž> a <řž> z písarského úzu dochází pravděpodobně teprve ve druhé třetině 19. století. (Timofejev, 2015, v tisku)

Záznam fonému /ž/ je v raně novověkých tiscích a rukopisech značně rozkolísán, majuskulní a minuskulní podoby grafu <ž> se v jednotlivých památkách vyskytují v 90 %, 55 %, ale i 20 % případů, a střídají se s grafem <z> či spřežkou <zi> v pozici před vokály. (Porák, 1983, s. 20–21) Od konce 16. století však začíná převládat diakritický záznam, spřežky a graf <z> se objevují převažně při zápisu majuskulích písmen a tvoří nejvíce 25 % z celkového počtu výskytu grafému «ž». (Šmídová, 2013, s. 19; Timofejev, 2015c; Zemanová, 2010, s. 314; Zitová, 2011, s. 88)

Fonémy /s/ a /š/ se jak v tiskařském, tak v písařském úzu 15., 16. a první poloviny 17. století zapisují zpravidla v souladu s postupy popsány v dobových jazykových příručkách, nejsou však vzácné i dílčí odchylky od nich. Pro tisky je příznačné kolísání mezi digrafem <ls> a grafem <š> v pozici na konci slova a v sousedství sykavky, které Porák považuje za technickou záležitost. Pro písaře je charakteristický častější výskyt grafů <f> a spřežky <ff> oproti grafům <s> a <š> či občasné užívání pro záznam obou fonémů grafu <ß>, jenž se v tiscích nepoužíval. Největší variabilita se projevuje při zápisu kombinací fonémů *ss* a *šš*. Kromě možností uvedených v příručkách se v těchto případech vyskytují kombinace grafů <fff>, <žff>, <zff>, <zf> aj. (Porák, 1983, s. 16–19) Dílčí výzkumy potvrzují, že odchylky od praxe doporučované mluvnicemi v tiscích vzniklých od druhé poloviny 16. století do začátku 18. ve většině případů nepřesahují 2 % z celkového počtu výskytů grafémů «s» a «š». (Polešovská, 2016, s. 11–14; Šmídová, 2013, s. 15–18; Tomková, 2010, s. 11–14; Vranovská, 2011, s. 15–21, 23–24) Analýza rukopisného kancionálu z Ostré Lhoty pořizovaného v 40. letech 18. století svědčí o preferencích písaře pro grafy <f> a <ff> téměř ve všech pozicích v slově, zaznamenaných už Porákem. (Zemanová, 2010, s. 311–313)

Při záznamu fonému /z/ se používají dva grafémy, přestože se o nich mluvnicemi nezmiňují. Podle Poráka je konsonant /z/ označován ve většině případů grafémem «z», výjimečně a téměř výhradně v tiscích grafémem «ž». (Porák, 1983, s. 19) V jednotlivých tiscích a rukopisech vzniklých v 17. století a v „dlouhém“ 18. století lze zaznamenat obdobný úzus: případy užívání grafému «ž» pro zápis fonému /z/ jsou nepatrné a zřídka překračují hodnotu 10 %. (Timofejev, 2015c; Vranovská, 2011, s. 24–25; Zitová, 2011, s. 88)

Záznam skupin *bě, dě, mě, ně, pě, tě, vě* a *ďa, ťa, ňa* je v tiscích vzniklých do první třetiny 16. století realizován v 80 % až 90 % případů pomocí spřežek <ie>, <io> či <ia>. Diakritický zápis začíná v tiskařském úzu dominovat teprve ve druhé třetině 16. století, pro písařský úzus je po celé sledované období příznačné kolísání digrafů a grafů s diakritickými znaménky. (Porák, 1983, s. 28–36) V raně novověkých a barokních tiscích lze konstatovat především diakritický záznam, *i*-ové spřežky se zpravidla vyskytují ojedinele. (Polešovská, 2016, s. 15–18; Šmídová, 2013, s. 22–24) Ústup digrafů <di>, <ti>, <ni> aj. z rukopisného úzu lze předpokládat již v první polovině 18. století, diakritická znaménka se však používají velmi nedůsledně. Dochází tak ke koexistenci rozličných

kombinací grafémů i v rámci jedné památky: <ne>, <ně>, <nie>, <ně>. (Zemanová, 2010, s. 319–324)

Pokud jde o označování fonému /j/, raně novověký tiskařský a písařský úzus využívá všechny grafické možnosti jeho záznamu. Vzhledem k tomu, že volba majuskulních a minuskulních grafémů «i», «g» a «y» byla nejpozději od poslední čtvrtiny 16. století výhradně grafickou záležitostí, ve většině dobových památek se tyto litery nevyskytují systematicky ve stejných pozicích. (Polešovská, 2016, s. 18–19; Porák, 1983, s. 84–86; Šmídová, 2013, s. 24–25) Dokonce v pramenech, jejichž původci se snaží o důslednější uplatnění úzu, který byl v první polovině 18. století již poměrně stabilizován, dochází k rozkolísanosti psaní «g» a «y» zejména při záznamu diftongu a hláskové skupiny *ej*. Nejčastěji se však ve většině pozic v tiscích a v rukopisech pro zápis konsonantu /j/ používá grafém «g». (Tomková, 2010, s. 18–19; Zemanová, 2010, s. 318) Zajímavé jsou i kvantitativní údaje týkající se užívání grafému «g» na začátku slova před konsonantem v tisku *Summovníku* Jana Augusty pořízeném v 70. letech 16. století: v něm je grafém «g» psán přibližně v 70 % tvarů slovesa *být* pravděpodobně bez přesnějšího systému. (Šmídová, 2013, s. 26)

Kvantitativní pojednání o rozlišování grafémů «i» a «y» v rozsáhlejší vzorku textů z 16., 17. a „dlouhého“ 18. století zatím neobsahuje žádná lingvistická práce. Kvantitativní údaje o praxi záznamu tohoto jevu ve zkoumaném období můžeme tedy čerpat z dílčích statí věnovaných jednotlivým památkám. Předložené analýzy svědčí o tom, že bez ohledu na to, zda jsou texty pořízeny na začátku 17. století zástupci Jednoty bratrské, v prvních desetiletích 18. století východomoravským katolickým písařem či v 1. polovině 19. století poděbradskými zájemci o regionální dějiny, je v nich zřejmá snaha o dodržování tradičních zásad podaných v raně novověkých, barokních a obrozeneckých gramatikách. Ani v rukopisech z druhé třetiny 19. století se přitom neuplatňují reformní návrhy Dobrovského. Zároveň lze u všech písařů pozorovat odchylky od zmíněných zásad. Největší nesnáze jsou patrné na rozlišování grafémů «i» a «y» po labiálách. (Timofejev, 2017a, s. 65; Zemanová, 2010, s. 329) V pozicích po jednotlivých konsonantech jsou odchylky od výše jmenovaných doporučení gramatografů zastoupeny v průměru v 20 až 30 % případech, nikdy však nepřesahují 50 % z celkového množství výskytů fonémů /i/ a /í/ v textu. (Timofejev, 2017a, s. 64–67; Zemanová, 2010, s. 326–330; Zitová, 2011, s. 99) Obdobný stav lze pozorovat i v tiscích vydaných v 17. a „dlouhém“ 18. století. (Polešovská, 2016, s. 24–30; Porák, 1983, s. 38–47; Tomková, 2010, s. 27–32)

Od 16. století jsou fonémy /u/ a /ú/ na začátku slova, po předponě či předložce psané dohromady s následujícím slovem a také při označení předložky *u* zaznamenávány grafémem «v». (Porák, 1983, s. 68) V tiscích se v těchto pozicích grafém «v» nejčastěji používá ve 100 % případů. (Kosek, 2008b, s. 525; Kosek, 2017, s. 51; Polešovská, 2016, s. 20–21; Šmídová, 2013, s. 32; Tomková, 2010, s. 23; Vranovská, 2011, s. 42) V rukopisech se počáteční /u/ zapisuje grafémy «v» či «u», přičemž s ohledem na velkou míru rozkolísaností údajů pro každou památku lze stěží mluvit o existenci jedné tendence; volba grafu je tedy závislá na preferencích jednotlivých písařů. (Berger, 1999, s. 62; Zemanová, 2010, s. 324)

4.1.2.3. Varianty záznamu jednotlivých fonémů a hláskových skupin v knihách historiografických zápisků „dlouhého“ 18. století

Pro záznam vyjmenovaných fonémů je v každém ze zkoumaných rukopisů použit více než jeden grafém. Některé grafy a spřežky uplatněné písaři knih historiografických zápisků přitom nejsou zmiňovány v jazykově reflexivních textech a nevyskytují se v dobových tištěných pramenech.

% výskytů	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhalter
c	0	7,1	17,0	6,3	85,9	12,6	23,7
cz	97,9	88,1	62,3	89,9	2,4	82,7	75,2
czf	0	2,3	0	1,8	2,1	0	0
cž	0	0	5,6	0	0	0	0
tz	2,1	2,5	13,2	2,0	4,8	4,7	0
z	0	0	1,9	0	4,8	0	1,1

Tabulka 6. Varianty záznamu fonému /c/

Jak ukazuje Tabulka 6, konsonant /c/ je téměř ve všech analyzovaných vzorcích zaznamenán převážně pomocí minuskulní a majuskulní spřežky <Cz>. Mnohem vzácněji se foném /c/ zapisuje digrafy <cž>, <czf> či <tz>, zejména (avšak nejen) u proprií: *Chytitz* (Šolc, f. 10r), *Putz*, *executze* (Kegler, I, f. 50r, 51r), *winczentz*, „na kazateldniczy“ (Štěpán, f. 59r, 71r), *Frantz*. (Dremsa, f. 2r) Kromě toho se v knihách historiografických zápisků vyskytuje i grafém «c», především u slov cizího původu nejčastěji psaných humanistickým písmem: *Confiscirowane* (Kegler, I, f. 51r), *Cancilifty* (Vavák, I, s. 4), *decembris*, *marcy* (Štěpán, f. 66v, 68r), *Lotrincke*. (Preinhalter, s. 1) Pozoruhodný je přitom úzus *Knihy*

pamětní Vojtěcha Jílka, jejíž autor preferuje záznam fonému /c/ pomocí grafému «c» v celém textu. Přesto se i Jílek místy uchyluje k různým variantám zápisu tohoto konsonantu, a to i v případě stejného lexému: *Raudnicij*, *Raudnitzij*, *Raudnize*. (Jílek, f. 1r, 2r, 4r)

Do kvantitativního zpracování jsem nezařadil varianty záznamu hlásky /c/ lexikalizované u jednotlivých výrazů či vybraných skupin slov. Při přejímání z latiny do češtiny slov se sufixem *-tio* se původní přípona mění v sufix *-cý* (srov. *Gzel – Optát – Philomates*, 1533, f. B1r), který je v rukopisech často zaznamenáván skupinou grafémů *ti* či *tj*, zejména u lexémů psaných humanistickou kurzívou či polokurzívou: *Consultati*, *Contributj* (Kegler, I, f. 50r), *Consignatj* (Vavák, I, s. 32), *Copulatj*. (Dremsa, f. 18r) Ani tento způsob zápisu nebyl ustálen, ve zkoumaných textech se vyskytují i alternativní varianty: *Contribucze* (Kegler, I, f. 50r), *discrecej*. (Dremsa, f. 10r)

K lexikalizaci záznamu docházelo i u některých původně českých výrazů: *Nietczo*, *Nutczenj*, *Waczslawu* (Vavák, I, s. 13, 19, 23), *Owotcze*. (Preinhalter, s. 11) V těchto případech se pravděpodobně jednalo o jevy rozšířené v „dlouhém“ 18. století: ve své jazykové příručce je reflektuje jako „nekorektní“ i Václav Hanka. (Hanka, 1817, s. 82, 83)

% výskytů	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhalter
č	0	0	0	0	66,7	0	5,0
cz	3,3	28,6	88,2	5,1	0	5,9	95,0
cž	96,7	71,4	11,8	94,9	33,3	94,1	0

Tabulka 7. Varianty záznamu fonému /č/

Tabulka 7 znázorňuje skutečnost, že při zachycení afrikáty /č/ se v rukopisech téměř bezvýhradně používají spřežky <cz> a <cž>. Platí to pro zápis jak minuskulních, tak majuskulních grafů u všech písařů, z nichž každý zpravidla preferuje jeden ze zmíněných digrafů. Odlišnou situaci lze pozorovat pouze u Vojtěcha Jílka, jenž se pravděpodobně snaží nápodobit tiskařský úzus. V Jílkových zápiscích je při záznamu fonému /č/ v minuskulní podobě ve 100 % případů použit grafém «č» a v majuskulní podobě je uplatňována výhradně spřežka <Cž>: *Tučneg*, *wečir*, *Cžlowěka*, *Cžočka*. (Jílek, f. 3r, 5r) Kromě toho se grafém «č» v omezené míře vyskytuje u Václava Preinhaltra, a to téměř výlučně ve fragmentech zapsaných humanistickou polokurzívou: *Contribučnj*, „*na Laučenj*“. (Preinhalter, s. 8)

% výskytů	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhelster
ř	0	0	0	0	97,3	0	92,4
rz	1,9	10,8	28,4	8,0	0	5,9	3,0
rž	7,4	89,2	68,7	92,0	2,7	94,1	4,6
řž	90,7	0	2,9	0	0	0	0

Tabulka 8. Varianty záznamu fonému /ř/

Konsonant /ř/ je u většiny autorů analyzovaných knih historiografických zápisků zaznamenáván digrafy <rž> či <rz>, případně <řž> (viz Tabulka 8). Pouze Vojtěch Jílek a Václav Preinhelster se jednoznačně přiklánějí k užívání grafému «ř»: *přiwedly, předni* (Jílek, f. 2v), *přištaupili, dobře*. (Preinhelster, s. 4) Stejně jako v případě zápisu fonémů /c/ a /č/ lze konstatovat, že každý písař má jednu preferovanou variantu, od níž se v některých případech odchyluje. S výjimkou rozkolísaného Štěpánova rukopisu zastoupení odchylek od „dominantní“ podoby grafému v jednotlivých památkách zřídka převyšuje 10 % z celkového počtu záznamů fonému /ř/: *Sfephmistržj, Harczirzi* (Kegler, I, f. 55v), *do Przerowa, Kaurzimfkym* (Vavák, I, s. 9, 14), *wihorzelj, wihorzelo*. (Dremsa, f. 3r, 12r) Pozoruhodné je, že se František Šolc, Vojtěch Jílek a Václav Preinhelster snaží systematicky odlišovat podobu majuskulních a minuskulních grafémů: *Rzezatj, Rżemeny, dżżitj* (Šolc, f. 1r, 3v), *Rżadu, Gijři* (Jílek, f. 2r), „*był z Rżyzeny*“, *nażizen*. (Preinhelster, s. 4, 5)

% výskytů	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhelster
ż	93,9	73,2	10,6	96,0	92,2	96,5	95,9
z	6,1	26,8	89,4	4,0	7,8	3,5	4,1

Tabulka 9. Varianty záznamu fonému /ż/ v pozici před konsonantem a na konci slova

Souhlásku /ż/ v pozici před konsonantem či na konci slova většina písařů zapisuje grafémem «ż». Údaje představené v Tabulce 9 svědčí, že se vedle grafů <ż>/<Ż> zejména při záznamu minuskulí objevuje graf <z>, avšak počet jeho výskytů téměř nikdy nepřevyšuje 10 % z celkového množství zastoupení fonému /ż/: *anobrz, Kneżstwo* (Šolc, f. 7r, 12r), *Prażke, tez* (Kegler, I, f. 55rv), *wzdy* (Vavák, I, s. 12), *nez*. (Preinhelster, s. 6) Opačný poměr zastoupení grafémů «z» a «ż» označujících konsonant /ż/ lze pozorovat

pouze v rukopisu Antonína Štěpána, který obecně používá diaktirická znaménka velmi střídavě: *degz, muz, Kteriz* (Štěpán, f. 30v, 40v, 57v)

% výskytů	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhelster
ža, že, žo	1,0	32,7	11,9	58,6	100	39,2	100
za, ze, zo	1,2	5,9	52,9	1,8	0	4,6	0
žie, žia, žio	54,0	9,9	5,8	37,7	0	54,5	0
zie, zia, zio	43,8	51,5	29,4	1,9	0	1,7	0

Tabulka 10. Varianty záznamu fonému /ž/ v pozici před vokály /a/, /e/, /o/

Před vokály /a/, /e/, /o/ Vojtěch Kegler, František Jan Vavák, Antonín Štěpán a Filip Ignác Dremsa označují foném /ž/ pomocí grafémů «ž» či «z» nebo kombinací grafémů «ž» či «z» a *i*-ových spřežek přibližně v rovné míře (viz Tabulka 10). Střídání a míra zastoupení jednotlivých variant u majuskulí a minuskulí pravděpodobně záleží na písařových preferencích: *žiadoftj, zie, zdrzani, držana* (Kegler, I, f. 50r, 55r, 57r), *Žiadny, Záleženj, zalezela* (Vavák, I, s. 4, 8, 9), *Žienatj, manželky* (Dremsa, f. 16v, 37r), *Božie, manželka, dluzen*. (Štěpán, f. 30v, 33r 70v) U Františka Šolce lze konstatovat výraznou převahu spřežek: *Bydžiowfka, Složienych, Ziadny*. (Šolc, f. 3r, 6rv) Vojtěch Jílek a Václav Preinhelster naopak jednoznačně dávají přednost grafému «ž».

Počet výskytů fonému /ž/ v pozici před fonémem /i/ není dostačující pro kvantitativní zpracování, proto zde pouze informativně zmíním, že všichni písaři s výjimkou Antonína Štěpána mají tendenci jej zaznamenávat grafémem «ž»: *Božiho* (Šolc, f. 5r), *Božim* (Vavák, I, s. 3), *Žita*. (Dremsa, f. 3v) U Štěpána se v této pozici pravidelně objevuje grafém «z»: *bozj, Ruziczka*. (Štěpán, f. 67v, 70r)

% výskytů	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhelster
dě, tě, ně	3,8	0	0	1,6	80,9	0	86,2
die, tie, nie	94,3	93,0	7,2	95,4	0	100	5,2
de, te, ne	1,9	7,0	92,8	3,0	19,1	0	8,6

Tabulka 11. Varianty záznamu hláskových skupin *dě, tě, ně*

% výskytů	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhalter
mě	2,4	1,0	0	0	71,4	0	0
mie	91,7	80,1	0	84,6	0	86,4	0
me	5,9	18,9	8,3	15,4	0	0	0
mně	0	0	0	0	14,3	0	83,5
mne	0	0	91,7	0	14,3	0	0
mnie	0	0	0	0	0	13,6	16,5

Tabulka 12. Varianty záznamu hláskové skupiny *mě*

Jak vyplývá z dat obsažených v Tabulce 11, při zápisu hláskových skupin *dě, tě, ně* každý z písařů volí svoji „dominantní“ variantu. Všichni autoři přesto používají více způsobu označení výše jmenovaných fonémů, až na výjimku Filipa Ignáce Dremsy, jenž ve zkoumaném vzorku zachycuje konsonanty /dʲ/, /tʲ/, /ň/ výhradně pomocí *i*-ových spřežek: *Mateg, tieżkoftj, Zaněg* (Šolc, f. 6r), *negake, ſkwoftnie* (Kegler, I, s. 55r), *Stiepanowa, menowite* (Štěpán, f. 30r), *Neděle, Nediele, Podebrad.* (Vavák, I, s. 2, 14), *Chram Pane, feżwanětj* (Jílek, f. 2rv), *dělali, diewczat.* (Preinhalter, s. 12) Stejnou tendenci lze pozorovat při záznamu skupiny *mě*, jež je v analyzovaných památkách představena šesti kombinacemi grafémů (viz Tabulka 12): *temeřž* (Šolc, f. 7r), *Mieſto* (Kegler, I, f. 79r), *mnel* (Štěpán, f. 68r), *Mněſto* (Jílek, f. 4r), *Mnieſtie* (Dremsa, f. 15r), *mněl.* (Preinhalter, s. 31)

Hláskové skupiny *bě, pě, vě* a kombinace palatál /dʲ/, /tʲ/, /ň/ s jinými vokály se ve zkoumaných textech vyskytují vzácněji a u poměrně omezeného okruhu výrazů. Při jejich záznamu uplatňují autoři knih historiografických zápisků výše popsané postupy. Významné místo patří *i*-ovým spřežkám: *Hrabiete* (Kegler, I, f. 55r), *Zwieſtowánj* (Vavák, I, s. 3), *wieku.* (Dremsa, f. 2v) Ovšem i zde málokterý z písařů důsledně používá pouze jednu variantu záznamu hláskových skupin: „*dwě Swietnicze*“ (Šolc, f. 5v), *alżbgeta, Sweczenij, wgichlawie* (Štěpán, f. 30v, 72v, 74v), *Pofwęczen, fobe* (Jílek, f. 2r, 12r), *běch, wetſſim.* (Preinhalter, s. 5, 6)

% výskytů	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhalter
z	100	96,9	97,3	100	98,8	97,6	98,6
ž	0	3,1	2,7	0	1,2	2,4	1,4

Tabulka 13. Varianty záznamu fonému /z/

Data předložená v Tabulce 13 demonstrují, že pro záznam fonému /z/ autoři všech zkoumaných památek jednoznačně preferují grafém «z». Případy diakritického zápisu konsonantu /z/ pomocí grafému «ž» jsou ojedinělé a spíše nahodilé, jejich celkové zastoupení dosahuje nejvyšší hodnoty 3,1 %: *Žrzyzenj* (Kegler, I, f. 50r), *Drebež* (Štěpán, f. 57v), *Żwonice* (Jílek, f. 3r), *Żarži*. (Dremsa, f. 2v)

% výskytů	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhalter
f	100	87,5	83,3	98,0	100	85,4	100
s	0	12,5	16,7	2,0	0	14,6	0

Tabulka 14. Varianty záznamu fonému /s/ v iniciální pozici

% výskytů	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhalter
f	100	98,2	76,9	100	100	90,6	91,2
s	0	0,8	19,3	0	0	8,6	5,9
ß	0	1,0	3,8	0	0	0,8	2,9

Tabulka 15. Varianty záznamu fonému /s/ v pozici uprostřed slova

% výskytů	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhalter
f	0	0	57,7	62,5	0	34,0	0
s	100	99,0	38,5	37,5	100	66,0	100
ß	0	1,0	3,8	0	0	0	0

Tabulka 16. Varianty záznamu fonému /s/ ve finální pozici

„Dominantním“ grafem pro záznam fonému /s/ v iniciální pozici a v pozici uprostřed slova je u všech písařů v souladu s dobovými gramatickými doporučeními graf <f> (viz Tabulky 14 a 15). V jednotlivých případech se pro označení hlásky /s/ v těchto pozicích používá grafy <s> či <ß>, často se přitom jedná o zdomácnělé přejímky: *spewem*, *WoßerKhumft* (Kegler, I, f. 50r, 51v, 55v), *ußnul*, *Sindikußka*, *mnesiczze*, *Inspector* (Štěpán, f. 46v, 68r, 70r), *Suma* (Vavák, I, s. 9), *Cziaßu* (Dremsa, f. 15r), *Maßopuftu*. (Preinhalter, s.

13) Při volbě grafu na konci slova většina autorů knih historiografických zápisků následuje raně novověký tiskařský úzus a preferuje graf <s> (viz Tabulka 16). U některých písařů se nesystémově vyskytují i jiné varianty záznamu /s/ na konci slova: *bes*, *Primaß*, *Johaneß* (Štěpán, f. 59v, 66v), *přes*, *zaf* (Vavák, I, s. 2), *Octobris*, *Octobrif*. (Dremsa, f. 19r)

Předložka *s* se neobjevuje ve zkmaných textech příliš často, proto zde nepředkládám kvantitativní zpracování jednotlivých variant jejího záznamu. Zmíním však, že pro její zápis se používají grafy <s> a <ſ> v závislosti na písařových preferencích: „*s dworem*“ (Kegler, I, s. 52v), „*ſkutnj horj*“ (Štěpán, f. 49r), *ſmalym* (Vavák, I, s. 4), *ſkaždij* (Jílek, f. 2v), „*ſ Muzikau*“ (Dremsa, f. 26v), „*s Senem*“. (Preinelter, s. 9) Za zmínku stojí i skutečnost, že záznam fonému /s/ především v cizích slovech se někdy provádí pomocí kombinací grafů, jež jsou uvedeny v dobových jazykově reflexivních textech: *dufykowfsky* (Šolc, f. 5v), *Commiſſi*, *aſſecurati* (Kegler, I, f. 50r, 51r), *Comiſſi* (Vavák, I, s. 4), *Maſopuffſtny* (Štěpán, f. 69r), *Caſſi*. (Preinelter, s. 8) Ve fragmentech psaných humanistickou kurzívou a polokurzívou je pro označení fonému /s/ ve všech pozicích častěji použit graf <s>: *Supersedirowana*, *Consultatj* (Kegler, I, f. 50r), *Decembris* (Štěpán, f. 67v), *Misericordia* (Vavák, I, s. 2), *Requiescat* (Dremsa, f. 3v), *Hrabě Nebensberg*. (Preinelter, s. 8)

Pro záznam konsonantů /š/ je ve zkoumaných vzorcích knih historiografických zápisků v minuskulní podobě téměř vždy v pozici na začátku a uprostřed slova použita spřežka <ſſ>: *geſſtie*, *ſſyndel* (Šolc, f. 5v), *ſſla*, *Pražſſtj* (Kegler, I, f. 55v), *naſſe*, *ſſtiepanka* (Štěpán, f. 67v), *Prſſelo*, *ſſla*. (Vavák, I, s. 30, 31) Výjimky z této praxe představují pouze výskyty fonému /š/ v pozici před konsonanty /t/ a /p/ nejčastěji u slov přejatých z němčiny. Při záznamu těchto lexémů, jež se v textech objevují zřídka, je hláska /š/ zpravidla zapisována grafem <ſ>: *forſponami* (Kegler, I, f. 75v), *Kopſteuer*. (Preinelter, s. 5) Ve finální pozici se souhláska /š/ zaznamenává spřežkou <ſſ> u všech autorů kromě Václava Preineltera, jenž v souladu s doporučeními starších jazykových příruček používá kombinaci grafů <ſ> a <s>: *aſſ*, *wegſ*. (Preinelter, s. 5, 12) Kromě toho v jednom případě zaznamenává Vojtěch Jílek osobní jméno německého původu spřežkou <ſch>: *Rubiſch*. (Jílek, f. 5r) Při označování fonému /š/ majuskulní kombinací grafů se téměř ve 100 % výskytů používá digraf <ſſ>: *Sſturmowaly* (Šolc, f. 8r), *Sſfraňk* (Vavák, I, s. 31), *Sſtwtetek* (Jílek, f. 5r), *Sſweſtky*. (Dremsa, f. 16v) V některých případech stejně jako u minuskulí se v pozicích před /t/ a /p/ píše graf <S>: *Spagatuw* (Šolc, f. 15r), *Stěpanowa*. (Štěpán, f. 30r) Při záznamu příjmení z němčiny včetně osobních jmen se může používat i kombinace <Sch>: *Schiruzka* (Dremsa, f. 20v), „*Scheid Myncze*“, *Schulla*. (Preinelter, s. 5, 8) Případy

odchylek od „dominantních“ spřežek označujících konsonant /š/ jsou ovšem ojedinělé a specifické, proto zde nepředkládám jejich kvantitativní přehled.

Ze stejného důvodu nezpracovávám do kvantitativních shrnutí ani údaje o výskytu rozličných variant označení hlásky /j/. Ve zkoumaných knihách historiografických zápisků je konsonant /j/ ve všech pozicích zpravidla zapisován majuskulním grafem <G> a minuskulním grafem <g>: *Geho, Ktereg, gefftie, Zdrawieggfy* (Šolc, f. 1v, 10v), *Zagal, gyftilo, doflegchalo, Wegplatu* (Kegler, I, f. 54r, 78r), *Giržy, autereg* (Štěpán, f. 30rv), „*Obyczegnie Gedenaczty tegden*“ (Vavák, I, s. 3), „*Gemnoft Pan Kragfkeg taborskeg*“, *begwaliho*. (Dremsa, f. 10r, 13v) Majuskulní graf <J> se používá zpravidla v souladu s doporučením mluvnice pro zápis vlastních jmen cizího původu, případně názvů měsíců přejatých z latiny: *Junij, Jana* (Šolc, f. 1v, 2r), *Jozef, July* (Štěpán, f. 33rv), *Juni, Jána* (Vavák, I, s. 3, 9), *Jozeffa, Junij* (Dremsa, f. 3rv), *Judy, Jakuba* (Jílek, f. 2rv), *Joseph*. (Preinhelter, s. 8) V původně českých slovech se souhláska /j/ označuje majuskulním grafem <J> výjimečně: *Jeho* (Štěpán, f. 46v), *Jakož*. (Vavák, I, s. 3) Minuskulní graf <j> se pro označení hlásky /j/ se ve zkoumaném vzorku nevyskytuje. Minuskulní graf <y> se v rukopisech objevuje pouze při zápisu předpony *nej-*, ovšem i v těchto případech v rámci stejného textu konkuruje grafu <g>: *Neywyffymu, negwicze* (Kegler, I, f. 53v, 54r), *Neyprw, Negwicz* (Vavák, I, s. 2, 4), *neywyffym, negwyffim*. (Preinhelter, s. 3) Počet výskytů výrazů s předponou *nej-* není ovšem ve všech textech dostačující pro širší závěry. Totéž lze říci o záznamu náslovného /j/ ve tvarech slovesa *být*, které se ve zkoumaných rukopisech používají poskrovnou. Zmíním však skutečnost, že písaři používají obě varianty zápisu bez ohledu na to, zda se jedná o plnovýznamové či pomocné sloveso: *Byllagfau*, „*fau wažily*“ (Šolc, f. 2r, 5r), „*Miely fme držiw Porucženo*“, „*gfem gá dielal*“ (Vavák, I, s. 4, 8), „*zwony gfau*“, „*dostalj fme*“ (Jílek, f. 3r, 5r), „*gfme bilij*“, „*Zwonil fem*“. (Dremsa, f. 28v, 32r)

% výskytů	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhelster
doporučené psaní	92,2	97,4	70,0	89,8	83,6	84,3	95,0
odchyly	7,8	2,6	30,0	10,2	16,4	15,7	5,0

Tabulka 17. Záznam fonémů /i/ a /i/ po grafémech «d», «n» a «t»

% výskytů	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhelster
doporučené psaní	95,4	90,1	71,3	98,3	43,0	46,3	75,5
odchyly	4,6	9,9	28,7	1,7	57,0	53,7	24,5

Tabulka 18. Záznam fonémů /i/ a /i/ po grafémech «b», «f», «m», «p», «w»

Pokud jde o zápis fonémů /i/ a /i/, menší množství odchylek od dobových doporučení a úzu lze ve zkoumaných rukopisných pramenech zaznamenat v jejich užívání po grafémech «d», «n», «t», «b», «f», «m», «p» či «w», jak ukazují údaje Tabulek 17 a 18. Případy odchylek od etymologického či fonetického psaní se vyskytují u všech autorů zcela náhodně jak v domácích, tak i v cizích slovech: *Minystra*, *fStirech* (Šolc, f. 1v, 3r), „*pod famim*“, *wyfy* (Kegler, I, f. 55r, 56v), „*przed prowodny nedelj*“, „*na Kwartirj*“ (Štěpán, f. 39v, 40r), „*z Bidziowa*“, *Wipifowati* (Vavák, I, s. 27, 37), „*každy strani*“, „*u wodi*“ (Jílek, f. 2v, 4v), „*od Hudich Lidj weliky Naržek, a Kladba k Bohu geft Bila*“ (Dremsa, f. 12v), *Wyna, Pywa, Spitowal*. (Preinhelster, s. 15, 17) Nadpoloviční počet případů neetimologického zápisů v dílech Vojtěcha Jílka a Filipa Dremsy je důsledkem častého užívání grafému «i» místo náležitého «y» po labiálách /b/ a /v/ zjeměna ve frekventovaných výrazech s předponou *vy-/vy-* nebo se základem *by-/by-*: „*bi geden Každy platil*“, „*wihoržel Arefst*“ (Dremsa, f. 12rv), *nebito*, „*wiffel oheň*“. (Jílek, f. 3r, 4v)

% výskytů	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhelster
i, j, ij	100	69,9	100	100	91,0	80,0	100
y	0	30,1	0	0	9,0	20,0	0

Tabulka 19. Záznam fonémů /i/ a /i/ po grafému «g»

% výskytů	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhalter
i, j, ij	97,2	16,2	100	100	100	96,2	97,7
y	2,8	83,8	0	0	0	3,8	2,3

Tabulka 20. Záznam fonémů /i/ a /j/ po grafému «ř»

Téměř jednoznačná je preference grafů <i>, <j> a <ij> po grafémech «g» a «ř» (viz Tabulky 19 a 20). U některých písařů se v těchto pozicích graf <y> nevyskytuje vůbec, v řadě textů je jejich zastoupení zanedbatelné: *přžyffla* (Šolc, f. 16r), „*dne 28. Zaržy*“, *dagy* (Dremsa, f. 27r, 30v), *ftrawěgy*. (Jílek, f. 9v) Za zvláštní pozornost ovšem stojí *Paměti některé Vojtěcha Keglera*, u nějž je počet výskytů «y» po «g» vyšší než u jiných písařů a volba «y» po «ř» dokonce převládá zcela v rozporu s dobovou mluvnickou a tiskařskou praxí, což lze přisoudit autorově osobní preferenci: *wyržyzeni, gynam*. (Kegler, I, f. 39v)

% výskytů	Šolc	Kegler	Vavák	Štěpán	Jílek	Dremsa	Preinhalter
i, j, ij	49,1	53,6	98,9	48,0	85,0	100	96,4
y	50,9	46,4	1,1	52,0	15,0	0	3,6

Tabulka 21. Záznam fonémů /i/ a /j/ po grafémech «č», «š», «ž»

% výskytů	Šolc	Kegler	Vavák	Štěpán	Jílek	Dremsa	Preinhalter
doporučené psaní	33,3	74,5	42,1	48,7	65,2	67,8	94,4
odchylky	66,7	25,5	57,9	51,3	34,8	32,2	5,6

Tabulka 22. Záznam fonémů /i/ a /j/ po grafému «l»

Překvapivě vysokou mírou odchýlení od doporučeného psaní «i» a «y» po grafémech «č», «š», «ž» a «l» dokládají Tabulky 21 a 22. V řadě textů podobné odchylky dosahují hodnoty 50 % i více a spíše vzácně překračují hranici 80 %: „*w Končżycznych*“, *Praffywecz* (Šolc, f. 1r, 5v), „*rozlycznych Zlych a Lżywych Nowin*“ (Kegler, I, f. 62r), *Prželýwánj*, „*w Polych*“ (Vavák, I, s. 37), *girży, gozefftomffy* (Štěpán, f. 30r, 59v), *Mffy, přinaffy* (Jílek, f. 2v, 10r), „*do Stodolj*“ (Dremsa, f. 37r), *owczyho, Kregczy*. (Preinhalter, s. 4, 20)

% výskytů	Šolc	Kegler	Vavák	Štěpán	Jílek	Dremsa	Preinhalter
i, j, ij	4,1	40,8	14,3	94,7	69,5	55,6	16,3
y	95,9	59,2	85,7	5,3	30,5	44,4	83,7

Tabulka 23. Záznam fonémů /i/ a /i/ po grafémech «h», «ch», «k», «r»

% výskytů	Šolc	Kegler	Vavák	Štěpán	Jílek	Dremsa	Preinhalter
i, j, ij	0	5,9	6,6	69,6	93,2	60,0	26,9
y	100	94,1	93,4	30,4	6,8	40,0	73,1

Tabulka 24. Záznam fonémů /i/ a /i/ po grafémech «c», «s», «z»

Z Tabulek 23 a 24 lze usoudit, že největší rozkolísanost v psaní a rozlišování grafémů «i» a «y» se projevuje po grafémech «h», «ch», «k», «r», «c», «s», «z», po kterých nejen dobové mluvnické, ale i tiskaři či písaři z řad intelektuálních elit téměř bezvýhradně volí grafém «y». (Kosek, 2007, s. 80; Kosek, 2008b, s. 527; Nedvědová, 2017, s. 61) Můj materiál však neumožňuje konstatovat žádnou společnou tendenci užívání «i» a «y» v těchto pozicích. Velké procentuální rozpětí mezi předloženými daty svědčí o značné míře nejistoty mezi písaři při volbě grafického znaku pro záznam vokálů /i/ a /i/. Lze však předpokládat, že rozhodující roli při této volbě mohou hrát i osobní preference. Například František Šolc používá výhradně grafém «y», u Antonína Štěpána se naopak mnohem častěji vyskytuje grafém «i»: *Mage Miefycze tak Welyky Mrazy, oPul noczy NaPanu Marygj* (Šolc, f. 7r, 7v), *umržel takj nahle 13 marczy 1778 dobrj muž, Sprahito Prziſflo, ohlafil.* (Štěpán, f. 33v, 69r) Pozoruhodné je, že i Václav Preinhalter, jemuž se dostalo učitelského vzdělání, pravděpodobně nepřidává velký význam rozlišování «i» a «y» a při jejich psaní se důsledně neřídí ani příklady tisků, ani původem slov, ani gramatickou analogií: *Vliczjch, Kazatelniczych, Muzicze, Muzykau.* (Preinhalter, s. 6, 8)

Počet výskytů spojky *i* ve zkoumaných vzorcích není dostačující pro kvantitativní zpracování. Informativně ovšem zmíním, že jednotliví písaři zpravidla přednostně volí „dominantní“ variantu záznamu v souladu s vlastními preferencemi: *roku 1728, y take 1729, y 1730* (Šolc, f. 1rv), *po 6 8. y 9. bombach, y Hranicze Czeſke ofadil* (Kegler, I, f. 61rv), *ſnjch i deffj* (Jílek, f. 2v), *Obilj j Zitta, a j tež.* (Dremsa, f. 3v, 28v)

Osobní preference autorů hrají roli i při volbě majuskulních a minuskulních grafů pro zápis vokálu /u/ na začátku slova či po předponě a také předložky *u*. František Šolc, Vojtěch Kegler a Antonín Štěpán v těchto pozicích důsledně používají pouze minuskulní

<u> a majuskulní <V>: *umiel, wyučzeneg, u Sftatuge, V Cholticz, Vtopilo* (Šolc, f. 3v, 10r, 14v), *uczynila, neuczinili, u mnie, Vczinilj, Vrsulyunki* (Kegler, I, f. 50r, 54r, 61r, 62r), *ufnul, neudelal, u fortny, Vrozeny* (Štěpán, f. 46v, 69v). Filip Ignác Dremsa a Václav Preinhelter též používají pouze minuskulní graf <u>, majiuskule však zapisují střídavě grafy <V> a <U>: *ugimal, u Hage, Vmřžel, Uliczj* (Dremsa, f. 18v, 20v), *ukazowali, u febe, Vftanowenj, Uliczich*. (Preinhelter, s. 8, 9, 14, 16) U Vojtěcha Jílka se majuskulní označení hlásky /u/ nevyskytuje, při psaní malého písmene používá písař obě připouštěné varianty, převládá ovšem graf <u>: *uhodil, u stari, vfnulau*. (Jílek, f. 4rv) Doporučení raně novověkých jazykových příruček dodržuje poze milčický samouk František Jan Vavák, jenž ve všech zmíněných pozicích zapisuje foném /u/ grafémem «v»: *vžiwanj, Nevžiteczne, v Koftelnj Lhoty, Vrozeny*. (Vavák, I, s. 8, 9, 10, 17)

4.1.3. Shrnutí

Jak již bylo zmíněno v úvodu tohoto oddílu, pravopisný úzus knih historiografických zápisků „dlouhého“ 18. století se vyznačuje užíváním několika variant majuskulního a minuskulního záznamu jednotlivých fonémů. V této zdánlivé nejednotnosti lze však spatřovat určitou tendenci. Při záznamu jednotlivých hlásek se písaři zcela očividně kloní k „dominantnímu“ grafému či systémovému užívání majuskulí u vybraných kategorií slov. Výskyt dalších variant zápisu téhož fonému nebo výrazu z některé významové skupiny je výrazně nižší, jejich zastoupení se pohybuje zpravidla okolo hodnoty 10 % a pouze výjimečně přesahuje hodnotu 30 %.

Při psaní velkých písmen u substantiv a adjektiv se v rukopisech uplatňuje spíše slovnědruhový princip. S majuskulí je zaznamenána většina podstatných jmen a významově s nimi spojených přídavných jmen, kromě toho je v některých textech zřejmá tendence k užívání verzál i u dalších plnovýznamových slov: sloves, adverbii a zájmen. Přesto praxe psaní velkých písmen ve zkoumaných textech není zcela důsledná; případy stoprocentního záznamu výrazů z jednotlivých kategorií s majuskulí jsou spíše vzácné. Průměrné zastoupení velkých písmen u substantiv a adjektiv tvoří kolem 80 až 90 %. Jedinou výjimkou jsou *Paměti* Antonína Štěpána, v nichž jsou malá písmena často používána i u proprií. Ovšem i u Štěpána je při psaní majuskulí uplatňován slovnědruhový princip: verzály jsou zastoupeny přibližně u poloviny podstatných a přídavných jmen. Psaní majuskulí na základě spíše lexikálního než sémantického principu je pravděpodobně charakteristickým rysem písařského úzu „dlouhého“ 18. století, jenž přetrvával i v první třetině 19. století a výrazně se lišil od úzu raně novověkých elitních tisků. (Timofejev,

2016, s. 296–297) Nejnižší zastoupení verzál ve zkoumaných rukopisech odpovídá nejvyšším hodnotám výskytů velkých písmen v raně novověkých biblích, jmenovitě v bibli Melantrichově nebo Veleslavínově. (Andrlová Fidlerová – Dittmann – Steffal Vladimírová, 2010, s. 298) Upozorním i na to, že se pravopisná uzance užívání verzál v mém materiálu rozchází s explicitními doporučeními a dobových jazykově reflexivních textů. Gramatografové se ovšem začínají blíže věnovat tomuto problému teprve v posledních desetiletích 18. století a jejich rady se nejednou rozchází s postupy použitými při tisku verzál v samotných textech mluvnic.

Záznam konsonantů /c/, /č/, /ř/, dále fonémů /ž/, /ď/, /ť/, /ň/ před vokály či hláskových skupin *mě*, *bě*, *pě*, *vě* se ve zkoumaných rukopisech nejčastěji provádí pomocí spřežek. Autoři knih historiografických zápisků tedy následují úzus poměrně ustálený v 16. století a uplatňovaný méně vzdělanými písaři i zástupci intelektuálních elit do prvních desetiletí 19. století. (Andrlová Fidlerová, 2009, s. 53–55; Nedvědová, 2017, s. 59–60; Porák, 1983, s. 104; Timofejev, 2014b) České mluvnice přitom uznávaly spřežkový záznam za vhodný pro rukopisný záznam, některé jazykové příručky jej implicitně doporučovaly ještě na přelomu 18. a 19. století. Zajímavé však je, že repertoár grafémů a spřežek je ve zkoumaných rukopisech širší než v památkách analyzovaných Jaroslavem Porákem a dalšími badateli. Písaři například používají dohromady šest variant záznamu hláskové skupiny *mě* (*mě*, *mie*, *me*, *mně*, *mne*, *mnie*) či osm možností zápisu konsonantu /c/ (<c>, <cz>, <czf>, <cž>, <t>, <tc>, <tz>, <z>).

Označování souhlásky /ž/ v pozici před konsonantem i fonémů /z/, /s/ a /š/ v rozličných pozicích v knihách historiografických zápisků se zpravidla výrazně neodlišuje od dobového tiskařského a písařského úzu ani návodů mluvnic. Většina autorů se dokonce snaží dodržovat doporučení používat graf <f> při záznamu /s/ na začátku či uprostřed slova a graf <s> na konci slova. V případě psaní konsonantu /š/ dochází naopak ke zjednodušení systému doporučovaného gramatiky a uplatňovaného v tiscích, oproti němuž je v rukopisech ve všech pozicích až na výjimky přejatých slov použita spřežka <ff>. Ovšem i v případě záznamu těchto konsonantů se málokterý písař zkoumaných pramenů drží pouze jedné varianty v celém textu. Pozoruhodné přitom je, že přes rozmanitost možností záznamu jednotlivých hlásek se některé grafémy příznačné pro tiskařský úzus či rukopisy psané kresleným písmem ve vybraných fragmentech psaných novogotickou kurzívou a polokurzívou nevyskytují. Platí to například pro diakritický záznam konsonantu /š/. (Porák, 1983, s. 19; Zemanová, 2010, s. 313)

S překvapivou pravidelností je ve zkoumaných rukopisech zaznamenáván konsonant /j/ – jejich úzus se v případě záznamu této hlásky vyznačuje přibližně stejnou mírou důslednosti jako dobové gramatické příručky. Distribuce grafémů označujících foném /j/ je ve zkoumaných rukopisech odlišná od stavu v dobových tiscích a na rozdíl od něj tíhne k sjednocenému záznamu /j/ grafémem «g» ve všech pozicích s výjimkou přejatých slov (*Jan, Juni*).

„Dominantní“ způsob záznamu fonémů, jenž v textu běžně konkuruje dalším možnostem jejich zápisu, lze sledovat i u vokálů /i/, /í/ a /u/. Volba grafému «i» či «y» v pozicích po fonémech «d», «n», «t», «b», «f», «m», «p», «w», «g» a «ř» zpravidla odpovídá dobové tiskařské praxi. Při záznamu /i/ a /í/ v pozicích po «h», «ch», «k», «r», «c», «s», «z», «č», «š», «ž» a «l» jsou postupy všech písařů rozdílné a s největší pravděpodobností se opírají o osobní preference. Ty hrají roli i při volbě majuskulních a minuskulních grafů pro zápis samohlásky /u/ v otevřené pozici. Přestože každý z písařů volí svůj způsob záznamu, jenž se ve většině případů neshoduje s radami mluvnic, dodržuje jej systematicky. Zajímavé je, že jednotné psaní minuskulního <u> se v rukopisech uplatňovalo dlouho před návrhy jazykově reflexivních příruček na zavedení této praxe v tiscích.

Za zvláštní pozornost stojí fakt, že popsany úzus variantního záznamu jednotlivých fonémů a hláskových skupin ve zkoumaných knihách historiografických zápisků je příznačný pouze pro české pasáže. U cizích výrazů psaných humanistickým písmem a fragmentů pořízených z latinských či německých předloh se tato rozmanitost téměř neprojevuje: „*Non hispane tibi tibi nec Sardinea Spectat Meilandt; non nidus Caesaris est aquila*“ (Šolc, f. 9v), „*In Sylvis nascor per campi gramina pascor in domibus refono, dic mihi Sim quis ego Fides*“, „*Manifest darinnen die Urfachen mit mehrern enthalten warum Jhro Māyt der König in Pohlen undt Churfürst zu Sachsen sich genothiget gesehen die Waffen zuergreifen in der Abschafft der König. Chur Sachsen*“ (Kelger, I, f. 54v, 60r), „*Si mea me citius, qm te tua fata vocarent, fac meminisse mej die requiesce precat*“. (Dremsa, f. 35r) Přitom v opisech z českých novin se u stejných autorů písařský úzus a zmíněná variantnost záznamů hlásek uplatňují ve stejné míře jako v autentických zápiscích: „*Skrze nowiny Pržífflo žie gífteg Człowiek miel w niediely odawky*“ (Šolc, f. 16r), „*Karel VI Ržymfky Czyfarż Vherfky a Czeřky Kral 1717. Leta Korunowany 56 Let wieku fweho dne 20 Octobris 1740 Zywoť fwug dokonal*“ (Kegler, I, f. 57), „*Leta 1801. ucżinien geřt Pokog Sfranczauzy a Frantiřřkem druhim czifarżem*“. (Dremsa, f. 11v) Na vědomé užívání jiných

než základních variant výhradně v českém textu může poukazovat například i neuzívání „latinských“ grafémů «c» a «q» pro označení hlásky /k/ ve výrazech českého původu.

Je obtížné blíže určit, do jaké míry souvisela podoba pravopisu jednotlivých textů se vzděláním autorů zkoumaných knih historiografických zápisků. Lze však konstatovat, že písaři, kteří absolvovali gymnázium či studium v obdobném vzdělávacím zařízení, například Vojtěch Kegler nebo Václav Preinhelter, mají tendenci k větší jednotnosti při zápisu jednotlivých fonémů či skupin výrazů. Drží se přitom spřežkového zápisu konsonantů i slovnědruhového principu užívání velkých písmen. Stejnou snahu o důslednost lze pozorovat i u sedláka Františka Jana Vaváka, jenž ovšem neměl možnost systematicky navštěvovat ani farní školu. Pro rukopis pravděpodobně nejméně vzdělaného autora, Antonína Štěpána, je naopak příznačná větší rozkolísanost při zápisu hlásek a hláskových skupin. Je přitom potřeba zdůraznit, že větší míra důslednosti u písařů téměř nikdy neznamená důslednost absolutní.

Jistá synonymie jednotlivých grafémů byla připouštěna i uplatňována téměř ve všech jazykových příručkách vzniklých od 16. století do prvních desetiletí 19. století. Soudobé tisky též vykazují variantnost jak v označování hlásek, tak v psaní majuskulí. Ve většině případů je však počet odchylek od základní varianty záznamu některé hlásky či lexému spíše nízký. (Porák, 1983, s. 102) Stejná tendence je vlastní i písařskému úzu knih historiografických zápisků „dlouhého“ 18. století popsanému v tomto oddíle. Lze tedy vyslovit předpoklad, že hlavní charakteristikou tohoto úzu není pouze nadměrný výskyt velkých písmen či preference digrafů, ale především úmyslné užívání širšího repertoáru grafických možností (nebo alespoň vysoká míra vědomé tolerance k synonymii grafémů a grafů při záznamu českých textů). Na rozdíl od tiskaře, nebyl písař omezen kapacitou technického vybavení a mohl vybírat z širšího spektra grafů nebo jejich kombinací. Přesto je zjevné, že základem zůstává zejména u vzdělanějších písařů tradiční český pravopisný úzus. Nápodobování tiskařského úzu, jež bylo v 17. a v „dlouhém“ 18. století obecně spíše vzácné (Andrlová Fidlerová, 2009, s. 54–55), se v mém vzorku vyskytuje pouze u Vojtěcha Jílka.

4.2. Analýza hláskoslovných jevů

Základní změny hláskového systému češtiny probíhající ve 14. a 15. století byly počátkem 16. století dokončeny na většině území Čech. Jedná se především o vývoj protetického /v/, diftongizaci zadního /ý/ > /ej/ a původního /ú/ > /ou/ či úžení /é/ > /í/, dále například o monoftongizaci diftongu /uo/ vzniklého z /ó/ > /ú/ a /ie/ > /í/ i splynutí hlásek /y/ a /i/, /l/ a /l/ či /b/ a /b/. (Gebauer, 1894, s. 141–143, 251–264, 281–283, 352–364, 421–423; Chromý, 2017, s. 26–38; Komárek, 1962, s. 101–106, 161–171; Kosek – Šlosar, 2016a, s. 651; Šlosar, 2016a, s. 253) Některé zmíněné jevy v různé míře pronikaly do psaných a tištěných textů již na konci 15. století a v první polovině 16. století. (Porák, 1983, s. 109–115, 122–126, 134–139, 146–151) Avšak pravděpodobně kvůli perifernímu postavení českojazyčné produkce v dobovém intelektuálním prostředí a celkově nízké kvantitě a kvalitě českých tisků (Voit, 2006, s. 182–183; Voit, 2013, s. 373–382) nebyl jejich výskyt podrobněji komentován autory nejstarších pojednání o jazyce. Otázka, do jaké míry připouštět v tiscích záznam hláskových jevů příznačných pro mluvenou řeč, se stala předmětem zájmu gramatografů teprve na přelomu 16. a 17. století, kdy došlo ke zlepšení úrovně vzdělání městského obyvatelstva a stavu českého knihtisku i zvýšení počtu českojazyčných titulů vyššího stylu. (Voit, 2006, s. 182–183) Tato gramatografická diskuze ohledně užívání prvků „obecné mluvy“ v kulturním jazyce nebyla ukončena ani v prvních desetiletích 19. století. Přitom úzus dobových tištěných a rukopisných pramenů se vždy neřídil doporučeními mluvnice a v mnoha případech se vyvíjel vlastní cestou. (Kirillov, 2010, s. 54–56, 59–62, 65–67, 72–74; Šimečková, 2016, s. 75–81, 116–122, 175–180, 234–239, 243–253)

V tomto oddíle své práce se soustředím především na charakteristiku uplatnění čtyř jmenovaných systémových hláskoslovných změn ve zkoumaných knihách historiografických zápisků s přihlédnutím k dobovému kontextu a informativně se zmíním o případech možného vlivu mluveného úzu či dobových stylistických konvencí na jazyk autentických rukopisů.

4.2.1. Protetické /v/, diftongy /ou/ < /ú/, /ej/ < /ý/ a vokál /i/ < /é/

4.2.1.1. Doporučení k záznamu protetického /v/, diftongů /ou/ < /ú/, /ej/ < /ý/ a vokálu /i/ < /é/ v jazykově reflexivních textech vzniklých od první poloviny 16. století do začátku 19. století

Z hláskoslovných jevů probíraných v této kapitole se pozornosti českých gramatografů dostalo nejprve protetickému /v/.⁴⁵ Jeho zachycení u výrazů s počátečním /o/ připouští již *Gramatika česká* Jana Blahoslava: „*Wopily*, moha řjcy neb napfati *Opily*. Ale geft wtom weliká negednotnoft. Nebo Někteřj, a zwláfttě na Morawě pjlfj (a též y mluwj) takto, *Oběd*, *Owes*, *Okno*: woftřegi a byftřegi Čechowé, *Woběd*, *Wowes*, *Wokno*. Někdy propter Euphōiam dobře geft přidati w: gako *Gedno-Woky*: odgalliby w y nepěkně ftane, y nezpufobně fe wyřkne.“ Ačkoliv Blahoslav uznává užívání protetického «v» v některých případech za vhodné, upozorňuje na riziko homonymie: „Někdy wflak affectant, překřepčugj, ut fic dicam, Cechowé někteřj, řjkagjce, *Wobět*. Netřeba tu w neb někdy w býwa tu Praepofitio: gako, *Kryftus fe wydal w obět žiwau*“ (Blahoslav, f. 256v–257r)

Odmítavé stanovisko vůči užívání protetického «v» v psaných a tištěných textech zaujímá Jiří Konstanc: „Ale před flowa *Oběd/ obět/ okaufám/ okno/ oko/ okolek/ opice/ opily/ opigjm/ opjm fe/ ořech/ ofel/ ofiřjm/ oftrowtipný/ owcěl/ ožjram fe/ ec*. Někteřj předkladagj w. Sed multiplicant entia fine neceffitate: to geft: ale bez potřebně.“ (Konstanc, 1667, 136–137) V této věci se s Konstancem shoduje také Matěj Václav Steyer, který ovšem připouští výskyt proteze v mluvené řeči pro „lepší znění“: „Mnozy k flowům/ kteráž fe začjnagj od o/ příkládagj w/ yako: *worel/ wofel/ wopice/ wokaufali wowoce*. Než nač ge to w? Ač pak někde pro lepřj zněnj příkládá fe w řeči/ wflak w tištěných knihach někdy tak fluffj/ yako fwini fedlo. Piš tedy: *Orel/ ofel/ opice/ okaufali owoce*. Nic méně hled’ abys ho někdy newypuftil/ kde má býti/ yako tuto řměřněbys pfał bez w. *ogák/ oda/ ofk/* neb má býti: *wogák/ woda/ wofk*.“ (Steyer, 1668, 79–80) S jezuitskými gramatografy nepřímo polemizuje Václav Jan Rosa, který považuje etymologicky oprávněné varianty záznamu s protetickým /v/ a bez něj za synonymické („*wopice/ m. Opice*“, nikoli však „*ogák/ ognal m. wogák/ wogna*“) a dodává, že proteze ve veršovaných skladbách může být použita pro změnu kvantity slabik. (Rosa, 1672, s. 351, 419) Václav Jandit se často opírá o Konstancovu mluvnici, ale v otázce psaní protetického /v/ se přiklání k Rosovu obecnějšímu stanovisku, jemuž dává podobu pravidla: „w in voce plurifyllaba, fi fequatur vocalis o poteft taceri vel omitti, ut *worel/orel*. Sed fi prior dictio definat in vocalem,

⁴⁵ O možných příčinách této pozornosti viz Chromý, 2017, s. 35–37.

pronunciatur, item in dictionibus uniphyllabis, ut *wofk/* & in obliquis, in quibus vocalis *ũ* Nominativi vertitur in *o/* ut *wũll/ wola*“; v „půvabném“ (*eleganti*) stylu jej však doporučuje vypustit. (Jandit, 1704, s. 138, 160) Příručka *Alphabetum Boëmicum*, vydaná nedlouho po Janditově gramatice, naopak hodnotí záznam protetického /v/ jako nežádoucí: „Quae, si taliter scribantur, manifestum errorem praeferunt; siquidem correcte scribi & imprimi debent: *Obec* communitas, *ocet* acetum, *oděw* indumentum, *oheň* ignis.“ (Alphabetum, 1718, s. 97–98) Zcela odmítavý postoj vůči protezi vyslovuje i Josef Rosenthaler ve své práci z roku 1779. (Rosenthaler, 1779, s. 100–101) Podle Pavla Doležala a Jana Václava Pohla je proteze naopak přípustná u vybraných lexémů („*og, ohlaw, os, otep [wog, wohllaw, wos, wotep]*“) a zároveň může být použita jako stylistický prostředek. (Doležal, 1746, s. 39, 219; Pohl, 1756, 192; viz též Šimečková, 2016, s. 64) Ke sjednocení názorů autorů českých gramatik dochází v 80. letech 18. století. Jazykově reflexivní texty vzniklé na konci 18. století a v prvních desetiletích 19. století užívání protetického /v/ připouštějí nebo jej dokonce nařizují pouze u omezeného okruhu výrazů. Ve většině případů protezi explicitně nedoporučují a označují jí za příznačnou pro mluvený úzus: „*warũgme se pilně, abychem nepřidávali liter, kdež nemagj přidány býti, aniž vgjmali kdež magj ponechány býti, neb gedněch s druhými wšfetečně mjchali, gakož někteřj dělaj, pišljce [...] wobec, wofel, mjšto obec, ofel, a naproti tomu orati, mjšto worati, otawu, mjšto wotawu*“ (Chládek, 1795, s. 14), „Die Partikel *w* hängt sich gerne an die Wörter, welche mit *o* anfangen, um die Anhäufung mehrerer Vocale zu vermeiden: im Sprechen hört man häufig: *wokno, wokolo, wofm, wofoba, woves, wotep*, ec. für *okno, okolo, ofm, ofoba, owes, otep* ec. Und auch in Schriften findt man: *gednowoký, polowofstrow* für *gednooký, poloofstrow*“ (Pelcl, 1795, s. 130), „Im gemeinen Leben wird der Mittlaut *w* denjenigen Wörtern, die mit *o* anfangen, allgemein in Böhmen angehängt, als: *wobec, woběd, woko* ec. Allein in der edlern Sprache, besonders auf der Kanzel und in den Büchern darf er nie angehängt werden, es muß also *obec, oběd, oko* gesetzt werden“ (Nejedlý, 1809, s. 19), „W mnohých flowcých, která se s *o* začjnagj, přidává se, wšlak nanic, w obecné řeči, k tomu *o* s předu *w* [...] Dobřj špišowatelé pišlj: *wobec, oběd, obilj* etc. W těchto flowjch ale nefmj se *w* wypuštiti: *woda, wog, wogák* [...] *wor* [...] *worati* [...] *wofina*.“ (Šmitt, 1816, s. 185–186) Obdobnou pozici zastávají František Jan Tomsa, Josef Dobrovský i další soudobí gramatografové. (Dobrovský, 1809, s. 70, 140; Dobrovský, 1819, s. 61–62, 107; Tomsa, 1782, s. 17; Tomsa, 1784, s. 8; Tomsa, 1812, s. 7–8; viz též Šimečková, 2016, s. 68, 77)

Diftongizaci vokálu /ú/ v iniciální pozici a v kmeni slov pravděpodobně jako první komentuje teprve Vavřinec Benedikt z Nudožer, jenž tomuto jevu věnuje pouze

informativní poznámku: „In *au* prima vocalis profertur fere ut *o*. ut *au*/ky.“ (Nudožerský, 1603, f. 2r) Jiří Konstanc upozorňuje na výskyt /ou/ na začátku slova v mluvené řeči a na možnost používat nediftongizované a diftongizované podoby stejných výrazů jako stylistický prostředek, sám se ovšem vyjadřuje spíše pro starší hláskovou podobu: „*Vgezd/ vklad/ vrážka/ vřednjk/ vřkok/ vtok/ vtočiffťě/ vzkoft* a těm podobná dobře/ gruntowně/ s dobrau derywacy/ y obvykle pjjfeme a mluwjme. Předložené k nim *a/* aby bylo *augezd/* ec. nyněgffj obyčeg wymluwná činj [...] Dobře fe Syncopugj mnohé Diphtongi gako *au* w *u/ haufle* w *hufle/ zaumysl zumysl*.“⁴⁶ (Konstanc, 1667, s. 137–138) Matěj Václav Steyer poukazuje na rozdíly mezi územ *Bible kralické* na jedné straně a soudobou tiskařskou praxí i mluvenou řečí na straně druhé. Ve své příručce přitom jak v teoretickém výkladu, tak v samotném textu dává přednost diftongu: „*au*. Mnozy pjjfj: *auroda/ auřad/ aupad* ec. w dotčené Biblj čte□ *vroda/ vřad/ vpad* ec. a tak bezpochyby měloby fe pľati. Nic méně poněwadž nynj wyflowugē *au/* yá raděgi pjjfj/ *auřad/ aupad/* nežli *Vřad/ vpad* ec.“ (Steyer, 1668, s. 78) Možnost užívání obou variant připouští též Václav Jan Rosa: „Dwoghłálka *au/* gfaucy w začátku flowce/ může odhoditi *a*. gako *Auřad/ Auroda/ Autrata/* můž fe gináč wypowědjti/ *Vřad/ vřoda/ vřrata* ec. A to v zůftává dľauhé.“ (Rosa, 1672, s. 427) Za zcela synonymní diftongizované a nediftongizované podoby slov považují i Václav Jandit či autor *Alphabetum Boëmicum*. (Alphabetum, 1718, s. 144; Jandit, 1704, s. 132) Mluvnice vydané od poloviny 18. století zabývající se tímto jevem jej charakterizují podrobněji a doporučují přesnější postup při volbě záznamu <v> či <au>. Pavel Doležal hodnotí diftongizované varianty jako zastaralé a preferuje „novější“ podoby výrazů bez diftongu: „multar voces, quae olim per *au* scribebantur, hodie v obtinent, ut: *vzkoft, vklad*.“ (Doležal, 1746, s. 15; viz též Šimečková, 2016, s. 107) Josef Dobrovský také uznává nediftongizované varianty za „lepší“: „Bey einigen auch *aužitek, auřta, faukno*, beřfer *vžitek, vřta, řukno*.“ (Dobrovský, 1809, s. 4; Dobrovský, 1819, s. 4) Řada gramatografů však i v druhé polovině 18. století uznává obě varianty za rovnoprávné. Například František Jan Tomsa pouze poznamenává že „man schreibet aber jetzt doch lieber *auřad, auzkoft* als *vřad, vzkoft*“. „předkowé nařli [...] neměli žádného *au* [...] neboť kdež my nynj klademe *au*, kladli oni *u, v*, a pozděgi také *y ú*.“ (Tomsa, 1782, s. 18; Tomsa, 1784, s. 9; Tomsa, 1812, s. 40) Proti běžné dobové tendenci zápisu s <au> se nestaví ani Jiljí Chládek, podle nějž „předkowé [...] neměli žádného *au* [...] neboť kdež my nynj klademe *au*, kladli oni *u, v*, a pozděgi také *y ú*“ (Chládek, 1795, s. 6), nebo Jan Václav Pohl, který v prvním

⁴⁶ Je potřeba upozornit na to, že v případě jednotlivých výrazů se mohlo jednat o iniciální /u/ či o kolísání kvantity v některých pozicích. Podrobnější zjištění této otázky však nechávám mimo záběr této práce.

vydání své mluvnice poukazuje na to, že „In Zufamfügung mit denen Verbis pflaget diefe Praepofition [tj. „V“] in *au* verwandelt zu werden, als: *aurata*, *aučet*, *audolj*, anftatt *vtrata*, *včet*, *vdolj*“. (Pohl, 1756, s. 183) Pohl i později opakuje tento názor, jež doplňuje návrhem používat kombinaci grafémů «ou» místo kombinace grafémů «au». (Pohl, 1783, s. 183)

Podobně jako v případě diftongu /ou/ první zmínku o změně /ý/ v /ej/ činí teprve *Grammaticae Bohemicae libri duo* Vavřince Benedikta z Nudožer: „ý fonant aliquando tanquam *ey*, ut in *strýc*, *dobrý*.“ (Nudožerský, 1603, f. 2r) Většina mluvnic vydaných v průběhu 17. století či v první polovině 18. století je zcela otevřena používání diftongu v pozici uprostřed slova a zařazuje podoby přídavných jmen, substantivizovaných adjektiv a přivlastňovacích zájmen s diftongizovanými koncovkami do deklinačních paradigmat vedle starších tvarů. Gramatika Jana Drachovského poznamenává, že „ý/ habet occultum *e/* ponitur enim in adjectivis masculinis pro, *ey/* ut *hrozney hrozný/* horridus“ a uvádí variantu s /ej/ pouze v nominativu adjektiv mužského rodu: „*Pěkney/ Pěkný*“, „*Sylney \y/*“, „*Mileg*“. (Drachovius, s. 58–59, 63, 154) Anonymní autor příručky *Prima principia linguae bohemicae* dokládá diftongizované varianty výhradně u posesivních zájmen: „*Mých* vel *meych*“, „*Meym* vel *mým*“. (Prima principia, f. A4r) Jiří Konstanc explicitně označuje původní a diftongizované koncovky za synonymní v celém paradigmatu skloňování adjektiv mužského rodu singuláru „na *ey* a na *y* skonanych“. Za rovnoprávné považuje Konstanc i všechny podoby výrazů s původním /ý/ v základu slova: „Dobře se Syncopugj mnohé Diphtongi gako [...] *ey* w *y/ wymeyffljm wymýffljm wyweyffil wywýffil*“, „*Býti* neb *beyti/* neb *byt/* neb *beyt*“. (Konstanc, 1667, s. 53–54, 81, 138) Podobný přístup lze také pozorovat u Matěje Václava Steyera: „Ale kdykoli se z *ey* vdělá *y/* má to býti s praužkem/ jako když se pjsse *dobrý/ mnohý/ wýmłuwa* etc. Mjsto *mnohey/ dobrej/ weymluwa* etc.“, „*wýstupek/ výražek/ výbor* lze i *weystupek/ weyražek/ weybor*“, „Některj welmi částo mjsto čárkowaného *y* kladau *ey*: jako: *rychley/ rychleym/ rychleych*“, „Mnozy podlé Staročelkého způfobu pjslj točené *y/* s praužkem/ kde nynj obyčegně wyflowugeme *ey*. Tak pjslj/ *hýbám/ kýwám/ wýstupek/ smýffljm/* etc. A tak gest tilštěno w dotčené Biblj. Nic méně poněwadž nynj říkáme: *heybám/ keywám/ weystupek/ smeyffljm/* etc. Yá také tak pjslj/ aby se pjsmo neprotiwilo řeči. Ty čiň yak chceš.“ (Steyer, 1668, s. 43–44, 80–81, 93, 96–97; viz též Šimečková, 2016, s. 159) Záznam všech hláskoslovných podob výrazů s původním /ý/ v předponě, kmeni či koncovce též připouštějí Václav Jan Rosa, Václav Jandit a Jan Václav Pohl, kteří mimo jiné upozorňují na to, že s pomocí diftongizovaných podob flexí lze předejít vzniku morfologické homonymie. (Jandit, 1704, s. 55–56, 157, 161; Pohl,

1756, s. 52, 211–212; Rosa, 1672, s. 51, 106–107, 208, 425–427; viz též Šimečková, 2016, s. 161) Přestože do poloviny 18. století zaujímá tento postoj v mluvnicích dominantní pozici, vyskytují se vedle něj i alternativní návrhy. Například Pavel Doležal a autor příručky *Alphabetum Boëmicum* považují varianty s diftongizovaným a nediftongizovaným původním /ý/ v základu za rovnoprávné, ve flexích však diftong /ej/ připouštějí pouze v nominativu maskulina přídavných jmen včetně přivlastňovacích adjektiv: „*tento fylný* vel *fylneg kůň*“, „*Krásný* [† *ey*]“, „*Brožuw/ Brožowý/* vel *Brožoweg*“. (*Alphabetum*, 1718, s. 37–39, 44, 45, 48, 153, 170, 174–177; Doležal, 1746, s. 4–5, 56, 153–154) Většinový názor autorů jazykově reflexivních textů na záznam diftongu /ej/ především v koncovkách se začíná měnit v 80. letech 18. století. František Jan Tomsa ve své učebnici *Böhmische Sprachlehre* již uvádí dvě samostatná paradigmata skloňování adjektiv. První paradigma („*bei guten Schriftstellern*“) obsahuje výhradně přídavná jména bez diftongizovaných koncovek. Druhé paradigma, jež je doprovázeno poznámkou „*im gemeinen Leben werden sie am häufigsten so deklinirt*“, obsahuje flexe s diftongem /ej/. (Tomsa, 1782, s. 183–184) Diftongizace /ý/ > /ej/ v koncovkách adjektiv a posesivních pronomín začíná obrozeneckými gramatografy být charakterizována jako příznaková a vhodná především „v obecném způsobu řeči“ („*in der gemeinen Sprechart*“). (Dobrovský, 1809, s. 272–274; Nejedlý, 1809, s. 121; Thám, 1801, s. 51) Dokonce Jan Václav Pohl nezařazuje do pozdějšího vydání své mluvnice přídavná jména s diftongizovanými koncovkami. (Pohl, 1783, s. 73) Ta se nevyskytují ani v dalších příručkách z přelomu 18. a 19. století. (Šimečková, 2016, s. 169, 178) Synonymie diftongizovaných a nediftongizovaných forem však je i nadále připouštěna u výrazů s původním /ý/ uprostřed slova. Možnost diftongizace je přitom vnímána i jako pomůcka pro rozlišování a volbu grafémů «y» či «i»: „*Alfo heybati, meydlo*. Diefes Laut ift aus dem langen ý der Alten entstanden, denn sie fchrieben *hýbati, mýdllo*“, „*Läft sich diefes Laut in ey refolviren, fo wird er durch y ausgedrückt: býk, beyk, mlynář, mleyn, pyffný, peycha, wyfoký, weyš, malý, maley*“ (Pelcl, 1795, s. 9, 14), „*Budešli pochybnost mjti, gaké i má w flowě býti, proměň ge bud' w delřj, kratřj, gak gen flowo famo řtačj; wywedešli w něm ey dlauhé tedy piš ypfilon pauhé; ku příkladu: flyřj fleychá. žwyk žweykati, pyřřný peycha*.“ (Hanka, 1817, s. 62) Lze tedy konstatovat, že na přelomu 18. a 19. století se v příručkách češtiny ustálil jistý kompromisní názor na užívání diftongu /ej/ vzniklého z původního /ý/ především v tištěných textech. Diftong /ej/ nebyl tolerován ve flexích přídavných jmen, substantivizovaných adjektiv a posesivních pronomín, ovšem jeho psaní v kmeni či

v předponě vybraných slov bylo připouštěno, či dokonce v některých případech doporučováno jako vhodnější. (Dobrovský, 1809, s. 28, 212; Hanka, 1817, s. 62; Chládek, 1795, s. 10; Nejedlý, 1809, s. 23; Pařízek, 1812, s. 24; Rosenthaler, 1779, s. 69; Slabikář, 1781, s. 28; Šmitt, 1816, s. 34–35; Thám, 1801, s. 12)

Obdobným vývojem prošly názory českých gramatografů na záznam /í/ < /é/ v pozici uprostřed slova a ve flexích. Nudožerský věnuje tomuto jevu stručnou poznámku: „Frequenter vero hic é in fine, vel in penultima mutatur in ý/ ut *dobrý wjno/ dobrýho Otce Syn: pro dobrél/ dobrého*.“ (Nudožerský, 1603, f. 30r) Jan Drachovský zařazuje koncovky s úžením do paradigmat skloňování adjektiv, přitom v singuláru genitivu a dativu flexe s /í/ jsou použity pouze u maskulin (*Milýho, Milýmu*), neutra jsou zaznamenána s původním /é/ (*Milého, Milému*). Možnost zápisu koncovky s úžením zde pravděpodobně plní distinktivní funkci a pomáhá zabránit homonymii. Úžení /é/ v kmeni slov Drachovius nekommentuje, ačkoliv často zaznamenává varianty s úžením vedle původních podob (*Sýmě, Dýl*). (Drachovius, 1660, s. 20, 40, 58–63) Jiří Konstanc připouští varianty záznamu s /í/ vedle starších tvarů s /é/ v deklinačních paradigmatech adjektiv všech rodů (*bjlého/lýho, bjlého/lýmu, bjlé/bjlý, bjlé/lý/ley*) a posesivních zájmen („*Mého mýho/ mé my/ mého mýho*“) i v základech slov: „Dobrých Antithezý Příkladowé. Sproftě a dobře takto se pftai a mluwiti magj: [...] *dohlédám in spicio y dohljdám/ vhlédám y vhljdám* [...] *obydlé y obydlj/ obilé y obilj. vřyle y vřvlj*.“ (Konstanc, 1667, s. 53–54, 70, 145–146, 248, 253–254) Matěj Václav Steyer také ve většině případů považuje koncovky s úžením a jejich starší podoby za synonymní („*rychlého/ neb rychlýho*“). Steyer v paradigmatu skloňování přídavných jmen zúžené varianty neuvádí pouze v nominativu a akuzativu neuter, přitom v paradigmatu skloňování substantivizovaného adjektiva *hláfný* používá výhradně podoby flexí s /í/. Svůj postup Steyer nekommentuje, přesto nelze vyloučit, že se snaží využít možností jazyka pro distinkci homonymních tvarů, ačkoliv to provádí sofistikovanějším způsobem než Drachoviova mluvnice. (Steyer, 1668, s. 40–41, 43–44; viz též Šimečková, 2016, s. 218) Příručka *Prima principia lingvae bohemicae* ovšem zúžené flexe nepřipouští. (Prima principia, f. A3v–A4r, A9r–A10r) Podle Václava Jana Rosy jsou rovnoprávné všechny varianty záznamu výrazů s původním /é/ a novějším /í/: „*Kráf=né=ny Kráf=nýho=ného Kráfn=ýmu=nému Kráf=ný=né=neg*“, „*mýho/ mého/ mýmu/ mému ec. Sic twého/ fwého/ twému/ fwému ec.*“, „*téctil/ tlauctil/ péctil/ wlécti ec. Et él/ poteft etiam in ý/ mutari, ut pýctil/ wlýctil/ týctil ec.*“, „*Chléb/ vel Chlýb/ panis*“. (Rosa, 1672, s. 106–107, 128, 195) Podobný přístup k úžení /é/ > /í/ mají Václav Jandit, Jan Václav Pohl a autor *Alphabetum Boëmicum*. (Alphabetum, 1718, s. 37–39, 153, 165–166, 187; Jandit, 1704, s.

55–56; Pohl, 1756, s. 52) Psaní zúžených koncovek a základů připouští i Pavel Doležal: „Vocalis *e* tantum in illis Syllabis longa est, & accentu notatur, in quibus ponitur pro *y, j*, ut: *kráfné d'j'te* pro *kráfný d'j'te*, *kráfného* pro *kráfnýho*, *chléb* pro *chljb*, *mléko* pro *mljko*, *dwérce* pro *dwjrce*, *kamének* pro *kamjnek*, *Apoſſtolé*, *Včitelé* pro *Apoſſtolj*, *Včitelj*, *Křeřťané* pro *Křeřťañj*“. Kromě toho Doležal nepřímou doporučuje užívání zúžených flexí pro rozlišování paradigmát přídavných jmen a substantivizovaných adjektiv. (Doležal, 1746, s. 38, 56, 184–185) Úženi /é/ v koncovkách adjektiv a zájmen plní distinktivní funkci též v posledním vydání Pohlovy mluvnice, v níž jsou deklinační paradigmata přídavných jmen jiná než v první edici gramatiky. (Pohl, 1783, 73–74) Na důsledném užívání zúžených koncovek trvá ještě v 70. letech 18. století Josef Rosenthaler: „Adjectivorum in: *y, á, é* terminatorum, finale *y* longum habet, quod fervat etiam in obliquis, ut: *kráfný*, inde *kráfnýho*.“ (Rosenthaler, 1779, s. 49–51) Ovšem počínaje příručkou Františka Jana Tomsy, jež flexe s /í/ zařazuje mezi „mluvené“ jevy nevhodné pro „dobré spisovatele“ (Tomsa, 1782, s. 114, 184–185), mluvnice češtiny vzniklé na konci 18. století a na začátku 19. století již užívání zúžených koncovek explicitně nedoporučují a neuvádějí je v deklinačních paradigmatech. (Dobrovský, 1809, s. 270ter; Hanka, 1817, s. 18bis; Chládek, 1795, s. 54, 56, 70; Nejedlý, 1809, s. 120bis; Pelcl, 1795, s. 52–53; Thám, 1801, s. 51–52; Šmitt, 1816, s. 34) Jedinou pozici, v níž gramatografové první obrozenecké generace tolerují nepůvodní /í/ je nominativ plurálu neživotných přídavných jmen mužského rodu: „Dieſer Ausgang wird bei unbelebten Namen gebraucht, als: *kráfný ſtromy, domy*“ (Thám, 1801, s. 51; viz též Nejedlý, 1809, s. 120bis; Pelcl, 1795, 52–53), ovšem již ve druhém desetiletí 19. století zúžené flexe z mluvnic mizí úplně. Synonymie hláskoslovných variant vybraných lexémů s původním /é/ a novějším /í/ v základu přitom stále byla uznávána za vhodnou, v některých případech bylo zúžené /í/ lexikalizováno a považováno za jedinou možnou variantu záznamu: „In einigen Wörtern kann das *j* mit *é* vertaufcht werden, z. B. man kann ſprechen und ſchreiben *koljbka* oder *kolébkka*, die Wiege, *ljtati* oder *léttati*, fliegen, *mljko* oder *mléko*, die Milch, *naljwati* oder *nalewati*, eingießen. Doch iſt jetzt das *j* in dieſen und vielen andern Wörtern gebäuchlicher als *é*. Für *chléb*, das Brod, *pléwa*, die Spreu, darf man nicht *chljb*, *pljwa* ſchreiben, obgleich in einigen Gegenden ſo geſprochen wird“ (Tomsa, 1782, s. 15–16), „Das lange *é* geht jerzt meiſtens in *j* oder *y* über, je nachdem es der vohergehende Conſonant fordert: ſo wird aus *wes, pec, péro, ocel: wýſka, pýcka, pýrko, ocýlka*, anſtatt *wéſka, pécka, pérko, océlka*. So wird auch *dýle, okýnko, kamýnek* für *déle, okénko, kamének* geſchrieben. *Obilj, obydlj, pohodlj, zelj* iſt ſchon längſt anſtatt *obilé, obydlé, pohodlé, zelé* üblich [...] Nach dem feinen böhmifchen *l* geht das *é*

immer in *j* über. So schreibt man *chljw*, *ljwám*, *ljhám*, *ljtám*, *ljny*, *ljti*, *fljti* anstatt *chléw*, *léwám* ec. Man hört auch *chljb*, *lj*, *mljko*, *pljfti*; aber diesen ist in der Schriftsprache *chléb*, *lék*, *mléko*, *pléfti* vorzuziehens“ (Pelcl, 1795, s. 16), „Samohláčka *e* býwá w oněch flowjch prautkem poznamenána, w kterých se mjfto nj také *j* postawiti může, gako w flowjch: *mléko* neb *mljko*, *chléw* neb *chljw*, *létati* neb *ljtati*, *prohlédnauti* neb *prohjdnati*, a t. p.“. (Pařízek, 1812, s. 22) Za charakteristiku mluvené řeči označuje úženi v základu také Josef Dobrovský: „Das gedehnte *é* sprechen die meisten Boehmen wie *y* aus: *dýl* fuer *dél*, nach dem feinen *l* auch wie *j*: *ljp* fuer *lépe*, *lj* fuer *lék*, *mljko* fuer *mléko* [...] Da die Boehmen das gedehnte *é* nicht lieben, so sprechen es viele kurz aus, und schreiben *wéfti*, *kwéfti*, *nefti*; in der gemeinen Rede geht es gern in *y* ueber: *wýft*, *nýft*“, přesto i on u některých lexémů uvádí obě varianty záznamu jako synonymní („*chléw* (*chljw*)“, „*kýž* (*kéz*) *kyž*“).

(Dobrovský, 1809, s. 3, 123, 231, 264)

Pokud jde o zápis protetického /v/ v gramatikách, náměšťská mluvnice, jež se hláskoslovné problematice blíže nevěnuje, obsahuje podoby slov, u nichž je zmíněná změna zaznamenána (*woftręyffij*) vedle jejich původních variant (*oftręyffijm*). (Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. A3v) Větší počet výskytů protetického /v/ lze konstatovat v gramatice Jana Blahoslava: *wostřihal*, *Worel* (ale i *od nich*, *orel*). (Blahoslav, f. 5r, 197r, 359v; viz též Šimečková, 2016, s. 42–44) Hojně jsou varianty s protetickým /v/ zastoupeny vedle starších podob záznamu v díle Matouše Benešovského: *Wotřepky*, „*wo* et *o* de“, *wodplatu*, „*woči wodpláče* *fau* *pořly*“, *Woplatek*, *wopře*, *Opiřky*, „*od* takowých“, *Odměna*, *ohrozyti*, *obijráme*. (Benešovský, 1577, f. B4v, D4v, G4v, G5v, G6rv; Benešovský, 2003, s. XXVII, s. 75/f. A2v, s. 77/f. A3v, s. 115 /f. E4r, s. 120/f. E8r; viz též Šimečková, 2016, s. 44) Podobnou tendenci odpovídající většinovému názoru dobových gramatografů vykazuje tiskařský úzus mnoha jazykově reflexivních textů vydaných v 17. století a v první polovině 18. století. Varianty slov s protetickým /v/ jsou v nich zastoupeny často, ovšem vždy vedle původních podob a ve výrazně nižším počtu než ony: *Wořech*, *Woftrow*, *Wofel*, *Ořech*, *Ofel* (Drachovius, 1660, s. 8, 10, 19, 34), „*oge* vel *woge*“, „*okolo* vel *wokolo*“ (Rosa, 1672, s. 53, 234), *oflice*, *oko*, *wohław*, *woplen* (Jandit, 1704, s. 26, 29, 34, 40), „*wokno*, *wopice*, *wopiły*, *obec*, *obruč*, *og*, *ohław*, *os*, *otep* [*wog*, *wohław*, *wos*, *wotep*], *otež*“ (Doležal, 1746, s. 219, viz též s. 39), *Worel*, *Wopice*. (Pohl, 1756, s. 192) Obdobný stav lze pozorovat i v mluvnicích, které záznam nepůvodního /v/ nedoporučují: *wokolo*, *worati*, *oftrjham*, *obstarožnjch*. (Konstanc, 1667, s. 141, 271, 282; viz též Šimečková, 2016, s. 60) I v příručkách upřednostňujících zápis bez proteze výjimky tvoří slova, u nichž pravděpodobně došlo k alespoň částečné lexikalizaci /v/: *wolffowý*, *worati*, *worel* aj.

(Nudožerský, 1603, f. 45r; Steyer, 1668, s. 95; viz též Šimečková, 2016, s. 45, 62–68) Tento přístup získal dominantní postavení v úzu mluvnice vzniklých na konci 18. století a v prvních desetiletích 19. století. Přestože v této době protetické /v/ již bylo explicitně označováno za příznakové převážně pro mluvenou řeč a nevhodné pro tištěné texty, u vybraných lexémů bylo připouštěno užívání obou variant záznamu či pouze podoby s protezí: „*os (wos), Achfe, otěž, (wotěž), orati, ackern, orám, oři, (wořu)*“ (Dobrovský, 1809, s. 70, 140; Dobrovský, 1819, s. 61–62, 107; viz též Šimečková, 2016, s. 77), „*wor, wofa*“ (Nejedlý, 1809, s. 19), „Obfah flow která fe pjllj na začátku *wo* [...] (*wohař woráč worati woránj worba*) *woměg wos.*“ (Hanka, 1817, s. 68–69; viz též Šimečková, 2016, s. 49, 70, 78)

Diftong /ou/ v iniciální pozici je též často zaznamenáván v jazykových příručkách z 16. století. Náměšťská mluvnice dokládá diftongizovanou podobu lexému *aufta* (Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. A4v, C3v), Blahoslavova gramatika zachycuje řadu výrazů pouze v diftongizované podobě (*auroda, auřad*) a v některých případech uvádí obě možnosti záznamu (*auklad, vklad*). (Šimečková, 2016, s. 94) Obdobně postupuje Matouš Benešovský: *Aumysl, Auředlnjk, Autoku, Autonku, Audu, Auft, Vfta, Vmysl*, „*Auřad od Vl a Ržád*“. (Benešovský, 1577, f. A7r, G2r, G3r; Benešovský, 2003, s. 81/f. B2r, s. 82/f. B3v, s. 89/f. B8r, s. 95/f. C5r, s. 115/f. E4r) Synonymické užívání výrazů s počátečním diftongem a bez něj je příznačné pro většinu mluvnice pocházejících ze 17. století a z první poloviny 18. století. Převažují přitom zpravidla diftongizované formy: *Aurok, auřký, vftech* (Nudožerský, 1603, f. 2r, 7r, 20r), *Auřad, Aumysl, auhony, Vnor* (Drachovius, 1660, s. 17, 25, 33, 177), *aumysl, auřadům, Augezdě, vwazek, vfyly* (Konstanc, 1667, f. A3v, A4r, 146, 267), *vřad, auřad, Auřednjk* (Jandit, 1704, s. 16, 132), *Aud, Auřlawice, Vkladek, Vmřuwa*. (Pohl, 1756, s. 212, 237, 248, 252) Důsledné užívání jedné hláskové podoby je spíše vzácné, projevuje se zejména v díle *Alphabetum Boëmicum*, jehož autor volí diftongizované varianty slov a v gramatice Pavla Doležala, který naopak trvá na záznamu slov s vokálem /ú/, případně /u/. (Šimečková, 2016, s. 97, 111) Ačkoliv někteří autoři nedoporučují synonymické užívání počátečního «*au*», «*v*» či «*u*» (Rosenthaler, 1779, s. 101–102), rovnoprávné postavení diftongizovaných a nediftongizovaných variant lexémů se objevuje i na přelomu 18. a 19. století, například u Františka Jana Tomsy a ojedinele u Josefa Dobrovského. (Dobrovský, 1809, s. 56; Tomsa, 1782, s. 62, 169; viz též Šimečková, 2016, s. 118) Zpravidla však je v úzu jazykových příruček z konce 18. století a ze začátku 19. století již u většiny slov s původním počátečním /ú/ lexikalizována diftongizovaná podoba: *Aukoř, aumysl* (Pelcl, 1795, s. 26), *auřadu* (Pařízek, 1812, s. 1), *auřně* (Hanka,

1817, s. 74; Šmitt, 1816, s. 12), *au=to=či=ffitě* (Slabikář, 1781, s. 14), *auzký* (Nejedlý, 1809, s. 19), *aud.* (Dobrovský, 1809, s. 2; Rosenthaler, 1779, s. 81) U řady výrazů se naopak lexikalizoval záznam s iniciálním grafémem <v> nebo <u>: *Vnor, vfta* (Pelcl, 1795, s. 306; Tomsa, 1782, s. 17, 158), *usta* (Hanka, 1817, s. 74; Tomsa, 1812, s. 40), *V=nor* (Slabikář, 1781, s. 12), *vlomek.* (Dobrovský, 1809, s. 56)

Vývoj úzu zápisu diftongu /ej/ za původní /ý/ v raně novověkých jazykově reflexivních textech probíhá v souladu s podobnou tendencí, jaká byla zaznamenána u zachycené protetického /v/ či diftongu /au/. V tiscích nejstarších mluvnic se diftong /ej/ (vzácněji psaný kombinací grafů <ay>) objevuje v nevýrazném počtu téměř výhradně v kmeni a v předponě slov vedle staršího /ý/: *weyfs, meylil, býti, fýt* (Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. B2v, B3v, C1v), „*weyborně* aneb *wýborně*“, *degm, býti* (Blahoslav, f. 44r, 289v; viz též Šimečková, 2016, s. 139–140), *Weymětky, teychž, paycha, přemayffleli, býwati* (Benešovský, 1577, f. B4v, C7r, G2r, E7v), *fkreyffy, zwýffj, dobywal.* (Nudožerský, 1603, f. 87r, 95rv) Diftongizované koncovky jsou spíše výjimečné. V mluvnici Jana Blahoslava se diftongy vyskytují převážně v pasážích věnovaných nářečím (Šimečková, 2016, s. 139–140), u Matouše Benešovského jsou novější flexe použity ojediněle vedle původních koncovek s «ý»: „*Vrozeneym Pánům Pánům/ Vrozeným a Statečným Panům*“, „*fweych ljbezneych flow*“, *Německých, Latinfkých*, „*Weyklad českých Slow*“ (Benešovský, 2003, s. 75/f. A2r, s. 77/f. A3v, s. 81/f. B3r; Šimečková, 2016, s. 141, 145) Ačkoliv autoři jazykových příruček 17. století a první poloviny 18. století zařazují diftongizované koncovky vedle nediftongizovaných do deklinačních paradigmat adjektiv a zájmen, ve výkladových částech mluvnic je výskyt /ej/ v koncovkách spíše výjimkou. (Šimečková, 2016, s. 158–163) Užívání slov s diftongem /ej/ a s původním vokálem /ý/ v rámci jednoho textu je přitom zcela běžné: *Sflepeyfs, Weyfs, Býti, zBeywám* (Drachovius, 1660, s. 22, 23, 84, 120), „*wýftupek/ výražek/ výbor lze y weyftupek/ weyražek/ weybor*“ (Steyer, 1668, s. 96–97), „*Wýš/ feu Wegff*“, „*flýchám/ vel flegchám*“, „*o Dobroweyflowosti*“ „*O [...]* *Wýšlownofti*“ (Rosa, 1672, s. 51, 208, 393, 411), „*mýdlo, meydlo*“, „*fýr & feyr*“, „*týden, týhoden y teyden*“ (Doležal, 1746, s. 204, 206, 207), *shýbey, Sheybeg, weyftupky, Wyborná* (Procházka, 1755, f. B7v, B8r), „*Wýšoder Wegš*“, „*flýchám, flegcham*“, „*deym anftatt dym*“. (Pohl, 1756, s. 17, 116; Pohl, 1783, s. 2; viz též Šimečková, 2016, s. 169) V jazykových příručkách vydaných v posledních desetiletích 18. století a později mizí diftongizované a nediftongizované koncovky nejen z paradigmat, nýbrž i z doprovodného textu. Nehledě na to je v mluvnicích stále uplatňován záznam obou variant v pozici

uprostřed slova, přičemž u některých výrazů dochází k lexikalizaci pouze diftongizované varianty: „*mýti* oder *meyti*, *walchen*“ „*wýmluwa* oder *weymluwa*“, „*wýpowěd'* oder *weypowěd'*“ (Tomsa, 1782, s. 16, 31, 53; viz též Tomsa, 1784, s. 7, 9; Tomsa, 1812, s. 13, 17–18), *hýbám*, *heybám*, *wyftupek*, *weyftupek* (Slabikář, 1781, s. 28), *meydlo*, *mýdlo*, *heybati*, *hýbati*, *mleyn* (Pelcl, 1795, s. 288–289, 294–295; Pelcl, 1798, s. 58–60), *leyno*, *ftreyc* (Chládek, 1795, s. 10), *beyti*, *beyk*, *weyffka*, *fmeyffljm* (Thám, 1801, s. 12), *mlýn*, *mleyn*, *wýchod*, *weychod* (Dobrovský, 1809, s. 38, 212), *feyr*, *meydlo*, *meyta* (Šmitt, 1816, s. 176), „*wýchod* (*weychod*), *wýklad* (*weyklad*), *wýplata* (*weyplata*).“ (Hanka, 1817, s. 62) Tuto koexistenci starších a novějších tvarů Aleš Pařízek ve své příručce pro budoucí učitele vysvětluje ustálenou zvyklostí: „Dwoghlásky *ay* a *ey* pjlj se [...] w některých flowjch českých, kterážto dle obyčege tak plána býwagj, gako: *eyhle!* *leyno*, *feyr*, *ftreyc*, *teyden*, *teyrati*, *weyr*, *žeydljk*, a t.d.“ (Pařízek, 1812, s. 23–24) Jako jediný dodržuje důsledné psaní diftongu /ej/ uprostřed slova téměř ve všech případech v souladu s vlastními návrhy Josef Rosenthaler. (Rosenthaler, 1779, s. 101–102)

Případy úženi /é/ > /í/ se v gramatikách 16. století vyskytují poskrovnu. *Gramatika česká v dvojí stránce* dokládá výrazy *dýle*, *mýně* (Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. B1v) vedle podob *nésti*, *wésti* s původním /é/. (Gzel – Optát – Philomates, 1533, f. B1r) U Jana Blahoslava podoby slov s úžením v kmeni plní pravděpodobně především stylistickou funkci. Nejčastěji totiž ilustrují rétorické figury (*Hlédey*, *hljdey*, *Pérko*, *Pýrko*) či objevují se v pasážích věnovaných lidové řeči a frazémům: „*Staré* babky řjkáwaly (exclamanti formulis) Ach *mý* hoře *mý* hoře“, „Hledj co Kotě *dewatýho* dne“. (Blahoslav, f. 181r, 265v–266r, 291r; viz též Šimečková, 2016, s. 198–199) Matouš Benešovský naopak běžně používá ve svých textech zúžené tvary kmenů a koncovek vedle nezúžených jak v deklinačních paradigmatech zájmen, tak v překladech žalmů a dalších průvodních pasážích: „*tyto dobrý*“, „*pořměch wo kterým*“, *pochlebným*, *Kterýhos*, *ljtá*, *čtennýho*, „*přigatem fwém*“, *Pražškém*, *Kterého*, *vpřijmého*. (Benešovský, 1577, f. B1v, C4rv, G2v, G4r, G7v; Benešovský, 2003, s. 75/f. A2r, s. 99/f. C8r) Ojediněle se vyskytují synonymní varianty s úžením a bez něj i v gramatice Vavřince Benedikta z Nudožer: „*dwé/ obé/ obédwé/ tré* vel *trý*“, „*lépe & ljpe*“ (Nudožerský, 1603, f. 38v, 73v) V příručce Jana Drachovia, jež v teoretické části uznává za vhodné k užívání starší i novější hláskoslovné podoby, jsou lexémy s úžením v samotném textu spíše vzácné: *Plémě*, *Sýmě*, „*celýho Roku*“, „*Muže zlýho*“. (Drachovius, 1660, s. 40, 74, 131; viz též Šimečková, 2016, s. 216) Gramatiky druhé poloviny 17. století a první poloviny 18. století, jež připouštějí užívání lexémů s úžením v tištěném textu, dokládají novější /í/ vedle původního /é/ nejen v kmeni,

ale dokonce ve flexích adjektiv vyskytujících se v tradičně stylově vyšším novozákonním kontextu: „za čafu neb włádařtwj *Pontfkyho* Piláta“, „pokaždy/ podruhy/ potřetj/ počtwrty“ (Konstanc, 1667, s. 123, 253–254), *žádného*, „w *hrubým* zwyku“, „*Chływ/* vel *Chléw*“ (Rosa, 1672, s. 2, 71, 219–220, 403, 409), „*Téci týcy*“, „*nésti nýsti*“ (Jandit, 1704, s. 96, 161), „*obecného dobrého*“, „v *Karla Hladkyho*“, „*społozwučky změkčený* (liquidae) nebo *přirozený*“, „*takové známky*“, *znamýnka* (Procházka, 1755, f. A1r, A2r, A3v, A4r), „*Srdečko*, oder *Srdýčko*“, „*Lekař Lykárna Lykárnjk*“, „*letjm letám tytam*“ (Pohl, 1756, s. 116, 153, 221); zajímavé je přitom téměř nepatrné zastoupení nepůvodního /í/ u Matěje Václava Steyera, jenž v teoretické části *Výborně dobrého způsobu* připouští synonymii výrazů s úžením a bez něj. (Šimečková, 2016, s. 218, 226) Pravděpodobně posledním jazykově reflexivním textem obsahujícím tvary zájmen a přídavných jmen se zúženými koncovkami je *Opella* Josefa Rosenthalera. Rosenthaler přitom v souladu se svými názory důsledně provádí změnu /é/ > /í/ ve flexích: „*gegich towaryšftwo hodný* muže *obgednaný* mjwá“, „na *hlawách* nofý *železný* lepky, na *prfách* *ffupenatý* pancýře“. (Rosenthaler, 1779, s. 43, 49–51) S výjimkou přepracovaných vydání Pohlovy mluvnice zúžené koncovky z příruček češtiny vycházejících od 80. let 18. století zcela mizí. (Šimečková, 2016, s. 234–239) Obě hláskoslovné varianty některých lexémů i pouze podoby s lexikalizovaným /í/ jsou přitom stále používány v rámci jednoho textu: *znamýnka*, *prkynko* (Slabikář, 1781, s. 3, 4), *ljtati*, *létati* (Tomsa, 1784, s. 7), *dýlka*. (Thám, 1801, s. 193; Šmitt, 1816, s. 34)

4.2.1.2. Závěry dosavadního výzkumu záznamu protetického /v/, diftongů /ou/ < /ú/, /ej/ < /ý/ a vokálu /í/ < /é/ v českých památkách z období raného novověku

Rozbor praxe záznamu řady hláskoslovných jevů, zejména pronikání protetického /v/, úžení /é/ > /í/, diftongizace /ý/ > /ej/ a diftongizace /ú/ > /ou/, v tištěných a rukopisných památkách pořizených na konci 15. století, v průběhu 16. století a na začátku 17. století předkládá již citovaná monografie Jaroslava Poráka *Humanistická čeština*. (Porák, 1983) Případy výskytu jmenovaných změn v tiscích 16., 17. a „dlouhého“ 18. století analyzuje na ni navazující rozsáhlá studie Marty Šimečkové *Hláskosloví v češtině 16.–18. století* (Šimečková, 2016), jež mimo jiné obsahuje výstižnou syntézu závěrů starších prací věnovaných tomuto tématu. Přehled zmíněných jevů v rukopisných knihách historiografických zápisů Karla Chocenského a Josefa Ceregettiho nabízí disertace Jurije

Kirillova *Osobnosti českého literárního jazyka XVII–XVIII věků*. (Kirillov, 2010, s. 50–73)

Jak uvádí Jaroslav Porák, „protetické *v-* je častější zejm. u některých pražských tiskařů od 30. do 50. let 16. st. (Pavel Severýn, Jan Had, Jan Had Kantor, Bartoloměj Netolický, do jisté míry i Melantrich)“, což odráží tendenci „k širšímu pronikání *v-* do spisovného úzu jako celku, kterou pozorujeme už v řadě rukopisů 15. st.“, v prvotiscích a v nejstarších tištěných biblích. V řadě titulů bylo protetické */v/* důsledně uplatňováno u výrazů s původním iniciálním */o/*. Jiné dobové pražské a převážně moravské tiskařské dílny se přitom záznamu proteze vyhýbaly. Na přelomu 16. a 17. století lze v českých tiscích a rukopisech konstatovat „ne plně zkonsolidovaný“ úzus, pro nějž byl příznačný zápis protetického */v/* pouze „v některých slovech týkajících se běžného denního života“. Tento úzus byl používán „především v tiscích hlásících se k [...] »vyššímu stylu«, tj. v textech náboženského obsahu. (Porák, 1983, s. 127–128) Marta Šimečková též poznamenává, že v prvních desetiletích 16. století „vznikají texty výrazně se rozcházející v množství a charakteru slov s neetymologickou hláskou“, dále uvádí, že od „druhé poloviny 16. století přibývá textů s menším podílem protetizovaných forem, stagnace pokračuje v barokním období, kdy je proteze frekventovanější jen v několika textech lokálního charakteru“. V 18. století „je *v-* uplatňováno minimálně, výhradně u slov s ním ustálených (zvláště *voj, vohlav, volše, vorati, vosika, vosina, votava, votka* aj.)“, „distribuce (ne)protetizovaných forem [je] vždy závislá na faktorech [...] vnitrojazykových, především na fonologickém okolí [...] [a] vnějazykových, přičemž v psaných textech je to charakter psané památky (vyšší výskyt v rukopisech oproti tiskům)“ a na dalších činitelích. (Šimečková, 2016, s. 81–84) S tímto tvrzením nesouhlasí údaje Jurije Kirillova, podle kterých je zastoupení výrazů s protezí v rukopisných památkách z druhé poloviny 18. století srovnatelné s daty uvedenými pro tisky ze stejného období a nepřevyšuje 4 %. (Kirillov, 2010, s. 72–74; Šimečková, 2016, s. 72–73, 78)

Porák dokládá, že diftongizace */ú/ > /ou/* na začátku slova proniká do jazyka tisků a rukopisů pomalu. V první polovině 16. století ji dokládají pouze ojedinělé tisky, avšak již po roce 1550 „se podoby s *au-* stávají stále běžnější a většina slov je doložena jen v podobě s *au-* nebo s kolísáním obou podob“ slov, „která jsou doložena jen s počátečním *v-*, je v textech málo, jen 20–40 %“ výrazů má lexikalizovanou tuto hláskoslovnou variantu. Přitom u „většiny slov obojí podoby kolísají“ a „užití té které z nich je spíše náhodné, není motivováno stylisticky“. Výjimku představují pouze bratrské tisky, v nichž jsou s původním *<v>* tištěna „některá abstraktní a knižní slova či slova z okruhu

intelektuální slovní zásoby“, a „podoby s *au-* převažují u slov svázaných s každodenním životem a patřících do běžné slovní zásoby“. Pokud jde o písarský úzus, během 16. století „zde *au-* proniká a proniklo důsledněji než v tiscích“. (Porák, 1983, s. 113–115) Podle Šimečkové se od konce 16. století záznam výrazů s počátečním diftongem postupně „šíří do většiny textů bez ohledu na sémantickou, stylistickou nebo tematicko-žánrovou diverzitu“. V „barokním období je téměř všude na místě původního *ú-* voleno *ou-*“ a „téměř týž stav je charakteristický pro první fázi národního obrození, místy však začínají do tiskařské praxe pronikat obměny s grafémem *v-*“. Zastoupení lexémů s počátečním «*au*» v tiscích 17. a „dlouhého“ 18. století je 70 až 80 %. (Šimečková, 2016, s. 122–124) Kirillov ve zkoumaných knihách historiografických zápisků také zaznamenává 80 až 100 % případů záznamu lexémů s diftongem.

Pokud jde o výskyt diftongu /ej/ v tištěných textech, eviduje Porák jeho šíření od 30. let 16. století „především v kmeni slov (kromě sloves *bývati*, *býti*), mnohem méně v koncovech adjektiv“. Později začíná být diftong tištěn i ve flexích přídavných jmen, zejména ve světských textech vydaných v Čechách. Pozoruhodné je, že ve srovnání „s protetickým *v-* nebo zúženým *í* pronikalo diftongizované *ej* více [...] a do jisté míry byl tímto českým územ ovlivněn i úzus kralický“. V dobových rukopisných památkách zejména osobní povahy je výskyt diftongu vyšší především ve flexích. V tiscích 16. století průměrné zastoupení diftongizovaných podob činí 30 až 40 %, v rukopisech může dosahovat téměř stoprocentních hodnot. (Porák, 1983, s. 134–139) Šimečková konstatuje, že v průběhu 17. a 18. století „dochází k mírnému navýšení počtu diftongizovaných případů ve slovním kmeni“, „hojně jsou však i dublety, a to dokonce v rámci jednoho tisku“, od druhé poloviny 17. století a v tiscích 18. století „jsou naopak výrazně posilněny nediftongizované tvary koncovek“. Počet záznamů výrazů s /ej/ uprostřed slova v 17. a „dlouhém“ 18. století tvořil přibližně 50 %, zastoupení flexí s diftongem je přitom nižší. (Šimečková, 2016, s. 180–183) Kvantitativní shrnutí Kirillova svědčí o celkově nízkém zastoupení diftongizace v rukopisech druhé poloviny 18. století, jež v průměru nepřevyšuje 10 %. (Kirillov, 2010, s. 59–60)

Zúžené /i/ začíná aktivně pronikat do tiskařského úzu v druhé třetině 16. století. Jak dokládá výzkum Jaroslava Poráka, po celé období od druhé poloviny 16. století do roku 1650 je úžení doloženo v základu u asi 20 % slov, nejvíce „v lékařské a přírodovědné literatuře, v učebnicích a praktických příručkách, v zábavné literatuře a v divadelních hrách z lidového prostředí“. Přitom v tomto období zúžené podoby „nepronikly do spisovného úzu na konci slova u adverbií a sekundárních předložek“, ani se neprosadily

„v koncovkách tvrdých adjektiv (*dobrýho*) a zájmen se staženými koncovkami (*svýho*)“. Odlišný vývoj probíhal v písarském úzu, kde jak v základu, tak v koncovkách výskyt /í/ < /é/ v 16. století tvořil přibližně 50 %. (Porák, 1983, s. 146–151) Šimečková poznamenává, že v tiscích 17. a 18. století došlo k mírnému nárůstu výrazů se zúženým /í/, jejichž počet dosáhl 25 až 30 % z celkového zastoupení slov s původním /é/. Kromě toho badatelka konstatuje, že v 17. století byl „navýšen počet zúžených adverbialních formací (typ *podruhý, zadruhý*)“ a ke konci 18. století „úžení stagnuje ve vnitřní pozici, kdy již nedochází k nárůstu a k obměně výrazů přijímajících progresivnější podobu“. (Šimečková, 2016, s. 239–242) Kirillov zachycuje rozkolísaný stav výskytů zúženého /í/ v mladších rukopisných pramenech: u Karla Chocenského jsou podoby s úžením zastoupeny v téměř 50 % případů, u Josefa Ceregettiho pouze v necelých 6 % slov nalézáme původní /é/.

4.2.1.3. Záznam protetického /v/, diftongů /ou/ < /ú/, /ej/ < /ý/ a vokálu /í/ < /é/ v knihách historiografických zápisků „dlouhého“ 18. století

Ve zkoumaných knihách historiografických zápisků jsou zaznamenány všechny systémové hláskové změny. Tyto změny se ovšem v textu vyskytují v různé míře a jejich zastoupení se v jednotlivých rukopisech liší.

% výskytů	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhalter
proteze	6,9	1,4	0	2,8	30,1	3,8	1,9
původní /o/	93,1	98,6	100	97,2	69,9	96,2	98,1

Tabulka 25. Záznam protetického /v/

Údaje uvedené v Tabulce 25 dokládají, že pronikání protetického /v/ do úzu knih historiografických zápisků je velmi nevýrazné. Přestože se v rukopisech často používají lexémy s původním iniciálním /o/, výskyt proteze u většiny písařů nepřevyšuje 7 %. S protezí jsou psána slova, u nichž byla varianta s iniciálním /v/ v „dlouhém“ 18. století považována za synonymní původní podobě či vnímána jako zcela lexikalizovaný jev. Kromě toho se protetické /v/ objevuje u jednotlivých sloves a substantiv, zpravidla konkrétně použitých ve vyprávění o lokálním dění, i u českých toponym: *awobily, wobořze, newopatrnostj, Woleffniczy* (Šolc, f. 2v, 3r, 8r, 10r), *wotruby* (Kegler, I, f. 64r), *Worati, Woftal, Wolffin* (Vavák, I, s. 35, 38), *wornaty* [tj. ornáty], *woženil se*. (Dremsa, f. 33r, 37r) Přitom se často v rámci téhož textu vyskytují výrazy se stejným kmenem či předponou bez

proteze: *ZaOpatřzenj, Obily* (Šolc, f. 1r, 6r), *Ornych* (Vavák, I, s. 32), *Owrhnuta* [tj. obvrhnuta]. (Dremsa, f. 9v) Jedinou památkou, v níž jsou případy záznamu protetického /v/ početnější, je *Knih pamětní Vojtěcha Jílka*. Ovšem ani v ní tvary s protezí nevytlačují původní podoby slov a vyskytují se vedle nich jako rovnoprávné varianty: *wokolo, okolo, woto*, „od *welebneho*“. (Jílek, f. 2r, 3rv)

Diftongizace původního iniciálního /ú/ je ve zkoumaných rukopisech v souladu s dobovým jazykovým územ provedena důsledně: *neuroda* (Šolc, f. 1r), *zauplna, Auržadu, Auplatky, aumysl* (Kegler, I, f. 50r, 59v, 75v, 79r), *autereg* (Jílek, f. 5r), *Aunora* (Dremsa, f. 24v), *Auwozych, Auhonu, Augezcze, Aufkoczne, Autrpne*. (Preinhelter, s. 6, 10, 18, 39, 44) Ve vybraných fragmentech je zápis diftongu /ou/ uplatňován pravidelně u všech autorů kromě Františka Jana Vaváka, u nějž výjimku z tohoto pravidla tvoří slovo *únor* systematicky zaznamenávané s počátečním «v» podle vzoru tisků: *Vnoru*. (Vavák, I, s. 14, 16) Pozoruhodné je, že v *Pamětech Antonína Štěpána* je diftong /ou/ nejčastěji zapisován kombinací grafémů <ou>⁴⁷: *outereg, ouRžadu*. (Štěpán, f. 30v, 69r)

Záznam diftongu /ej/ </ý/ a vokálu /í/ </é/ v pozici uprostřed slova se ve zkoumaných rukopisech objevuje u omezeného okruhu výrazů, jak již bylo zmíněno v oddíle 2.2.2. Jedná se o vybrané kmeny či slova s předponou *vý-*, jejichž variantní záznam byl připouštěn v jazykově reflexivních textech 17. a „dlouhého“ 18. století i v soudobých tiscích: *degmu, Ofegpalo, lytat, Skolypkau, Chlywy* (Šolc, f. 1v, 5rv, 10r, 16r), *Wegberczj, domegffletj, hegbati, Megt, doflegchati* (Kegler, I, f. 59rv, 60r, 61v), *begwaly* (Štěpán, f. 9v), *tegden, Wegtah, Wegff, Prohlydlo, dýle* (Vavák, I, s. 3, 5, 18), *Stregczek, Mlegnu*. (Dremsa, f. 2r, 13v, 19v), *prohlydnavt*. (Preinhelter, s. 20) Lexémy, u nichž novější varianta s úžením nebyla považována za přijatelnou, jsou ojedinělé. Patří mezi ně například adverbium *taky* (Šolc, f. 17v; srov. Hanka, 1817, s. 81), pravděpodobně nářeční podoba adverbia *zaseg* (Dremsa, f. 2v) nebo toponymum *Slyfka* (Kegler, f. 59v) s nepůvodním úžením /í/ </e/.⁴⁸

⁴⁷ Shodný postup upltaňuje ve své knize historiografických zápisků Josef Ceregetti, viz Berger, 2005a.

⁴⁸ Kvantitativní zpracování údajů o záznamu diftongu /ej/ </ý/ a vokálu /í/ </é/ v základu slov neuvádím především z důvodu poměrně nízkého a nevyváženého zastoupení výrazů, u nichž jsou zachyceny tyto hláskové změny. Početně jsou v textech zastoupena převážně slova s původním kmenem *být* a hláskoslovné varianty adverbia *také*. Jejich zařazení do kvantitativních shrnutí by vedlo ke zkreslení výsledků; po jejich vyloučení by se každá z těchto dvou skupin lexémů skládala z 10 až 15 slovních jednotek. Tento počet nepokládám za dostačující pro širší závěry.

% výskytů	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhelter
diftong /ej/	49,3	1,2	38,2	2,1	57,2	2,4	5,5
původní /ý/	50,7	98,8	61,8	98,9	42,8	97,6	94,5

Tabulka 26. Záznam diftongu /ej/ v koncovkách

% výskytů	Šolc	Kegler	Štěpán	Vavák	Jílek	Dremsa	Preinhelter
zúžené /i/	74,0	25,6	56,9	31,4	54,8	21,9	20,0
původní /é/	26,0	74,4	43,1	68,6	45,2	78,1	80,0

Tabulka 27. Záznam zúženého /i/ v koncovkách

Pokud jde o diftongizované a zúžené koncovky, při jejich záznamu lze u autorů knih historiografických záznamů pozorovat větší nejednotnost postupů než při zachycení proteze či diftongu /ou/ v iniciální pozici (viz Tabulky 26 a 27). Je však pozoruhodné, že i v mém poměrně malém vzorku textů je patrné rozdělení písařů na dvě skupiny. Pro první skupinu, do níž patří Vojtěch Kegler, František Jan Vavák, Filip Ignác Dremsa a Václav Preinhelter, je charakteristické spíše ojedinělé zachycení diftongu /ej/ a výskyt /i/ v koncovkách přibližně 20 až 30 % tvarů s původním /é/. Lze tedy konstatovat, že u těchto písařů je zastoupení koncovek, v nichž se odrazily systémové hláskoslovné změny, srovnatelné se stavem ve světských tiscích 16., 17. a 18. století popsáním Jaroslavem Porákem a Martou Šimečkovou. V pramenech pořizovaných Františkem Šolcem, Antonínem Štěpánem a Vojtěchem Jílkem je poměr starších a novějších podob flexí poněkud jiný. Hláskové změny jsou zastoupeny v průměru u 50 % koncovek, přičemž nejnižší hodnota jejich výskytu činí přibližně 38 % a nejvyšší hodnota dosahuje až 74 %. Jedná se o stav spíše odpovídající písařskému úzu 16. a 17. století zachycený mj. v pracích Poráka a Šimečkové.

Přes zmíněné rozdíly je pro obě skupiny písařů příznačný frekventovanější záznam hláskových změn v definitivních koncovkách než v pozici před konsonantem. Například u Františka Šolce je diftong /ej/ v definitivní pozici zachycen v 59 % případů a v nedefinitivní pozici v 22 % případů, u Václava Preinheltra je původní /ý/ diftongizováno v 7,2 % definitivních koncovek a pouze v 2,7 % nedefinitivních flexí, u Vojtěcha Keglera, Filipa Ignáce Dremsy a Františka Jana Vaváka se dvojhhláska /ej/ v nedefinitivních koncovkách téměř nevyskytuje.

Za zmínku též stojí ojedinělé zastoupení diftongu /ej/ ve flexích feminin v textech pelhřimovského původu: „*Rodileg Swobodoweg*“, „*owdowieleg Berankoweg*“ (Dremsa, f.

38v), „*meg matky*“. (Štěpán, f. 68r) Tento jev zde lze připsat vlivu českomoravských nářečí, přesto je potřeba mít na paměti, že diftong v této pozici připouštěla ještě první vydání gramatiky Jana Václava Pohla.

4.2.2. Shrnutí

Záznam základních hláskoslovných změn ve fonetickém systému češtiny, které již od 16. století pronikaly do tištěných a rukopisných památek, se ve zkoumaných knihách historiografických zápisků vyznačuje dvěma tendencemi. První tendence je shodná s postupem konstatovaným při rozboru pravopisné praxe v oddíle 4.1. „Dominantní“ variantou zápisu jednotlivých výrazů či morfémů je téměř vždy jejich starší hláskoslovná podoba. Zastoupení novějších tvarů se ve většině rukopisů zpravidla pohybuje okolo hodnoty 30 % z celkového počtu výskytů slov, u nichž mohly zmíněné změny proběhnout. Mezi územ knih historiografických zápisků a návrhy jazykových příruček vydaných do 80. let 18. století i stavem v dobových tiscích nejsou tedy nalezeny výraznější rozdíly.

Tato tendence je zřetelná při zápisu protetického /v/, jehož výskyt je v knihách historiografických zápisků „dlouhého“ 18. století v průměru nižší než v některých tiscích 16. století a je srovnatelný se zastoupením iniciálního /v/ v historiografických památkách 17. a 18. století či v soudobých jazykově reflexivních textech. (Šimečková, 2016, s. 34–35, 39–40, 49, 55–56, 70, 73, 78) U velké části lexémů psaných ve zkoumaných rukopisech s protezí je přitom tato varianta záznamu v dobové praxi připouštěna či doporučována. Za prokazatelné odchylky od tiskařského úzu lze považovat pouze ojedinělé výskyty protetického /v/ u sloves (*woženil fe*) nebo předložek (*wokolo*), jejichž celkový počet je zanedbatelný.

Záznam diftongu /ou/ v iniciální pozici byl písaři zkoumaných pramenů proveden důsledně téměř ve 100 % případů s výjimkou ojedinělých výskytů slova *únor*, jež i v jiných dobových pramenech bylo povětšinou zachyceno s iniciálním grafémem «v». Tento stav je srovnatelný s praxí uplatněnou v soudobých světských tiscích, v nichž je diftongizace u výrazů s původním počátečním /ú/ často provedena v 80 až 90 % případů. (Šimečková, 2016, s. 113–115)

Dvojhhláska /ej/ < /ý/ a vokál /í/ < /é/ v kmeni či předponě jsou v knihách historiografických zápisků zaznamenány převážně ve výrazech, u nichž byla novější hlásková podoba uznávána za vhodnou nejen školními učebnicemi, ale i náročnými autory českých mluvnic, mezi něž patřili František Jan Tomsa, František Martin Pelcl a Václav Hanka. Týká se to i lexémů, u kterých ke změně došlo později, například *wyzeſkati*

(Kelger, I, f. 60v); užívání novějších variant těchto lexémů považoval za přípustné mj. Josef Dobrovský. (Šimečková, 2016, s. 177) Zastoupení diftongizace a úženi v koncovkách je výraznější než v tiscích „dlouhého“ 18. století, ale i v případě flexí počet výskytů starší podoby zpravidla převažuje nad počtem výskytů novější varianty.

Druhá zmíněná tendence je patrná právě na údajích o zastoupení /ej/ < /ý/ a /í/ < /é/ v koncovkách. V textech autorů, u nichž je doložena informace o vyšší úrovni vzdělanosti získané ve škole či samostudiem, tj. u Vojtěcha Keglera, Františka Jana Vaváka, Filipa Ignáce Dremsy a Václava Preinheltra, průměrný výskyt diftongizovaných koncovek činí necelá 3 % a průměrný výskyt zúžených koncovek tvoří přibližně 25 % z celkového počtu morfémů, což zcela odpovídá stavu v dobových tiscích. U ostatních pisarů, o jejichž vzdělání se informace nedochovaly a jejichž okruh četby byl omezenější, soudě alespoň podle pramenů citovaných v jejich dílech, je poměr mezi původními podobami morfémů a „modernějšími“ hláskovými variantami poněkud jiný. Diftong /ej/ je v jejich textech zastoupen téměř v polovině koncovek s původním /ý/ a výskyt zúženého /í/ je dokonce nadpoloviční. Je pozoruhodné, že tento stav je charakteristický i pro Vojtěcha Jílka, jenž se jako jediný z autorů knih historiografických zápisků snaží nápodobovat tiskařský pravopis.

Zastoupení systémových hláskoslovných změn ve zkoumaných rukopisech je tedy srovnatelné s odrazem těchto prvků v soudobé tiskařské produkci. Knihy historiografických zápisků se však vyznačují záznamem dalších dílčích fonetických jevů, především rozličných typů asimilace či nářečních variant řady lexémů, a projevu hyperkorektnosti: *Sftyry, Nadruchy, Maddely, kpozdwizienj, penze, gifstose, Skratonoch, Kratonofskyho, SChoržely, fftyřžy, menowitie, Ofesy* [tj. ovesy], *Prowas, Janog, Masopuſtog, gminulem* (Šolc, f. 2r, 3r, 4rv, 5rv, 9r, 12r, 15rv), *Lechka, Witieſtwi, Sfwegſkym, ſpuſobylj, Hombu, whlidnie, Byſkub, Kadedry, Radczanſky, wyczeg, wietczym, Slezka, Brandeburkowi, ſkazati* (Kegler, I, f. 50v, 51r, 53r, 54r, 55rv, 56r, 57v, 59v, 60r, 64r), *ofwaczych, nefwonilo, kazateldne, de, wgichlawie, Hudich, negnj* (Štěpán, f. 45v, 66v, 69r, 70r, 72v, 73v, 74rv), *Wietczim, guż, kſtřebefowiczum, Obzlaſſtnie, wzlaſſt, Nefpocžitadedlnych, fchnilo* (Vavák, I, s. 1, 2, 15, 16, 23, 37), *krunt, Roſtonal, ſſtwrtek, ſnjch, meſkowe, ſkopriw, opſtal, odcagt, odtagt* (Jílek, f. 2rv, 3r, 4r), *zwentku, Czera, Aniſſka, ſfwegſka, hramu, bliſko, Poneboſſtikowj, Znial fe, Paten, Kladba, ſfwager, ſchořel, Kalczowſkeho, wyzwiżen, Staropraſky, Branborach, ofum, halupj, Ohein, pohowan* (Dremsa, f. 2r, 4r, 9v, 10v, 12rv, 14r, 16v, 17r, 22r, 24v, 42r), *aſ, Kruntu, ſelczarſkyho, Kroſſaky, bęch, Skazau, Sfwakra, Panczkeho, Přechwapil, Sſacztwu, Baboru, sChitrali, okraczt, zawed*, „w Kocznych“, *Muſky, Kraderj*. (Preinheltra, s. 1, 4, 5, 6, 7, 14, 16, 17, 20)

Zmíněné jevy zpravidla zaujímají v knihách historiografických zápisků okrajové místo a vyskytují se v rámci téhož textu vedle „dominantních“ původních podob stejných výrazů či hlásek ve stejné pozici: *Shoržel, Zdruhyho, Zkteryž, čžtwrt, gmenowalfe, Penizem, Sfaſſkowj, Slauhowj, ažfe, Minuleho* (Šolc, f. 1v, 3rv, 4rv, 8v, 15v, 16v), *Sfwedfkemu, Biſkup, Hradczanſkych, wycze, Slezska, wietſſym, Brandenburg, wzdalo* (Kegler, I, f. 53v, 55r, 55v, 59r, 60rv), *Chramu, ſfwagru, Bramboržich, ſhorželo, Pochowane, dczerj* (Dremsa, f. 2r, 4r, 10v, 12r, 16v, 17rv), *Groſſfaky, Poněwadž, Panſtwy, Grunty, nemohl, Mužſky*. (Preinhelter, s. 5, 6, 7, 8, 14, 18) Podoby s asimilací převažují pouze při zápisu vybraných lexémů (například *štyři*) a slov s nimi příbuzných.

Pronikání těchto „nesystémových“ hláskoslovných jevů do psaného textu bylo stručně komentováno autory jazykově reflexivních textů 16., 17. a „dlouhého“ 18. století. Některé případy asimilace, chybné psaní předpon *s-*, *z-* a *vz* či hyperkorektní užívání náslovného «g», byly v mluvnicích považovány za prohřešky. Gramatografové přitom nejednou upozorňovali na to, že se zmíněných „chyb“ dopouštějí především písaři. (Alphabetum, 1718, s. 28–29, 52, 55–56, 110–119, 197–200, 203; Blahoslav, f. 259v–261v, 263v, 265v, 266v, 270v–271r; Hanka, 1817, s. 74–93; Konstanc, s. 4; Pařízek, 1812, s. 29–33; Steyer, 1668, s. 81–84; Šmitt, 1816, s. 176–180)

Je však nutno upozornit na skutečnost, že řada jazykových příruček češtiny pojednávajících o rétorických prostředcích obsahuje výklad o figuře *metaplasmus* a rozličných způsobech její realizace, vhodných především v uměleckých textech, mj. v poezii: „Emmanuel Alvarus při koncy ſwé Profodye dokládá de Metaplaſmo/ to geſt přetwařowánj/ neb proměňowánj některých flow neb Vocabul, ſkrze přidánj neb odnětj/ neb přeloženj gegich liter/ čaſem y celých fylab/ když toho potřeba Werflůw vkazuje [...] To geſt: K ſproſtým flowům literu neb fylabu Protheſis napřed přidává/ Aphereſis napřed brává/ Syncope z proſtřed odkládá/ Epentheſis pak tam wkládá/ Apocope z zadu krade/ Paragoge pak tam klade/ Methates: pořádnost měnj/ Antitheſis s ginau měnj. T’meſis flowo na dvě dělý/ A w proſtřed nětco přiwtělý“ (Konstanc, 1667, s. 134–136), „Syncope [...] *Včednj/ m. Včedlnjk/ oblékám/ m. obwlékám/ čefnek m. čefenek/ Boſtwj/ m. Božſtwj/ trhl/ m. trhnul/ padl/ m. padnul/ ec. Apocope [...] padl/ vtrh m. padl/ ě. padnul/ vtrhl/ ě. vthnul/ budem/ m. budeme/ činit/ m. činiti [...]* Epentheſis [...] *prázdny/ m. prázný/ ochalebny/ m. ochlebný/ nětco/ m. něco/ ec. [...]* Methatheſis [...] *hedwabj/ m. hedbáwj/ poznenáhla/ zponenáhla/ pinwice/ m. piwnice/ koblauk/ m. klobauk ec.*“ (Rosa, 1672, s. 351–352), „Aphaereſis [...] ut: *cera, ſtřjč, žbán, by, mu, ni, zrůſt, zhůru [...]* Syncope [...] ut: *dočkał, včedňjk, řemeſňjk [...]* Ita *dwacet, očjm, přece, prazny, wlaſňj [...]* Epentheſis [...] ut:

*pomſtwa [...] negňi, ačťkoli, ſproſtnoſt, brezpečňe, owoſce, ňetco [...] Item zaſſe, radda, muſſým [...] Metatheſis [...] ut: konew pro konwe, ſe včit pro včit ſe“ (Doležal, 1746, s. 219–220), „In Metaplasmum incidit ſcriptor, qui Poëtarum more utitur in expreſſione vocum Protheſi, Syncope, Antitheſi, Metatheſi &c.; quo litterae, vel plane ſyllabae in vocibus ſuperflue adduntur, aut omittuntur, aliae in alias permutantur, ſive in ſuo ordine translocantur. Sic Metaplasmum facis, ſi voces v g. *Bázně, chaterný, cera, žbán [...] oppaterný, ofum“*. (Rosenthaler, 1779, s. 100)*

Je potřeba tedy konstatovat, že ačkoliv teoretikové češtiny kritizovali nadbytečný výskyt hláskoslovných prvků mluvené řeči či hyperkorektních tvarů v psaných textech, jejich omezené užívání i v 70. letech 18. století bylo vnímáno a doporučováno jako stylistický prostředek „elegantní syntaxe“. (Koupil, 2007, s. 286–288) Tento důležitý mimojazykový faktor komplikuje interpretaci záznamu variant lexémů charakteristických pro obecnou mluvu. Nemůžeme vždy s jistotou určit, zda se v jednotlivých případech jedná o „fonetický zápis“ vzniklý následkem toho, že tiskař či písař neznali etymologická pravidla a pravopisná doporučení nebo naopak „slovní hříčku“ napodobující dobová díla vyššího stylu.

Pokud jde o stav hláskosloví ve zkoumaných knihách historiografických zápisků, lze předpokládat, že alespoň vzdělaní autoři používají „mluvené“ varianty vybraných lexémů či morfémů v té míře, ve které to bylo považováno za přípustné. Hlavním důvodem pro tento předpoklad je poměrně nízké zastoupení těchto variant srovnatelné se stavem v soudobých tiscích. Zmíním i to, že podobně jako v případě pravopisu, měli písaři na rozdíl od tiskařů poněkud větší volnost v užívání hláskoslovných dublet. Povaha knihy historiografických zápisků předpokládala, že její čtenáři budou pocházet převážně z lokality, v níž rukopis vznikl. Tato skutečnost nebránila záznamu nářečních podob některých slov a vylučovala riziko jejich nepochopení adresáty. Celkový počet výrazů, u nichž je patrný vliv nářečí, je však zanedbatelný. V základních rysech odpovídá hláskoslovný úzus knih historiografických zápisků praxi uplatňované v jiných pramenech raného novověku a „dlouhého“ 18. století, vyznačuje se však mj. projevy asimilace, jež lze ale částečně vnímat i jako vědomé užívání figury *metaplasmus*.

4.3. Analýza tvaroslovných jevů

Tvaroslovný systém češtiny se stejně jako její hláskoslovná soustava zcela stabilizoval v 16. století. V této době byla dovršena řada základních morfologických změn, mezi něž patřila gramatikalizace rozlišení životných a neživotných maskulin, definitivní ústup duálu jako kategorie, zánik jednoduchých minulých časů, šíření novější podoby infinitivu s příponou *-t* vedle starší varianty se sufixem *-ti* a pravděpodobně i odstranění přechodníků a pomocného slovesa *být* ve 3. osobě préterita z mluvené řeči. (Dvořák – Malčík – Šlosar – Večerka, 2009, s. 73–88; Gebauer, 1896; Gebauer, 1898; Havránek, 1980, s. 53–54, 67–69; Kosek – Šlosar, 2016a, s. 651–652; Vykypělová, 2013b, s. 59–62) Provedení těchto změn však mělo za následek zvětšující se rozdíl mezi živým jazykem a knižním územ autoritativních textů, především biblí. Pojednání o morfologii byla proto důležitou součástí gramatik češtiny, přičemž nejstarší mluvnice vznikly právě v rámci přípravy nových biblických překladů. Jedním z úkolů, jenž vyvstával před jejich autory, bylo podobně jako v případě fonologie určit, v jakém rozsahu je především v tištěném textu přípustné zachovávat jevy zaniklé v živém jazyce a stanovit meze užívání prvků mluvené řeči. Hledání obecně přijatelné podoby psaného jazyka, jenž měl být dostupný a pochopitelný co nejširšímu okruhu recipientů a zároveň neklesal na úroveň lidové mluvy, trvalo necelých tři sta let. Předmětem neshody gramatografů byly podoby morfémů vzniklé v důsledku hláskoslovných změn (viz oddíl 4.2.1.1.) a některé dílčí tvaroslovné otázky, například skloňování maskulin typu *předseda* či užití přechodníků. Přesto teoretikové jazyka dosáhli shody ohledně základních tvaroslovných aspektů již v raném novověku. (Koupil, 2015a, s. 13–29) Doporučení mluvnice se zpravidla nerozcházejí s jejich vlastním územ, výrazně se od nich neliší ani stav v tištěných a rukopisných památkách z doby baroka a „dlouhého“ 18. století. (Kirillov, 2010, s. 87–137)

V tomto oddíle se soustředím především na koexistenci starších a novějších alomorfů koncovek nominativu, genitivu, dativu, lokálu a instrumentálu plurálu substantiv vybraných typů ve zkoumaných textech. Dále zohledním zastoupení knižních podob infinitivu s příponou *-ti* a slovesa *být* ve 3. osobě préterita a stručně pojednám o dalších morfologických tvarech, jejichž výskyt lze přisoudit vlivu mluvené řeči nebo snaze o archaizaci textu.

4.3.1. Užívání vybraných pádových koncovek a slovesných tvarů

4.3.1.1. Doporučení k užívání alomorfů koncovek nominativu, genitivu, dativu, lokálu a instrumentálu plurálu substantiv v jazykově reflexivních textech vzniklých od první poloviny 16. století do začátku 19. století

Pravděpodobně nejdéle v češtině přetrvávala alomorfie koncovek nominativu plurálu a genitivu plurálu životných a neživotných maskulin všech vzorů, kterou lze pozorovat ještě v textech z přelomu 19. a 20. století.

Z autorů prozkoumaných gramatik jako první na možnost užití variantních flexí v nominativu plurálu maskulin upozornil Matouš Benešovský, jenž ve své mluvnici vedle flexí *-i* a *-y* u výrazů *hřích* a *písař* uvádí dubletu *-ové*: „tito *Pijfaři Pijfařowé*“, „Tito *hřjchowé hřjffjy*“. Pro jiné vzory Benešovský navrhuje pouze jednu podobu koncovky: *Starostowé, Drábi, Sedlácy*. (Benešovský, 1577, f. B3v–B4r) Vavřinec Benedikt z Nudožer již předkládá dubletní flexe pro všechny vzory maskulin, které rozlišuje jeho gramatika: „*Kapaunowé & Kapauni*“, „*Domowé & Domy*“, „*Towaryffowé/ & Towaryffj*“, „*Deřtowé & deřtjě*“, „*Družbowé, Sluhy, Wladyky*. (Nudožerský, 1603, f. 20v, 22r, 25r) Stejný návrh obsahuje mluvnice Jana Drachovského. (Drachovius, 1660, s. 34, 44, 56) Jiří Konstanc a Matěj Václav Steyer nejen doporučují používat flexi *-ové* vedle původní kratší koncovky v nominativu plurálu všech maskulin, ale u některých vzorů zaznamenávají dokonce tři varianty zakončení: „Mnohopočetnj pak trogj Nominativus geft mnohým gak žigjčým tak nežigjčým věcem obecný: gako *Angely Angelé Angelowé/ manželj manželé manželowé/ přátely přátelé přátelowé/ mandely mandelé mandelowé/ Křest'anj/ Křest'ané/ Křest'anowé*“, „tito *Zemani/ neb Zemané/ neb Zemanowé*“. (Konstanc, 1667, s. 31, 32, 35, 43; Steyer, 1668, s. 30, 33, 41) Dvě varianty flexí jsou uváděny jako synonymní téměř ve všech jazykově reflexivních textech vzniklých do začátku 19. století; pouze u substantiv vzoru *předseda* autoři zpravidla doporučují psát jen koncovku *-ové* a plurál slov *bratr, kněz* utvářet pomocí koncovky *-í* (*Bratřj, Kněžj*). (Chládek, 1795, s. 26–37; Jandit, 1704, s. 39, 44; Nejedlý, 1809, s. 40bis–40ter; Pelcl, 1795, 25, 31–32, 34–38; Pohl, 1756, 24, 28–29, 35; Prima principia, f. A5rv, A6r, A7r, A8v; Rosa, 1672, s. 60, 67, 81; Rosenthaler, 1779, s. 53, 87; Šmitt, 1816, s. 11, 14–18; Thám, 1801, s. 22–23, 28–29, 32) Někteří gramatografové druhé poloviny 18. století se snaží uspořádat užívání flexí nominativu plurálu maskulin. Jejich doporučení jsou však často nedostatečně systematická a obsahují množství výjimek. Jan Václav Pohl označuje za „lepší“ koncovku *-e* u substantiv s příponami *-el* a *-an*: *přátele, Pražane, Měřftāne*. (Pohl, 1756, s. 33–34) František Jan

Tomsa vymezuje okruh lexémů, u nichž doporučuje používat pouze koncovku *-ové* (*fynowé, flonowé, posflowé, wrahowé; lofofowé*), výhradně s koncovkami *-i* a *-é* radí zaznamenávat názvy národů i řadu dalších výrazů (*měšťan, zeman, faufed, Křesťan, blázen*); avšak vedle nich uvádí maskulina stejných vzorů s alomorfními flexemi: „*lenoffi* oder *lenochowé*“, „*Angelé* oder *Angelowé*“, „*hrncy* oder *hrnce* oder *hrncowé*“, „*wládyky*, *besser wládykowé*“. (Tomsa, 1782, s. 65–111) Podobně nepřehledná pravidla formuluje Jiljí Chládek: „*Wládyka* má *Wládyky*, ač Hágek klade negednau také *Wládykowé* [...].. Kteráž w Nom. o *gednom* wych. na *é*, magj druhé skonc. w Nom. pl. na *e*, v p. *Purgkrabě*, *Purgkrabowé* neb *Purgkrabě* ec.; a kteráž na *ce*, magj na *ce*, v p. *faudce*, *faudcowé* neb *faudce* ec. Gakož y wšlecka ta, kteráž wych. na *e* neb *c*, magj w druhém skonč. y mjsto *i*, v p. *zagic*, *zagicowé* neb *zagjcy* ec. [...] naproti tomu *cyzozemec*, *Němec* magj toliko Nom. pl. na *y*, *cyzozemcy*, *Němcy* ec.“ (Chládek, 1795, s. 26–37) Jediný gramatik 18. století upozorňující na potřebu odlišovat pomocí koncovky *-ové* životná a neživotná substantiva, je Pavel Doležal, jenž radí využívat tuto flexi pouze v nominativu plurálu maskulin: „*Inveterarus error est, quando Inanimatorum Nominativus Pluralis similibus statuitur Accusativo Plurali: cum tamen maledicatur e. g. Swatj faudy Božj, a welicy hřichy lidšřtj; fed dicendum est: Swatj Saudowé Božj, a welicy hřjchowé lidšřtj*“ (Doležal, 1746, s. 28–37) Explicitní doporučení omezit synonymii koncovek nominativu plurálu maskulin a používat flexi *-ové* pouze u životných substantiv se vyskytuje teprve v mluvnici Josefa Dobrovského. (Dobrovský, 1809, s. 234–235, 243–245) Její návrhy ve zjednodušené formě opakuje ve svém *Pravopisu českém* Václav Hanka. (Hanka, 1817, s. 18–21)

Otázkou podoby genitivu plurálu maskulin se zabývá již *Náměšťská mluvnice*. Václav Filomates kritizuje synonymii koncovek *-ů* a *-ův* uplatněných v *Lukášově Novém zákoně* z roku 1525. Z jeho doporučení ohledně zakončení přivlastňovacích adjektiv lze vyvodit, že u genitivu plurálu substantiv počítá jen s koncovkou *-ův*. Vysvětluje to rizikem morfologické homonymie: „Proč? neb *fau* to *cafus* abltůi/ ne *gti*. A ptož také: *Miferere nrī fili Daud!* máš *exponowati!* *Smilůy se nad námi fynu Dawidů!* ne *dawidůw*: neb *dijšli dawidůw!* budu rozuměti že Kryftus byl fynem ne *gednoho* Dawida/ ale několika *dawidůw*.“ (Gzel – Optát – Filomates, 1533, f. D1v–D2v) V deklinačních paradigmatech Matouše Benešovského se u tohoto tvaru zpravidla vyskytuje flexe *-ů*, jedinou výjimkou jsou substantiva vzoru *předseda*, pro něž navrhuje Benešovský nulovou koncovku (*Staroft*). (Benešovský, 1577, f. B3r–B4r) Vavřinec Benedikt z Nudožer naopak doporučuje důsledně používat pouze koncovku *-ův* u všech vzorů maskulin (*Towaryšůw*, *Družbůw*). (Nudožerský, 1603, f. 20v–25r) Prvním gramatografem, který označuje obě

koncovky za rovnoprávné u všech typů maskulin, je Jan Drachovius. (Drachovius, 1660, s. 34, 44, 56) Obě varianty připouští i Jiří Konstanc, výjimku uvádí pouze pro slova *kněz* a *bratr* („Nom: Gen: Accuf: *Kněžj/ bratřj*“). (Konstanc, 1667, s. 31, 35–38, 43) Matěj Václav Steyer doporučuje obě možnosti jen u životných maskulin („těchto *Zemanů/* neb *Zemanůw/ Polákůw/* neb *Poláků*“, „těchto *mečjřů/* neb *mečjřůw/ a řjditelů/* neb *řjditelůw*“), pro neživota substantiva doporučuje výhradně koncovku *-ů* („těchto *zwonů/ a statků*“). Odlišný způsob utváření genitivu navrhuje Steyer stejně jako Konstanc u substantiva *bratři*. (Steyer, 1667, s. 30, 32–33, 42) Obdobný postup lze pozorovat v příručce *Prima principia lingvae bohemicae*. (Prima principia, f. A5r, A6r, A7r, A8v) Václav Jan Rosa uvádí v deklinačních paradigmatech jen koncovku *-ů* a připouští užívání nulové koncovky u substantiv typu *předseda* (*Wládyk*); výjimku představují lexémy *bratr* a *kněz*. Na rozdíl od jiných gramatografů 17. století Rosa explicitně doporučuje vyhýbat se koncovce *-ův* kvůli možné homonymii: „Nota, male aliqui formant Genitivum in *ůw/* nam *ůw* est Adjectivum. ut si dicam *Kráľůw/* ifte casus non est Genitivus, sed est Adjectivum possessivum. Ut infra de Adjectivis dicetur. Itaq omnia masculina in Gen: Plur: debent per *ů* scribi.“ (Rosa, 1672, s. 60, 65, 67, 75, 81, 85) Václav Jandit také navrhuje používat pouze koncovku *-ů* a opakuje Rosovu radu neuplatňovat koncovku *-ův*, „[h]aec enim terminatio est adjectivi possessivi in fing: numero“. (Jandit, 1704, s. 39, 44, 46) Stejně stanovisko zaujímá Jan Václav Pohl. (Pohl, 1756, s. 24, 26, 28–29, 35) Mnohé mluvnické vzniklé v 18. století i v prvních desetiletích 19. století uznávají flexe genitivu plurálu maskulin *-ů* a *-ův* za zcela synonymické, poznamenávají neopodstatněnost obav z rizika homonymie a rozcházejí se především v názorech na koncovku u substantiv typu *předseda*. (Alphabetum, 1718, s. 139–140; Nejedlý, 1809, s. 40bis–40ter, 80; Rosenthaler, 1779, s. 84; Šmitt, 1816, s. 11, 14–18; Thám, 1801, s. 22–23, 28–29, 32) Ojedinělý konzervativnější názor zastává František Martin Pelcl, který nepřipouští užívání koncovky *-ů* v psaném textu: „Der Genitiv der Mehrheit sollte aus eben der Ursache nur auf *ůw*, und nicht auf *ů* ausgehen, aus welcher der Genitiv, Sing. auf *e* statt *a*, und der Dativ auf *i* statt *u* in dieser Deklination ausgehen, also *otcůw*, *kowářůw*, *papežůw* und nicht *otců*, *kowářů*, *papežů* [...] Einige Wörter dieser Deklination haben einen doppelten Genitiv plur. den alten ohne Casuszeichen, und den auf *ůw*. Also *pět loket* und *loktůw*, *přátel*, *nepřátel*, und *přátelůw*, *nepřátelůw*; pár *střewjc* und *střewjcůw*, *šfejt tifýc* und *tifýcůw*. *Penjz* hat *peněz*, wenn es collective Geld bedeutet; *penjzůw* wenn es Medaillen heisset.“ (Pelcl, 1795, s. 25, 32–35, 38, 41) Jiní gramatografové naopak navrhuje používat výhradně novější podobu *-ů*, mezi výjimky u nich patří jen genitiv plurálu výrazů *vladyka*, *sudí*, *den*, *bratr*, *host*, *kněz*,

přítel apod. (Dobrovský, 1809, s. 234–239, 245; Doležal, 1746, s. 24, 29–37; Hanka, 1817, s. 18ter, 25; Tomsa, 1782, s. 64–110) Je pozoruhodné, že koncovku *-ův* neuvádí ani příručka Jiljího Chládky, která jinak připouští několik variant zakončení genitivu plurálu maskulin: „*Wládyka* má *Wládyk*, a *flauha* neb *fluha*, *fluh*, *Wýwoda* pak *Wýwod* a *Wýwodů* [...] Kteráž vycház. w Nom. o *gednom* na *e*, magj Gen. pl. na *ů* neb *j*, v p. *Purgkrabě*, *Purgkrabů* neb *Purgkrabj*.“ (Chládek, 1795, s. 26–38)

Pokud jde o koncovky dativu plurálu maskulin, u většiny vzorů maskulin a neuter se gramatikové jednoznačně shodují na koncovce *-ům* či *-um*. (Alphabetum, 1718, s. 141–143; Benešovský, 1577, f. B3rv; Dobrovský, 1809, s. 234–239; Doležal, 1746, s. 29–37; Drachovius, 1660, s. 34, 44, 56; Hanka, 1817, s. 18ter; Chládek, 1795, s. 26–37; Jandit, 1704, s. 39; Konstanc, 1677, s. 31; Nejedlý, 1809, s. 40bis–40ter; Nudožerský, 1603, f. 20v-21r; Pelcl, 1795, s. 25, 33, 35; Pohl, 1756, s. 28–29; Prima principia, f. A5rv, A7r; Rosa, 1672, s. 81; Steyer, 1668, s. 31, 33, 42; Šmitt, 1816, s. 11, 14–15, 17–18; Thám, 1801, s. 23, 29; Tomsa, 1782, s. 66–107) Podobně jako v případě genitivu plurálu vyvolává diskuse především vzor *předseda*. Některé příručky doporučují skloňovat tato maskulina podle vzoru *žena* (*Staroftám*). (Benešovský, 1577, f. A8r; Nejedlý, 1809, s. 80; Nudožerský, 1603, f. 22r; Prima principia, f. A7r; Pelcl, 1795, s. 40–41; Šmitt, 1816, s. 18; Tomsa, 1782, s. 108–111) Řada autorů naopak navrhuje používat koncovku *-ům* jako u ostatních maskulin (Pohl, 1756, s. 24; Rosa, 1672, s. 60) či připouští obě varianty. (Dobrovský, 1809, s. 253; Chládek, 1795, s. 26; Thám, 1801, s. 32) Mnohem častěji než u maskulin jsou dubletní koncovky *-ům* a *-ám* doporučovány u neuter vzoru *město* („*Słowum/ám*“). (Alphabetum, 1718, s. 39; Chládek, 1795, s. 51; Jandit, 1704, s. 46; Konstanc, 1667, s. 29; Pohl, 1756, s. 39; Rosa, 1672, s. 86–87; Thám, 1801, s. 41) Návrhy používat v této pozici pouze koncovku *-ům* ovšem převládají. (Benešovský, 1577, f. A8r; Dobrovský, 1809, s. 235; Doležal, 1746, s. 48; Drachovius, 1660, s. 30; Hanka, 1817, s. 18; Nejedlý, s. 40bis–40ter; Nudožerský, 1603, f. 21r; Pelcl, 1795, s. 46; Prima principia, f. A5v; Šmitt, 1816, s. 25; Tomsa, 1782, s. 156) Koncovky dativu plurálu feminin ve většině případů odpovídají stavu v nové češtině, k odchylkám od něj ve starších mluvnických doporučeních dochází spíše vzácně a nesystematicky: *ulicem*, *mílem*, *obcem*, *čeledem* (Doležal, 1746, s. 45; Nudožerský, 1603, f. 16r–17r), *hufým* (Chládek, 1795, s. 46; Steyer, 1667, s. 40), „*Cnoft=em=jm*“, „*Růžjm/em*“. (Jandit, 1704, s. 48, 50; Pohl, 1756, s. 41; Rosa, 1672, s. 89, 92)

Jako základní koncovku lokálu plurálu většiny vzorů maskulin, neuter i feminin (s výjimkou vzorů *předseda* a *žena*) zkoumané mluvnice vzniklé do začátku 19. století

uvádějí variantu *-ích*, případně *-ých*: *Pánjch, Stromjch, Slowjch, Znamenjch, Cnoſtjch, Růžjch, Měſſýcých* atd. (Benešovský, 1577, f. A8v–B1r, B3v, B4v; Doležal, 1746, s. 30–37, 43–44, 48, 51; Drachovius, 1660, s. 30–39, 50; Chládek, 1795, s. 22, 27, 29, 35, 38, 44, 51; Jandit, 1704, s. 39, 44, 48, 50; Konstanc, 1667, s. 29–33; Nudožerský, 1603, f. 20v–22r; Pelcl, 1795, s. 25, 33, 35, 38–39, 43, 46; Pohl, 1756, s. 24, 28–29, 34–35, 39–41, 44; Prima principia, f. A5rv; Rosa, 1672, s. 60, 67, 86–87, 89, 93; Rosenthaler, 1779, s. 41, 54–55; Steyer, 1668, s. 31, 33, 36; Tomsa, 1782, s. 66–156) Někteří gramatografové doporučují používat v této pozici i její alomorfy. Autoři 17. století a první poloviny 18. století navrhují u jednotlivých vzorů substantiv všech rodů včetně výrazů označujících párové orgány používat flexe *-ech* a *-ách*: „*Sen/ ſomnus, facit Snách*“, „*Ruka/ praeter, Rukách/ habet etiam Rukau. Hambalka/ Hambalkách/ Hambalcých*“ (Drachovius, 1660, s. 37, 50), „*Semenjch/ nách/ nech*“, „*Měſſſʹanjch/ nech*“ (Konstanc, 1667, s. 29, 30), „*w Zemanjch Zemanech*“ „*w Slowjch/ w Slowech*“ (Prima principia, f. A5rv), „*Růžjch=ech*“, „*Slow=jch=ech=ách*“ (Rosa, 1672, s. 86–87, 89, 93), „*Cnoſtech/ ich*“ (Jandit, 1704, s. 48), „*howadech* vel *howadách*“ (Alphabetum, 1718, s. 39), „*zubech zubjch*“, „*owcech owcých*“ (Doležal, 1746, s. 30–37, 43–44), „*Kabatjch Kabatech*“, „*Potocých Potokách*“. (Pohl, 1756, s. 34–35, 39–40) Gramatikové přitom upozorňují na vzácnější výskyt těchto koncovek zejména u maskulin a neuter oproti dominantní flexi *-ích*: „*Volunt aliqui, ejuſdem eſſe terminationem ech/ ut Slowjch/ & Slowech. In aliquibus, non tamen in omnibus locum habet*“, „*ech/ finitus, rarus eſt, maxime k/ terminati*“ (Drachovius, 1660, s. 32, 37), „*Localnj ech zřjodka fe nacházý*“. (Konstanc, 1667, s. 33; viz též Jandit, 1704, s. 43) Jediná varianta zakončení lokálu plurálu substantiv především mužského a středního rodu se v mluvnicích vydaných v 16. a 17. století i v první polovině 18. století vyskytuje zřídka, v každém případě se jedná spíše o preferenci autora jazykové příručky než o ustálené dobové názory na podobu deklinačních paradigmat: *Holech* (Benešovský, 1577, f. Bav), *družbách* (Nudožerský, 1603, f. 22r), *telatech, wěcech* (Drachovius, 1660, s. 35, 39), *Wládykách, zwonech* (Prima principia, f. A7r, A8v) *Wládycích* (Rosa, 1672, s. 60), *židech, Angeljch* (Jandit, 1704, s. 43–44), *čeledech* (Doležal, 1746, s. 45), *Knjžatech*. (Pohl, 1756, s. 44) Přestože v posledních desetiletích 18. století gramatiky doporučují častěji používat varianty *-ech* a *-ách*, jimi navrhovaná pravidla a seznamy odchylek nejsou zcela přehledné: *welblaudjch, práwjch, Lutryánjch, ſaufedjch, Cykánjch, družbjch, poſljch, Řjmanech, Židech, pohanech, gezerách* (Tomsa, 1782, s. 66–67, 69, 109, 156, 160–163), „*[A]ud, auřad* [...] a wůbec, kteráž na *t* ſkončugj, magj loc. Pl. na *ech*, v p. *audech, auřadech* ec. Gakož opět tato: *hrad, hrb* [...] magj na *ech* neb *jch*, v p. *hradech, neb hradjch* ec. *Sen* má

fnech, wřak s prep. w: *we řnách*“, „Kteráž w Nom. o *gednom* wych. na *cho, ko, no, ro, řko*, neb *zo*, magj Loc. Pl. na *ách*, v p. *břicho, břichách, gablko, gablkách* ec., kamž přideg *kolo, řřewo*. Dále, kteráž wych. w Nom. o *gednom* na *do, dlo*, neb *to*, magj Loc. Pl. na *ech*, v p. *řtádo, řtádech* ec., kamž přideg *kauzlo, okno, prkno, řklo* ec. [...] *léto, letech, nořydlo, nořydlách, hrdlo* pak *hrdlech*, a *hrdljch, křjdllo, křjdljch* a *křjdlách*“ (Chládek, 1795, s. 51), „[Č]ařých prřých rozkazých, iřt beřřer als *čařech prřech rozkazech*. *Włas hat włafech*, und *vheř*, *angulus, vhlech*.“ (Pelcl, 1795, s. 33) V jazykově reflexivních textech z počátku 19. století postupně dochází ke stabilizaci deklinačních paradigmat, která se v základních aspektech shodují se stavem v nové čeřtině. Pokud jde o názory na koncovky lokálu plurálu, podoba *-ách* zůstává zpravidla u *a*-kmenových feminin a maskulin. U maskulin typu *hrad, pán* je mezi gramatografy stále rozřřřen návrh synonymního užívání flexí *-ích* a *-ech*, u neuter typu *měřto* se v některých případech připouřřtí i koncovka *-ách*. (Nejedlý, 1809, s. 40bis, 98; Šmitt, 1816, s. 11, 14; 17, 25; Thám, 1801, s. 23, 41) Pozoruhodná a ojedinělá jsou paradigmata skloňování substantiv nabízená Josefem Dobrovským a přetiřřtěná Václavem Hankou, v nichž je u všech zmíněných vzorů maskulin a neuter použito výhradně starří podoby *-ích*. (Dobrovský, 1809, s. 235; Hanka, 1817, s. 18ter)

První jazykovou příručkou, jež okrajově reflektuje pronikání nepůvodních koncovek instrumentálu plurálu feminin do deklinačních paradigmat jiných typů substantiv, je *Gramatika česká* Jana Blahoslava. (Blahoslav, f. 294v) Vavřinec Benedikt z Nudožer uvádí koncovku *-ami* jako alomorf flexe instrumentálu duálu *-ama* (*rukama, rukami*). (Nudožerský, 1603, f. 12v) Od poloviny 17. století do 90. let 18. století se koncovky *-ami*, *-emi* a *-mi* zařazují do gramatik vedle starřích flexí jako rovnoprávná synonyma nejčastěji u neuter typu *měřto*, vzácněji též u vybraných vzorů maskulin: „Volunt aliqui eundem etiam deřinere in *mi/ Słowmi/* řicut & in, *ami/* finitorum *ko/ Kolečko/ orbicukus, Kolečkámí*“, „Inřtrumentalis inanimatorum deřini quoque in, *mi/* ut *Peniz/ nummus, Penězy/ Penězmí*“ (Drachovius, 1660, s. 32, 39, 46), „*Semeny/ nmi/ namí*“ (Konstanc, 1667, s. 29), „Inřtrumentalis o *mnohých* když na koncy geřt *mi/* jako: *řlowmi*“ (Steyer, 1668, s. 31–35), „*howady vel howadamí*“ (Alphabetum, 1718, s. 39), „*řtoły, řtolmi, řtolami; kljči, kljčmi, kljčemí*“, „*řuby, řubmi, řubami*“, *řrabatmi* (Doležal, 1746, s. 24, 30–37, 43–44, 48–49, 51), *řtromy, řtromami* (Rosenthaler, 1779, s. 53), „*welbludy oder welblaudami*“, „*řbratry oder řbratrami oder řbratřjmi*“, „*řkněžjmi oder řkněžmí*“, „*řpráwy oder řprávami*“, *řolmi* (Tomsa, 1782, s. 66–69, 76, 94–96, 109, 156–165), „*řléto má řletmi* neb *řlety*“, „*řZub má řuby a řubami*“, *řPurgkrabjmi, řaudcemi, řEwangelijmi*. (Chládek, 1795, s. 30, 38, 40, 51) Některé mluvnické připouřřtí i další alomorfy původních koncovek instrumentálu

plurálu substantiv, jmenovitě duálové flexe *-ma* a *-ama*. Upozorňují přitom na jejich příznakovost a omezený výskyt: „Instrumentalis Pluralis, folet etiam efferri per *ma/* tam femininus, quam masculinus. *Branama/ Władykama* ec. Et hac terminatione potissimum utimur, in numero vel oratione duali, Et in Rithmis. Vulgus indistincte“ (Rosa, 1672, s. 65, 76, 91–92, 97–100), „Instrumentalis Plur: tum animat: tum inanimat: exit hodie in *y* ut *stromy*. Raritus in *ami/* vel *ama/* ut *stromami/ stromama*. a si non est inter duas similes consonantes eliditur, ut *Pánmi Pánma*“ (Jandit, 1704, s. 43), „Der Instrumentalis Pluralis deren Nominum Faeminorum endet sich in *mi*, als *Branami*, deren Masculinorum in *y*, als *Władyky*. Es kan diefer Instrumentalis pluralis auch in *ama* seine Endung nehmen, so aber mehresten theils in denen Nominibus Numeri Dualis, oder denen von Natur aus verzweyfachten Sachen gebräuchlich ist, als *Rukama*, mit Händen, *Nohama*, mit Füßen. Dann kan auch diefer beyderley Instrumentalis in *ami* und *ama*, mit Auslassung der vorletzten *a*, verkürzet werden, als: *Branmi*, *Rukmi* oder *Rukma*, *Władykmi* oder *Władykma*“. (Pohl, 1756, s. 27) Podobně jako v případě řady dalších pádových koncovek, i zde nejsou doporučení gramatiků zcela jednotná. Téměř všechny příručky 17. a 18. století explicitně připouštějí synonymii flexí instrumentálu plurálu. Přesto jednotlivé výrazy a vzory, u nichž je v řadě mluvnic uvedeno několik alomorfů, se v jiných jazykově reflexivních textech objevují pouze s jednou, zpravidla starší koncovkou: *Krály*, *Prsty* (Drachovius, 1660, s. 44, 56), *Měšťany* (Konstanc, 1667, s. 31), *Zemany*, *telaty* (Steyer, 1668, s. 31, 35), *Pacholaty* (Rosa, 1672, s. 93), *družbami* (Tomsa, 1782, s. 109), *Ewangelisty*. (Chládek, 1795, s. 27) Jedinou příručkou 17. století vyhýbající se variabilitě koncovek instrumentálu plurálu substantiv je anonymní dílo *Prima principia lingvae bohemicae*. (Prima principia, f. A5rv, A6r, A7r, A8v) Stejnou praxi vyžaduje po „dobrých spisovatelích“ František Martin Pelcl, jenž se striktně vymezuje proti nepůvodním flexím (a pravděpodobně polemizuje s návrhy Františka Jana Tomsy a Jana Václava Pohla): „Die neuern Grammatiker machen diesen Instrumental auch in *mi*, *ami*, *ama*, als: *pánmi*, *pánami*, *pánama*. Man hört sie wohl manchmal im gemeinen Reden so; allein gute Schriftsteller haben sich nie dieser Ausgänge im Instrumental bedient“. (Pelcl, 1795, 34) Většina gramatik z přelomu 18. a 19. století již neuvádí novější koncovky instrumentálu plurálu v deklinačních paradigmatech maskulin a neuter nebo alespoň zdůrazňuje jejich periferní postavení. (Nejedlý, 1809, s. 40bis; Thám, 1801, s. 23, 29, 32, 36, 39–41, 44, 48; Šmitt, 1816, s. 11, 14–15, 17–18, 21–25) Přesto nejde o definitivní odstranění těchto koncovek z psaného jazyka, nýbrž o omezení jejich působnosti; užívání flexí *-mi* a *-ami* v případě rizika homonymie doporučují dokonce Josef Dobrovský a Václav Hanka: „*Zubami*,

cepami, rohami, wlafami oder *wlafmi* gebrauchen einige Schriftsteller nur dann, wenn die gewöhnlichen männlichen Ausgänge *zuby, cepy, rohy, wlafy* eine Zweydeutigkeit verursachen würden“ (Dobrovský, 1809, s. 246), „W fociatiwu geft w prwnjm fkloněnj y, nikdy *ami*, ledaby toho frozumitelnost žádala, a to gen w mužfkém pohlawj nikdy w neobogjm: *utjrala nohy wlafy*, geft nefrozumitelné tedy: *utjrala nohy wlafami*“. (Hanka, 1817, s. 21–22)

Mluvnice ze sledovaného období připouštějí poměrně velkou míru variability koncovek nominativu, genitivu, dativu, lokálu a instrumentálu plurálu substantiv. Proto nelze zaznamenat výraznější odchylky úzu gramatik od doporučení jejich autorů. Za zmínku však stojí skutečnost, že i Matouš Benešovský, jenž nezařazuje do deklinačních paradigmat jednotlivých vzorů substantiv dubletní flexe, používá je ve svých překladech žalmů: *Národowé, obhágcůw*. (Benešovský, 1577, f. G2r)

4.3.1.2. Doporučení k užívání podob infinitivu a 3. osoby préterita v jazykově reflexivních textech vzniklých od první poloviny 16. století do začátku 19. století.

Původní podoba infinitivu s příponou *-ti* je základní variantou navrhovanou v jazykově reflexivních textech vzniklých od 16. století do začátku 19. století. Přitom je zajímavé, že počínaje gramatikou Matouše Benešovského řada mluvníc uvádí v konjugačních paradigmatech novější tvar se sufixem *-t*. (Benešovský, 1577, f. E1r, E3r, E6r, F5v; Doležal, 1746, s. 96; Drachovský, 1660, s. 84; Konstanc, 1667, s. 81; Prima principia, f. A11r; Rosa, 1672, s. 145, 164; Steyer, 1678, s. 62) Gramatikové 17. století a první poloviny 18. století, kteří se vyjadřují k podobě infinitivu s příponou *-t*, jej vnímají jako variantu vzácnější, avšak přípustnou v psaném textu: „Perpetuus est qui definit in *ti*, generis omnis pro omnibus temporibus, ut *chowati/* & hic modus etiam numero infinitus est [...] Hic paragoge uſitat est, ablato *i*, & indurando antecedentem consonam, ut *miłowat*“ (Nudožerský, 1603, f. 49rv), „Ultimum *i/* eleganter omittitur, quo relicto, *t/* aut punctuatum est, aut puncti vim habet, ut patet ex pronunciatione; nam aliter sonat, *ffuknauti*: aliter *ffauknaut*“ (Drachovský, 1660, s. 94), „Quod licet omnia verba habeant infinitivum in (*ti*) ubi penultimum (*t*) propter finale (*i*) molliter pronunciat, ut: *bráti* accipere, *činiti* facere [...] nihilominus tamen frequenter illud finale (*i*) omittitur, & penultimum (*t*) duro solo profertur, ut: *brát/ činit*“. (Alphabetum, 1718, s. 131) Ke změně názoru na novější infinitivní sufix dochází v druhé polovině 18. století. Infinitiv na *-t* začíná být charakterizován jako příznačný pro mluvenou řeč a připouštěn v kulturním jazyce pouze ve

zbytcích supina. V tiscích je od 80. let 18. století doporučováno používat výhradně příponu *-ti*: „In einigen Gegenden wird das *i* des Infinitivs im täglichen Umgange beständig weggelassen, z.B. *wolat* für *wolati*, rufen; *dělat* für *dělati*, machen. In Büchern kömmt der Infinitiv ohne *i* felten vor, außer wenn zwei Infinitive zusammenkommen, z. B. *mufyl gji zebrat chleba*, er mußte gehen Brod betteln“ (Tomsa, 1782, s. 253), „*spáti*, že ač ginák má á, wflak s slowy hnutj (motum) wyznamenáwagjcými říkáme: *gdu spat*, položil *se spat* (ne *spáti*) ec. Wiz přjkl. w Bibl. Benátsk.“ (Chládek, 1795, s. 84–85), „Der Infinitiv [...] muß also in der Schriftsprache immer auf *ti* ausgehen: *dáti*, *nésti*, *čjsti*, *chowati*, *činiti*, *pfáti*; wenige ausgenommen, die ihn auf *cy* machen, als: *řjcy*, *técy*, *mocy* für *řjcti*, *técti*, *mocť*“ (Pelcl, 1795, s. 79), „[I]m Sprechen erhöhet man häufig das *e* in *y*, und läßt das *i* des *ti* weg, als: *nyřt*, *wyřt*“ (Nejedlý, 1809, s. 196), „In der gemeinen Rede liebt man auch schon das gedehnte *y*, indem man es in *ey* auflöset, und das *i* am Ende wegläßt: *dobeyt*, *vmeyt*, *zakreyt* für *dobyti*, *vmyti*, *zakryti*“ (Dobrovský, 1809, s. 315)

Sloveso *býti* se pravděpodobně přestalo vyskytovat ve 3. osobě složeného préterita v živém jazyce nejpozději v první třetině 16. století. Svědčí o tom často citovaný výrok Václava Filomatese z roku 1533, jenž označuje užití tohoto slovesného tvaru za „barbarismus“, který „zbytečně bez potřeby (až k wořkliwořti y tesknořti čtenij y flyřfenij) do Biblij řázeli na mnohých/ a téměř bez čijřla mijřtech: ti kteříž nám Čzeřku Biblij wyřtkli“. Svou kritiku soudobého překladatelského a tiskařského úzu končí Filomates výzvou: „Hle coť se zdá/ kdy by tu tráwu zbytečnú něko powyplel/ woč by biblij řkrowněřřij byla? Staněť se (budeli Búh ráčiti) někdy.“ (Gzel – Optát – Filomates, 1533, f. G2v–G3r) S touto výzvou plně souhlasí Jan Blahoslav, který zohledňuje i finanční aspekt odstranění pomocného slovesa z 3. osoby préterita: „Ba tímřby znamenitě přilřpořil Impreforům“. (Blahoslav, f. 107v) Tento préteritní tvar byl gramatografy pocitřován jako archaický a v dobových jazykových příručkách se používal ojediněle a výhradně v básnických či biblických fragmentech, nikoli ve výkladu či konverzační části: „Proč řfau Národové proti Pánu přemayřřleli zbytky“ (Beneřovský, 1577, f. G2r), „neboť řeft wyřřřřeť“. (Doleřal, 1746, s. 88) Přesto jej řada mluvnic zařazuje do konjugačních paradigmat alespoň jako zastaralý tvar v závorkách jeřtě na začátku 19. století: „*byř řeft*“, „*neřřli řfau*“. (Alphabetum, 1718, s. 85; Dobrovský, 1809, s. 176–177; Doleřal, 1746, s. 88, 96; Jandit, 1704, s. 76; Nejedlý, 1809, s. 215; Pelcl, 1795, s. 83, 87; Pohl, 1756, s. 93–104; Rosa, 1672, s. 142, 144; řřmitt, 1816, s. 65; Thám, 1801, s. 79–80) Základní variantou přezentní podoby 3. osoby slovesa *býti* je přitom tvar *řeft*, ačkoliv již od počátku 17. století jazykově reflexivní texty zmiňují i jiné možnosti: „*řeft* vel *ře*“ (Nudořerský, 1603, f. 66v),

„*geft/ ge/ geftit*“ (Jandit, 1704, s. 76), „*Geft fe ſkracuge w ge*; někdy má také *gefti* a *geftě* mocněgi *geftit*“ (Hanka, 1817, s. 33; viz též Doležal, 1746, s. 96; Drachovius, 1660, s. 83; Konstanc, 1667, s. 78; Rosa, 1672, s. 142)

4.3.1.3. Závěry dosavadního výzkumu tvaroslovného úzu českých památek z období raného novověku

Detailnější statistický či alespoň kvantitativní výzkum vývoje deklinačních a konjugačních paradigmat v češtině 16., 17. a „dlouhého“ 18. století v současné době chybí. Proto není možné předložit přehled zastoupení alomorfů vyjmenovaných v oddílech 4.3.1.1. a 4.3.1.2. založený na kvantifikovaných údajích. Přesto lze na základě rozboru jednotlivých památek alespoň částečně rekonstruovat celkový obraz dobového tvaroslovného úzu.

Absenci hlubšího zájmu o tvaroslovný systém lze přisoudit převládajícímu názoru, že v druhé polovině 16. století došlo ke stabilizaci spisovné češtiny. (Kosek – Šlosar, 2016a, s. 651–653) Jak již bylo řečeno v úvodu k tomuto oddílu, od konce 16. století nedochází k výrazným změnám ani v počtu a druhu kategorií, ani v počtu deklinačních a konjugačních typů. Avšak výzkum tištěných a rukopisných pramenů dokládá mírnou konkurenci starších a novějších tvaroslovných podob některých slovních druhů trvajících i v prvních desetiletích 19. století. Soustavný přehled morfologických změn v rámci ucelené skupiny textů nabízí kolektivní monografie Vladimíra Kyase, Mirjam Bohatcové, Emanuela Michálka, Jaroslavy Pečirkové a Josefa Vintra *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. (Kyas, 1997) Stručné charakteristiky stavu tvarosloví v památkách katolických autorů 17. a „dlouhého“ 18. století obsahují studie vydané ve sbornících *K jazyku a stylu českých barokních textů I*, *K jazyku a stylu českých barokních textů II* a *Slovesné baroko ve středoevropském prostoru* (Alexová – Janečková – Pospíšilová, 2010; David, 1998; David, 2000a) i řada dílčích odborných prací. Údaje o úzu evangelických tisků předkládá série statí Pavla Koska. (Kosek, 2004; Kosek, 2005; Kosek, 2007; Kosek, 2008a; Kosek, 2008b; Kosek, 2010a) Kvantitativní údaje týkající se některých aspektů tvarosloví v rukopisech druhé poloviny 18. století obsahuje již zmíněná disertace Jurije Kirillova. (Kirillov, 2010, s. 87–138)

Podle Vladimíra Kyase a jeho spoluautorů se první česká bible 16. století, *Bible benátská* z roku 1506, po stránce tvaroslovné oproti starším vydáním vyznačuje důsledným nahrazením imperfekta složeným préteritem („*přišel jest*“, „*přišli jsú*“) a ojedinělým zachováním aoristu u odvozenin slovesa *jíti* či v slovesném tvaru *poče*. K definitivnímu odstranění aoristu dochází v *Pražském Novém zákoně* z roku 1513. V *Lukášově Novém*

zákoně z roku 1525 jsou obnoveny tvary imperfekta, avšak „v 3. osobě préterita nebývá pomocné sloveso, např. na počátku Markova evangelia *stal se, přišel, uzřel, zvolal, pohrozil, vyšel*, kde v předcházejících vydáních stálo *stal se jest, přišel jest* atd.“. K dalším drobným změnám dochází v tiscích z 20. let 16. století. *Plzeňský Nový zákon* odstraňuje tvary imperfekta. V *První Severýnově bibli* mizí duál u sloves, kromě toho se v ní objevují novější podoby zájmen *ho* místo *jeho*, *jejich* místo *jich* či *mne* místo *mě*. Severýn zachovává imperfektum ojedinele, podle Kyase především proto, aby si „zajistil pro bibli i bratrské zákazníky“. V *Optátově Novém zákoně* z roku 1533 jsou ponechány zbytky duálu pouze u substantiv a adjektiv, hojně se zde vyskytuje plusquamperfektum; oproti dosavadním zněním *Nového zákona* Optát téměř nepoužívá přechodníkové vazby. V *Güntherově Novém zákoně* a *Bibliích Melantrichových* z druhé třetiny 16. století je povětšinou odstraněno sloveso *býti* ve 3. osobě složeného préterita, dále jsou důsledněji uplatňovány novější podoby zájmen. Melantrich kromě toho používá „přechodníkové tvary neshodné, ukazující na vliv lidové mluvy“ a často mění „jmenný tvar adjektiva v tvar složený“. Jan Blahoslav ve svém překladu *Nového zákona* vydaném v letech 1564 a 1568 užívá více prvků mluveného jazyka než Melantrich, „ale jen v omezené míře pro slohový výběr, nikoli pravidelně, jak žádal Optát“. Přitom v některých aspektech je Blahoslav archaičtější než jeho předchůdce, „především rozhojněním přechodníkových vazeb, které odlišily spisovný jazyk od lidového, zatímco tradiční text měl sklon jít s tehdejší mluvenou řečí“. Pro *Bibli kralickou*, zejména pro vydání z roku 1596 a *Nový zákon* z roku 1601, je oproti Blahoslavovu překladu příznačná minimalizace výskytu tvaroslovných dublet, „odstranění archaické formy genitivu plurálu s koncovkou *-ův* ve prospěch *-ů*“ a „starší formy préterita s tvarem slovesa *býti* v 3. osobě“, častý výskyt antepreterita, důsledné užívání přípony *-ti/-ci* u infinitivu, absence nekongruenčních přechodníkových tvarů a celkové nepřijetí dobových inovací prosazujících se v mluveném jazyce v „plurálové deklinaci substantiv, porušování kongruence v plurálu adjektiv středního rodu, unifikaci některých konjugačních koncovek, např. 3. osoby pl.“. (Dittmann, 2012, s. 225–226, 253; Dittmann – Just, 2014, s. 15; Kyas, 1997, s. 132–142, 153–154, 167–172, 178–180, 196, 199)

Pokud jde o zastoupení a poměr archaických jevů, které v soudobém mluveném jazyce již pravděpodobně zanikly, či novějších tvaroslovných prvků v dalších náboženských a světských tiscích z doby humanismu, řešení tiskařů nejčastěji odpovídají spíše stavu v bibliích z druhé třetiny 16. století, zejména v produkci Melantrichově. Jednoduché minulé časy se v tiscích již neobjevují. Ojedinelé jsou výskyty slovesa *býti*

ve 3. osobě složeného préterita či duálových tvarů. Vedle převažujících shodných přechodníků se používají i jejich nekongruenční varianty. Pro tisky 16. století je příznačná i synonymie rozličných pádových tvarů zájmen *já, on a ona*. Základní koncovkou nominativu plurálu maskulin zůstává varianta *-ové*. Starší koncovka genitivu plurálu maskulin *-ův* zpravidla převažuje nad mladší podobou *-ů*. Kromě toho jsou substantiva typu *město* a původem mužské *o*-kmeny v lokálu plurálu zachycovány s koncovkou *-ích* (*slovích, kšaftích*), u substantiv typu duše se ojediněle v lokálu plurálu objevuje koncovka *-ech* (*ulicech*). Původní přípona infinitivu *-ti* se používá častěji než novější *-t*. Ve 3. osobě plurálu sloves 4. třídy vzoru *sází* převládá původní koncovka *-ejí*, u sloves vzoru *prosit* převažuje koncovka *-í*, někdy však dochází ke konkurenci těchto flexí. (Alexová, 2000a, s. 31–32; Böhmová, 2013, s. 11, 43; David, 2000b, s. 18; David, 2000c, s. 44; Heřmanská, 2016, s. 52–56; Chýlová, 2012, s. 91; Vojtíšková, 2012, s. 209) Obdobný tvaroslovný úzus lze pozorovat i v dobových rukopisech. (Černá, 2005, s. 43; Hejdová, 2017a; Hejdová, 2017b; Hejdová, 2017c; Hejdová, 2017d; Kopečný, 1947, s. 284–286; Lehne, 2011, s. 61–66, 68, 71–72; Oberpfalcer, 1935, s. 141–142, 158–187, 203–217) Převahu novějších tvaroslovných prvků lze pozorovat ojediněle a téměř výhradně v rukopisných pramenech užitkové povahy. (Hejdová, 2017e) Úsilí bratrských tiskáren o omezení synonymie vybraných morfologických tvarů, zachování některých starších kategorií v psaném jazyce i mírný odstup vůči dobovým jazykovým inovacím tedy pravděpodobně soudobá tiskařská obec plně nereflektovala a nepřijala za své. Pozoruhodné je, že v otázce kongruence přechodníků nejsou zásady kralických tisků důsledně dodržovány ani v korespondenci členů Jednoty. (Zitová, 2011, s. 84–85)

Tvaroslovný úzus zachycený badateli ve většině analyzovaných tištěných a rukopisných pramenů 16. století převládá i v památkách vzniklých v 17. století. Texty dobových intelektuálů patřících k různým konfesím, mezi něž patří Mikuláš Dačický z Heslova, Jan Amos Komenský či Tomáš Pešina z Čechorodu, i jiných barokních autorů vykazují obdobnou morfologickou variabilitu. Jde především o ojedinělý výskyt forem 3. osoby préterita s auxiliárem či antepreteritem, koexistenci koncovek sloves 4. třídy vzorů *prosit* a *sázet* ve 3. osobě plurálu v přítomném čase, konkurenci infinitivních přípon *-ti* a *-t* a koncovek genitivu plurálu maskulin *-ův* a *-ů*, přičemž ta která varianta převažuje v závislosti na původci textu, dále poměrně volné užívání přechodníků i jiné výše jmenované jevy. (Adam, 1998, s. 202–205; Alexová, 1998, s. 85–86; David, 2000d, s. 79–81; Černá, 2003, s. 23–24; Jaklová, 2000, s. 52–54; Janečková, 1998b, s. 120–122; Janečková, 2000, s. 100–108; Kirillov, 2010, s. 91, 95–96, 103–104, 106–107, 121–122,

127–130, 133–135; Komárková, 2006, s. 8–10; Kosek, 2012, s. 246–252; Kosek, 2013, s. 139–147; Kučera, 1983, s. 32–33, 53–55; 60–61) Výraznější odklony od této praxe jsou spíše vzácné a projevují se převážně ve specifických typech textů: například pro sborník duchovních písní *Česká mariánská muzika* Adama Michny z roku 1647 je charakteristické důslednější užívání slovesa *být* ve 3. osobě složeného préterita. (Junková, 2000, s. 70) Pokud jde o stabilizovanou podobu tvaroslovné soustavy, pravděpodobně zcela jedinečným jevem v kontextu 17. století se stala *Bible Svatováclavská*, která vykazuje ustálený úzus. V ní jsou kromě důsledného uplatňování koncovky *-ův* v genitivu plurálu maskulin či tradičního rozšíření koncovky *-ové* v nominativu plurálu maskulin použity náležité tvary přechodníků i duálu. (Vintr, 1997, s. 218–220) Zajímavé přitom je, že jazyk *Kancionálu českého Matěje Václava Steyera*, jenž byl jedním z překladatelů a redaktorů *Bible Svatováclavské*, se po morfoložické stránce výrazně neliší od většinové dobové produkce. (Králová, 2006, s. 57–59, 65–68; Škarpová, 2015, s. 533–536)

Obdobný stav tvarosloví je zaznamenán i v památkách „dlouhého“ 18. století, v nichž se oproti předchozímu období jen nevýrazně zvyšuje užívání nepůvodních koncovek duálu nebo feminin v instrumentálu plurálu zájmen, substantiv a adjektiv všech rodů (*dvouma letma, polma našima, katolikami*). Dubletní podoby jednotlivých morfoložických tvarů s převahou starších variant jsou v různé míře zastoupeny v domácí katolické produkci (David, 1998a, s. 68–71; Dvořák, 1970, s. 90–91; Holub, 1998, s. 50–54; Chýlová, 2010, s. 47; Jaklová, 1998, s. 25–27; Janečková, 1998a, s. 98–101; Junková, 1998, s. 113; Koblížek, 1998, s. 148–149; Koblížek, 2010, s. 37; Kvítková, 2010, s. 16–18), v exilových evangelických tiscích (Dvořák, 1970, s. 90–91; Kosek, 2004, s. 99–102; Kosek, 2005, s. 184–185; Kosek, 2007, s. 84–86; Kosek, 2008a, s. 116–117; Kosek, 2008b, s. 532–534), v novinách (Kamiš, 1974, s. 18–20) i v rukopisných textech historiografické povahy. (Berger, 2005a, s. 209–210; Kirillov, 2010, s. 92, 96, 130; Kopečný, 1947, s. 284–286) Mluveným územ nebyl výrazně ovlivněn ani jazyk knížek lidového čtení, které kvůli svým předpokládaným adresátům tradičně zařazovány mezi texty nižšího stylu.⁴⁹ (Kolár – Stich, 2000, s. 266–270, 273–279, 301–302) Kromě toho je pozoruhodné, že koncovka genitivu plurálu maskulin *-ův* a infinitivní přípona *-ti* často převažují i v úředních textech, mj. v záznamech soudních výslechů. (Berger, 1999, s. 66–68; Koblížek, 2005, s. 171–172)

⁴⁹ Je nutno připomenout, že v případě knížek lidového čtení se často jednalo o přetisky starších verzí populárních titulů, v nichž zpravidla nebyly prováděny jazykové úpravy.

4.3.1.4. Užívání alomorfů koncovek nominativu, genitivu, dativu, lokálu a instrumentálu plurálu substantiv v knihách historiografických zápisků „dlouhého“ 18. století

Vyjmenované alomorfy jsou dostatečně početně zastoupeny v rozsáhlejších textech ze skupiny analyzovaných pramenů. Ve stručnějším *Pamětech* Antonína Štěpána a *Knize pamětní* Vojtěcha Jílka je výskyt těchto koncovek ojedinělý.

% výskytů	Šolc	Kegler	Vavák	Dremsa	Preinhelster
-ové	25,7	28,5	32,7	11,8	27,7
-y, -i, -é	74,3	71,5	67,3	88,2	72,3

Tabulka 28. Užívání alomorfů koncovek nominativu plurálu maskulin

Koncovka *-ové*, jež byla doporučována dobovými gramatiky jako dubleta původních flexí u všech vzorů maskulin, se v knihách historiografických zápisků i přes svůj knižní charakter objevuje poměrně často. V průměru činí její výskyt 25 až 30 % z celkového počtu podstatných jmen mužského rodu v množném čísle (viz Tabulka 28). Avšak na rozdíl od návrhů jazykových příruček a tvaroslovného úzu dobové tištěné produkce, je v rukopisech „dlouhého“ 18. století tato flexe použita převážně u životních substantiv: *Hospodařzowe, Koftkowe* (Šolc, f. 5v, 6r), *Stawowe, Fararżowe* (Kegler, I, f. 55rv), *Otczowe, Capralowe* (Vavák, I, s. 3, 15), *mejkowe* (Jílek, f. 2v), *Sinkowe* (Dremsa, f. 1v), *Konczelowe*. (Preinhelster, s. 31) U neživotních maskulin se koncovka *-ové* nejčastěji vyskytuje v nejstarším ze zkoumaných textů, *Některých památkách* Františka Šolce: *Defstiowe, Stromowe*. (Šolc, f. 2v, 7r) Je pozoruhodné, že František Jan Vavák uplatňuje tuto knižní flexi u lexému *začátkové* použitého ve významu *původci* pravděpodobně právě kvůli její distinktivní funkci: „Tolyko. 4. tam Zuftaly, Kteřzi toho Qualtu. *Zacžátkowe* byly ati fe Pržigmjm Wolagi// Markytán/ Málek/ Ruda/ Žiák“. (Vavák, I, s. 48)

% výskytů	Šolc	Kegler	Vavák	Dremsa	Preinhelster
-ův	58,9	72,5	34,8	42,5	10,6
-ů	41,1	27,5	65,2	57,5	89,4

Tabulka 29. Užívání alomorfů koncovek genitivu plurálu maskulin

Jak znázorňuje Tabulka 29, výskyt starší podoby koncovky genitivu plurálu maskulin *-ův* je ve zkoumaných pramenech vyšší než zastoupení flexe nominativu plurálu *-ové*; u

Františka Šolce i Vojtěcha Keglera dosahuje dokonce nadpoloviční hodnoty. Novější varianta *-ů* výrazně dominuje pouze v *Novostrážské kronice* Václava Preinheltra vzniklé na začátku 19. století. Alomorfy *-ův* a *-ů* jsou použity jako synonymní u všech maskulin bez ohledu na deklinační vzor, životnost a další charakteristiky: *domuw adomkuw, Woluw, Czentyřžu, Spowiedniku* (Šolc, f. 1r, 2v, 5r, 15r), *Mužuw, Klaffteruw, Mužu, Klaffteru* (Dremsa, f. 11v, 20v, 31r, 33r), *Hawiřu, Mniešťianu, Sedlaku, Hegdukuw, Muzikantuw*. (Preinhelter, s. 12, 18, 24) Někdy jsou výrazy s oběma variantami flexe použity v rámci jedné věty pravděpodobně ve snaze vyhnout se opakování stejného morfému: „*Panu Stawuw*“ (Kegler, I, f. 51r), „*gak od Sedlaku, tak Chalupniku, tak od Podruhuw*“. (Vavák, I, s. 38)

Dativ plurálu se ve vybraných vzorcích vyskytuje vzácně. Jeho koncovky se u substantiv všech rodů zpravidla shodují s dobovými gramatickými doporučeními a tiskařským územ i stavem v nové češtině. U všech maskulin je použita výhradně koncovka *-ům* či *-um*: *Ziakum, Muficantů, Dworum* (Kegler, I, f. 52v, 62v), *židum, Kapucinum* (Jílek, f. 4r, 5r), *Czechum, Magistratum* (Dremsa, f. 15v, 17r), *Auržedlnjukum, Mužum*. (Preinhelter, s. 8, 14) Tato flexe je rozšířena i v dativu plurálu feminin typu *píseň* a pomnožných toponym: *Strzebestowiczum* (Vavák, I, s. 2), *Hraniczum, Czelechowiczum, Lanum*. (Preinhelter, s. 4, 9, 12) Alomorf *-ám* se ve vybraných fragmentech u maskulin ani u neuter neobjevuje.

V lokálu plurálu podstatných jmen, která se skloňují podle tvrdého vzoru, jsou ve zkoumaných rukopisech nejčastěji použity koncovky odpovídající soudobému stavu v češtině: *miftech, Nepolyftech* (Šolc, f. 5r, 7v), *Sfatech, Miestech* (Kegler, I, 55r, 62v), *Potocznych, Ofobách, Wlaftech, Faufech* (Vavák, I, s. 2, 16, 27), *dnech, Branborach*. (Dremsa, f. 22r, 31r) U substantiv skloňovaných podle měkkého vzoru je zpravidla uplatněna flexe *-ích*: *Penezjch* (Kegler, I, f. 53v), *Kragich* (Vavák, I, s. 23), *w Kocznych*. (Preinhelter, s. 20) Tato koncovka, preferovaná a doporučovaná dobovými gramatografy téměř pro všechny vzory substantiv, je hojně zastoupena u maskulin v textech Františka Jana Vaváka, Filipa Ignáce Dremsy i Václava Preinheltra: *Pržikopich, Spifych, Stromich, Sfpegcharžich* (Vavák, I, s. 1, 8, 16, 24), *Bramboržich, Kramich, auwozich* (Dremsa, f. 10v, 17r, 27r), *Koczaričh, domich*. (Preinhelter, s. 19, 29) Je přitom pozoruhodné, že právě pro zmíněné autory je charakteristické i to, že užívají v lokálu plurálu neuter a maskulin koncovku *-ách*, často považovanou za příznak vlivu mluvené řeči na psaný jazyk a zařazovanou do deklinačních paradigmat pouze několika dobových mluvníc: *Žitach* (Vavák, I, s. 19), *Miestach* (Dremsa, f. 24v), *Swicznach, Borach*. (Preinhelter, s. 25)

Obdobnou tendenci lze pozorovat i v postupech autorů knih historiografických zápisků při volbě alomorfu koncovky instrumentálu plurálu. Vedle jednoznačně převládajících starších flexí se v jejich textech ojediněle objevují duálová zakončení *-ma/-ama* a nepůvodní koncovky *-mi/-ami*: *odpuŝtkama, odpuŝtkamj* (Šolc, f. 4v, 15r), *detma* (Štěpán, f. 43v), *Kofama* (Vavák, I, s. 19), *Francauzama* (Jílek, f. 5v), *Zwonama, domami* (Dremsa, f. 19r, 41v), *Sfatama, nohamy*. (Preinhelter, s. 1, 6)

4.3.1.5. Užívání podob infinitivu a 3. osoby préterita v knihách historiografických zápisků „dlouhého“ 18. století

Pokud jde o frekventované slovesné tvary, u nichž byla v jazykové teorii 18. století i na začátku 19. století zdůrazňována možnost užívání dubletních podob, přístup autorů zkoumaných pramenů k alomorfům se v základních rysech shoduje.

% výskytů	Šolc	Kegler	Vavák	Dremsa	Preinhelter
-ti	88,4	96,4	86,7	96,2	24,6
-t	11,6	3,6	13,3	3,8	75,4

Tabulka 30. Užívání tvaroslovných podob infinitivu

Většina písařů preferuje starší variantu infinitivu s příponou *-ti*. Zastoupení infinitivů s novějším sufixem *-t* označovaných gramatiky za běžnější v „obecné mluvě“ je výrazně vyšší pouze v *Novostrážecké kronice* Václava Preinheltra. Oba infinitivní tvary jsou přitom v rukopisech použity jako synonymní, u žádného z autorů nejde o snahu napodobit supinum: „*miel lytat*“, „*Zapalytj miely*“ (Šolc, f. 5r), „*Reŝolvirowat nemohlj*“, „*ofaditi minili*“ (Kegler, I, f. 54r), „*Zaczał troŝku Padat*“, „*Zaczał zaŝe Padatj*“ (Vavák, I, s. 1), „*Lifrowat kaŝdoroczneŝ muŝeli*“, „*muŝeli Contribenti Platiti*“. (Preinhelter, s. 5)

% výskytů	Šolc	Kegler	Vavák	Dremsa	Preinhelter
se slov. <i>býti</i>	2,3	6,9	0	7,4	0
bez slov. <i>býti</i>	97,7	93,1	100	92,3	100

Tabulka 31. Užívání tvaroslovných podob 3. osoby préterita

Přestože sloveso *býti* ve 3. osobě préterita, jak již bylo řečeno, vyšlo z užívání v mluveném jazyce pravděpodobně již v první polovině 16. století, knihy

historiografických zápisků venkovské a maloměstské provenience jej v jednotlivých případech zachycují ještě na přelomu 18. a 19. století. Nejde přitom o specifické, například náboženské kontexty či zbytky antepreterita. Forma 3. osoby préterita se slovesem *býti* u autorů, již ji používají, zpravidla vystupuje jako rovnoprávná základnímu slovesnému tvaru 3. osoby minulého času: „Gmena gegich *Byllagfau*“, „to *ge bylo* wlkutku w Nymburku“, „Neboto k Podiwenj *bylo*“ (Šolc, f. 2r, 16r, 17v), „*gfau se* zde *Locirowalj*“, „do Chlumcze *gfau pržigelj*“, „do Zamku [...] *pržygel*“ (Kegler, I, f. 54r, 55r), „Peníze od Saufeczstwa [...] *gest wibrat*“, „*bil gest dopaden* [...] na Branborach“, „*dopadenj bilj* na Bramboržich“. (Dremsa, f. 10v, 23v, 24v) Je nasnadě zmínit i skutečnost, že František Jan Vavák používá v této pozici sloveso *být* téměř výhradně ve veršovaných fragmentech *Spisů pamětních* a v chronogramech, jež nebyly zařazeny do vzorku zkoumaného v mé práci: „Gak Rok starý dokonáwal/ Tak zas Nowý *gest Naftáwal*“, „Od Poledne Gařný byl den/ že wcelý Žně *nebyl gest* ten“. (Vavák, VI, s. 101; Vavák, VII, s. 125; viz též Timofejev, 2010, s. 49–50)

4.3.2. Shrnutí

Vývoj morfologického systému češtiny v 16. století vedl ke zvýšení počtu alomorfů mj. u vybraných substantivních a slovesných tvarů. Následkem této skutečnosti byla dlouhodobá koexistence či konkurence starších a novějších tvaroslovných prvků v tištěné i rukopisné produkci, která je rovněž příznačná pro analyzované knihy historiografických zápisků. Tvaroslovný úzus autorů zkoumaných pramenů má přitom některé společné rysy s jejich hláskoslovným územ.

Jevy, jež byly některými gramatografy považovány za „neodlišitelné od obecných“ (*vulgus indistincte*) a připouštěny pouze v omezené míře, především nepůvodní femininní koncovky v dativu, lokálu a instrumentálu plurálu maskulin a neuter či duálové flexe v instrumentálu plurálu substantiv všech rodů, se v mém vzorku objevují ojediněle. Celkově nízký výskyt zmíněných morfologických tvarů ve vybraných úryvcích bohužel neumožňuje předložit přesvědčivé kvantitativní shrnutí. Domnívám se však, že zpracování rozsáhlejších fragmentů by mohlo vykazat zastoupení novějších alomorfů v těchto pozicích srovnatelné například s údaji o záznamu protetického /v/. Lze předpokládat, že toto zastoupení se může pohybovat kolem hodnoty 10 až 15 %. Kvantifikované údaje Jurije Kirillova týkající se flexí instrumentálu plurálu v tiscích a rukopisech 17. a 18. století přitom svědčí o tom, že při volbě koncovky hrají základní roli preference původce textu; zastoupení nenáležitých flexí je v některých případech dokonce nadpoloviční. Budeme-li

považovat Kirillova shrnutí za referenční, stav v mnou zkoumaných památkách lze charakterizovat jako srovnatelný s území vzdělávacích tisků druhé poloviny 18. století, mezi něž patří například český překlad katechismu Martina Pruggera z roku 1745 či lesnická příručka Václava Eliáše Lenharta z roku 1793, nebo za shodný s praxí uplatněnou v *Historii Chrudimské* Josefa Ceregetiho. (Kirillov, 2010, s. 95–96)⁵⁰ Důležité je ovšem zdůraznit skutečnost, že starší či knižní koncovky, především flexe lokálu plurálu *-ích*, stále zaujímají v knihách historiografických zápisků „dominantní“ pozici vedle novějších alomorfů.

Pokud jde o poměr výskytu koncovek genitivu plurálu maskulin *-ů* a *-ův*, které byly vnímány a uplatňovány v jazykové teorii a tiskařské praxi 17. a „dlouhého“ 18. století jako rovnoprávné, v analyzovaných památkách jsou tyto flexe použity jako zcela synonymní. V rukopisech z druhé poloviny 18. století a z počátku 19. století dochází k částečnému ústupu starší podoby *-ův*. Ovšem údaje pro další prameny vzniklé v posledních desetiletích 18. století svědčí o tom, že míra synonymie těchto alomorfů též záleží na písákových či tiskařských preferencích. Jediná varianta flexe se přitom v rozsáhlejších pramenech téměř neobjevuje. (Kirillov, 2010, s. 91–92) S návrhy jazykových příruček a dobovým územím se shoduje i výrazná převaha starší podoby infinitivu s příponou *-ti* a ojedinělý výskyt slovesa *být* ve 3. osobě préterita. (Kirillov, 2010, s. 121–122, 129–130)

Pozoruhodné je, že většina autorů knih historiografických zápisků dává přednost flexi *-ové* v nominativu plurálu životných maskulin. Ačkoliv se tento přístup rozchází s dobovými návrhy jazykově reflexivních textů i tiskařskou praxí (Kirillov, 2010, s. 103–104), v jistém smyslu dokonce předjímá pozdější doporučení k distribuci koncovek, jež bylo posléze kodifikováno v nové češtině.

O vyšší míře variability pádových flexí v dílech vzdělanějších či sečtějších autorů, Františka Jana Vaváka, Filipa Ignáce Dremsy a Václava Preinheltra, jsem se již zmínil v oddíle 4.3.1.4. Zasluhující povšimnutí je však i skutečnost, že Preinhelter, patřící k první generaci, jež získala vzdělání v tereziánských školách, se ve svém textu vyhýbá archaické podobě préterita a preferuje novější tvar infinitivu.

Kromě vyjmenovaných jevů se ve zkoumaných knihách historiografických zápisků vyskytují i další, méně početně zastoupené dublety či specifické morfologické tvary. Jedná se především o duálové koncovky v instrumentálu plurálu přídavných jmen, pronomén a

⁵⁰ Přesnějšího srovnání mých předpokladů se závěry Jurije Kirillova není možné docílit mimo jiné vzhledem k tomu, že Kirillov zahrnuje do svého vzorku flexe instrumentálu plurálu nejen substantiv, ale i adjektiv, zájmen a číslovek.

numeralií: „*latinškyma Terminama*“, „*tiema Čzafy*“ (Šolc, f. 2r, 9r), „*Spieknyma ucženymi Napyfy*“ (Kegler, I, f. 61r), „*tržema Kralj*“ (Štěpán, f. 57v), *nima, Hrabicznima, Tráwnima* (Vavák, I, s. 1, 19), „*za njma*“, „*z mima*“. (Preinhelster, s. 12) Objevují se i případy koexistence koncovek dativu singuláru životných maskulin: „*Jozeffowj druhemu Sinu geho Leopoldowj druhemu tež Sinu geho*“, „*Augustinu Ružičkowj*“. (Dremsa, f. 28v, 37r)

V analyzovaných pramenech se vyskytují i složená přivlastňovací adjektiva tvořená způsobem typickým pro raně novověkou češtinu: „*na Wozabowym, Wawákwym, a Hottowczowym Poly*“ (Vavák, I, s. 30), „*z Khenihoweho ginacz Trubaczowskeho domu*“. (Dremsa, f. 38r) Dále jsou v textech zastoupeny rozličné případy atypických pádových koncovek a nepůvodní flexe u výrazů označujících párové orgány: *Narukauch* (Šolc, f. 8v), *nohauch*, „*po polednach*“ (Kegler, I, f. 53r, 55r), *Obauch* (Vavák, I, s. 20), „*na Bramboržjch Jana Klareta Miftrowj Pekaržkemu*“ (Dremsa, f. 10v), *Princetem*. (Jílek, f. 4r)

Nejednou dochází ke konkurenci přičestí trpného a adjektiva v pasivních konstrukcích: „*darowany a od G M Cz Poštaupene byli*“, „*bylo to pod Contrabantem zapowiedieno*“, „*beneventirovan byl*“, „*Slezko gemu poštaupeny geft*“ (Kegler, I, f. 50v, 51r, 55r, 62v), „*zwolen byl*“, „*zwoleneg byl*“ (Štěpán, f. 57v, 59v), „*Bil geft w Miestach Prafkjich drzeneg Sniem*“, „*bil geft dopaden*“ (Dremsa, f. 24v), „*Obyli [...] bylo ftluczeno, Pole od Wody pobrane*“. (Preinhelster, s. 9) Přejedníky často mají nekongruenční podobu: „*uwedl fwlyknaucze odiew fwug a hrob otewrżycz*“, „*Curil bywffe [...] wyflan*“ (Kegler, I, f. 55v, 62v), „*Gedauz [...] Prohlidly*“ (Vavák, I, s. 4), „*Girżj Pregl faucze*“, „*prżigdauce [...] gedna hanaczka*“ (Dremsa, f. 36v, 37r), „*Hawjři magicz*“ (Preinhelster, s. 12) Je pozoruhodné, že František Šolc někdy používá participia místo préterita či antepreterita: „*na Czeltie/ wezauczy geg do Prahy tak ranieneho:/ Vmřzel*“, „*prawicze Ziefau Pacholczy Skratonoch bez wiadomości do domu wegely*“. (Šolc, f. 1v, 5r) Vzácněji se objevují i další slovesné tvary, jež jsou přisuzovány vlivu mluveného úzu na psaný jazyk: *nepatrzegi* (Kegler, I, f. 55v), *abifme* (Štěpán, f. 70r), *Abychme*. (Vavák, I, s. 8)

Posuzování konkrétních morfologických jevů či případů alomorfie naráží na stejnou překážku jako charakteristika „fonetického záznamu“ jednotlivých jazykových jednotek, tj. na raně novověká rétorická doporučení. Již Jan Blahoslav mezi stylistické prostředky potřebné „tém genž chtj dobře a ozdorně čelký mluwiti nebo pfati“ zařazuje figuru *enallage* či *záměnu*, která se „w Latjně y w Čestjně čafto [...] vřjwa, a dofti pěkně, dum rem ob oculos ponere ac ueluti depingere uolomus“. Jednou z jejích realizací bylo právě užívání nenáležitých či „obecných“ alomorfů jednotlivých morfémů. Blahoslav považuje za přípustnou například „záměnu“ rozličných slovesných tvarů alespoň ve veršovaných

skladbách (*in carmine*): „[K]dyž máš řjcy, *Mufegj oni*, y řeknj, *Mufý*“, „*Padli 24 starců, Padlo 24 starcuo*“. Zásadní je i Blahoslavova poznámka tykající se užívání participií současníky: „K. Pawel Aquilin Hradecky Bakalář, w předmluwě na Pranoštyku léta 1551, *Vwazugjc vsebe čaftokrát*: měl řjcy, *Vwazuge*, a neb, *Pomeyfflege nato, Saudě to ec*. Ač dobrému a opatrnému čechu, mohloby to ne krozuměnj Grammatyckym regulím, ale k opatrnému figur vžjwánj přičteno býti.“ (Blahoslav, f. 235r–255v; viz též Koupil, 2007, s. 128–129) Jiří Konstanc umísťuje na seznam příkladů figury *apocope* dubletní koncovky genitivu plurálu *-ův/-ů* či formy adjektiv (*mladý/mlad*), synonymní infinitivní přípony *-ti/-t*, některé případy nekongruenčních přechodníků (*chtíce/chtíc*) a řadu alomorfů. (Konstanc, 1667, s. 142–143) Václav Jan Rosa opakuje vybrané Konstancovy příklady v oddíle své mluvnice věnovaném stylistickým prostředkům. (Rosa, 1672, s. 351) Blahoslava, Konstance a Rosu následuje Pavel Doležal, jenž však zařazuje některé jevy do jiných kategorií, než tomu bylo ve starších gramatikách: „Synthesís. Smyšľofšetřilka, ut: částka včiňeni glau: *Kňžata Kňěžřká se seřřli*, loco *seřřla: dwa tifycowé gich zwěřřeno*, loco *zwěřřeni*.“ (Doležal, 1746, s. 220–223)

Stejně jako v případě hláskosloví i zde otázka, zda se v jednotlivých případech jedná o neznalost „gramatických regulí“, nebo o „opatrné figur užívání“, nemůže být jednoznačně zodpovězena. Na závěr lze pouze konstatovat, že tvaroslovný úzus písařů knih historiografických zápisků se od většinové dobové praxe různí především výraznější tendencí uplatňovat koncovku nominativu plurálu *-ové* u životných maskulin a ojedinelým výskytem morfologických tvarů, které nejsou zohledňovány v gramatikách ani identifikovány v jiných památkách. Celková míra variability projevující se v tvaroslovné rovině zkoumaných rukopisů se pravděpodobně příliš neodlišuje od většinového stavu v dobové, zejména katolické českojazyčné produkci.

4.4. Charakteristika slovní zásoby

Epocha humanismu, zejména druhá polovina 16. století, se v dějinách češtiny charakterizuje mimo jiné výraznějším rozšířením českého názvosloví i otevřeností vůči přejímání cizích slov. V této době se utvářela vědecká a právnická terminologie, novými lexikálními prostředky byl obohacován i básnický jazyk. (Michálek, 1961, s. 10–12) V průběhu 17. a „dlouhého“ 18. století se role češtiny v administrativním, vědeckém i uměleckém životě oproti předchozímu období snížila, jednoznačné dominantní postavení v těchto oblastech zaujmuly němčina a latina. (Kosek – Šlosar, 2016a, s. 157) Tato skutečnost spolu s nízkou prestiží češtiny v zemských centrech, jejichž obyvatelé pravděpodobně preferovali užívání přejatých výrazů či konstrukcí jakožto prvků „vyššího stylu“, vedla ke kritice nadužívání cizích slov obrozenci, o níž bylo stručně pojednáno v kapitole 1.1.

V této kapitole v souladu s postupem podrobněji popsáním v oddíle 2.2.4. charakterizují názvosloví vybraných terminologických oblastí a dílčí aspekty složení slovní zásoby zkoumaných knih historiografických zápisků. Pro usnadnění vnímání textu, který obsahuje delší výčty příkladů, se odchyluji od citačního úzu a zásad transliterace pramenů uplatněných v jiných kapitolách. Při citování ukázek textů používám transliteraci, pro označení lexikografických příruček z doby raného novověku i první poloviny 19. století vyjmenovaných v oddíle 2.2. uvádím zkratky jejich titulů.

4.4.1. Slovní zásoba *Některých památek Františka Šolce*

4.4.1.1. Charakteristika slovní zásoby podle významových okruhů

4.4.1.1.1. Politické a administrativně právní názvosloví

Ve stručné charakteristice knihy historiografických zápisků Františka Šolce jsem již poznamenal, že pozornost jejího autora je soustředěna na dění na Chlumecku, popřípadě na nedalekém Královéhradecku a Poděbradsku. Politická a administrativně právní terminologie je zde proto spojena především s činností místních úřadů, příležitostně s návštěvami císaře.

Pro panovnické a šlechtické tituly, pojmenování úředních pozic, názvy státních zařízení či právních dokladů a popis administrativních procedur používá Šolc zpravidla výrazy českého, latinského či německého původu, které byly, včetně svých slovtvorných variant, součástí lexikálního systému češtiny již v 16. století a v 1. třetině 17. století:

arestýrovati: jsou po městech královských rozvezeni a *arestýrováni*, f. 4r („uvěznit“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 17. století; RosaThes, s. 17 eviduje slovotvornou variantu *arestovati*);

artikuly: Čechové museli svý *artikuly* dáti přepsati, f. 15v (VelNomQ, s. 17);

císař: kněžstvo muselo také *císaři* pánu kontribírovat, f. 12r (VelNomQ, s. 268);

císařský: Jeho Milost *císařská*, f. 1v (VelNomQ, s. 285);

cuchthauz: některý do *cuchthauzu* [...] přišli, f. 4r („káznice“, je doloženo např. v díle Jana Amose Komenského *Haggaeus redivivus* z r. 1632; eviduje RyvSlov, f. A5v);

examen: po bedlivém vošetření a *examenu*, f. 6v („výslech, zkoumání“, je doloženo např. v úředních písemnostech Jednoty bratrské z 2. poloviny 16. století či v *Truchlivém* Jana Amose Komenského z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

hrabě: *hrabě* Černín, f. 7v (VelNomQ, s. 272);

kancalář: k českýmu *kancaláři* odeslati, f. 15v (VelNomQ, s. 357 eviduje hláskoslovnou variantu *kancelář*);

kníže: *knížete* Šarcumburka, f. 1v (VelNomQ, s. 272);

konfirmírovati: že se jim nový *konfirmírovati* budou, f. 15v („potvrdit“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 17. století či v deníku Adama mladšího z Valdštejna z 1. třetiny 17. století; slovníky neevidují);

král: *král* polský, f. 7v (VelNomQ, s. 269);

kurfiršt: jiní *kurfirštové*, f. 14r (VelNomQ, s. 272 eviduje hláskoslovnou variantu *kurfiršt*);

legát: *legát* [...] přijel, f. 3r (VelNomQ, s. 274);

ortelírovati: byli pak *ortelírováni*, f. 4r („odsoudit“, VelSilva, s. 963 eviduje slovotvornou variantu *ortelovati*);

radní: jednoho *radního*, f. 3r (VelNomQ, s. 281);

rathaus: *rathaus* též, který byl teprva nedávno vystavený, f. 8v (VelNomQ, s. 282 eviduje hláskoslovnou variantu *rathauz*);

regent: tehdejšího vrchního *regenta*, f. 6r (VelNomQ, s. 268);

resolucí: až na delší *resolucí* aby očekávali, f. 10v. (VelNomQ, s. 288);

správce: p. *správce* kratonoskýho, f. 5r. (VelNomQ, s. 268)

Počet výrazů z tohoto významového okruhu, jejichž nejstarší výskyty jsou doloženy až ve 2. polovině 17. století či v 18. století, je nižší. Jedná se přitom o zdomácnělé cizí

výrazy pro běžné reálie či výrazy existující v češtině delší dobu, u nichž došlo ke změně významu:

císařovna: *císařovna* paní, f. 2v („manželka císaře“, eviduje teprve VusSlov, f. 25v; význam „panovnice“ je doložen např. v *Dalimilově kronice* z 1. čtvrtiny 14. století či v *Tkadlečkovi* z 1. čtvrtiny 15. století /Vokabulář webový, 2018/);

magistrát: bydžovskej *magistrát*, f. 6v (je doloženo např. v *Starých pamětech kutnohorských* Jana Kořínka z r. 1675 či v *Návrhu obnoveného zřízení zemského pro knížetství opavské* z r. 1675; eviduje DobrWörtII, s. 29, srov. VelNomQ, s. 364);

ministr, *minister*: svýho přednějšího *ministra*, f. 1v; nejpřednější *minister* byl, f. 17r („vyšší státní úředník“, varianta *ministr* je doložena např. v *Robotě církevní* Karla Račina z r. 1706, varianta *minister* je doložena např. v *Manně nebeské* Jana Josefa Khella; obě varianty eviduje JungSlovII, s. 447; význam „církevní služebník“ je doložen např. v dílech Tomáše Štítného ze Štítného z 2. poloviny 14. století či v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 15. století /Vokabulář webový, 2018/, srov. VelNomQ, s. 8);

novela: všem Čechům jakýsi *novele* [...] přišly, f. 12r („nové nařízení“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 2. třetiny 17. století; slovníky neevidují, srov. VelNomQ, s. 364).

4.4.1.1.2. Vojenské názvosloví

V oblasti vojenské terminologie užívá František Šolc zpravidla původně české pojmy či zdomácnělé přejaté výrazy a jejich hláskoslovné varianty zachycené v pramenech vzniklých do 1. třetiny 17. století:

kavalír: *kavalíři* koukali, f. 3r (je doloženo např. v *Postile* Jana Rokycany z 2. poloviny 15. století či v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století; eviduje RyvSlov, f. A8a);

obdaňkovaný: všecky *obdaňkovaný* vojáky, f. 10v („propuštěný z vojenské služby“, VelNomQ, s. 585);

šance: některý na *šance* a některý ven do bitvy vyslali, f. 10v (VelNomQ, s. 598);

voják: *vojáky* z celý země český museli do Prahy odváděti, f. 10v (VelNomQ, s. 584);

vojna: daly ty pacholky všecky tři na *vojnu*, f. 6v (VelNomQ, s. 583);

vojsko: skrze Bydžov šlo *vojsko* moskvanský, f. 14r. (VelNomQ, s. 583).

Ze slov doložených nejpozději ve 2. třetině 17. století se u Šolce vyskytuje přibližně stejný počet výrazů:

atakýrovati: nepřátelský vojsko [...] *atakýroval*, f. 12v (je doloženo např. v korespondenci Václava Jiřího Holického z r. 1672 či v deníku Jana Norberta Zatočila z Löwenburku z r. 1685; slovníky neevidují);

bomba, puma: 10 000 *pum*, jinak *bomb*, f. 12v (hláskoslovná varianta *bomba* je doložena např. v *Poselkyni* Jana Františka Beckovského z 1. čtvrtiny 18. století či v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; RohnNomIII, s. 158–159 eviduje variantu *bomma*, DobrWörtI, s. 121 eviduje variantu *pûma*, JungSlovI, s. 161 a JungSlovIII, s. 757 eviduje varianty *boma, bomba, pûma, a puma*);

plesírovati: v bojích *plesírováno bylo*, f. 11r („ranit“, hláskoslovné varianty *plezírovati, blesírovati* jsou doloženy např. v úředních záznamech z 1. čtvrtiny 18. století či ve válečných písních z 2. třetiny 18. století; slovníky neevidují; příbuzný výraz *plezura* je doložen např. v evangelických kázáních z 2. třetiny 17. století);

rostak: a zde v Bydžově měli *rostak*, f. 14r (pravděpodobně „odpočinek“, z něm. *der Rasttag*; je doloženo např. v historiografických zápiscích Václava Preinheltera z počátku 19. století; slovníky neevidují, srov. Thám1788, s. 449);

regrut: dne 12. januari zase *regruty* brali, f. 14r (hláskoslovná varianta *rekrut* je doložena např. v úřední korespondenci z 2. třetiny 17. století; eviduje RohnNomIII, s. 207).

Kromě toho *Některé památky* dokládají jeden výraz, jenž se objevuje teprve v památkách z 18. století i jeden germanismus, jenž není evidován v jiných pramenech:

celt: *celt*, který vážen je 10 000 tolarů, f. 12v („vojenský stan“, je doloženo např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720 či v kázáních Fabiána Veselého z r. 1724; slovníky neevidují);

štilšandt: přišel zničehosnic *štilšandt*, f. 16r („příměří“, z něm. *der Stillstand*; není doloženo; slovníky neevidují, srov. Thám1788, s. 550).

4.4.1.1.3. Finanční názvosloví

V pasážích věnovaných hospodářským otázkám používá Šolc výrazy ze základní raně novověké české slovní zásoby:

handl: s velkejma *handlema*, f. 12r („obchod“, VelNomQ, s. 281);

grejcar: polský *grejcary*, f. 4r (VelNomQ, s. 340 eviduje hláskoslovnou variantu *krejcar*);

kasa: *kasu* s sedmi miliony zlatýma, f. 13r (je doloženo např. v úřední korespondenci z r. 1619; eviduje RosaThesIII, s. 320);

kontribírovati: kněžstvo muselo také císaři pánu *kontribírovat*, f. 12r („odvést poplatek“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. třetiny 17. století, slovtvorná varianta *kontribuírovati* je doložena např. v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a z Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

šesták: *šestáky*, f. 4r (VelNomQ, s. 341);

mince: *mincema* [...] házel, f. 4v (VelNomQ, s. 339);

ungelt: *ungelt* zahynul a více se neplatil, f. 15v. (VelNomQ, s. 272)

Řada finančních termínů vyskytujících se v *Některých památkách* však není doložena v jiných textech a lexikografických příručkách. Jde o latinské a německé názvy cizích či nových domácích ekonomických reálií:

albus: cizí peníze, *albusy*, f. 4r („bílý groš“, není doloženo; slovníky neevidují; výraz *bílý groš* je doložen např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 16. století);

betrakt: *betrakty* přišly, který sobě museli zaplatiti, f. 12r (pravděpodobně „jednorázová daň“, z něm. *der Betrag*; není doloženo; slovníky neevidují, srov. Thám1788, s. 108);

mejnštajr: plat ze služeb, jmenoval se *mejnštajr*, f. 15v („obecná daň“, pravděpodobně z něm. *die Gemeindesteuer*, není doloženo; slovníky neevidují).

4.4.1.1.4. Náboženské názvosloví

Většina pojmů spojených s náboženstvím, jež používá Šolc, je doložena nejpozději v 1. třetině 17. století. Platí to pro označení budov, církevních titulů a funkcí či názvy obřadů:

arcibiskup: *arcibiskupové* praští, f. 7v (VelNomQ, s. 9);

asistent: *ceremoniarius*, dva královské kapelani s *asistenty*, s. 55 (je doloženo např. v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století; slovníky neevidují);

fara: *fara*, zvony a tři díly městečka shořeli, f. 8r (VelNomQ, s. 9);

farář: od pánův *farářův*, f. 12r (VelNomQ, s. 8–9);

funus: v středu jí dělal *funus*, f. 16r („pohřeb“, je doloženo např. v soudních záznamech z poslední čtvrtiny 16. století či v zápisech ze sněmovních jednání z poslední čtvrtiny 16. století; eviduje RyvSlov, f. AV7r);

kanovník: *kanovníkův* kolik, f. 7v (VelNomQ, s. 9);

kantor: pak téhož *kantora* a téhož *mlynáře* dostali, f. 4r (VelNomQ, s. 10);

kněžstvo: *kněžstvo* muselo také císaři pánu kontribírovat, f. 12r (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 16. století či v zápisech ze sněmovních jednání z 2. třetiny 16. století; eviduje RosaThesIII, s. 477);

komunikant: takže se samých *komunikantů* na 6 000 počítalo, f. 15r („účastník eucharistie“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 16. století či v kázáních Jakoba Feuchta z poslední čtvrtiny 16. století; slovníky neevidují);

konsistoř: peníze do *konsistoře* poslány byly, f. 12r (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 16. století či v díle Jana Amose Komenského *Haggaeus redivivus* z r. 1632; eviduje DobrWörtI, s. 136);

kostel: ke *kostelu* hořelo, f. 5r (VelNomQ, s. 5);

kostelník: souseda a *kostelníka* chlumeckýho, f. 2r (VelNomQ, s. 10);

litanie: se [...] *litanie* dokonávala, f. 2r (VelNomQ, s. 18);

mše: *mše* svatý sloužili, f. 6v (VelNomQ, s. 22);

oddavky: měl v neděli *oddavky*, f. 16r (VelNomQ, s. 261);

požehnání: *požehnání* s rouchem Panny Marie, s. 15r. (VelNomQ, s. 446)

V památkách z 16. století a z počátku 17. století není doložen pouze výraz *loreta* (za *loretou* zapálili konopí, f. 1v), evidovaný např. v *Postile* Matěje Štajera z r. 1691 či v písemnostech Heřmana Jakuba Černína z 1. čtvrtiny 18. století. V tomto případě se ovšem může jednat o nedostatek pramenného materiálu v Lexikální databázi, jelikož nejstarší zmínka o vzniku loretu v Čechách pochází z 80. let 16. století. (Bukovský, 2000, s. 24)

4.4.1.1.5. Stavitelské a řemeslnické názvosloví

Při pojednání o stavitelství a dalších řemeslnických reáliích používá Šolc výhradně původní české výrazivo nebo cizí slova přejatá či zdomácnělá nejpozději v 16. století:

kompas: na *kompassi*, f. 8v („sluneční hodiny“, VelNomQ, s. 346);

lázně: slavné *lázně* pod Volešnicí, f. 2r (VelDict, f. 2r);

lešení: kdež *lešení* měli dělaný, f. 14v (VelNomQ, s. 510);

maštale: dům a *maštale*, f. 5v (VelNomQ, s. 520 eviduje hláskoslovnou variantu *marštale*);

mlynář: pak téhož *kantora* a téhož *mlynáře* dostali, f. 4r (VelNomQ, s. 457);

šatlava: *šatlava*, věž a tři zvony, f. 5r (VelNomQ, s. 509);

šindel: skočil na věž *šindel*, f. 5v (VelNomQ, s. 519);

špagát: klupko *špagátův*, f. 15r (VelNomQ, s. 310);

špitál: umřela ve *špitále* chlumeckým jedna žena, f. 4v (VelNomQ, s. 509);

světnice: nahoře dvě *světnice*, f. 5v. (VelNomQ, s. 516)

4.4.1.2. Charakteristika slovní zásoby podle jejího složení

4.4.1.2.1. Slova cizího původu

Některé památky Františka Šolce obsahují řadu cizích výrazů, které nejsou součástmi výše zmíněných terminologických okruhů. Většina těchto slov byla pravděpodobně běžná v češtině již v 16. století a v 1. čtvrtině 17. století:

centnýř: vážily asi 60 *centnýřů*, f. 5r (VelNomQ, s. 322);

doktor: od *doktora* s Kutný Hory přivezli, f. 5r (VelSilva, s. 791);

kára: odvezen na *káře*, f. 3v (VelNomQ, s. 421);

libra: váží 700 *liber*, f. 9r (VelNomQ, s. 333–334);

rebelant: jichž se počítalo těch *rebelantů* 1 800, f. 4r (je doloženo např. ve *Velikonoční radosti* Šimona Lomnického z Budče z r. 1622 či v zápisech ze sněmovních jednání z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje JungSlovIII, s. 805);

rebelie: na kterouž *rebelii* muselo ihned vojsko s kolika stran táhnouti, f. 4r (je doloženo např. ve *Fragmentech* Šimona Lomnického z Budče z r. 1623 či v *Pamětech* Mikuláše Dačického z Heslova z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují, JungSlovIII, s. 805 eviduje příbuzné výrazy *rebel*, *rebelant*, *rebelovati*);

statue: na rynku u *statuje*, f. 14v (hláskoslovné varianty *statue*, *statue* a *statua* jsou doloženy např. v cestopisu Bedřicha z Donína z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje DobrWörtI, s. 114);

šturm: lidi se hned po *šturmu* zběhli, f. 1v („poplach“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. poloviny 16. století; eviduje JungSlovIV, s. 522);

šturmovati: v Chlumci *šturmovali*, f. 8v („zvonit na poplach“, je doloženo např. v úředních dokumentech z poslední čtvrtiny 16. století či v *Pamětech* Mikuláše Dačického z Heslova z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje RosaThesVI, s. 213);

termín: latinskýma *termínama*, které vejše na listu k nalezení jsou, f. 9r („číslo, datum“, je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z 2. poloviny 16. století či v korespondenci Karla staršího ze Žerotína z přelomu 16. a 17. století; eviduje RosaThes, s. 258);

vartovati: ty města okolní se musely *vartovat*, f. 15r. (VelSilva, s. 910)

4.4.1.2.2. Toponyma a antroponyma

V *Některých památkách* lze pozorovat podoby původně českých proprií, ve kterých byly provedeny novější hláskové změny. S největší pravděpodobností se však v těchto případech jedná o lexikalizované varianty:

Býček: Jan *Bejček*, f. 5v;

Brandýs: s Prahy na *Brandejs*, f. 1v;

Olešnice: pod *Volešnicí* a Chlumcem, f. 2r.

Zeměpisná a osobní jména německého původu mají u Šolce zpravidla zkomolenou podobu. Ke zkomolení dochází zjednodušením souhláskových skupin, asimilací a dalšími hláskovými změnami, jež byly stručně popsány v kapitole 7.2. Zajímavé přitom je, že se v *Některých památkách* vyskytují toponyma, která označují pouze lokality v okolí Chlumce či jména zástupců regionální vrchnosti, tj. reálie autorovi povědomé:

Eisenfels: Ernesta *Aisnfels*, f. 5r;

Karlskron: do zámku *Karskronu*, f. 3r;

Schwarzenberg: knížete *Šarcumburka*, f. 1v;

Trautmansdorff: *Tratmunstorff* litomyšlskej, f. 6v;

Trippenbach z Trippenbachu: pana Františka Antonína *Tritenbocka z Tripenbachu*, f. 6r.

4.4.2. Slovní zásoba *Paměti některých Vojtěcha Keglera*

4.4.2.1. Charakteristika slovní zásoby podle významových okruhů

4.4.2.1.1. Politické a administrativně právní názvosloví

Vojtěch Kegler, jenž velkou část svého života působil v rozličných funkcích v kutnohorské městské radě, podrobně sleduje úřední dění v regionu. Kromě toho se u Keglera politická a administrativně právní terminologie vyskytuje v popisu návštěvy Prahy či ve vyprávění o pobytu císařských zástupců v Kutné Hoře. Kegler zpravidla používá původní české nebo zdomácnělé přejaté pojmy charakteristické pro texty pocházející z 16. století a z prvních desetiletí 17. století:

administrátor: bývalý hor *administrátor*, f. 50r (VelNomQ, s. 249);

agent: všichni *agenti* [...] povoláni byli, f. 58v (je doloženo např. v úředních dokumentech z poslední čtvrtiny 16. století či v deníku Adama mladšího z Valdštejna z 1. třetiny 17. století; eviduje JungSlovI, s. 7);

arest: aby restantiarii do 28. februari ejusdem anni pod *arestem* zapravili, f. 50v („trest vězení“, je doloženo např. v zápiscích Karla staršího ze Žerotína z přelomu 16. a 17. století či ve *Zprávě a naučení o kazatelství* Jana Amose Komenského z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje RosaThesI, s. 19);

arestýrovati: oficiři hospodářský *arestýrovali*, f. 78v (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

audienci: *audienci* [...] dal, f. 55r (VelSilva, s. 1367);

ceremoniarius: *ceremoniarius*, dva královské kapelani s asistenty, f. 55r (slovotvorná varianta *ceremoniář* je doložena např. v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století; JungSlovI, s. 226 eviduje variantu *ceremoniář*);

citací: prošla *citací* kamerální na magistrát, f. 50v („povolání, púhon“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 16. století či v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje JungSlovI, s. 238);

decisí: do *decisí* vyšší instance supersedýroval, f. 79r („rozhodnutí“, je doloženo např. v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

deklarýrovati se: učinili zprávu, že *se* tam *deklarýrovati* museli, f. 50v („prohlásit, ohlásit se“, nereflexivní podoba slovotvorné varianty *deklarovati* je doložena např. v úředních dokumentech z poslední čtvrtiny 16. století, varianta *deklarýrovati* je doložena např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

dekret: obdrželi na to takový *dekret*, f. 55v (VelNomQ, s. 353);

deputýrovati: od královské kanceláře *deputýrováni* byli, f. 54v („odeslat“, je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z přelomu 16. a 17. století; eviduje JungSlovI, s. 356);

direktorium: *direktorium* asekurací vydalo, f. 50r („ředitelství“, není doloženo; slovníky neevidují; slovotvorné varianty *direkcí*, *direktorství* jsou doloženy v zápisech ze sněmovních jednání z poslední čtvrtiny 16. století či v úředních dokumentech z přelomu 16. a 17. století);

dům radní: byla obec do *domu radního* povolána, f. 50r (VelNomQ, s. 278);

elekcí: k *elekcí* římského císaře odejeti mají, f. 74r („volba“, je doloženo např. v úředních dokumentech z přelomu 16. a 17. století; slovníky neevidují);

exekuce: *exekuce* následovaly, f. 50v („výkon nařízení“, slovotvorná varianta *exekucí* je doložena např. v úředních písemnostech Jednoty bratrské z 2. poloviny 16. století či v *Truchlivém* Jana Amose Komenského z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

exercírovati: *actus mentis contrarios exercíruje*, f. 59v („vykonávat“, je doloženo např. v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století či v *Putování* Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdružic z r. 1608; slovníky neevidují);

hofmistr: p. horní *hofmistr*, s. 59 (VelNomQ, s. 274);

churfířt, *churfieřt*: *churfířt* baborský, f. 66r; *churfieřtu* baborskýmu, f. 62r (VelNomQ, s. 272 eviduje hláskoslovnou variantu *kurfiršt*);

instance: *dikasteria* a *instance* se poodložily a *juristicium* se začalo, f. 62v („úřad“, slovotvorná varianta *instancí* je doložena např. v soudních záznamech z poslední čtvrtiny 16. století; DobrWörtI, s. 301 eviduje variantu *instancí*);

jurista: toho času *jurista*, f. 63r („právník“, je doloženo např. v *Knížce o sedmi d'ábelských řetězích* Šimona Lomnického z Budče z r. 1586 či v *Pamětech* Mikuláše Dačického z Heslova z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje DobrWörtI, s. 307);

kancelář: *kancelář* dvorská, f. 54r (VelNomQ, s. 357);

kanclíř: skrze pana konsistoriálního *kanclíře*, f. 53v (VelNomQ, 274);

kasírovati: dluh *kasírován byl*, f. 50r („zrušit“, je doloženo např. v *Anti-alkoranu* Václava Budovce z Budova z r. 1593 či v *Životě Viléma z Rožmberka* Václava Březana z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje RosaThesIII, s. 321, VelNomQ, s. 316 eviduje ve významu „zlomit se“);

kníže: svornost *knížatům*, f. 62v (VelNomQ, s. 272);

komisi: *komisi* horní, f. 50r (je doloženo např. v korespondenci Karla staršího ze Žerotína z přelomu 16. a 17. století či v *Diadochu* Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle z r. 1602; eviduje RyvSlov, f. A5v);

komora: za *komoru* českou, f. 51v (VelNomQ, s. 285);

konfiscírovati: dvory po Janovi Šultysovi *konfiscírované*, f. 51v („zabavit“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. třetiny 17. století; JungSlovII, s. 118 eviduje slovotvornou variantu *konfiskovati*);

kontraband: bylo to pod *kontrabandem* zapověděno, f. 50v (pravděpodobně „pokuta za nepovolený dovoz zboží“, je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z poslední čtvrtiny 16. století; slovníky neevidují);

koronací: *koronací* krále českého Karla VI., f. 55v (je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje JungSlovII, s. 134);

král: o *koronací krále* českého Karla VI., f. 55v (VelNomQ, s. 269);

královna: *královna* porodila prince, f. 60r (VelNomQ, s. 269);

legát: *nuntius aposto[licus]*, benátský *legát*, f. 56v (VelNomQ, s. 274);

místodržící: páni *místodržící* [...] i panstvo, f. 62r (VelNomQ, s. 268);

ordinací: dle *ordinací* hraběte z Colorede, f. 53r („nařízení“, je doloženo např. v *Postile* Martina Philadelpha Zámorského z r. 1592 či v *Řádu církevním* Jana Amose Komenského z r. 1632; eviduje RosaThesIV, s. 98);

ordinýrovati: vojska [...] do země *ordinýrovaného*, s. 59v („dosadit, jmenovat“, slovo tvorná varianta *ordinovati* je doložena např. v *Kalendáři historickém* Daniela Adama z Veleslavína z poslední čtvrtiny 16. století či v *Druhé apologii stavův království českého* z r. 1618, varianta *ordinýrovati* je doložena např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 18. století; RosaThesIV, s. 97 eviduje variantu *ordinovati*);

ortelovati: dva špicrutem *ortelování*, f. 62r (VelSilva, s. 963);

osoba konšelská: tři *osoby konšelské*, f. 50r (VelNomT, s. 179–180);

panstvo: páni *místodržící* [...] i *panstvo*, f. 62v (je doloženo např. v *Postile* Jana Rokycany z 2. poloviny 15. století či v překladu *Historie české* Eneáše Silvia z 1. čtvrtiny 16. století; eviduje RosaThesIV, s. 159);

patent: prošel z Prahy *patent*, f. 54v (VelNomQ, s. 314);

potentát: *potentáti* proti koruně český povstali, f. 57r („vladař“, je doloženo např. v díle Tadeáše Hájka z Hájku *O některých předešlých znameních nebeských* z r. 1580 či v *Bibli Melantrichově*; eviduje RohnNomIII, s. 211);

pretendýrování: k *pretendýrování* měla, f. 51r („uplatňování nároku“, je doloženo např. v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

primas: pražští *primasové*, f. 55r (VelNomQ, s. 283);

princ: královna porodila *prince*, f. 60r (je doloženo např. v *Kalendáři historickém* Daniela Adama z Veleslavína z poslední čtvrtiny 16. století /Newerkla, 2004, s. 481/; eviduje Tham1788, s. 444);

principál: svým *principálům*, f. 59r („nadřízený“, je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z 2. poloviny 16. století či v úředních písemnostech Jednoty bratrské z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje DobrWörtII, s. 101);

proposicí: sněmovní *proposicí*, f. 55v („návrh“, je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z poslední čtvrtiny 16. století či v *Pamětech* Mikuláše Dačického z Heslova z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

psaní: *psaní* kamerální, f. 59r (VelNomQ, 367);

purgkmistr: *purgkmistry* [...] dosadil, f. 59v (VelNomQ, s. 277 eviduje pravopisnou variantu *purgmistr*);

purgkrabí: nejvyššímu p. *purgkrabímu* složili, f. 59r (VelSilva, s. 1645 eviduje slovo tvornou a hláskoslovnou variantu *purgrabě*);

rada: schöpfungsmistři a *rada*, f. 53v (VelNomQ, s. 285);

rathauz: byla obec na *rathauze*, f. 50r (VelNomQ, s. 282);

regalium: město *regalia* horní salvírovalo, f. 51r („privilegia“, je doloženo např. v korespondenci Karla staršího ze Žerotína z přelomu 16. a 17. století či v úředních záznamech z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

relací: *relací* vyslaných osob do Prahy, f. 50r (VelSilva, 1062);

resolvírovati se: k žádnému dokonalému místu *se resolvírovat* nemohly, f. 53r („rozhodnout se“, je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z poslední čtvrtiny 16. století či v zápiscích Karla staršího ze Žerotína z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

rychtář: aby [...] krá[lovští] *rychtáři* a rad[ní] osoby po vojáku konkurýrovali, f. 59v (VelNomQ, s. 355);

sněsti: bylo *snešeno* a městu oznámeno, f. 50r (VelNomQ, s. 283);

solicityrovati: písebně *solicityrovali* [...] by [...] k témuž baldachýnu připuštění byli, f. 55r („žádat, domáhat se“, je doloženo např. v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století či v úředních dokumentech z r. 1620; slovníky neevidují);

syndikus: *syndikus* remonstrýroval, f. 59v („městský písař“, doloženo např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; eviduje DobrWörtII, s. 267; slovo tvorná varianta *syndik* je doložena např. v *Knížce obsahující stav městský* z r. 1602 či v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století, varianta *syndikus* je);

vejberčí: *vejberčí* kontribuční f. 50r (VelNomQ, s. 279);

zpráva: by jemu genuína *zpráva* dána byla, f. 84r. (VelNomQ, s. 267)

Výrazy, jejichž nejstarší evidované doklady spadají do druhé třetiny 17. století, jsou zastoupeny v menší míře. Často přitom jde o slova příbuzná s výrazy doloženými nejpozději v 16. století:

administrací: *administrací* na obec uvaliti usilovali, f. 50v („úřední správa“, je doloženo např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; slovníky neevidují; příbuzný výraz *administrátor* eviduje VelNomQ, s. 249);

asignací: na *asignací* generálkomisaře švédského do Jichlavy [...] kontribucí a furáže odvedeno 2 187 zl., f. 53v („žádost, příkaz“, je doloženo např. v korespondenci Jana Kolence z Kolna z r. 1646; JungSlovI, s. 27 eviduje pouze ve významu „kvitance“);

dikasterium: *dikasteria* a instance se poodložily a *juristicium* se začalo, f. 62r („úřad“, slovo tvorná varianta *dikasterie* je doložena např. v administrativních tiscích z 1. poloviny 18. století; slovníky neevidují);

intimírovati: kterýžto *intimíruje*, kterak nejvyššímu vojanskému kanclíři všichni agenti [...] povoláni byli, f. 59v („oficiálně sdělit“, je doloženo např. v *Poselkyni* Jana Františka Beckovského z 1. čtvrtiny 18. století; slovníky neevidují; VelNomQ, s. 305 eviduje příbuzný výraz *intimací* „patent“);

kamerální: prošla citací *kamerální* na magistrát, f. 50v („komorní“, je doloženo např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; slovníky neevidují; VelSilva, s. 1796 eviduje výraz *komorní*);

konferencí: ku *konferencí* jeti měl, f. 74v („shromáždění“, je doloženo např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720 či v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 18. století; eviduje JungSlovII, s. 118; příbuzný výraz *konferýrovati* je doložen např. v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století či v úředních dokumentech z 1. třetiny 17. století);

konsignací: aby se *konsignací* vězňův odeslala, f. 55r („soupis“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 2. třetiny 17. století; slovníky neevidují);

konsultací: byla *konsultací* držána, f. 50v („porada“, je doloženo např. v polemice Samuela Martinia z Dražova s Jednotou bratrskou z r. 1638; slovníky neevidují; příbuzný výraz *konsultýrovati* je doložen např. v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století);

kurenda: dle *kurendy* město dalo 60 sudů piva, f. 84r („nařízení“, není doloženo; eviduje teprve JungSlovII, s. 228);

magistrálíum: byla na *magistráliu* konsultací, f. 59v (slovo tvorná varianta *magistrát* je doložena nejpozději ve 2. polovině 17. století, viz výše v této kapitole);

magistrát: nesnáží *magistrátu* způsobili, f. 53r (je doloženo nejpozději ve 2. polovině 17. století, viz výše v této kapitole);

ministr: apelací rady a *ministři*, f. 55r (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 18. století, viz výše v této kapitole);

schöpfungsmistr: *schöpfungmistři* a rada, f. 53v („konšel horního města“, hláskoslovná varianta *šefmistr* je doložena např. v *Starých pamětech kutnohorských* Jana Kořínka z r. 1675; RohnNomIV, s. 133 eviduje hláskoslovnou variantu *šepmistr*).

Kromě toho Keglerovy historiografické zápisky dokládají několik výrazů, jež nejsou evidovány v mladších a soudobých zdrojích. Ve většině případů se jedná o slova s latinským základem:

apelacírada: *apelacírady* a ministři, f. 55r („rada nad apelacemi“, z něm. *der Appellationsrath*, není doloženo; slovníky neevidují, VelNomQ, s. 379 eviduje slovní spojení „rada nad apelacemi“);

agracionírovati: někteří *agracionírováni budou*, f. 55v (pravděpodobně „osvobodit“, není doloženo; slovníky neevidují);

juristicium: dikasteria a instance se poodložily a *juristicium* se začalo, f. 62r (pravděpodobně „výjimečný stav“, není doloženo; slovníky neevidují; příbuzný výraz *jurista* je doložen nejpozději v polovině 16. století, viz výše v této kapitole);

locírovati: *jsou zde locírováni*, f. 53r („rozmístit“, není doloženo; slovníky neevidují);

prejudicium: na žádný *prejudicium* býti nemá, f. 54v („předsudek“, není doloženo; slovníky neevidují, srov. VelNomQ, s. 365);

priorum: kancelář dvorská ty *priora* s sebou [...] nevzala, f. 54v (pravděpodobně „privilegia“, není doloženo; slovníky neevidují);

reskribírovati: Jeho Milost císařská královská *reskribírovati* ráčila, f. 77r („nařídít“, není doloženo; slovníky neevidují);

supersedýrovati: do decísí vyší instance *supersedýroval*, f. 50v (pravděpodobně „postoupit výš“, není doloženo; slovníky neevidují).

4.4.2.1.2. Vojenské názvosloví

Popis událostí válek o rakouské dědictví a jejich dozvuků na Kutnohorsku tvoří značnou část obsahu vybraného vzorku *Paměti některých*. Mezi vojenskými pojmy se u Keglera často vyskytují původní české a zdomácnělé přejaté výrazy, které byly zachyceny ve slovnících a vyprávěcích textech z 16. století a 1. třetiny 17. století:

armáda: v Čechách jest *armáda* [...] lotrinská a brandenburská, f. 74r (VelDict, f. Bbbb2v);

aufzuk: vojsko [...] v [...] *aufzuku* vytáhlo, f. 80v (pravděpodobně „nastoupené vojsko“, je doloženo např. v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století; slovníky neevidují);

brabant: rytířstvo zlatého rouna, *harcíři* a *brabanti*, f. 55r (VelNomQ, s. 641 eviduje hláskoslovnou variantu *drabant*);

foršpon: s *foršponami* šizunky provozovali, f. 75r („přípřež“, je doloženo např. v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

harcíř: rytířstvo zlatého rouna, *harcíři* a *brabanti*, f. 55r (VelNomQ, s. 275);

kapitán: když generálštáby, leutnanti, rytmistři a *kapitáni* do města Hory Kutný se ložírovali, f. 53v (je doloženo např. v díle Jana Amose Komenského *Dvěře jazyků odevřené* z r. 1633 či v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století; eviduje JungSlovII, s. 25);

kavaliřstvo: 6 edlgnabů s fakulemi, pak *kavaliřstvo*, f. 55r (slovtvorná varianta *kavalerie* je doložena např. ve spisech Karla staršího ze Žerotína z r. 1591; RyvSlov, f. A8a eviduje příbuzný výraz *kavalír*);

komisař: generálvachtmistřům, *komisařům* etc. odvedeno 3 112 zl., f. 52v („osoba vybavená pravomocí ke spravování nějakého úřadu“, je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání a v dalších úředních dokumentech z 1. poloviny 16. století; eviduje RohnNomIII, s. 171);

kompanie: od některé *kompanie* durchmarš, f. 66r („rota“, je doloženo např. v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století či v *Historii o těžkých protivenstvích církve české* z 2. třetiny 17. století; slovníky neevidují);

kulka: byly 4 i 5 kulkami naloženy, f. 84v (VelDict, f. H4r);

kus: z *kusův* střílelo, f. 63r („dělo“, VelNomQ, s. 594);

kvartýrmistr: *kvartýrmistrům* na Lipnici traktamentgeld odvedeno, f. 53v (VelNomQ, s. 598);

leutnant, *leitnant*: když generálštáby, *leutnanti*, rytmistři a kapitáni do města Hory Kutný se ložírovali, f. 53v; s nejvyšším *leitnantom* a s oficíry, f. 66r (VelNomQ, s. 579 eviduje hláskoslovnou variantu *lejtenant*);

marš: vojanský *marš*, f. 60r (je doloženo např. v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století; eviduje RosaThesVI, s. 660);

maršál: *maršál* s vytaženým mečem, f. 55r (VelNomQ, s. 273–274 eviduje slovtvornou variantu *maršálek*, varianta *maršál* je doložena např. v *Pražských*

poštovských novinách z r. 1720 či ve *Chválořeči* Ondřeje de Waldta z r. 1736; eviduje JungSlovII, s. 395);

maršírovati: skrze město *marširujícím*, f. 53v (je doloženo např. ve sborníčku Anny Vitanovské z r. 1631 či v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století; eviduje DobrWörtII, s. 34; RosaThesVI, s. 307 eviduje příbuzné výrazy *marš*, *odmaršírovati*, *vymaršírovati*, *přemaršírovati* aj.);

odtrhnuti: po *odtrhnutí* armády švédské od Prahy („odtáhnuti“, VelNomQ, s. 603);

oficír: s nejvyšším leitnantem a s *oficíry*, f. 66r (je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z přelomu 16. a 17. století či v *Diadochu* Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle z r. 1602; eviduje RosaThesIV, s. 80);

pajt: mimo jeho *pajtu*, f. 53r („válečná kořist“, je doloženo např. v soudních záznamech z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

pagas, *pakaž*: král s *pagasi* chycen byl, f. 61v; *vymaršírovala* odtud *pakaž*, f. 74r („1. zavazadla; 2. chasa“, hláskoslovná varianta *bagaž* je doložena např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 17. století či v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století; eviduje DobrWörtI, s. 87);

patron: dali *patrony*, f. 84v („náboj“, je doloženo např. v překladu *Kroniky nové o národu tureckém* Jana Löwenklaua z r. 1594 či v soudních záznamech z 1. třetiny 17. století; eviduje RohnNomIII, s. 194);

pěchota: od rejtarstva, *pěchoty* a husarstva, f. 62r (VelNomQ, s. 584);

profiant: císařským regimentům [...] na *profianty* vydáno, f. 53r („potrava“, VelNomQ, s. 443 eviduje hláskoslovnou variantu *profiant*);

regiment: císařským *regimentům* [...] na *profianty* vydáno, f. 53v (VelNomQ, s. 586);

rejtárstvo: do Hory s *rejtárstvem* vpadl, f. 53v (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. poloviny 16. století; eviduje RosaThesV, s. 74; VelNomQ, s. 423 eviduje příbuzný výraz *rejtár*);

rytířstvo: *rytířstvo* zlatého rouna, harcíři a brabanti, f. 55r (VelNomQ, 273);

rytmistr: když generálštáby, leutnanti, *rytmistři* a kapitáni do města Hory Kutný se ložirovali, f. 53r (VelNomQ, s. 596);

reterýrovati se: *se reterýrovati* nařízeno měl, f. 57r („zachránit, bránit se“, je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z poslední čtvrtiny 16. století či v úředních dokumentech z 1. třetiny 17. století; nereflexivní podobu slovtvorné varianty *retovati* eviduje VelSilva, s. 1262);

stráž: na věže *stráže* ordinýrovali, f. 83r (VelNomQ, s. 587);

šanc: na *šanc* vystoupili, f. 62v (VelNomQ, s. 598);

štráfovati: zle *štráfuje*, f. 59r („útočit“, je doloženo např. v soudních záznamech z 1. čtvrtiny 16. století či v překladu *Pravidla lidského života* Jana z Capuy z r. 1528; eviduje RosaThesVI, s. 179);

varta: *vartu* pobil, f. 64v (VelNomQ, s. 508);

verbuňk: *verbuňk* na Kutnou Horu, f. 59r („verbování“, je doloženo např. v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století či v korespondenci Karla staršího ze Žerotína z přelomu 16. a 17. století; eviduje RosaThesI, s. 117);

voják: dobrovalná oferta *vojákův*, f. 59v (VelNomQ, s. 584);

pád: vojanský nepřátelský *pád*, f. 50v (VelSilva, s. 1670 eviduje slovotvornou variantu *vpád*);

zbraň: *mundura*, též *zbraně* ex erario [...] platiti se má, f. 59r (je doloženo např. v úředních záznamech z 1. čtvrtiny 17. století či v *Postile* Jakuba Petrozelina Kunštátského z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje RosaThesI, s. 207).

Paměti některé obsahují též větší počet pojmů z oblasti vojenství doložených ve 2. polovině 17. století nebo v průběhu 18. století. Jde převážně o germanismy, u řady slov románského původu lze přepokládat, že do češtiny pronikla nejspíše prostřednictvím němčiny:

atakýrovati: šance *atakýrovati* [...] začali, f. 64r (je doloženo nejpozději v poslední čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

batalion: do Kutný Hory jeden *batalion* [...] přimaršíruje, f. 78r (je doloženo např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; eviduje JungSlovI, s. 76);

bomba, buma: *bomby* do města házeti, f. 64r; od *bumy* velký oheň vznikl, f. 64v (hláskoslovné varianty *bomba, puma* jsou doloženy nejpozději v 1. čtvrtině 18. století; hláskoslovné varianty *bomma, půma, boma, puma* jsou evidovány ve slovnících z 2. poloviny 18. století a 1. poloviny 19. století, viz výše v této kapitole);

bombardýrovati: *bombardýrovati* začalo, f. 63v (je doloženo např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720 či ve válečných písních z poloviny 18. století; eviduje JungSlovI, s. 161);

celt: pod baráky a *celty* vojanskými, f. 62r („vojenský stan“, je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 18. století, viz výše v této kapitole);

deserteur: jeden *deserteur* byl arkabusírován, f. 62v (hláskoslovné varianty *desertor* a *desertur* jsou doloženy např. ve *Chválořeči* Ondřeje de Waldta z r. 1736; slovníky neevidují);

furáz: *furáže* odvedeno 1 455 zl., f. 53r („píce pro koně“, je doloženo např. v historiografických zápiskách Václava Františka Kocmánka z 2. třetiny 17. století; slovníky neevidují; srov. Tham1788, s. 209);

generálmajor: *generálmajor* de Bollny, f. 64v (není doloženo; eviduje teprve JungSlovI, s. 601; výraz *generál* je doložen např. v zápisech ze sněmovních jednání z 1. čtvrtiny 17. století, eviduje VusSlov, f. 58r; výraz *major* ve významu „vojenská hodnost“ je doložen na přelomu 18. a 19. století, viz výše v této kapitole);

generalfeldtcejkmajstr: *generalfeldtcejkmajstrovi*, který do Hory s rejtarstvem vpadl, f. 53r (je doloženo např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1721 /Kamiš, 1974, s. 53/; slovníky neevidují; příbuzný výraz *cejkmistr* je doložen např. v zápisech ze sněmovních jednání z 1. čtvrtiny 17. století);

generalitet: *generalitet* saský vintřkvartýrovati bude, f. 65r (je doloženo např. v deníku Jana Norberta Zatočila z Löwenburku z r. 1685; slovníky neevidují, srov. RohnNomIII, s. 189);

generálštáb: když *generálštáby*, leutnanti, rytmistři a kapitáni do města Hory Kutný se ložirovali, f. 53v (není doloženo; eviduje teprve DobrWörtII, s. 234);

generálvachtmistr: *generálvachtmistrům*, komisařům etc. odvedeno 3 112 zl., f. 53v (je doloženo např. ve *Chválořeči* Ondřeje de Waldta z r. 1736; eviduje RyvSlov, f. A7r);

granatír: *granatírův* infanterie, f. 66r („voják pěchoty“, je doloženo např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; eviduje RohnNomIII, s. 167);

husarstvo: od rejtarstva, pěchoty a *husarstva*, f. 62r (není doloženo; eviduje teprve JungSlovI, s. 792; výraz *husar* je doložen např. v zápisech ze sněmovních jednání z 2. poloviny 16. století);

infanterie: *granatírův infanterie*, f. 66r („pěchota“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 18. století; slovníky neevidují);

kampírovati: v poli *kampírovati* má, f. 83v („mít ležení“, je doloženo např. v deníku Jana Norberta Zatočila z r. 1685 či v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 18. století; slovníky neevidují);

ložírovati, *logírovati*: okolo města *ložíroval*, f. 53v; u Čáslavě *logírující*, f. 53r („ubytovat se, rozmístit se“, je doloženo např. v kronice Jiřího Kezelia Bydžovského z r. 1653 či ve spisech Jiřího Ignáce Pospíchalů z r. 1663; slovníky neevidují);

magazín, makazín: *magazíny* se založiti mají, f. 59r; *makazín* z Kutný Hory („veřejné místo pro opatrování potravy a zbraní“, hláskoslovná varianta *magazín* je doložena např. v díle Štěpána Františka Náchodského *Sancta curiositas* z r. 1707 či v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; RohnNomIII, s. 183 eviduje hláskoslovnou variantu *magazín*);

mundýrovany: překrásně *mundýrované*, f. 66r („oblečený do uniformy“, je doloženo např. v polemice Samuela Martinia z Dražova s Jednotou bratrskou z r. 1638; slovníky neevidují);

mužstvo: okolo 8 000 *mužstva*, f. 64v („vojáci“, z něm. *die Mannschaft*, není doloženo; eviduje teprve DobrWörtII, s. 32);

plesírovati: 4 osoby toliko *plesírovala*, f. 64v („ranit“, je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 18. století, viz výše v této kapitole);

sekundýrovati: špatně království *sekundýrovati* budou, f. 59r („vojensky pomáhat“, je doloženo např. v deníku Jana Norberta Zatočila z Löwenbrucku z r. 1685 či v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 18. století; slovníky neevidují);

špicrut: dva *špicrutem* ortelování, f. 62v (je doloženo např. v životopisech členů Jednoty bratrské z 2. poloviny 18. století /Andrlová Fidlerová, 2012, s. 58/; eviduje RohnNomIII, s. 218);

švadron: 8 *švandronů*, f. 81r (je doloženo např. v historiografických zápiscích Václava Františka Kocmánka z 2. třetiny 17. století či v deníku Jana Norberta Zatočila z r. 1685; eviduje DobrWörtII, s. 193).

Historiografické záznamy Vojtěcha Keglera dokládají i poměrně velký počet výrazů, jež dosud vůbec nejsou zachyceny v jiných pramenech. Ve většině případů však jsou to slova příbuzná výrazům cizího původu v češtině již existujícím. U Keglera ale najdeme i dva vojenské pojmy, jež lze považovat za nově přejaté či nově utvořené výrazy:

arkabusíratí: jeden *deserteur* byl *arkabusírán*, f. 62r („popravit zastřelením“, není doloženo; výraz *arkabuz* je doložen např. v *Kalendáři historickém* Daniela Adama z Veleslavína z poslední čtvrtiny 16. století /Newerkla, 2004, s. 363/);

durchmarš: od některé kompanie *durchmarš*, f. 66v (není doloženo; výraz *marš* je doložen nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

einkvartýrunk: od *einkvartýrunku* vojanského byly ušanonány, f. 59r („přechodné vojenské ubytování“, není doloženo; slovníky neevidují; příbuzný výraz *kvartýr* je doložen např. v *Příhodách Václava Vratislava z Mitrovic* z r. 1599 či v *Putování* Krištofa Haranta z

Polžic a Bezdržic z r. 1608; RosaThesIV, s. 661 eviduje příbuzný výraz *kvartýr*, RosaThesIII, s. 387 eviduje příbuzný výraz *rozkvartýrovati*);

einlosírovati: ke mně jest *einlosírován* generálkvartýrmaster de Schortzenpach, f. 66r („přidělit“, není doloženo; slovníky neevidují; příbuzný výraz *losovati* eviduje VelSilva, s. 674);

generálkvartýrmaster: ke mně jest *einlosírován* generálkvartýrmaster de Schortzenpach, f. 66v (není doloženo; slovníky neevidují, VelNomQ, s. 598 eviduje příbuzný výraz *kvartýrmistr*);

kampament: *kampament* od 10 regimentův, f. 62v (pravděpodobně „vojenský tábor“, z něm. *das Kampament*, není doloženo; slovníky neevidují);

kreírovati: byli *kreírováni* eqvites, f. 56r (pravděpodobně „řadit vojsko do šiku“, není doloženo; slovníky neevidují);

kyrys: císař v *kyrysu*, f. 56r (VelSilva, s. 87);

manýra: proti *manýře* vojanský, f. 84v (je doloženo např. v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století; eviduje DobrWörtII, s. 32);

profiantmajster: u mě p. komisař *profiantmajster* einkvartýroval, f. 62r (VelNomQ, s. 595 eviduje hláskoslovnou variantu *profantmistr*);

vintrkvartýrovati: generalitet saský *vintrkvartýrovati* bude, f. 66v (není doloženo; příbuzné výrazy jsou evidovány nejpozději ve 2. polovině 16. století, viz výše v této kapitole).

4.4.2.1.3. Finanční názvosloví

Vojtěch Kegler vedle administrativních a válečných reálií věnuje značnou pozornost i finančnímu dění na Kutnohorsku. Při jeho popisu používá zpravidla starší česká nebo přejatá slova zachycená ve slovnících a památkách vzniklých do 1. třetiny 17. století či jejich slovotvorné a hláskoslovné varianty:

anticipírovaný: na 4 dní *anticipírovaný*, f. 83r („vyplacený s předstihem“, je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z přelomu 16. a 17. století; slovníky neevidují);

asekurací: direktorium *asekurací* vydalo, f. 50v („záruka, ujištění“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. třetiny 17. století; slovníky neevidují);

berně: do *berně*, s. 50 (VelNomQ, s. 564);

cupus: od toho *cupusu* [...] osvobozena obec byla f. 75v („daň“, VelDict, f. Hhhhh2v);

daň: daň od 6 milionův, s. 64 (VelNomQ, s. 564);

dluh: obec [...] do dekadencí přišla, na 175. tisíc *dluhů* měla, f. 50r (VelNomQ, s. 354);

důchod: *důchodové* na to nepostačovaly, f. 50v (VelNomQ, s. 282);

fundací: pro *fundací* koleje svaté panny Barbory, f. 52v (je doloženo např. v spisu Jana Blahoslava *O původu Jednoty bratrské* z r. 1547 či v *Druhé apologii stavův království českého* z r. 1618; slovníky neevidují, JungSlovI, s. 556 eviduje příbuzný výraz *fundus*);

interes: na odvodu *interesův*, f. 77v („úrok“, je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z r. 1564 či v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století; eviduje JungSlovI, s. 849);

koleda: toho léta *koleda* z Lorce na p. arciděkana vydávati se začala, f. 50r (je doloženo např. v náboženských písních z 15. století či v zápisech ze sněmovních jednání z přelomu 16. a 17. století; eviduje RosaThesIII, s. 498);

kontribucí: obec za město *kontribucí* platiti a na vosserkumšt 900 zl. pomoci dáti se uvoluje, s. 50 (je doloženo např. v *Obnoveném zřízení zemském* z r. 1627 či v *Didaktice* Jana Amose Komenského z 1. třetiny 17. století; eviduje RosaThesIII, s. 389);

mince: založení *mince*, f. 50v (VelNomQ, s. 339);

příjem: *dluhův* a *příjmův*, f. 50v (VelNomQ, s. 568);

rancion: zaplacení *rancionu*, f. 51r („výkupné“, je doloženo např. v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století či v úředních dokumentech z 1. třetiny 17. století; slovníky neevidují, srov. VelNomQ, s. 565);

rest: *rest* zaplacen byl, f. 76v („dluh“, je doloženo např. v překladu *Kroniky světa* Jana Kariona z r. 1584 či v *Druhé apologii stavův království českého* z r. 1618; eviduje RosaThesV, s. 79);

suma: ta *suma* zase dána, f. 50v (VelDict, f. Bbbbb4r);

ouplatek: *ouplatky* brali, f. 75r (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 16. století či v *Bibli kralické*; eviduje RosaThesIV, s. 306);

ourok: placení *ourokův* věřitelův, f. 50r (VelNomQ, s. 360);

věřitel: placení *ourokův* věřitelův, f. 50r (VelNomQ, s. 563);

zakoupení: *zakoupení* Křesetic, f. 50v (je doloženo např. v úředních dokumentech z 15. století /Vokabulář webový, 2018/ či v soudních záznamech z 1. poloviny 16. století; eviduje RosaThesIII, s. 336).

Některé výrazy z oblasti finančnictví použité Keglerem spadají do období od 2. třetiny 17. století do 1. poloviny 18. století:

akcis: *akcis* do hor platiti museli, f. 50r (je doloženo např. v *Poselkyni* Jana Františka Beckovského z 1. čtvrtiny 18. století či v *Pražských poštovských novinách* z r. 1719 /Kamiš, 1974, s. 43/; eviduje JungSlovI, s. 9);

grešle: pintu za 2 *grešle* šenkovali, f. 50r (je doloženo např. v díle Štěpána Františka Náchodského *Sancta curiositas* z r. 1707 či v *Bibli svatováclavské* z r. 1715; eviduje JungSlovI, s. 641);

kapitál: oferýrovali [...] *kapitál* 500 zl., by in perpetuum *ab oneribus* osvobozené byly, f. 53v (je doloženo např. v *Robotě církevní* Karla Račina z r. 1706; VusSlov, f. 84v eviduje hláskoslovnou variantu *kapitel*);

kapitalista: třikrát sto tisíc oferýrovali a to na *kapitalisty* repartýrovali, f. 61r (pravděpodobně „majitel kapitalu“, není doloženo; eviduje teprve DobrWörtI, s. 134);

kontribuční: vejberčí *kontribuční*, f. 50v (je doloženo např. v díle Štěpána Františka Náchodského *Sancta curiositas* z r. 1707 či v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; eviduje JungSlovII, s. 120);

kvantum: to *kvantum* na osoby se repartýrovalo, f. 50v („částka“, je doloženo např. v cechovních artikulech z r. 1739; slovníky neevidují);

reparticí: vedle švédský *reparticí*, f. 53r („rozpočítání“, slovotvorná varianta *repartice* je doložena např. v korespondenci Martina Škvoreckého z r. 1640 či v úředních dokumentech z 2. třetiny 17. století; slovníky neevidují);

repartýrovati: to kvantum na osoby se *repartýrovalo*, f. 50v („rozpočítat“, nereflexivní podoba je doložena např. v korespondenci Václava Jiřího Holického z r. 1663 či v úředních instrukcích z r. 1685; slovníky neevidují).

Kromě toho *Paměti některé* dokládají tři výrazy, které lze zatím považovat za hapax legomena, vesměs názvy daní či institucí:

erarium: do královského *erarium*, f. 77r („komora, pokladnice“, není doloženo; slovníky neevidují);

flejškreuzer: *flejškreuzer* již vyzdvihla, f. 59v („daň z prodeje masa“, z něm. *der Fleischkreuzer*; není doloženo; slovníky neevidují);

traktamentgeld: kvartýrmistrům na Lipnici *traktamentgeld* odvedeno, f. 53r („peníze na zásobování“, z něm. *das Traktamentgeld*; není doloženo; slovníky neevidují);

příbuzný výraz *lifrgeld* „cestovné“ je doložen např. v zápisech ze sněmovních jednání z poslední čtvrtiny 16. století).

4.4.2.1.4. Náboženské názvosloví

V pojednáních o církevním dění též volí autor *Paměti některých* zpravidla pojmy doložené v českých lexikografických příručkách a památkách z 16. století a 1. třetiny 17. století:

arcibiskup: *arcibiskup* [...] s duchovenstvem u katedry stál, f. 55r (VelNomQ, s. 9);

arciděkan: koleda z Lorce na p. *arciděkana* vydávati se začala, f. 50v (je doloženo např. v překladech Řehoře Hrubého z Jelení z 1. čtvrtiny 16. století; eviduje JungSlovI, s. 23);

duchovenstvo: *arcibiskup* [...] s *duchovenstvem* u katedry stál, f. 55r (je doloženo např. v *Životě Viléma z Rožberka* Václava Březana z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje RosaThesII, s. 52);

farář: 4 *farářové* pražští, f. 55r (VelNomQ, s. 8–9);

kapelan: *ceremoniarius*, dva královské *kapelani* s asistenty, f. 55r (VelNomQ, s. 8 eviduje variantu *kaplan*);

kaple: dala benedicírovat *kapli* sv. Trojice, f. 54v (VelNomQ, s. 5);

katedra: *arcibiskup* [...] s duchovenstvem u *katedry* stál, f. 55r (VelNomQ, s. 302 eviduje hláskoslovnou variantu *katedra*);

kázání: náboženství své konal a tam *kázání* měl, f. 66v (VelNomQ, s. 15);

kolej: pro fundaci *koleje* svaté panny Barbory, f. 52v (VelNomQ, s. 301);

letanie: *letanie* a jiné orationes, f. 56r (VelNomQ, s. 18 eviduje hláskoslovnou variantu *litanie*);

mše: první *mši* svatou sloužiti, f. 54r (VelNomQ, s. 22);

náboženství: *náboženství* své konal a tam kázání měl, f. 66r („bohoslužba“, VelNomQ, s. 11);

pobožnost: *pobožnost* mariánská, f. 82v („bohoslužba“, je doloženo např. v *Gramatice* Jana Blahoslava z r. 1571; eviduje RosaThesI, s. 273);

prelát: za *preláta* p. Otona Zahrádeckýho, f. 55r (VelNomQ, s. 9).

Keglerovy zápisky obsahují pouze tři výrazy z oblasti náboženského názvosloví, které jsou zachyceny v raně novověkých textech vzniklých ve 2. polovině 17. století či v „dlouhém“ 18. století:

benedicírovati: dala *benedicírovat* kapli sv. Trojice, f. 54v („vysvětit“, není doloženo; eviduje RosaThesII, s. 84);

celebrýrovati: 3 dni *celebrýrovati*, f. 57v („vykonávat náboženský obřad“, je doloženo např. v díle Jana Jakuba Dukáta *Phoenix moravský* z r. 1725; eviduje JungSlovI, s. 221);

seminárium: proti *seminárium* a koleji jesuovské, f. 53r („budova vzdělávací instituce pro výchovu kněží“, není doloženo; eviduje teprve DobrWörtII, s. 208; příbuzný výraz *seminarista* je doložen např. v díle Štěpána Františka Náchodského *Sancta curiositas* z r. 1707, příbuzný výraz *seminárský* je doložen např. v *Poselkyni* Jana Františka Beckovského z 1. čtvrtiny 18. století).

4.4.2.1.5. Stavitelské a řemeslnické názvosloví

Řemeslům a stavitelství věnuje Kegler poměrně malou pozornost. Z tohoto významového okruhu pocházejí v *Pamětech některých* převážně názvy budov, které zpravidla patřily do jádra lexikálního systému češtiny již v období pozdního středověku či humanismu:

palác: na *palác* uvedli, f. 56v (VelNomQ, s. 517);

pavuňk: *pavuňk* štolý svaté Mářimagdaleny na sebe přejímá, f. 50r („těžba“, je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z přelomu 16. a 17. století či v *Pamětech* Mikuláše Dačického z Heslova z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje RohnNomIV, s. 129);

pevnost: *pevnosti* bere, f. 59v (VelNomQ, s. 585);

špitál: zpráva o fundaci *špitála* sv. Kříže a Lazara, f. 59v (VelNomQ, s. 509);

štola: *pavuňk štolý* svaté Mářimagdaleny na sebe přejímá, f. 50r (VelNomQ, s. 600);

věž: na *věže* stráže ordinýrovali, f. 83v (VelNomQ, s. 507).

4.4.2.2. Charakteristika slovní zásoby podle jejího složení

4.4.2.2.1. Slova cizího původu

V *Pamětech některých* jsou bohatě zastoupena zdomácnělá slova cizího původu, která nepatří do mnou vymezených významových okruhů. Pro většinu z nich lze najít doklady v pramenech vzniklých v 16. století a v prvních desetiletích 17. století:

diamant: s [...] *diamanty*, f. 55r (VelNomQ, s. 62);

edlgnab: 6 *edlgnabů* s fakulemi, f. 55r („panoš“, je doloženo např. v překladu *Kroniky světa* Jana Kariona z r. 1584 či v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

expedici: s [...] *expedici*, f. 78v (VelSilva, s. 1644);

fakule: 6 edlgnabů s *fakulemi*, pak kavalírstvo, f. 55r (VelNomT, s. 266);

fedrovati: mouka a oves [...] má do magazínu do Brandejsa *fedrována* býti, s. 98 („dodat, přispět“, VelSilva, s. 1107);

forot: pěkný *forot* muk, f. 83r (je doloženo např. v soudních záznamech z poslední čtvrtiny 16. století či v *Narovnání o hory a kovy* z r. 1575; eviduje JungSlovI, s. 550);

konfusí: aby [...] *konfusí* nepovstala, f. 79r („zmatek“, je doloženo např. v překladu *Kroniky nové o národu tureckém* Jan Löwenklaue z r. 1594 či v *Obnoveném zřízení zemském* z r. 1627; slovníky neevidují);

konsekvenci: to bez *konsekvenci* státi [...] může, f. 79v („následek“, je doloženo např. v *Historii české Pavla Skály ze Zhoře* z 1. třetiny 17. století; slovníky neevidují);

muzikant: *muzikantům* a záduším, f. 52r (je doloženo např. v *Oboře panenské* Tomáše Ignáce Placalia z r. 1634; eviduje JungSlovII, s. 516);

oferta: dobrovalná *oferta* vojákův, f. 59v (VelNomQ, s. 8 eviduje hláskoslovnou variantu *ofěra*);

oferýrovati: *oferýrovali* vejplatu („dát, obětovat“, je doloženo např. v *Příbězích* Jindřicha Hýzrleho z Chodů z r. 1614; VelSilva, s. 927 eviduje slovotvornou variantu *oferovati*);

pinta: *pintu* za 2 grešle šenkovali, f. 50r (VelNomQ, s. 491);

plundrovati: město po dva dni *plundrovati* a rabovati, f. 53r (VelSilva, s. 1057–1058);

koncept: byl *koncept* povážen, f. 79v („plán, nástin“, je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z poslední čtvrtiny 16. století či v korespondenci Karla staršího ze Žerotína z přelomu 16. a 17. století; eviduje JungSlovII, s. 114)

profiantýrovati: měšťanstvo na rok se *profiantýrovati* muselo, f. 57r („zásobit“, je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují; VelNomQ, s. 421, 588, 595 eviduje příbuzné výrazy *profantní*, *profanty* a *profantmistr*);

protestýrovati: proti korunací královny *protestýrovali*, f. 57v (je doloženo např. v *Příhodách Václava Vratislava z Mitrovic* z r. 1599 či v *Druhé apologii stavův království českého* z r. 1618; JungSlovIII, s. 706 eviduje slovotvornou variantu *protestovati*);

protrusovati se: den ode dne rozličných zlých a lživých novin *se protrusovalo*, f. 62 (nereflexivní podoba je doložena např. v překladu *Knieh dvojích o lékařství* Francesca Petrarky z r. 1501; eviduje RosaThesVI, s. 903);

publicírovati: skrze patenty *publicírována bude* („zveřejnit“, je doloženo např. v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

punkt: v několika *punktech*, f. 78r (VelNomQ, s. 17);

rabovati: město po dva dni plundrovati a *rabovati*, f. 53r (je doloženo např. v soudních záznamech z přelomu 16. a 17. století; eviduje RosaThesV, s. 1);

rebelie: před *rebelií*, f. 50v (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

relaxírovati: daň ku pomoci obce uloženou *relaxíruje*, f. 79r („zmírnit“, je doloženo např. v zápiscích Karla staršího ze Žerotína z přelomu 16. a 17. století; slovníky neevidují);

sceptrum: dáváje *sceptrum*, f. 55v (je doloženo např. v úředních písemnostech Jednoty bratrské z 1. poloviny 16. století či v *Labyrintu* Jana Amose Komenského z 1. třetiny 17. století; eviduje RosaThesII, s. 427);

statue: do té svaté *statue* házel, f. 83r (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

šenkovati: pintu za 2 grešle *šenkovali*, f. 50r (VelSilva, s. 1508);

šizunk: s foršponami *šizunky* provozovali, f. 75r („povody“, VelSilva, s. 492);

tabák: platův z *tabákův*, s. 50r (je doloženo např. v překladu *Herbáře* Pietra Andrea Mattioliho z r. 1596; eviduje RosaThesIII, s. 339);

transferýrovati: do Jeníkova *transferýrovati* dali, f. 59v („přenést“, je doloženo např. v *Druhé apologii stavův království českého* z r. 1618; slovníky neevidují);

ušanovati: od einkvartýrunku vojanského *byli ušanováni*, f. 59v (VelSilva, s. 1223);

viktuálie: na [...] *viktuáliích* odvedeno, f. 53r („potraviny“, je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z poslední čtvrtiny 16. století či v *Putování* Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic z r. 1608; slovníky neevidují);

visitací: byla *visitací* skrze pana Mathiáse z Bílenbergku, f. 52r (slovtvorné a pravopisné varianty *vizitace*, *visitace* jsou doloženy např. v úředních písemnostech Jednoty bratrské z poslední čtvrtiny 16. století či v zápisech ze sněmovních jednání z poslední čtvrtiny 16. století; eviduje JungSlovV, s. 115).

V *Pamětech některých* je i nezanedbatelný počet výrazů doložených v období od 2. třetiny 17. století do 1. poloviny 18. století:

baldachýn: *baldachýn* [...] nésti, f. 55r (je doloženo např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; eviduje DobrWörtI, s. 87);

beneventýrovati: *beneventýrován* byl skrže p. Františka Fatigata, f. 55v („uvítat“, je doloženo např. v historiografických zápiscích z Pelhřimova z r. 1691 či v *Berle královské* Daniela Nitsche z r. 1709; slovníky neevidují);

dradorový: na trůnu *dradorovém*, f. 55r („vyrobený ze zlatých nití“, je doloženo např. v notářských záznamech z 2. třetiny 18. století; eviduje RohnNomIV, s. 357);

iluminací: *iluminací* držána byla, f. 60v (je doloženo např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; eviduje JungSlovI, s. 848);

introducívati: *introducívány* byly, f. 53r („uvést“, hláskoslovná a slovotvorná varianta *interducívati* je doložena např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 18. století; slovníky neevidují);

konkurývati: aby [...] krá[lovští] rychtáři a rad[ní] osoby po vojáku *konkurývali*, f. 59v („příspět, dodat“, je doloženo např. v korespondenci Václava Jiřího Holického z 2. poloviny 17. století; slovníky neevidují);

lamentýrování: *lamentýrování* slyšeti bylo, f. 66r (je doloženo např. v památníku Zikmunda Petra Fereria z r. 1643 či v deníku Jana Norberta Zatočila z Löwenbrucku z r. 1685; slovníky neevidují);

residýrovati: v městě *residýrovala* kancelář dvorská, f. 54r („usídlit se“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 18. století; slovníky neevidují);

resonýrovati: co tam více o tom se *resonýruje*, f. 59v („ozývat se“, nereflexivní podoba je doložena např. v historiografických zápiscích z Pelhřimova z r. 1691; slovníky neevidují);

umbela: *umbela* a 4 alumni, f. 55v („roucho proti slunci“, je doloženo např. v *Poselkyni* Jana Františka Beckovského z 1. čtvrtiny 18. století; ve slovníku poprvé v JungSlovIV, s. 750).

U Vojtěcha Keglera lze též pozorovat poměrně velký počet výrazů, jež vůbec nejsou evidovány v jiných pramenech. Ve většině případů se však jedná o změnu významu existujících českých slov cizího původu či o pojmy, jejichž příbuzné výrazy jsou doloženy ve starších památkách:

akt: jsem se k tomu *aktu* [...] vedral, f. 55r („dějství, událost“, není doloženo; srov. VusSlov, f. 29v, f. 277r);

dekadenci: obec [...] do *dekadenci* přišla, na 175. tisíc dluhů měla, f. 50v („finanční úpadek“, není doloženo; slovníky neevidují; příbuzný výraz *kadenci* je doložen např. v díle Štěpána Františka Náchodského *Sancta curiositas* z r. 1707);

diferýrovati se: bude *se* ten verbuňk *diferýrovati*, f. 59v (pravděpodobně „měnit se“, není doloženo; slovníky neevidují; příbuzný výraz *diferencí* je doložen např. v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století či v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století);

eincuk: v překrásném *eincuku* vívalo, f. 55r („slavnostní příjezd“, není doloženo; *Historie česká* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století dokládá příbuzný výraz *aufzuk*, viz výše v této kapitole);

lifrovati: k armádě *lifrováno* bylo, f. 84v („posílat, dodávat“, není doloženo; slovníky neevidují; zápisy ze sněmovních jednání z poslední čtvrtiny 16. století dokládají příbuzný výraz *lifrgeld* „cestovné“);

remonstrýrovati: aby to p. syndikus *remonstrýroval*, f. 59r (pravděpodobně „oznámít“, není doloženo; slovníky neevidují; příbuzný výraz *remonstrací* je doložen např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720, příbuzný výraz *demonstrací* je doložen např. v zápisech ze sněmovních jednání z poslední čtvrtiny 16. století);

mantlglad: v *mantlgladu* krajkovém, f. 55r (pravděpodobně „slavnostní plášť“, z něm. *das Mantelkleid*, není doloženo; VelNomQ, s. 492 eviduje příbuzný výraz *mantlík* ve významu „dlouhý ženský pláštěk“);

violírovati: rathaus *violíroval*, f. 53r (pravděpodobně „dobýt silou“, není doloženo; slovníky neevidují);

vosserkumst: obec za město kontribucí platiti a na *vosserkumst* 900 zl. pomoci dáti se uvoluje, f. 50v (pravděpodobně „kanalizace“, z něm. *die Wasserkunst*, není doloženo; slovníky neevidují, srov. RosaThesV, s. 724).

4.4.2.2.2. Toponyma a antroponyma

Ve zkoumaných záznamech *Paměti některých* se především v kontextu válečných zpráv vyskytuje poměrně velký počet toponym a antroponym. Názvy českých lokalit jsou zpravidla zaznamenány v souladu s dobovým územím, v některých případech jde o hláskoslovné či tvaroslovné varianty místních jmen doložené v úředních dokumentech z 16. století či z 1. třetiny 17. století:

Brandýs: k Tenici, Kolínu, podle Labe až k *Brandejsu*, f. 62r;

Kladsko: skrze noviny z *Klacka*, f. 60r;

Kutná Hora, Kutné Hory: na *Hory Kutný*, f. 50r; mnoho cizích piv do *Hory Kutný* se přiváží, s. 50r;

Slezsko: vojsko pruské vtrhlo do *Slezka*, f. 58v; třetí díl *Sliska*, f. 59r;

Suchdol: do Malešova a *Sukdolu*, f. 81r.

Jediné české toponymum, na jehož českou podobu měla pravděpodobně vliv němčina, je Keglerovo pojmenování Týnce nad Labem:

Týnec nad Labem: k *Tenici*, Kolínu, podle Labe až k Brandejsu, f. 62v (srov. něm. *Elbe Teinitz*).

Německá toponyma a antroponyma, která se často vyskytují u Keglera, jsou zpravidla zaznamenána v původní podobě nebo představena variantami přizpůsobenými hláskoslovnému systému češtiny:

Fatigat: skrze p. Františka *Fatigata*, primasa, f. 55r;

Frankfurt: do Mynychu, pak do *Frangfurtu*, f. 74r;

Khünburg: arcibiskup *Khunburgk*, f. 55r;

Passau: baborský město *Passau*, f. 61v;

Schwarzenbach: ke mně jest einlosírován generálkvartýrmaster *de Schortzenpach*, f. 66r;

Sternberg: hrabě z *Šterenberku*, f. 66r;

Weissenbach: generála *Weiszenpacha* zastřelili, f. 63v.

K výraznějšímu počestění proprií cizího původu ve vybraném vzorku dochází pouze ve dvou případech:

Laurenziberg: vojsko [...] francouské k *Lorenzberku* se blížilo, f. 63r (tj. Petřín);

Schaffgotsche z *Kynastu*: p. *Jana Schaffkuče* z *Kumštátu*, f. 52r; p. hrabě *Schaffgotči*, f. 62v.

Hláskoslovná a slovtvorná varianta cizího toponyma nedoložená v jiných zdrojích se u Keglera vyskytuje pouze jednou:

Mnichov: do *Mynychu*, pak do *Frangfurtu*, f. 74r (např. *Pražské poštovské noviny* z r. 1720 dokládají variantu *Mynychov*).

4.4.2.2.3. Citátová pojmenování

Ze všech zkoumaných knih historiografických zápisků *Paměti některé Vojtěcha Keglera* dokládají pravděpodobně největší počet citátových pojmenování, jež se vyskytují ve všech

významových okruzích a mají výhradně latinský původ. Jsou mezi nimi zastoupeny jednotlivé výrazy ve funkci příslovce, plnovýznamová slova a delší slovní spojení:

actus mentis contrarios: Brandeburg [...] *actus mentis contrarios* exercíruje, f. 59v (pravděpodobně „činy odporující zdravému rozumu“);

alumni: 4 *alumni* [...] *praelati regni infulati*, kříž stříbrný, f. 55v (pravděpodobně „absolventi semináře“);

annus currens: slavné *victoriae* [...] která se stala 5. *aprilis anni currentis*, f. 82r („tento rok“);

corpus: armáda [...] na tři *corpo* silná, f. 83v („armádní jednotka“);

ejusdem annus: aby *restantiarii* do 28. *februari ejusdem anni* pod arestem zapravili, f. 50v („tentýž rok“);

equites: byli kreírováni *equites*, f. 56v („rytíři“);

ex erario: *mundura*, též *zbraně ex erario* [...] *platiti se má*, f. 59r (pravděpodobně „ze státní pokladnice“);

genuina: by jemu *genuina* zpráva dána byla, f. 84v („původní“);

gratuitum donum: *gratuitum donum* třikrát sto tisíc oferýrovali, f. 61r (pravděpodobně „jako dar“);

gremiales: *gremiales*, *opulentiores*, *sousedé a cechové*, f. 59r (pravděpodobně „vyšší úředníci“);

hoc in passu: kancelář *dvorská ty priora* sebou *hoc in passu* nevezala, f. 55v (pravděpodobně „v tomto případě“);

hujus: 13. *marti* [...] 9. *hujus*, f. 61r („téhož“);

in deposito: svůj *magazín in deposito* mají, f. 79v („v úschově“);

in perpetuum: oferýrovali [...] *kapitál 500 zl.*, by *in perpetuum* ab *oneribus* osvobozené byly, f. 53r („navždy“);

nuntius aposto[licus]: *nuntius aposto[licus]*, *benátský legát*, f. 56v („apoštolský vyslanec“);

onus: oferýrovali [...] *kapitál 500 zl.*, by *in perpetuum ab oneribus* osvobozené byly, f. 53r („daň“);

opulentiores: *gremiales*, *opulentiores*, *sousedé a cechové*, f. 59r (pravděpodobně „zámožní měšťané“);

orationes: *letanie a jiné orationes*, f. 56r („modlitby“);

petitorio modo: by *magistrát* ne *intimando*, ale *petitorio modo* o to se ucházel, f. 79v (pravděpodobně „cestou žádosti“);

potentia: ty *potentiae*, které se za přátele udaly, f. 59v („mocnost“);

praelati regni infulati: 4 alumni [...] *praelati regni infulati*, kříž stříbrný, f. 55v (pravděpodobně „zemští pinfulovaní preláti“);

primario: sousedstvo samo piva nevařilo, ale *primario* [...] obec, f. 50r („především“);

processio: slavné *processionaliter* introducované byly, f. 53r („na způsob procesí“);

restantiarius: aby *restantiarii* do 28. februari ejusdem anni pod arestem zapravili, f. 50v („dlužník“, český ekvivalent *restant* je doložen např. v zápiscích Karla staršího ze Žerotína z r. 1605; RosaThesV, s. 79 eviduje variantu *restantník*);

reversales et stipulationes: ex vinculo regio *reversales et stipulationes* o břemena městská od sebe učinily, f. 53v (pravděpodobně „odvolání a dohody“ či „výjimky“);

victoria: slavné *victoriae* [...] která se stala 5. aprilis anni currentis, f. 82r („vítězství“);

vinculum regium: ex vinculo regio *reversales et stipulationes* o břemena městská od sebe učinily, f. 53v (pravděpodobně „ze závazku vůči králi“).

4.4.3. Slovní zásoba *Paměti Antonína Štěpána*

4.4.3.1. Charakteristika slovní zásoby podle významových okruhů

4.4.3.1.1. Politické a administrativně právní názvosloví

V *Pamětech* měšťana Antonína Štěpána se s administrativní terminologií setkáme výhradně v kontextu pelhřimovských událostí. Jde především o názvy úředních funkcí, státních nařízení a institucí, z nichž většina patří do slovní zásoby generace autorů narozených a vzdělaných v „předbělohorské“ době:

arest: do *arestu*, f. 77r (je doloženo nejpozději na přelomu 16. a 17. století, viz výše v této kapitole);

aušus: byli povoláni starší obecní a z *aušusu* a tu jich žádal pan arendátor, f. 46r („výbor“, je doloženo např. v úřední korespondenci z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

inšpektor, inspektor: byl [...] *inšpektorem* sedm let, f. 66v; nový učiněný pan *inspektor*, f. 70r (hláskoslovná varianta *inspektor* je doložena např. v úředních dokumentech z poslední čtvrtiny 16. století či v *Životě Viléma z Rožmberka Václava Březana* z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje RyvSlov, f. A8r);

komisař: krajský *komisař*, f. 76r (je doloženo nejpozději v 1. polovině 16. století, viz výše v této kapitole);

komisi: toho dne byla *komisi* (je doloženo nejpozději na přelomu 16. a 17. století, viz výše v této kapitole);

misiva: byla nám *misiva* čtena, f. 70r („úřední dopis“, je doloženo např. v soudních záznamech z poslední čtvrtiny 16. století či v *Pamětech* Šimona Plachého z Třebnice z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky nevidují);

obecní starší: byli povoláni *starší obecní* a z aušusu a tu jich žádal pan arendátor, f. 46r (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. poloviny 16. století; eviduje RosaThesV, s. 588);

poručení: vedle hujerovského *poručení* neb systému, f. 71r (VelNomQ, s. 260);

primas: zvolen byl za *primasa*, f. 57v (VelNomQ, s. 283);

prokorátor: *prokorátorem* byl, f. 77r (VelNomQ, s. 284 eviduje hláskoslovnou variantu *prokurátor*);

pulmistr: zvolen byl [...] *pulmistrem* pan Josef Najman, f. 59v (VelNomQ, s. 277 eviduje hláskoslovnou variantu *purgmistr*);

radní: Josef Mrázek, *radní* pan, f. 40v (VelNomQ, s. 281);

rathauz: na *rathauze* představen, f. 57v (VelNomQ, s. 281);

zápověď: přišla *zápověď* po vši zemi, f. 75r („zákaz“, VelNomQ, s. 377).

Ze slov doložených v mladší době se u Štěpána vyskytuje pouze výraz *magistrát* (zvolen byl nově *magistrát*, f. 59v) evidovaný nejpozději ve 2. polovině 17. století (viz výše v této kapitole).

Kromě toho se v *Pamětech* objevuje několik slov z oblasti právně administrativního pojmosloví, jež nejsou evidována v žádných raně novověkých textech. Podobně jako u hapax legomen vyskytujících se v jiných zkoumaných památkách jde o nově zdomácnělé cizí výrazy či slova příbuzná již existujícím pojmům:

kontrola: vedl *kontrolu*, f. 74r („komise“, není doloženo; slovníky nevidují; korespondence Jana Kolence z Kolna z r. 1639 či *Poselkyně* Jana Františka Beckovského z 1. čtvrtiny 18. století dokládají hláskoslovné varianty příbuzného výrazu *kontrolor*, *kontralor*);

policajordunk: nový *policajordunk*, f. 75r (není doloženo; slovníky nevidují; hláskoslovná varianta příbuzného výrazu *ordnung* je doložena např. v *Kalendáři historickém* Daniela Adama z Veleslavína z poslední čtvrtiny 16. století);

spoluanvalt: *spoluanvalt* v Pelhřimově, f. 76r (pravděpodobně „právní zástupce“, není doloženo; slovníky neevidují, srov. VelNomQ, s. 376, Thám1788, s. 43, viz výše v této kapitole).

4.4.3.1.2. Vojenské názvosloví

Válečné události, ani pobyt armádních sborů na Pelhřimovsku Štěpána výrazně nezajímají. Počet vojenských pojmů lze u něj považovat za zanedbatelný, použitá slova z této významové oblasti jsou doložena nejpozději v 1. třetině 17. století:

feldbebl: umřel ten *feldbebl*, f. 70v (hláskoslovné varianty *feldbabel*, *feldbabl* jsou doloženy např. v úředních dokumentech z poslední čtvrtiny 16. století či v *Životě Viléma z Rožmberka* Václava Březana z 1. čtvrtiny 17. století; RyvSlov, f. A6v eviduje hláskoslovnou variantu *feldvabel*);

rekiment: od Fabris *rekimentu*, f. 70v (VelNomQ, s. 586 eviduje hláskoslovnou variantu *regiment*).

4.4.3.1.3. Finanční názvosloví

Štěpán nevěnuje větší pozornost ani hospodářskému dění v Pelhřimově. Výrazy z tohoto významového okruhu se v *Pamětech* vyskytují poskrovnu. Všechny pojmy nebo jejich slovotvorné varianty jsou doloženy v pramenech z 16. století a z 1. třetiny 17. století:

arendátor: byli povoláni starší obecní a z aušusu a tu jich žádal pan *arendátor*, f. 46r („pachtýř“, slovotvorná varianta *arendář* je doložena např. v díle Jana Amose Komenského *Dvěře jazyků odevřené* z r. 1633, varianta *arendátor* je doložena např. v soudních záznamech z 1. čtvrtiny 18. století; VusSlov, f. 3r eviduje variantu *arendář*, DobrWörtI, s. 55 eviduje variantu *arendátor*);

kasa: do kontribucenský *kasy*, f. 45v (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

kontribucí: *kontribucí* platíme, f. 45v (je doloženo nejpozději v 1. třetině 17. století, viz výše v této kapitole);

koleda: *koleda* přestala, f. 72v (je doloženo nejpozději v 15. století, viz výše v této kapitole).

4.4.3.1.4. Náboženské názvosloví

Z období před rokem 1630 pochází i veškeré lexikum *Paměti* z oblasti náboženského života, jež zahrnuje především názvy církevních hodností, budov, bohoslužeb či jejich částí:

děkan: umřel v Pánu zdejší *děkan*, f. 40v („správce děkanátu“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. poloviny 16. století či v soudních záznamech z 2. poloviny 16. století; eviduje VusSlov, f. 29v);

farář: *farář* [...] Josef Apltaur, f. 46v (VelNomQ, s. 8–9);

funus: měl *funus* Jan Hrůza, f. 46r (je doloženo nejpozději v poslední čtvrtině 16. století, viz výše v této kapitole);

kaplan: Polák, *kaplan* zdejší, f. 69r (VelNomQ, s. 8);

kazatel: dobrý *kazatel*, f. 76v (VelNomQ, s. 8);

kazatelna: na *kazatelně* na čas tak ohlásil 1783, f. 69r (slovotvornou variantu *kazatelnice* eviduje VelNomQ, s. 5; podobu *kazatelna* eviduje teprve Thám1788, s. 443);

kostel: bylo publicírováno v *koste*le, f. 71v (VelNomQ, s. 8);

kostelník: Franz Bureš, *kostelník* jeho, 40v (VelNomQ, s. 10);

krchov: je vyměřenej *krchov* nový, f. 74r (VelNomQ, s. 6);

křest: koleda kněžům a *křest*, f. 73r (VelNomQ, s. 18);

monstranci: nesla se [...] *monstranci*, f. 71v (je doloženo např. v úředních dokumentech z 2. třetiny 15. století či v *Postile* Tomáše Bavorovského z r. 1557; eviduje RyvSlov, f. B1v);

mše: o ranní *mši* svaté, f. 40v (VelNomQ, s. 22);

posvětiti: *krchov* se *posvětil*, f. 74v (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 16. století; eviduje Thám1788, s. 284, VelSilva, s. 1811 eviduje příbuzný výraz *světiti*);

procesí: byly zapovězeny *procesí*, f. 69r (VelNomQ, s. 18);

svatba: měl *svatbu* pan Vincenc Apltaur, f. 59r (VelNomQ, s. 261 eviduje hláskoslovnou variantu *svadba*).

4.4.3.1.5. Stavitelské a řemeslnické názvosloví

Mezi pojmy spojenými s řemesly a stavitelstvím se u Štěpána vyskytují především názvy budov, institucí a profesí z větší části doložené v rozličných variantách ve Veleslavínově lexikografickém díle či v památkách vzniklých v prvních desetiletích 17. století:

barvíř: Josef Strachotinský, *barvíř*, f. 33r (VelNomQ, s. 479);

cech: *cech* řeznický, f. 69r (VelNomQ, s. 280);
fortna: Antonín Rataj u *fortny*, f. 46v (VelNomQ, s. 508);
jirchář: *jirchář* byl, f. 33r (VelNomQ, s. 480);
kloboučník: Vencel Lonkr, *kloboučník*, f. 70v (VelNomQ, s. 479);
koželoský: tovaryše *koželoského*, f. 74v (VelNomQ, s. 503 eviduje hláskoslovnou variantu *koželužský*);

paumistr: byl *paumistr*, zedník, f. 77v (hláskoslovná varianta *baumistr* je doložena např. v překladu Xenofonova díla *Cyropaedia* z r. 1605 či v *Životě Viléma z Rožmberka* Václava Březana z 1. čtvrtiny 17. století; RyvSlov, f. A4v eviduje variantu *baumistr*);

pomahač: Tomáš Matlák, *pomahač* v pivovaru, f. 73v (VelNomQ, s. 406);

škola: *školy* latinský, f. 69r (VelNomQ, s. 301);

tovaryš: *tovaryše* *koželoského*, f. 74v (VelNomQ, s. 280);

truhlář: Václav Mancl, *truhlář*, f. 70v (VelNomQ, s. 534);

zedník: byl *paumistr*, *zedník*, f. 77v (VelNomQ, s. 526).

Ojedinele používá Štěpán výrazy doložené v pramenech vzniklých ve 2. polovině 17. století či v 18. století:

štafírování: odkázal na *štafírování* 15 zl., f. 30v (pravděpodobně „zdobení“, je doloženo např. v protokolech pražského malířského cechu z r. 1654; slovníky neevidují);

železník: Vincenc Růžička, *železník*, f. 71r („železár“, není doloženo; eviduje RohnNomIV, s. 111).

Zajímavý je i výskyt jinde nevidovaného zdomácnělého germanismu použitého místo synonymního českého pojmu:

kordlěř, *kordlíř*: Josef Trávníček, *kordlěř*, f. 73v; *kordlíř* byl, f. 74v („provazník“, z něm. *der Kordeler*, není doloženo; slovníky neevidují).

4.4.3.2. Charakteristika slovní zásoby podle jejího složení

4.4.3.2.1. Slova cizího původu

Přejatá slova z dalších významových okruhů jsou v *Pamětech* Antonína Štěpána zastoupena nevýrazně. Jde vesměs o germanismy a výrazy latinského původu doložené nejpozději v 1. třetině 17. století či o jejich slovotvorné varianty:

komedie: byla v Pelhřimově na škole držena *komedie*, f. 77v (VelNomQ, s. 312);

kvartýr: na *kvartýry* ročně přide dát 213 zl., f. 45v (je doloženo nejpozději na přelomu 16. a 17. století, viz výše v této kapitole);

proba: brali tam *probu*, je-li tam skalnato, f. 74r (VelSilva, s. 1191);

profesor: byl *profesorem*, f. 77v (je doloženo např. v *Kalendáři historickém* Daniela Adama z Veleslavína z poslední čtvrtiny 16. století či v *Knížce obsahující stav městský* z r. 1602; eviduje DobrWörtII, s. 102);

razirování: městských knih *razirování*, f. 76v (pravděpodobně „špatné zacházení, poničení“, slovtvorná varianta *rasování* je doložena např. v *Didaktice* Jana Amose Komenského z r. 1632; RosaThesV, s. 30 eviduje příbuzný výraz *rasovati*);

strych: dvě stě sedmdesát *strychů*, f. 45v (VelNomQ, s. 340).

Jediným neoborným cizím výrazem *Paměti* evidovaným nejpozději ve 2. polovině 17. století je sloveso *publicírovati* (bylo na rathauze *publicírováno*, f. 70v, viz výše v této kapitole).

Z nových přejímek se u Štěpána vyskytuje dříve nedoložený pojem *system* (vedle hujerovského poručení neb *systemu*, f. 71r; eviduje DobrWörtII, s. 267), který se stal nedílnou součástí české slovní zásoby teprve v pozdějším období.

4.4.3.2.2. Toponyma a antroponyma

U domácích osobních a místních jmen zpravidla zaznamenává Štěpán pouze jednu hláskoslovnou variantu. Jedinou výjimkou je název města Pelhřimova, který se v textu objevuje ve dvou podobách:

Pelhřimov: města *Peldřimova*, f. 30r; v městě *Pelhřimově*, f. 45v.

U antroponym německého původu často dochází ke zkomolení původního znění, zjednodušení hláskových skupin a přizpůsobení jména fonetickému systému češtiny:

Altenfofer: Marěj *Altnovbr*, f. 70r;

Anger: Franc *Angr*, f. 71v;

Neumann: zvolenej byl [...] pulmistrem pan Josef *Najman*, f. 59v;

Seidl: byla cera nepoštika pana Jana *Sajtla*, f. 72v;

Scherting: komisař *Šertink*, f. 76r;

Streeruwitz: *Štilovic* menoval se, f. 77r.

Kolísání hláskoslovných variant stejného lze pozorovat pouze u příjmení Ehrmann (Jan Ehrman, f. 59v; Johan Erkam, f. 76r).

4.4.4. Slovní zásoba *Spisů pamětních* Františka Jana Vaváka

4.4.4.1. Charakteristika slovní zásoby podle významových okruhů

4.4.4.1.1. Politické a administrativně právní názvosloví

Z oblasti politického a administrativně právního názvosloví se u Františka Jana Vaváka nejčastěji vyskytují pojmenování státních funkcí či rozličných typů úředních písemností. Vedle zdomácnělých přejímek z němčiny či latiny jsou mezi nimi výrazně zastoupeny i české výrazy. Více než tři čtvrtiny z nich lze považovat za běžné dobové termíny z tohoto významového okruhu:

administrátor: za *administrátora* jmenován, s. 52 (VelNomQ, s. 249);

direktor: panu *direktorovi* tamnímu, s. 31 („vyšší úředník“, je doloženo např. v korespondenci Karla staršího ze Žerotína z 1. čtvrtiny 17. století či v úředních dokumentech z r. 1602; eviduje JungSlovI, s. 368);

dispensírovati: jsou ty svátky *dispensírované*, s. 58 („udělat výjimku“, je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z 1. čtvrtiny 17. století; VelDict, f. Bbbb4v eviduje slovo tvornou variantu *dispensovati*);

extrakt: vždy jsme 1 kus doma nechali a *extrakt* poslali, s. 32 (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. poloviny 16. století či v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století; slovníky neevidují);

hejtman: kde páni krajští *hejtmani* bydlejí, s. 20 (VelNomQ, s. 268);

hrabě: vysoce učeného p.p. *hraběte*, s. 4 (VelNomQ, s. 272);

kancelář: na *kanceláři* purgrabském, s. 9 (VelNomQ, s. 307);

kancilista: a jednoho *kancilisty*, s. 4 (hláskoslovná varianta *kancelista* je doložena např. v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století; RosaThes III, s. 305 eviduje variantu *kancelista*);

kasírovati: svátky vyzdvihnouti a *kasírovati* ráčila, s. 57 (je doloženo nejpozději na přelomu 16. a 17. století, viz výše v této kapitole);

komisař: ke kterémužto popisování byli zřízení p.p. krajští *komisaři*, s. 21 (je doloženo nejpozději v 1. polovině 16. století, viz výše v této kapitole);

komisí: přijela z Pardubic do Poděbrad císařská královská *komisí*, s. 4 (je doloženo nejpozději na přelomu 16. a 17. století, viz výše v této kapitole);

konsens: musil sobě *konsens* aneb povolení písemné při svý vrchnosti obdržeti, s. 22 (je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z poslední čtvrtiny 16. století; slovníky neevidují);

list: *listy* od slavné král. gubernium, s. 29 (VelNomQ, s. 314);

matrika: *matriky* kostelní, s. 20 (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. poloviny 16. století; eviduje DobrWörtII, s. 35);

nařízení: prohlášeno jest *nařízení*, s. 4 (VelNomQ, s. 353);

oficír: hospodárští neb zámečtí páni *oficíři*, s. 17 (je doloženo nejpozději v poslední čtvrtině 16. století, viz výše v této kapitole);

panství: na zdejším *panství*, s. 52 (VelNomQ, s. 49);

patent: jest pak toho *patentu* neb vyřčení tento nejpodstatnějších věcí *vejtah*, s. 4 (VelNomQ, s. 314);

písař: dobří skribenti aneb *písaři*, s. 21 (VelNomQ, s. 316);

popsání, *popisování*: *popsání* se stalo všeho lidu, s. 12; ke kterémužto *popisování* byli zřízeni p.p. krajští komisaři, s. 21 (VelDict, f. Tttt4r eviduje slovotvornou variantu *popsání*, varianta *popisování* je doložena např. v úředních dokumentech z 1. poloviny 16. století či v *Bibli kralické*, eviduje JungSlovII, s. 740);

poručení: potom následovalo královské krajské *poručení*, s. 14 (VelNomQ, s. 260);

povolení: musil sobě *konsens* aneb *povolení* písemné při svý vrchnosti obdržeti, s. 22 (je doloženo např. v úředních dokumentech z přelomu 15. a 16. století či v *Kronice české* Václava Hájka z Libočan z r. 1541; eviduje RosaThesVII, s. 457);

prohlášení: po *prohlášení* těch *patentův*, s. 17 (je doloženo např. v dílech Tomáše Štítného ze Štítného z poslední čtvrtiny 14. století /Vokabulář webový, 2018/; eviduje RosaThesIII, s. 59);

rychtář: někteří *rychtářové* a *šafářové*, s. 24 (VelNomQ, s. 355);

rytířský stav: z *rytířského stavu*, s. 21 (VelNomQ, s. 596);

ředitel: vrchní *ředitel* poděbradský, s. 51 (VelSilva, s. 1391);

sirotčí: pan *sirotčí* Wildt, s. 17 (VelDict, f. LIII2v);

skribent: dobří *skribenti* aneb *písaři*, s. 21 (VelDict, f. K4r);

spis: žádná příčina v těch *spisích* podaná přijata nebyla, s. 8 (VelNomQ, s. 314);

správce: skrze duchovní *správce*, s. 57 (VelNomQ, s. 268);

šafář: někteří *rychtářové* a *šafářové*, s. 24 (VelNomQ, s. 275);

vejtah: jest pak toho *patentu* neb vyřčení tento nejpodstatnějších věcí *vejtah*, s. 4 (VelNomQ, s. 310);

vrchní: poděbradský p. *vrchní*, s. 52 (VelNomQ, s. 269);

vrchnost: musil sobě konsens aneb povolení písemné při své *vrchnosti* obdržeti, s. 22 (VelNomQ, s. 17);

vyřčení: jest pak toho patentu neb *vyřčení* tento nejpodstatnějších věcí vejtah, s. 4 (VelSilva, s. 962);

zápověď: *zápověď* pastvy, s. 4 (VelNomQ, s. 377).

Z období od 2. poloviny 17. století do r. 1770, kdy začaly vznikat Vavácké zápisky, pochází jen několik zdomácnělých cizích slov latinského či německého původu:

konsignací: poněvadž tato *konsignací* na veliký spěch se psala, s. 32 (je doloženo nejpozději ve 2. třetině 17. století, viz výše v této kapitole);

magistrát: od zámeckého *oficírskura*, item od městského *magistrátu*, s. 9 (je doloženo nejpozději ve 2. polovině 17. století, viz výše v této kapitole);

valedicí: v Pardubicích na *valedicí* jsou, s. 49 („oficiální rozloučení“, hláskoslovná varianta *valedikcí* je doložena např. ve světských písních z 1. poloviny 18. století; slovníky nevidují).

Spisy pamětní dokládají i řadu výrazů, jež nejsou zachyceny ve starších pramenech. Jde především o názvy úředních institucí či administrativních procedur:

gubernium: listy od slavné král. *gubernium*, s. 29 („České zemské gubernium“, státní úřad zřízený v r. 1763, není doloženo; eviduje teprve JungSlovI, s. 642);

konskripcí: od předešlého *numerování* a *konskripcí*, s. 33 („soutpis“, není doloženo před r. 1770, viz výše v této kapitole; srov. RosaThesI, s. 117);

numerování: od předešlého *numerování* a *konskripcí*, s. 33 („sčítání“, není doloženo; DobrWörtII, s. 74 eviduje příbuzné výrazy *numero*, *numerovati*);

oficírskur: od zámeckého *oficírskura*, item od městského *magistrátu*, s. 9 (není doloženo, pravděpodobně z něm. *das Offizierskorps*; výraz *oficír* je doložen nejpozději v poslední čtvrtině 16. století, viz výše v této kapitole; výraz *kur* ve významu „sbor“ je doložen např. v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a z Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století).

4.4.4.1.2. Vojenské názvosloví

V letech 1770–1772, která popisuje Vavák ve vybraném vzorku, neprobíhaly žádné významné válečné události. Přesto věnuje autor *Spisů pamětních* značnou pozornost

soupisu vojensky způsobilých osob na Poděbradsku a dalším aktivitám rakouské armády v Čechách. Nejčastěji používá Vavák výrazy staršího původu:

dragon: zapsal totiž někoho rejtarem, *dragonem*, mušketýrem, štukknechtem, s. 47 (je doloženo např. v *Pamětech* Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic z 1. poloviny 17. století či v díle Jana Amose Komenského *Dvěře jazyků odevřené* z r. 1633; eviduje VusSlov, ff. 44r);

hluk: od ahrenbergského *hluku*, s. 47 (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 16. století či v *Truchlivém* Jana Amose Komenského z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje RosaThesIII, s. 104);

houf: od kompanie neb *houfu*, s. 26 (VelNomQ, s. 587);

kaprál: a sice sami *kaprálové*, s. 15 (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. třetiny 17. století; eviduje DobrWörtI, s. 136);

kompanie: od sadské *kompanie*, s. 2 (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

kvartýr: do svých měst a *kvartýrů* odešlo vojsko, s. 20 (je doloženo nejpozději na přelomu 16. a 17. století, viz výše v této kapitole);

ležení: pro ty vojenské regimenty, které v království českým ležely, byl *Läger* aneb *ležení* polní, s. 20 (VelNomQ, s. 588);

mušketýr: zapsal totiž někoho rejtarem, *dragonem*, *mušketýrem*, štukknechtem, s. 47 (je doloženo např. v soudních záznamech z 1. čtvrtiny 17. století či v *Diadochu* Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle z r. 1602; eviduje RohnNomIII, s. 186);

pluk: od vojenských regimentů aneb *pluků*, s. 21 (je doloženo např. ve *Snáři* Vavřince z Březové z 2. třetiny 15. století; eviduje Thám1805, s. 360);

regiment: pro ty vojenské *regimenty*, které v království českým ležely, byl *Läger* aneb *ležení* polní, s. 20 (VelNomQ, s. 586);

rejtár: zapsal totiž někoho *rejtarem*, *dragonem*, mušketýrem, štukknechtem, s. 47 (VelNomQ, s. 423);

rekrut: z strany [...] odvádění *rekrut*, s. 12 (je doloženo nejpozději v 1. třetině 17. století, viz výše v této kapitole);

ručničný prach: *ručničný prach* vzíti, s. 60 (VelNomQ, s. 57);

varta: žádný nemohl jíti, ani vojáci granatíři na *vartu*, s. 2 (VelNomQ, s. 508);

voják: žádný nemohl jíti, ani *vojáci* granatíři na *vartu*, s. 2 (VelNomQ, s. 584);

vojna: braní a odvádění lidu do *vojny*, s. 12 (VelNomQ, s. 583).

Mezi vojenské pojmy doložené nejpozději v 1. čtvrtině 18. století patří především názvy vojenských osob či organizačních celků, jež do češtiny s největší pravděpodobností pronikly z němčiny:

batalion: jsouce od třech hluků do jednoho *batalionu* složení, s. 65 (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 18. století, viz výše v této kapitole);

granatír: žádný nemohl jíti, ani vojáci *granatíři* na vartu, s. 2 (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 18. století, viz výše v této kapitole);

invalid: jistý *invalid* N. Němeček, s. 65 (slovotvorné varianty *invalid* a *invalida* jsou doloženy např. v úředních dokumentech z poslední čtvrtiny 18. století; eviduje DobrWörtI, s. 301);

štukknecht: zapsal totiž někoho rejtarem, dragonem, mušketyrem, *štukknechtem*, s. 47 („dělovozník“, je doloženo např. ve válečných písních z 1. poloviny 18. století; eviduje RyvSlov, f. B6r);

tambor: za *tambora* neb bubeníka sloužil, s. 46 (je doloženo např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; eviduje RohnNomIII, s. 219).

Spisy pamětní obsahují i jeden výraz z oblasti vojenského názvosloví, který není evidován v jiných textech a jehož význam není zcela zřetelný:

frajt: v Salský byli 2 kaprály a *frajt*, s. 15 (pravděpodobně „svobodník“; hláskoslovné varianty *frajt* a *frajd* ve významu „klid, mír“ jsou doloženy např. ve *Správovně* Pavla Žídka z r. 1471 /Newerkla, 2004, s. 175/ či v *Kronice o založení země české* Martina Kuthena z r. 1539).

4.4.4.1.3. Finanční názvosloví

V oblasti peněžnictví též používá Vavák převážně starší termíny:

důchod: do *důchodu* nechati, s. 14 (VelNomQ, s. 282);

ourok: závazky, prozby, *ouroky*, s. 36 (VelNomQ, s. 360);

pokuta: do *pokuty* 50 tolarů upadl, s. 9 (VelNomQ, s. 290);

prodaj: ti, kteří obilí na *prodaj* měli, s. 24 (VelNomQ, s. 296);

taxa: tato *taxa* aneb cena, s. 14 (VelSilva, s. 118);

tolar: do pokuty 50 *tolarů* upadl, s. 9 (VelNomQ, s. 342).

Spisy pamětní obsahují pouze jeden výraz doložený až v 18. století:

kontribuent: každému *kontribuentu* neb danětníku, s. 24 (hláskoslovná varianta *kontribent* je doložena např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 18. století; slovníky neevidují).

Zajímavé je, že toto slovo doprovází Vavák českým pravděpodobně synonymním novotvarem *danětník*.

4.4.4.1.4. Náboženské názvosloví

Názvy církevních funkcí, katolických obřadů a dalších náboženských reálií použité Vavákem jsou výhradně staršího původu:

biskup: s. Gotharda někdy *biskupa* hildeshaimského, s. 39 (VelNomQ, s. 9);

děkan: páni *děkanové*, *farářové*, s. 20 (je doloženo nejpozději v 1. polovině 16. století, viz výše v této kapitole);

epištola: s. Jakub v své *epištole* píše, s. 37 (je doloženo např. v náboženských spisech Petra Chelčického z 1. poloviny 15. století /Vokabulář webový, 2018/ či v úředních písemnostech Jednoty bratrské z 2. poloviny 16. století; eviduje VusSlov, f. 50r);

farář: páni *děkanové*, *farářové*, s. 20 (VelNomQ, s. 8–9);

kanovník: na Vyšehradě *kanovníka*, s. 49 (VelNomQ, s. 9);

kapla: k straně východní jest *kapla*, s. 42 (VelNomQ, s. 5);

kaplan: své pány *kaplany* vyslali, s. 20 (VelNomQ, s. 8);

klášter: lid mluví, že tam býval *klášter*, s. 42 (VelNomQ, s. 10);

kostel: *kostel* farní, s. 42 (VelNomQ, s. 5);

mnich: v něm *mniši* byli, s. 42 (VelNomQ, s. 10);

mše: dala se za obec sloužiti *mše* svatá, s. 46 (VelNomQ, s. 22);

posvícení: nato zase po *posvícení*, s. 46 (VelNomQ, s. 30);

procesí: přestaly všechna *procesí*, s. 66 (VelNomQ, s. 18);

půst: *posty* pak které byly, s. 58 (VelNomQ, s. 15);

vikarius: arcibiskupského *vikaria*, s. 49 (VelNomQ, s. 9 eviduje počestěnou faunvariantu *vikář*; varianta *vikarius* je doložena např. v *Poselkyni* Jana Františka Beckovského 1. čtvrtiny 18. století či v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720).

4.4.4.1.5. Stavitelské názvosloví

Výrazy doložené nejpozději v 16. století používá Vavák i při pojmenování staveb či jejich částí:

došek: ale i latě na krovích byly bez *došků*, s. 27 (VelSilva, s. 1340);

hrad: toliko že tam *hrad* aneb zámek býval, s. 42 (VelNomQ, s. 273);
krov: ale i latě na *krovích* byly bez došků, s. 27 (VelNomQ, s. 518);
lat': ale i *latě* na *krovích* byly bez došků, s. 27 (VelNomQ, s. 519);
sejпка: málo obilí na panských *sejpkách* bylo, s. 14 (VelNomQ, s. 413);
špejchar: jak na panských *špejcharích*, tak u sedláků, s. 14 (VelNomQ, s. 512);
šrank: šla voda na horu k Sadský, až za *šrank*, s. 31 (VelNomQ, s. 285);
zámek: toliko že tam *hrad* aneb *zámek* býval, s. 42. (VelNomQ, s. 273)

4.4.4.2. Charakteristika slovní zásoby podle jejího složení

4.4.4.2.1. Slova cizího původu

Ve *Spisech pamětních* se vyskytuje řada dalších výrazů cizího původu, jež byly pevnými součástmi české slovní zásoby nejpozději od doby humanismu:

centnýř: mnoho tisíc *centnýřů*, s. 29 (VelNomQ, s. 334);

doktor: *doktoři* nařizovali lidem ocet pítí, s. 55 (VelSilva, s. 791);

faleš: bylo by mnoho vypisovati rozličných a mnohých *falší*, s. 36 (VelNomQ, s. 294);

fasuňk: ten *fasuňk* plný byl, s. 48 („vůz“, VelNomQ, s. 420);

feldčar: od vojanského *feldčara* visitýrován, s. 65 (je doloženo např. v úředních záznamech z 2. poloviny 16. století /Newerkla, 2004, s. 369/; eviduje DobrWörtI, s. 200);

forman: mnozí *formani* 10 až 12 koní [...] zapřahali, s. 1 (VelNomQ, s. 419);

forot: žádných obilních *forotů* nebylo, s. 24 (je doloženo nejpozději v poslední čtvrtině 16. století, viz výše v této kapitole);

fůra: když ty *fůry* ze dvora začaly vyjížděti, s. 34 (je doloženo např. v úředních dokumentech z přelomu 15. a 16. století /Vokabulář webový, 2018/; eviduje VelDict, f. Bbbbb1v);

grunt: půda neb *grunt*, s. 7 (VelNomQ, s. 50);

intenci: čekali s tou *intenci*, že jej všechno poberou, s. 34 (je doloženo např. v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století či v polemice Samuela Martinia z Dražova s Jednotou bratrskou z r. 1638; slovníky neevidují);

kontinuúrovati: na budoucnost *kontinuúrovati* neb pokračovati, s. 7 (je doloženo např. v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století či v úředních dokumentech z 1. třetiny 17. století; slovníky neevidují);

kvalt: všichni vesměs lidé ud'ali sobě *kvalt* neb bouřku, s. 27 (VelSilva, s. 24);

más: 1 *más* rakouský, s. 55 (VelDict, f. F1r eviduje hláskoslovnou variantu *máz*);

originál: protož nezůstal *originál* doma, s. 32 (VelNomT, s. 203);

pestilenci: mezitím *pestilenci* aneb mor [...] začal, s. 44 („mor“, je doloženo např. v *Kronice české* Václava Hájka z Libočan z r. 1541 či v *Půstu* Šimona Lomnického z Budče z r. 1589; slovníky neevidují);

prubovati: vyzkoumati a *prubovati*, s. 7 (VelDict, f. Ccccc1r);

punktum: nějaká *punkta* jich se tykající, s. 52 (VelNomQ, s. 17 eviduje slovo tvornou variantu *punkt*);

revír: prohlídli *revír* a les, s. 4 (je doloženo např. v *Putování* Krištofa Haranta z Polžic a Bezdružic z r. 1608 či v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje RohnNomIII, s. 150);

suma: jest pak patentu toho tato hlavní *suma*, s. 9 (VelNomQ, s. 16);

suplicírovati: od strany svého p. otce *suplicírovati*, s. 54 („obracet se s prosbou“, je doloženo např. v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují, VelSilva, s. 666 eviduje příbuzný výraz *suplikací* „list prosebný“);

stací: právě k tý *stací* neb zastavení se trefili, s. 35 (hláskoslovná varianta *stací* je doložena např. v úředních písemnostech Jednoty bratrské z poslední čtvrtiny 16. století či ve *Velikonoční radosti* Šimona Lomnického z Budče z r. 1622; eviduje DobrWörtII, s. 239);

termín: poslední *termín* dostal, s. 65 („lhůta“, je doloženo např. ve slovníku Tomáše Rešelia Hradeckého z r. 1560; eviduje RosaThesVI, s. 486);

trakař: šel do Kerska na dříví s *trakařem*, s. 65 (VelNomQ, s. 257);

trefiti: kdo nějakým neduhem *trefen* byl, s. 21 (VelSilva, s. 1596);

visitýrovati: od vojanského feldčara *visitýrován*, s. 65 (varianta *vizitovati* je doložena např. v úředních písemnostech Jednoty bratrské z poslední čtvrtiny 16. století, varianta *visitýrovati* je doložena např. v kronice Jiřího Kezelia Bydžovského z 2. třetiny 17. století; eviduje DobrWörtII, s. 382).

Počet přejatých výrazů, převážně germanismů, doložených ve 2. polovině 17. století a v 18. století je ve Vavákových zápiscích výrazně nižší než počet starších zdomácnělých slov cizího původu. V řadě případů přitom jde o nové historické reálie:

erdteple: porušice pravé slovo Erdt Appfl, říkají *erdteple*, s. 48 („brambor“, není doloženo před r. 1770, viz výše v této kapitole; slovníky neevidují; RohnNomI, s. 34 eviduje výraz *zemské jablko*);

grasírovati: nemoci rozličné a divné [...] *grasírovaly*, s. 47 („řádit“, je doloženo např. v historiografických záznamech z 2. třetiny 17. století či v *Poselkyni* Jana Františka Beckovského 1. čtvrtiny 18. století; slovníky neevidují);

klas: ty psali sumou do těch *klasův*, s. 21 (je doloženo např. v úředních dokumentech z poslední čtvrtiny 18. století; eviduje JungSlovII, s. 58);

likvidací: kdež *likvidací* [...] přijal, s. 62 (je doloženo např. v úředních dokumentech z 2. třetiny 17. století či v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; slovníky neevidují);

numero: začaly se psáti *numera* aneb počty na domích, s. 21 (je doloženo např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; eviduje DobrWörtII, s. 74);

štuk: těch *štukův*, které oni páchali, s. 53 (význam „nevhodné jednání“ není doložen; VelNomQ, s. 530 eviduje význam „velký kus kamene“, VelNomQ, s. 289 eviduje synonymní slovní spojení *lotrovský kus*);

transport: až nový *transport* přijede, s. 64 („nákladní vůz“, je doloženo např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720 či ve válečných písních z 1. poloviny 18. století; slovníky neevidují).

4.4.4.2.2. Toponyma a antroponyma

Domácí toponyma a antroponyma ve zkoumaném vzorku Vavákových *Spisů pamětních* mají vždy stejnou podobu. V některých případech dochází k charakteristickým hláskoslovným změnám, neprojevuje se to však u všech místních jmen, která tuto možnost připouštějí:

Brandýs: jedouc odtud do *Brandejsa*, s. 4;

Oseček: bor mezi Klukem a *Osečkem*, s. 4;

Třebestovice: tou cestou k *Střebestovicům* na Pinkasův neb Poupův mostek, s. 2.

Při pojmenování města Chebu s převahou německy mluvícího obyvatelstva Vavák používá německou variantu jeho názvu:

Eger: jíti začali [...] od *Egru*, s. 56.

Cizojazyčná zeměpisná a osobní jména a od nich odvozené výrazy se ve Vavákově textu vyskytují zřídka. V textu nedochází k jejich výraznému zkomolení, nýbrž k příležitostnému přizpůsobení hláskoslovnému systému češtiny:

arenbergský: od *ahrenbergskýho* hluku, s. 47;

hildesheimský: s. Gotharda někdy biskupa *hildeshajmského*, s. 39;

Kewenhüller: hraběte N. z *Kewenhiller*, s. 4;

Kocián: urozeného [...] *Kociána*, s. 4;

Wildt: pan sirotčí *Wildt*, s. 17.

4.4.4.2.3. Citátová pojmenování

Citátová slova jsou ve Vavákových zápiscích vzácná. Evidoval jsem pouze latinské výrazy pro názvy církevních svátků nebo německé názvy dobových reálií doprovobené českými ekvivalenty:

Erd Apfel: Němci jmenují *Erd Apfel*, to jest zemská jablka, s. 48;

Läger: pro ty vojenské regimenty, které v království českým ležely, byl *Läger* aneb ležení polní, s. 20;

misericordia: v sobotu před neděli *misericordia*, s. 2;

oculi: v neděli *oculi* neb kejchavné, s. 33.

4.4.5. Slovní zásoba *Knihy pamětní Vojtěcha Jílka*

4.4.5.1. Charakteristika slovní zásoby podle významových okruhů

4.4.5.1.1. Politické a administrativně právní názvosloví

Kniha pamětní Vojtěcha Jílka obsahuje jen nepatrný počet záznamů věnovaných administrativní či právní problematice. Vyskytují se v nich především tradiční názvy šlechtických titulů či jejich slovotvorné varianty a označení úředních procedur:

hraběnka: přivezli do Roudnice paní *hraběnku*, f. 4r (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 16. století; eviduje RosaThesIII, s. 214);

kasírovati: byl *kasírovanej* knížecí kostel, f. 4v (je doloženo nejpozději na přelomu 16. a 17. století, viz výše v této kapitole);

kněžna: přijela do Roudnice *kněžna* s mladým princetem, f. 4r (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 16. století či v *Bibli Melantrichově*; eviduje RosaThesIII, s. 477);

prince: přijela do Roudnice kněžna s mladým *princetem*, f. 4r (slovotvorná varianta *princ* je doložena nejpozději v poslední čtvrtině 16. století, viz výše v této kapitole).

4.4.5.1.2. Vojenské názvosloví

Vojtěch Jílek dokládá pouze jeden výraz z významové oblasti vojenství. Je ovšem zajímavé, že jde o zdomácnělý německý pojem, který není doložen v jiných dobových česky psaných textech:

festung: začli stavět *festung* u Litoměřic, f. 3v („pevnost“, z něm. *die Festung*, není doloženo; srov. RosaThesVI, s. 166, /Newerkla, 2004/, s. 434).

4.4.5.1.3. Finanční názvosloví

Do oblasti finančního názvosloví lze z lexika Jílkových zápisků zařadit pouze hláskoslovnou variantu výrazu *loterie*:

lutrie: začala se *lutrie* a ponejprv tyto numera vytáhli, f. 1v (hláskoslovná varianta *loterie* je doložena např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; DobrWörtII, s. 25 eviduje variantu *loterie*).

4.4.5.1.4. Náboženské názvosloví

Největší pozornost v Jílkově *Knize pamětní* patří církevnímu životu. Valná většina výrazů spojených s náboženskými událostmi přitom pochází nejpozději z období 16. století a začátku 17. století:

generál: páter kapucín, jejich *generál*, f. 2v („magistr řádu“, je doloženo např. v *Truchlivém Jana Amose Komenského* z 1. čtvrtiny 17. století či v úřední korespondenci z r. 1619; eviduje JungSlovI, s. 600);

chrám: velký *chrám* Páně, f. 2r (VelNomQ, s. 5);

kapucín: pochovali ji p.p. *kapucínům* do krypty, f. 4r (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje RosaThesVII, s. 239);

kostel: pod zámekem proti malému *kostelu*, f. 2r (VelNomQ, s. 5);

krchov: světili novej *krchov*, f. 4v (VelNomQ, s. 6);

mše: první *mši* svatou, f. 2r (VelNomQ, s. 22);

páter: založen od *pátera* Kryštofa řádu premostrátenského, f. 2r (je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z přelomu 16. a 17. století či v soudních záznamech z 1. třetiny 17. století; eviduje DobrWörtII, s. 87);

premostrátenský: založen od *pátera* Kryštofa řádu *premostrátenského*, f. 2r (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 16. století či v *Diadochu* Bartoloměje Paprockého z Hlohola a Paprocké Vůle z r. 1602; eviduje JungSlovIII, s. 499);

probošt: od velebného pana *probošta*, f. 2r (VelNomQ, s. 9);

služba boží: tak se začaly *služby boží* v malém kostele, f. 2r (VelNomQ, s. 8);
světiti: *světili* novéj krchov, f. 4v. (VelSilva, s. 1811)

Jílkovy historiografické zápisky evidují pouze jeden výraz z oblasti náboženství doložený teprve v 18. století:

krypta: pochovali ji p.p. kapucínům do *krypty*, f. 4r (je doloženo např. v kázáních Kolmana Hendla z r. 1703 či v díle Štěpána Františka Náchodského *Sancta curiositas* z r. 1707; eviduje DobrWörtI, s. 256).

4.4.5.1.5. Stavitelské a řemeslnické názvosloví

Většina názvů budov či stavebního materiálu použitých Vojtěchem Jílkem patřila do základní české slovní zásoby již v 16. století nebo na začátku 17. století:

prkno: vystavěti tam věž z *prken*, f. 3v (VelNomQ, s. 471);

věž: vystavěti tam věž z *prken*, f. 3v (VelNomQ, s. 507);

zámek: pod *zámkem* proti malému kostelu, f. 2r (VelNomQ, s. 273);

zvonice: uhodil boží posel do roudnický *zvonice*, f. 3r (je doloženo např. v úředních záznamech z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje RosaThesVII, s. 618).

Ve starších českých památkách není evidován pouze jeden výraz, doložený ovšem v mladších lexikografických příručkách:

lososník: do domu *lososníka* u vody, f. 4v („rybář“, není doloženo; eviduje DobrWörtII, s. 1).

4.4.5.2. Charakteristika slovní zásoby podle jejího složení

4.4.5.2.1. Slova cizího původu

Většina dalších přejatých slov vyskytujících se v Jílkově *Knize pamětní* je rovněž staršího původu a je doložena v pramenech pocházejících z 16. století nebo z 1. třetiny 17. století:

krunt: *krunt* založen od pátera Kryštofa řádu premostrátenského, f. 2r (VelNomQ, s. 50 eviduje hláskoslovnou variantu *grunt*);

muzika: *muzika* tam při nich byla, f. 3v (VelSilva, s. 1896);

pakaž: druhej s jeho *pakaží*, f. 2v (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

strych: erteple za 6 zl. *strych*, f. 3v (VelNomQ, s. 340).

Ojedinele se v nich objevují i cizí slova evidovaná v průběhu 18. století a označující nové historické reálie:

erteple: *erteple* za 6 zl. strych, f. 3v (je doloženo nejpozději v r. 1770, viz výše v této kapitole);

numero: začala se lutrie a ponejprv tyto *numera* vytáhli, f. 1v (je doloženo např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; eviduje DobrWörtII, s. 74).

4.4.5.2.2. Toponyma a antroponyma

Kniha pamětní obsahuje především domácí osobní a zeměpisná jména, která jsou zpravidla zaznamenána v souladu s dobovým územím s drobnými hláskoslovnými a slovtvornými změnami:

Holomouc: do *Holomouce*, f. 4r;

Lobkovic: pana Ferdinanda *Lobkovského*, f. 3v.

4.4.5.2.3. Citátová pojmenování

Za citátový lze v Jílkových historiografických zápiscích považovat pouze název církevního svátku *porcincule* (den s. Dominika po *porcinculi*, f. 4r).

4.4.6. Slovní zásoba *Knížky pamětní* Filipa Ignáce Dremsy

4.4.6.1. Charakteristika slovní zásoby podle významových okruhů

4.4.6.1.1. Politické a administrativně právní názvosloví

Filip Ignác Dremsa, ačkoliv neplnil žádné úřední funkce ve městě, podrobně sledoval místní politické události a zaznamenával administrativní dění. Týká se to především zavádění nových a rušení starých povinností, soudních procesů, změn v městské radě nebo návštěv krajských komisí. Politické a administrativně právní pojmy použité Dremsou jsou z větší části doloženy v památkách 16. století a 1. třetiny 17. století:

arest: do *arestu* na kriminál dána, f. 13v (je doloženo nejpozději na přelomu 16. a 17. století, viz výše v této kapitole);

arestací: každý 14 dnův *arestací*, f. 70r („uvěznění“, není doloženo; RosaThesI, s. 19 evidují slovtvornou variantu *arest*, slovtvorná varianta *arestýrování* je doložena např. v úředních dokumentech z poslední čtvrtiny 18. století);

císař: slavný paměti Leopold II., římský *císař*, f. 28r (VelNomQ, s. 268);

císařovna: *císařovny* a královny, f. 28r (je doloženo nejpozději v 14. století, viz výše v této kapitole);

degradýrovati: přišli *degradýrovati*, f. 70r („zbavit funkce“, je doloženo např. v *Historii české Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století*; slovníky neevidují);

hejtman: učiněn za *hejtmana*, f. 76v (VelNomQ, s. 268);

hotař: Tomáš Chmel *hotař*, ten jest byl na bramborách dopaden, f. 74r („hlídač“, je doloženo např. v soudních záznamech z 1. poloviny 15. století /Newerkla, 2004, s. 129/ či v úředních dokumentech z poslední čtvrtiny 16. století; slovníky neevidují);

inspektor: vdovu za *inspektora*, f. 39r (je doloženo nejpozději v poslední čtvrtině 16. století, viz výše v této kapitole);

kasírovati: mnoho řehol a klášterů *zkasírováno* od Josefa II., f. 17r (je doloženo nejpozději na přelomu 16. a 17. století, viz výše v této kapitole);

komisí: přijela *komisí* pražská, f. 54v (je doloženo nejpozději na přelomu 16. a 17. století, viz výše v této kapitole);

konfirmírovati: byly školy [...] *konfirmírovány*, f. 28r (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

konšel: *konšelů* obecní počty, f. 14v (VelNomQ, s. 281);

krajský: byly patenty do každé vsi skrze pana *krajského* dávány, f. 31r (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. poloviny 16. století; eviduje Thám1788, s. 343);

kralování: za *kralování* Marie Terezie, f. 21r (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. poloviny 16. století; eviduje Thám1805, s. 170);

královna: císařovny a *královny*, f. 28r (VelNomQ, s. 269);

kšaft: *kšaft* neb pořízení, f. 11r (VelNomQ, s. 18);

obecní starší: Ludvíka Charváta *staršího obecního*, 22v (je doloženo nejpozději v 1. polovině 16. století, viz výše v této kapitole);

oficír: hospodářští *oficírové* toho času, f. 23r (je doloženo nejpozději na přelomu 16. a 17. století, viz výše v této kapitole);

panování: za *panování* císaře Františka II., f. 5v (VelNomQ, s. 268);

patent: a v témž *patentu* duchovním desátky [...] na peníze uvedeny, f. 31r (VelNomQ, s. 314);

písař: Jana Studenýho, *písaře* v radním domě, f. 72v (VelNomQ, s. 316);

primátor: za [...] Václava Drebesa *primátora*, f. 22r (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. poloviny 16. století či v úředních písemnostech Jednoty bratrské z 2. poloviny 16. století; eviduje RyvSlov, f. B3r);

privilegium: obec [...] obdržela *privilegia*, které jim magistrát zase vzal, f. 20r (VelNomQ, s. 384);

prokurátor: na *prokurátoru* žádáno bylo, f. 36r (VelNomQ, s. 376);

protestací: skrze *protestací* pánův representantův, f. 70v („oznámení“, VelDict, f. LIII4v);

pulgemistr, *pulgmistr*, *purgmistr*, *purgermistr*: zvolen jest za *pulgermistra* [...] Florian Dreves, f. 25r; za *pulgmistra* Josefa Najmana, f. 31v; za pana Vincenta Apltaura *purgmistra*, f. 3r; za [...] Františka Rutla *purgermistra*, f. 22r (VelNomQ, s. 277 eviduje hláskoslovnou variantu *purgmistr*);

pulmistrovství: z *pulmistrovství* složen, f. 77v (hláskoslovnou a slovotvornou variantu *purgmistrství* eviduje VelNomQ, s. 277; hláskoslovná varianta *purkmistrovství* je doložena např. v úředních dokumentech z 1. poloviny 16. století);

purkrabí: František Hen purkrabí, f. 23r (VelNomQ, s. 274 eviduje hláskoslovnou variantu *purgrabě*);

radní dům: písaře v *radním domě*, f. 72v (VelNomQ, s. 278);

radní: od pana Josefa Fidlera *radního* a spoluměšťana pelhřimovského, f. 20v (VelNomQ, s. 281);

rathaus: *rathaus*, věž i s kostelem, proboštví [...] kolej, seminárium a špitál, f. 12r (VelNomQ, s. 282 eviduje hláskoslovnou variantu *rathauz*);

regírování: za *regírování* Františka II., f. 5r („panování“, je doloženo např. v *Životě Viléma z Rožmberka* Václava Březana z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

rychtář: císařský *rychtář*, f. 16r (VelNomQ, s. 355);

rychtr: za [...] Františka Hliničky *rychtra* v kriminálu, f. 31v (pravděpodobně v užším významu „soudce“, VelNomQ, s. 355 eviduje hláskoslovnou variantu *rychtář*);

servus: za [...] Františka Dumonta *servusa*, f. 22v („služebník na magistrátu“, je doloženo např. v úředních písemnostech konzistoře podobojí z r. 1562 či v soudních záznamech z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

spoluradní: Jakubovi Tomšimu, *spoluradnímu*, f. 60v (VelNomQ, s. 375);

syndikus: za [...] Jana Paulyho *syndikusa*, f. 22v (slovotvorná varianta *syndik* je doložena nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

zkaziti: *zkažen* jest cech kalcovský, f. 20r („zrušit“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. poloviny 16. století; eviduje RosaThesV, s. 36).

Počet slov evidovaných od 2. třetiny 17. století je nižší. Podobně jako v řadě mnou analyzovaných textů i zde se jedná převážně o výrazy s latinským základem zdomácnělé v období po třicetileté válce, jež mají příbuzná slova doložená ve starších dobách:

generalia: vyzdviženy *generalia*, f. 57r (pravděpodobně „hlavní pravidla“, je doloženo např. v *Robotním patentu* z r. 1717; slovníky neevidují);

konskripce: byla držána v královském městě Pelhřimově *konskripce*, f. 28v (je doloženo nejpozději v r. 1770, viz výše v této kapitole);

magistrát: obec [...] obdržela privilegia, které jim *magistrát* zase vzal, f. 20r (je doloženo nejpozději ve 2. polovině 17. století, viz výše v této kapitole);

publicirovati: byl patent v Pelhřimově *publicírován*, f. 76v (je doloženo nejpozději ve 2. polovině 17. století, viz výše v této kapitole);

špinhauz: nebo by byl do *špinhauzu* přišel, kdyby sobě *salvum conductum* byl nevyzdvihl, f. 23v („prádelna, v níž se vykonávaly nucené práce“, je doloženo např. ve válečných písničkách z 2. třetiny 18. století; slovníky neevidují, srov. Thám 1788, s. 535).

Zachytil jsem v Dremsově *Knížce pamětní* i několik hapax legomen z oblasti úředního názvosloví, jejichž příbuzné výrazy jsou ovšem doloženy nejpozději ve 2. třetině 17. století:

hotařský: městský *hotařský*, f. 14v („hlídač“, není doloženo; slovníky neevidují; příbuzný synonymní výraz *hotař* je doložen nejpozději v 1. polovině 15. století, viz výše v této kapitole);

kriminál: do Pelhřimova na *kriminál* dodána, f. 50r („vězení“, není doloženo; slovníky neevidují; příbuzný výraz *kriminální* je doložen např. v cechovních artikulech z r. 1655 či v *Návrhu obnoveného zřízení zemského pro knížetství opavské* z r. 1675);

subsyndikus: Jana Miněra *subsyndikusa*, f. 22v (není doloženo; slovníky neevidují; příbuzný výraz *syndik* je doložen nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole).

Ne zcela jasný význam má jinde nedoložený pojem *grichtunk* (nový *grichtunk* ustanoven, f. 17r). Lze však předpokládat, že jde o zkomolený německý výraz *die Gerichtsordnung*, tj. zákon *Allgemeine Gerichtsordnung* z r. 1781.

4.4.6.1.2. Vojenské názvosloví

Vojenským zprávám, zejména spojeným s ležením císařské armády na Pelhřimovsku, se v *Knížce pamětní* Filipa Ignáce Dremsey dostává poměrně velkého prostoru. Řada pojmů z Dremsova vojenského názvosloví je evidována před 1. třetinou 17. století:

dráb: panský *dráb*, f. 39r (VelNomQ, s. 584);

execírovati: *execírovat* se muselo, f. 76v („provádět vojenská cvičení“, hláskoslovná varianta *exercírovati* je doložena např. v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. třetiny 17. století; slovníky neevidují);

feldbebl: jeden *feldbebl* ženatý, f. 75v (hláskoslovné varianty jsou doloženy nejpozději v poslední čtvrtině 16. století, viz výše v této kapitole);

fendrych: učiněn [...] za *fendrycha*, f. 76v (VelNomQ, s. 595);

generál: od *generála* [...] pixmejestrovského, f. 31v (je doloženo nejpozději v 1. třetině 17. století, viz výše v této kapitole);

kuše: jeden k druhému z *kuše* střelil, f. 49v (VelNomQ, s. 592);

lajtnant: za *lajtnanta*, f. 76v (VelNomQ, s. 579 eviduje hláskoslovnou variantu *lejtenant*);

patálie: byla *patálie* u Habrů, f. 8v (hláskoslovná varianta *batálie* je doložena např. v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století; slovníky neevidují);

ranec: *rance* osmnáct tisíc, f. 9r („výkupné“, slovotvorná varianta *rancion* je doložena nejpozději v 1. třetině 17. století, viz výše v této kapitole, varianta *ranec* je doložena např. v díle Štěpána Františka Náchodského *Sancta curiositas* z r. 1707);

regiment: dva *regimenty* Francouzů, f. 9r (VelNomQ, s. 586);

regrut: musely Čechy a Morava *regruty* dáti, f. 11v (hláskoslovné varianty jsou doloženy nejpozději ve 2. třetině 17. století, viz výše v této kapitole);

vojak: zastřelil se *voják*, f. 10r (VelNomQ, s. 584);

vojna: švejská *vojna*, f. 9v (VelNomQ, s. 583).

Počet novějších výrazů vztahujících se k válečné tematice je u Dremsy srovnatelný s množstvím termínů doložených ve starších dobách. Slova doložená ve 2. polovině 17. století nebo v 1. polovině 18. století pravděpodobně v době sepsání *Knížky pamětní* již patřila k jádru lexikálního systému češtiny:

flinta: z *flinty* zastřelil, f. 83r (je doloženo např. v *Postile* Štěpána Františka Náchodského z r. 1707 či v *Poselkyni* Jana Františka Beckovského z 1. čtvrtiny 18. století; eviduje Thám1805, s. 97);

kamenda: jezdila *kamenda* po vseh, f. 8v („zvláštní vojenská jednotka“, hláskoslovná a slovotvorná varianta *kommando* je doložena např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; význam „právo velení“ je doložen např. v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století či v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 17. století; JungSlovII, s. 109 eviduje hláskoslovnou variantu *komando* v obou významech);

komendant: skrze *komendanta* z Laudonu, f. 31v („velitel“, je doloženo např. v *Předchůdci Moravopisu* Tomáše Pešiny z Čechorodu z r. 1663 či v *Kázáních svátečních* Bohumíra Hynka Josefa Bílovského z r. 1724; eviduje RyvSlov, f. A8v);

komisní chléb: *komisní chleby*, f. 8v („chléb určený pro vojáky“, je doloženo např. ve válečných písních z 1. poloviny 18. století; eviduje RohnNomIII, s. 161);

magacín: aby lidé *magacíny* skládali, f. 5v (hláskoslovná varianta *magazín* je doložena nejpozději v 1. čtvrtině 18. století, viz výše v této kapitole);

patalion: dvacet *patalionů*, f. 11v (hláskoslovná varianta *batalion* je doložena nejpozději v 1. čtvrtině 18. století, viz výše v této kapitole);

špicrut: skrze *špicruty* běhati musel, f. 41v (je doloženo nejpozději v 1. polovině 18. století, viz výše v této kapitole);

štuknecht: bývalýho *štuknehta*, f. 2r („dělovozník“, pravopisná varianta *štukknecht* je doložena nejpozději v 1. polovině 18. století, viz výše v této kapitole);

tambor: oběšený *tambor*, f. 19v (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 18. století, viz výše v této kapitole).

Kromě toho evidují historiografické zápisky Filipa Ignáce Dremsy řadu jině nedoložených germanismů, především názvy vojenských jednotek a pojmenování dalších nových válečných reálií:

fisilirovský: voják od regimentu *fisilirovského*, f. 41v („pěší“, z něm. *der Füsilier*, není doloženo; slovníky neevidují);

landkvér: braní na vojnu pro *landkvér*, f. 76v („domobrana“, z něm. *das Landgewehr*, není doloženo; příbuzný výraz *kvér* ve významu „zbraň“ je doložen např. v úředních dokumentech z 2. poloviny 16. století);

lantmilic: léta 1796 [...] nařízena *lantmilic*, f. 70r („domobrana“, z něm. *die Landmilitz*, je doloženo např. v *Pamětech některých* Vojtěcha Keglera z 2. třetiny 18. století; slovníky neevidují, srov. RohnNomIII, s. 164; příbuzný výraz *milice* ve významu „vojenský oddíl“ je doložen např. v historiografických zápiscích z Pelhřimova z r. 1691);

pixle: krom špitálních a od *pixlí*, f. 12v („ručnice“, z něm. *die Büchse*, není doloženo; slovníky neevidují; hláskoslovné varianty příbuzného výrazu *pixmistr*, *piksnmister*, z něm. *der Büchsenmeister*, jsou doloženy např. v *Příhodách Václava Vratislava z Mitrovic* z r. 1599 či v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. poloviny 17. století);

pixmejstrovský: od generála [...] *pixmejstrovského*, f. 31v („dělostřelecký“, není doloženo; slovníky neevidují; příbuzné výrazy jsou doloženy nejpozději v 16. století, viz výše);

vaštubna: byla jest vystavena *vaštubna* uprostřed rynku, f. 31v („strážnice“, z něm. *die Wachstube*, není doloženo; slovníky neevidují, srov. RohnNomIII, s. 215).

4.4.6.1.3. Finanční názvosloví

U Dremsy najdeme i řadu záznamů věnovaných obchodnímu dění v Pelhřimově. V případě finanční terminologie je větší část výrazů použitých v *Knížce pamětní* výrazů evidována v pramenech vzniklých v 16. století a v 1. třetině 17. století:

deputát: všem deputátistům uvedeny služby aneb *deputáty* na peníze skrze pana puhaltora, f. 32r („odměna v naturáliích“, je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z poslední čtvrtiny 16. století či v *Životě Petra Voka z Rožmberka* Václava Březana z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje JungSlovI, s. 356);

desátek: a v témž patentu duchovním *desátky* [...] na peníze uvedeny 31r (VelNomQ, s. 409);

diskrecí: dal *diskrecí* turnerovi, totiž 21 kr., f. 10r („spropitné“, je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z 1. čtvrtiny 17. století či v úředních dokumentech z 1. třetiny 17. století; slovníky neevidují);

důchodní: František Scharb *důchodní*, f. 23r (VelNomQ, s. 355);

groš: za tři *groše* kupovali, f. 79r (VelNomQ, s. 341);

krám: v masných *krámech*, f. 27r (VelNomQ, s. 511);

kramář: *kramář* pelhřimovský, f. 40v (VelNomQ, s. 567);

mince: *mince* neb peníze měděný, f. 29r (VelNomQ, s. 339);

obroční: Jan Řečický *obroční*, f. 23r (je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z poslední čtvrtiny 16. století či v úředních dokumentech z 1. třetiny 17. století; eviduje RosaThesV, s. 106);

pokladnice: přenesena *pokladnice* z rathauzu, f. 57r (VelSilva, s. 1087);

puhaltor: všem deputátistům uvedeny služby aneb *deputáty* na peníze skrze pana puhaltora, f. 32r (VelNomQ, s. 274–275 eviduje hláskoslovnou variantu *puchalter*);

restýrovati: bejvalýho důchodního, který potom *restýroval*, f. 13v („být dlužen, být zadlužen“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. třetiny 17. století; eviduje RosaThesV, s. 79);

suma: za *sumu* trhovou koupil, f. 37v (VelDict, f. Bbbbb4r);

trhový: za sumu *trhovou* koupil, f. 37v (pravděpodobně „kupní“, VelNomQ, s. 380);

vexl: *vexle* papírový, f. 29r („bankocetle“, VelNomQ, s. 563).

Dremsova hapax legomena týkající se lokálních ekonomických reálií jsou odvozena od slov doložených nejpozději na konci 16. století:

deputátista: všem *deputátistům* uvedeny služby aneb deputáty na peníze skrze pana puhaltora, f. 32r (není doloženo; slovníky neevidují; příbuzný výraz *deputát* je doložen nejpozději v poslední čtvrtině 16. století, viz výše v této kapitole);

fundační: vedena *fundační* procese, f. 20v (není doloženo; slovníky neevidují; příbuzný výraz *fundací* je doložen nejpozději v 1. polovině 16. století, viz výše v této kapitole);

restýrování: skrze jeho mnoho se nedostávající *restýrování*, f. 39v („dluh“, není doloženo; slovníky neevidují; příbuzné výrazy *rest*, *restýrovati* jsou doloženy nejpozději v poslední čtvrtině 16. století a v 1. třetině 17. století, viz výše v této kapitole).

4.4.6.1.4. Náboženské názvosloví

Řada záznamů *Pamětních knížek* pojednává o průběhu církevních reforem, obřadech, bohoslužbách a dalších událostech pelhřimovského náboženského života. Názvy budov, církevních funkcí, částí liturgie a některá další slova použitá Dremsou jsou evidována ve Veleslavínových slovnících či textech z přelomu 16. a 17. století:

biskup: od Vokouna *biskupa* pražského, f. 73v (VelNomQ, s. 9);

děkan: z *děkana* se dostal za kanovníka na Vyšehradě, f. 73v („správce děkanátu“, VelNomQ, s. 9);

děkanství: dosedl na *děkanství*, f. 51v („děkanský úřad“, je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z 1. poloviny 16. století či v *Zrcadle markrabství Moravského* Bartoloměje Paprockého z Hlohola a Paprocké Vůle z r. 1593; eviduje DobrWörtI, s. 140);

děkanství: vyhořelo [...] dvacet domů, třicet dvě stodoly, sladovna, špitál, školy, *děkanství*, f. 19r („budova děkanství“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 2. poloviny 16. století; eviduje VusSlov, f. 34r);

epištola: při čtení *epištoly* velký mše, f. 61r (je doloženo nejpozději v 1. polovině 15. století, viz výše v této kapitole);

fara: k Linárci k *faře* odcizen, f. 19v (VelNomQ, s. 9);

farář: *farář* svou kuchařku zmrhal, f. 27v (VelNomQ, s. 8–9);

chrám: léta 1802 renovovaný *chrám* Páně, f. 2r (VelNomQ, s. 5);

jeptiška: z klášterů vypovězeny *jeptišky*, krom uršulinek a elizabetinek, f. 20v (VelNomQ, s. 11);

kanovník: z děkana se dostal za *kanovníka* na Vyšehradě, f. 73v (VelNomQ, s. 9);

kantor: Antonín Butal *kantor*, f. 23r (VelNomQ, s. 10);

kaplan: Josefa Aplautra *kaplana*, f. 22v (VelNomQ, s. 8);

kaple: *kaple* myslotínská, f. 2v (VelNomQ, s. 5);

klášter: *klášter* pánů fráterů františkánů, f. 12r (VelNomQ, s. 10);

kolej: rathaus, věž i s kostelem, proboštví [...] *kolej*, seminárium a špitál, f. 12r (VelNomQ, s. 301);

kopulací: měla *kopulací*, f. 2r („svatební obřad“, je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z poslední čtvrtiny 16. století; slovníky neevidují);

kosnice: ve zdi *kosnice* u svatého Víta v Pelhřimově, f. 49r (VelSilva, s. 543 eviduje hláskoslovnou variantu *kosnice*);

kostel: rathaus, věž i s *kostelem*, proboštví [...] *kolej*, seminárium a špitál, f. 12r (VelNomQ, s. 5);

kostelník: *kostelníci* byli, f. 22v (VelNomQ, s. 10);

krchov: jest *krchov* posvěcen, f. 16r (VelNomQ, s. 6);

kvardián: *kvardián* při tom ohni zahynul, f. 12r („představený kláštera“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. třetiny 16. století; eviduje DobrWörtI, s. 258);

luterán: předtím *luterán* byl, f. 34r (je doloženo např. v *Kronice Bartoše Písaře* z 1. třetiny 16. století, hláskoslovná varianta *lutryán* je doložena např. v úředních písemnostech Jednoty bratrské z r. 1535; DobrWörtII, s. 102 eviduje variantu *lutryán*);

mnich: *mnich* jeden [...] počal kázati bludy, f. 21v (VelNomQ, s. 10);

mše: měli dva synové pelhřimovští nový *mše*, f. 3r (VelNomQ, s. 22);

organista: Jan Růžička *organista*, f. 23r (je doloženo např. v úředních dokumentech z poslední čtvrtiny 16. století; ve slovníku poprvé v JungSlovII, s. 968);

papež: Kliment XVI. *papež*, f. 21r (VelNomQ, s. 8);

posvětití: byly pelhřimovský zvony v Třeboni *posvěceny* od pana preláta, f. 19r (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 16. století, viz výše v této kapitole);

prelát: byly pelhřimovský zvony v Třeboni *posvěceny* od pana *preláta*, f. 19r (VelNomQ, s. 9);

proboštví: rathaus, věž i s kostelem, *proboštví* [...] kolej, seminárium a špitál, f. 12r (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 16. století, eviduje RosaThesIV, s. 560);

procesí: vedena fundaçní *procesí*, f. 20v (VelNomQ, s. 18);

vikarius: z Nový Cerekeve *vikaria*, f. 64v (VelNomQ, s. 9 eviduje slovtvornou variantu *vikář*, viz výše v této kapitole).

Výrazy z významového okruhu náboženského názvosloví doložené v mladší době jsou u Dremsey zastoupeny slovy latinského původu zdomácnělými pravděpodobně po třicetileté válce a názvy ženských řeholních řádů, jejichž kláštery byly v českých zemích založeny teprve v 18. století:

elizabetinka: z klášterů vypovězeny jeptišky, krom uršulinek a *elizabetinek*, f. 20v (je doloženo např. v *Prvním věku Rodičky Boží Rušánské* Josefa Lauritsche z r. 1743; eviduje JungSlovI, s. 534);

fráter: klášter pánů *fráterů* františkánů, f. 12r („řádový bratr“, je doloženo např. v *Nebi svatováclavském* Bohumíra Hynka Bilovského z r. 1746; eviduje JungSlovI, s. 553);

kopulírovati: *kopulíroval* p. Josef Lipka, f. 18r („oddávat“, je doloženo např. v korespondenci Václava Jiřího Holického z r. 1669 či ve *Chválořeči* Ondřeje de Waldta z r. 1736; slovníky neevidují; příbuzný výraz *kopulací* je doložen nejpozději v poslední čtvrtině 16. století, viz výše v této kapitole);

seminárium: rathaus, věž i s kostelem, *proboštví* [...] kolej, seminárium a špitál, f. 12r (je doloženo nejpozději v 1. polovině 18. století, viz výše v této kapitole);

uršulinka: z klášterů vypovězeny jeptišky, krom *uršulinek* a *elizabetinek*, f. 20v (je doloženo např. v *Poselkyni* Jana Františka Beckovského z 1. čtvrtiny 18. století; eviduje JungSlovIV, s. 781).

4.4.6.1.5. Stavitelské a řemeslnické názvosloví

Názvy profesních povolání, řemeslnického příslušenství, rozličných typů budov či jejich částí a dalších výrazů z oblasti stavitelství a řemesel použité Dremsou ve své většině též pocházejí z 16. století a ze začátku 17. století:

bednář: panský *bednář*, f. 36r (VelNomQ, s. 527);

brana: Josef Smrčka na Solní *bráně*, f. 23r (VelNomQ, s. 508);

cvočkař: obvinil jest [...] *cvočkaře*, f. 36r (je doloženo např. v *Kronice české* Václava Hájka z Libočan z r. 1541 či v soudních záznamech z 2. třetiny 16. století; eviduje RohnNomIV, s. 116);

dělný: nevědouce o ní žádný, až ráno *dělný*, f. 30v („dělník“, je doloženo např. v městských privilegích z 1. čtvrtiny 16. století či v úředních dokumentech z 2. třetiny 16. století; slovníky neevidují);

dláto: hodíce *dlátem* po svojí holce, f. 41v (VelNomQ, s. 529);

fortna: Martin Novák na *fortně*, f. 23r (VelNomQ, s. 508);

kláda: zabila *kláda*, která se svalila, chlapce, f. 20v (VelNomQ, s. 534);

kruchta: klenutí nad kantorskou *kruchtou*, f. 61r (je doloženo např. v *Kronice o založení země české* Martina Kuthena z r. 1539; eviduje VusSlov, f. 191v);

lazečna: v noci vyhořela *lazečna*, f. 5v (slovotvornou variantu *lázeň* eviduje VelNomQ, s. 405, slovotvornou variantu *lazečna* eviduje Thám1805, s. 192);

mistrovství: ujímal jsem *mistrovství*, 19r („stav mistra“, je doloženo např. v *Právech městských* Brikiého z Licka z r. 1536 či v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a z Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje Thám1788, s. 387);

ovrhnutí: věž ode zdi vystavěna a *ovrhnutá*, f. 9v („omítnout“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje RosaThesVII, s. 368);

paumistr: od mistra Jana Marše, *paumistra* zednického, f. 64r (hláskoslovná varianta *baumistr* je doložena nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

pavlač: *pavlač* postavena, f. 55r (VelNomQ, s. 519);

pivovar: kde nyní *pivovar* stojí, f. 37v (je doloženo např. v soudních záznamech z 1. poloviny 15. století či v úředních dokumentech z 1. poloviny 16. století; eviduje RosaThesIV, s. 244);

pojezný: Pregl, jsouce *pojezný*, že partyku udělal, pryč utekl, f. 36v (hláskoslovná varianta *pojezdny* je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 16. století či v zápisech ze sněmovních jednání z poslední čtvrtiny 16. století; eviduje RosaThesII, s. 373);

polesný: Jan Karmina *polesný*, f. 23r (VelNomQ, s. 418);

sednice: z dolejší *sednice*, f. 38r („světnice“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje JungSlovIV, s. 51, srov. Thám1788, s. 528);

sladovna: vyhořelo [...] dvacet domů, třicet dvě stodoly, *sladovna*, špitál, školy, děkanství, f. 19r (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. poloviny 16. století či v *Diadochu* Bartoloměje Paprockého z Hlohola a Paprocké Vůle z r. 1602; eviduje RosaThesV, s. 451);

sloup: dva vojáci na jednom *sloupu* zvěšení, f. 19r (VelNomQ, s. 538);
stodola: vyhořelo [...] dvacet domů, třicet dvě *stodoly*, sladovna, špitál, školy, děkanství, f. 19r (VelNomQ, s. 413);
škola: vyhořelo [...] dvacet domů, třicet dvě *stodoly*, sladovna, špitál, *školy*, děkanství, f. 19r (VelNomQ, s. 301);
špitál: rathaus, věž i s kostelem, proboštví [...] kolej, seminárium a *špitál*, f. 12r (VelNomQ, s. 509);
tovaryš: každého synka i též vandrovního *tovaryše* změřili šikovného k vojně, f. 28v (VelNomQ, s. 280);
trdlo: udeříc svého bratra [...] *trdlem*, f. 36r (VelNomQ, s. 471);
věž: rathaus, věž i s kostelem, proboštví [...] kolej, seminárium a špitál, f. 12r (VelNomQ, s. 507);
zvon: byly pelhřimovské *zvony* v Třeboni posvěceny od pana preláta, f. 19r (VelNomQ, s. 6).

Pojmy z významového okruhu stavitelství a řemeslnictví vyskytující se v Dremsově *Knížce pamětní*, které nejsou evidovány v jiných zdrojích, jsou zastoupeny v menším počtu. Patří mezi ně označení nových historických reálií, zdomácnělé německé ekvivalenty českých výrazů a pravděpodobně příležitostně okazionalismy:

firnajzovati: jest [...] věž *firnajzována* a *reparýrována*, f. 52 („natřít fermeží“, není doloženo; příbuzný výraz *firnajz* je doložen např. v díle Štěpána Františka Náchodského *Sancta curiositas* z r. 1707 či v *Chválořeči* Ondřeje de Waldta z r. 1736; VelNomQ, s. 118 eviduje výraz *fermež*, JungSlovI, s. 542 eviduje výraz *fermežovati*);

kafárna: v Franglovský *kafárni*, f. 42r (není doloženo; DobrWörtI, s. 307 eviduje hláskoslovnou variantu *kafírna*, JungSlovII, s. 41 eviduje hláskoslovnou variantu *kavárna*);

parokář: s Janem Ehrlichem *parokářem*, f. 18r (není doloženo; eviduje RyvSlov, f. B2v; příbuzné výrazy *paruka*, *parukářský* jsou doloženy např. v *Robotě církevní* Karla Račina z r. 1706 či v *Chválořeči* Ondřeje de Waldta z r. 1736);

reparýrovati: jest [...] věž *firnajzována* a *reparýrována*, f. 52 („opravit“, není doloženo; slovníky neevidují);

štrumbegr: měla sestra moje kopulaci s Josefem Růžičkou *štrumbegrem*, f. 21r (pravděpodobně „punčochář“, z něm. *der Strumpfwirker*, není doloženo; slovníky neevidují).

4.4.6.2. Charakteristika slovní zásoby podle jejího složení

4.4.6.2.1. Slova cizího původu

Další slova cizího původu evidovaná ve vybraném vzorku Dremsovy Knížky pamětní byla zpravidla zařazena mezi českou slovní zásobu slovníků již v 16. století nebo doložena v úředních a literárních textech z téže doby:

asistent: *asistenti* byli pater Jozef Polák a pater Franz Studený, f. 16r (je doloženo nejpozději v 1. třetině 17. století, viz výše v této kapitole);

centnýř: váží 125 *centnýřů*, f. 21v (VelNomQ, s. 334);

cimbál: *cimbál* na hodiny váží 15 *centnýřů*, f. 51v (VelNomQ, s. 350);

doktor: *doktor* Ludvík Beníško, f. 27v (VelSilva, s. 791);

fora: na deseti *forách*, f. 9r (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 15. století /Newerkla, 2004, s. 175/; VelDict, f. Bbbbb1v eviduje hláskoslovnou variantu *fúra*);

futro: jest *futro* vytesané, f. 64r (VelNomQ, s. 592);

grunt: všechny *grunty* [...] změřeno, f. 34v (VelNomQ, s. 50);

hapatekár: Václav Kolínský, *hapatekár*, f. 82r (VelNomQ, s. 393 eviduje hláskoslovnou variantu *apatekár*);

holba: *holba* piva, f. 7v (je doloženo např. v úředních záznamech z přelomu 14. a 15. století /Newerkla, 2004, s. 275/; eviduje DobrWört II, s. 361);

lermo: *lermo* se udělalo, f. 80v („pokřik“, VelNomQ, s. 133);

libra: chléb za 12 kr. váhy 1 *libra* a 1 *lot*, f. 7r (VelNomQ, s. 333–334);

lot: chléb za 12 kr. váhy 1 *libra* a 1 *lot*, f. 7r (VelNomQ, s. 332);

mord: po spáchaném *mordu*, f. 39r (VelNomQ, s. 291);

partyka: Pregl, jsouce pojezný, že *partyku* udělal, pryč utekl, f. 36v („nevhodné jednání“, VelSilva, s. 247);

putr: libra *putru* za 39 kr., f. 71v (slovotvorná varianta *putra* je doložena např. v korespondenci Kateřiny ze Žerotína z 1. třetiny 17. století či v úředních dokumentech z 1. třetiny 17. století; RyvSlov, f. B3v eviduje hláskoslovnou variantu *půdr*);

reberant: pryč se ten *reberant* ukryl, f. 40r (hláskoslovná varianta *rebelant* je doložena nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

reberie: skrze něj a tu jeho *reberii*, f. 23v (hláskoslovná varianta *rebelie* je doložena nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

špitálník: krom *špitálních* a od *pixlí*, f. 12v (pravděpodobně „správce nemocnice“ či „pacient“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 2. třetiny 16. století či v soudních záznamech z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje JungSlovIV, s. 497);

štůček: *štůček flóru*, f. 38v („hromádka“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky nevidují);

šturmovati: na velký zvon *šturmováno*, f. 19r (je doloženo nejpozději v poslední čtvrtině 16. století, viz výše v této kapitole);

švagr: můj *švagr*, f. 34r (VelNomQ, s. 263);

tabulka: na krku *tabulku* nositi musela, f. 40r (VelNomQ, s. 312);

trefiti se: na který den posvěcení chrámu *se trefilo*, f. 61r (VelSilva, s. 1596);

vandr: z *vandru* přišel, f. 37r (VelSilva, s. 361);

vandrovní: každého synka i též *vandrovního* tovaryše změřili šikovného k vojně, f. 28v (VelSilva, s. 120);

žejdlík: *žejdlík hrachu*, f. 7r (VelNomQ, s. 338).

Většina výrazů doložených nejpozději ve 2. třetině 17. století jsou zdomácnělá latinská a německá synonyma starších českých pojmů nebo označení jevů, které vnímali obyvatelé českých zemí jako nové:

brambory: na *bramborách* pana Františka Havlíčka, f. 24v (je doloženo např. ve světských písničkách z 2. třetiny 18. století; eviduje RohnNomI, s. 3);

flór: *štůček flóru*, f. 38v (je doloženo např. v českém překladu díla Giovanniho Battisty Manniho *Věčný pekelný žalář* z r. 1679 či v *Robotě církevní* Karla Račina z r. 1706; eviduje RohnNomII, s. 162);

kunštovně: *kunštovně slitý*, f. 21v (je doloženo např. v korespondenci Martina Škvoreckého z r. 1641 či v *Poselkyni* Jana Františka Beckovského z 1. čtvrtiny 18. století; eviduje VusSlov, f. 111r);

renovírovati: léta 1802 *renovírovaný* chrám Páně, f. 2r (je doloženo např. v úředních dokumentech z r. 1724 či ve *Chválořeči* Ondřeje de Waldta z r. 1736; slovníky nevidují; příbuzný výraz *renovace* je doložen např. v protokolech pražských malířů z r. 1653);

ruinýrovati: než *se ruinýroval* Hradec, f. 12r (doloženo např. v korespondenci Jana Kolence z Kolna z r. 1640 či v *Pamětech* Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdržic z 2. třetiny 17. století; slovníky nevidují);

turner: za *turnera* Filipa Dremsy, f. 10r („hlásný“, je doloženo např. v úředních instrukcích z 1. čtvrtiny 18. století; slovníky neevidují).

Nedoložené výrazy v *Knížce pamětní* jsem objevil pouze tři, přičemž u dvou z nich se s největší pravděpodobností jedná o zkomolené názvy nových reálií:

kosmografikum, kosmografikon: dle *kosmografikum* takto, f. 61v; *kosmografikon* 1797, f. 61v („chronogram“, není doloženo; slovníky neevidují; příbuzný výraz *kosmograf* ve významu „zeměpisec“ je doložen např. v překladu Xenofonova díla *Cyropaedia* z r. 1605 či v *Putování* Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdrůžic z r. 1608);

representant: tři *representanti* [...] posazeni byli, f. 54v („představitel“, není doloženo; slovníky neevidují).

4.4.6.2.2. Toponyma a antroponyma

Osobní a zeměpisná jména českého původu vztahující se k Pelhřimovu a jeho okolí uvádí Dremsa zpravidla v původní podobě bez kolísání. Výjimky tvoří rozličné varianty záznamu příjmení zástupců měšťanských rodin Tomších a Drevesů a hláskoslovná podoba toponyma Rynárec, jež byla pravděpodobně charakteristická pro regionální úzus:

Dreves: za pulgermistra [...] Florian *Dreves*, f. 25r; za [...] Václava *Drebesa primátora*, f. 22r;

Tomší: za [...] purgmistra Jozefa *Tomšího*, f. 3r; za [...] p. Jakuba *Tomskýho*, f. 22r;

Rynárec: k *Linárci* k faře odcizen, f. 19v;

Rynárecká: v *Linárecký* ulici, f. 10r.

Osobní jména německého původu též zapisuje Dremsa bez výrazných zkomolení nejčastěji v podobě přizpůsobené českému hláskoslovnému či pravopisnému systému:

Bögl: Michael Antonín *Begl*, f. 19r;

König: z *Khenihového* [...] domu, s. 38r;

Minier: za [...] Josefa *Minira*, f. 3r; Jana Miněra *subsyndikusa*, f. 22v.

Neumann: skrze [...] Josefa *Nojmana*, f. 70v;

Ryder: Leopold *Rydr*, f. 23v, Leopold *Rydir*, f. 36v;

Seidl: za [...] Jana *Sajdla*, f. 22r;

Schettingerová: Lidušce *Schetiningrové*, f. 48v;

Vrangel: v *Franglovský* kafárni, f. 42r.

K výraznějším změnám dochází u Dremsy v záznamech názvů některých vzdálenějších lokalit a italského jména:

Magdeburg: v městě *Magniburku*, f. 43r;

Mukačevo: Uher z městečka *Nunkače*, f. 23v (pravděpodobně z mad. *Munkács*);

Piccolomini: s jedním vojákem od regimentu *Picoloni*, f. 48v.

4.4.6.2.3. Citátová pojmenování

Knížka pamětní obsahuje omezený počet citátových slov latinského původu, která se používají výhradně v kontextu náboženského života či úředních procedur:

capelanus loci: pokřtěn od p. France Studeného, *capelanus loci*, f. 17v („místní kaplan“);

decanus loci: *decanus loci* v Telči, f. 17v („místní děkan“);

salvum conductum: nebo by byl do špinhauzu přišel, kdyby sobě *salvum conductum* byl nevyzdvihl, f. 23v („bezpečný průvod, glejt“);

publicatum: *publicatum* přece to bylo, f. 24v („zveřejněno“);

requiescat in pace: pochován u sv. Víta. *Requiescat in pace*, f. 18v („ať odpočívá v pokoji“).

4.4.7. Slovní zásoba *Novostrašecké kroniky* Václava Preinheltera

4.4.7.1. Charakteristika slovní zásoby podle významových okruhů

4.4.7.1.1. Politické a administrativně právní názvosloví

Václav Preinhelter ve zvoleném fragmentu *Novostrašecké kroniky* velmi podrobně popisuje řadu pozoruhodných policejních a právních případů či návštěvy vrchnosti. Proto je v textu poměrně velké zastoupení výrazů z okruhu administrativního názvosloví, z nichž většina pochází nejpozději z období 16. století a počátku 17. století:

administrátor: nový pan *administrátor* Hartman, s. 8 (VelNomQ, s. 249);

arest: v těch *arestech*, s. 22 („vězení“, je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

atestací: falešné *atestací*, křtící, kopulační a mrtvé listy, s. 16 („úřední potvrzení“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 16. století; slovníky neevidují);

ausšus: byli představeni jménem *ausšusu*, s. 35 (hláskoslovná varianta *aušus* je doložena nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

baron: kapitánleutenant *baron* U. Scheneding, s. 1 (je doloženo např. v úředních listinách z 2. poloviny 15. století /Newerkla, 2004, s. 585/; eviduje DobrWörtI, s. 213);

cekretář: *cekretáře* a strašeckého justiciéra, s. 18 (VelNomQ, s. 274 eviduje hláskoslovnou variantu *sekretář*);

citace: *citace* [...] bez vědomí měšťanů, s. 36 (je doloženo nejpozději v 1. polovině 16. století, viz výše v této kapitole);

cityrovati: *cityrovaný byl*, s. 20 („povolat“; VelDict, f. T1r eviduje slovotvornou variantu *citovati*; varianta *cityrovati* je doložena např. v *Jiskře slávy svatoprokopské* Fridricha Bridela z r. 1662);

direktor: na Loučení *direktor* Julius, s. 8 („vyšší úředník“, je doloženo např. v korespondenci Karla staršího ze Žerotína z 1. čtvrtiny 17. století či v úředních dokumetech z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje JungSlovI, s. 368);

examen: skrz osobné *exameny* vyšlo, s. 16 (je doloženo nejpozději ve 2. polovině 16. století, viz výše v této kapitole);

examinýrovati: *examinýrováni byli*, s. 20 („vyslýchat“, je doloženo např. v soudních záznamech z 1. čtvrtiny 17. století či v deníku Adama mladšího z Valdštejna z 1. třetiny 17. století; JungSlovI, s. 535 eviduje slovotvornou variantu *examinovati*);

fošmistr: tři polesní, též *fošmistr*, s. 11 (hláskoslovná varianta *forštmistr* je doložena např. v úředních dokumentech z 1. poloviny 16. století či v *Životě Jana Augusty* Jakuba Bílka z 2. poloviny 16. století; RosaThesII, s. 287 eviduje variantu *forštmistr*);

hofmistr: kněžnin *hofmistr*, s. 12 (VelNomQ, s. 274);

hrabě: jistý Valis *hrabě*, s. 37 (VelNomQ, s. 272);

kancalář: po všech *kancalářích* a v kostele na kazatelnicích byl prohlášen generálpardon, s. 13 (VelNomQ, s. 357 eviduje hláskoslovnou variantu *kancelář*);

kněžna: starý *kněžně*, s. 8 (je doloženo nejpozději v 1. polovině 16. století, viz výše v této kapitole);

končel: byli volány rychtáři a *končelové*, s. 31 (VelNomQ, s. 281 eviduje hláskoslovnou variantu *konšel*);

konfrontací: ke *konfrontací* byli odevzdáni, s. 19 („výslech“, je doloženo např. v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

misiva: dle apelatorní *misivy*, s. 22 (je doloženo nejpozději v poslední čtvrtině 16. století, viz výše v této kapitole);

ouředník: vrchnostenským *ouředníkům*, s. 8 (VelDict, f. Nnn3v eviduje hláskoslovnou variantu *ouřednik*);

panství: na *panství* fürstenberském, s. 7 (VelNomQ, s. 49);

pas: majíce své od krajského úřadu *pasy* a rekvizita, s. 13 (je doloženo např. v překladu *Kroniky nové o národu tureckém* Johanna Löwenklaua z r. 1594 či v úředních dokumentech z 2. poloviny 16. století; eviduje Thám1788, s. 433);

patent: prostředkem *patentu*, s. 5 (VelNomQ, s. 314);

polesný: tři *polesní*, též fošmistr, s. 11 (VelNomQ, s. 418);

poručník: *poručníka* a zastupitele mladého knížete, s. 44 (VelNomQ, s. 369);

princ: *princem* po Karlovi, generálovi, s. 11 (je doloženo nejpozději v poslední čtvrtině 16. stol., viz. s.);

protokol: pan komisař *protokol* diktýroval, s. 36 (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. poloviny 16. století či v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

pulmistr: pan *pulmistr* Jan Antonín Todl, s. 13 (VelNomQ, s. 277 eviduje hláskoslovnou variantu *purgmistr*);

rathauz: přišli do Strašecího tři nepovědomí lidé do *rathauzu*, s. 13 (VelNomQ, s. 281);

rekvizitum: majíce své od krajského úřadu *pasy* a *rekvizita*, s. 13 („doklady“, je doloženo např. v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

rozsudek: apelatorní *rozsudek*, s. 38 (VelNomQ, s. 288);

rychtář: s *rychtářem* běželi, s. 22 (VelNomQ, s. 355);

sesí: při *sesí* záповěď dal, s. 40 („zasedání“, je doloženo např. v *Kalendáři historickém* Daniela Adama z Veleslavína z poslední čtvrtiny 16. století či v *Historii české* Pavla Skály ze Zhoře z 1. třetiny 17. století; slovníky neevidují);

správec, *správce*: *správec* Franc Šula, s. 8; *správce* Franc Šula, s. 13 (VelNomQ, s. 268 eviduje slovtvornou variantu *správce*);

šichmistr: starohudským *šichmistrem*, s. 12 (VelNomQ, s. 541 eviduje hláskoslovnou variantu *šichtmistr*);

vrchní: Anton Kubásek, *vrchní*, s. 8 (VelNomQ, s. 269);

vrchnost: před kočárama *vrchnosti*, s. 11 (VelNomQ, s. 17);

záповěď: při *sesi* *záповěď* dal, s. 40 (VelNomQ, s. 377).

Některé Preinhalterem použité výrazy, jejichž nejstarší evidované doklady pocházejí z doby od 2. třetiny 17. století, jsou odvozeny od slov existujících již ve starších obdobích. Většina výrazů doložených teprve v 18. století nebo později označuje nové politické a administrativní realie:

apelatorní: dle *apelatorní* misivy, s. 22 (je doloženo např. v *Návrhu obnoveného zřízení zemského pro knížetství opavské* z r. 1675 či v *Robotním patentu* z r. 1738; JungSlovI, s. 22 eviduje slovotvornou variantu *apelační*, VelNomQ, s. 379 eviduje příbuzný výraz *apelací*);

aretýrování: k *aretýrování* [...] odvedené byly, s. 22 (hláskoslovná varianta *arestýrování* je doložena nejpozději v poslední čtvrtině 18. století, příbuzné výrazy jsou doloženy nejpozději na přelomu 16. a 17. století, viz výše v této kapitole);

archiv: všechny kasy, *archivy*, počty, špejchary zapečetil, s. 8 (je doloženo např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720 či v úředních dokumentech z r. 1724; eviduje DobrWörtI, s. 53);

forstamt: *forstamt* křivokladský, s. 44 („lesní úřad“, není doloženo; slovníky neevidují, srov. Thám1788, s. 207; příbuzný výraz *forštmistr* je doložen nejpozději v 1. polovině 16. století, viz výše v této kapitole);

gubernium: při *gubernium*, s. 34 (je doloženo nejpozději v r. 1770, viz výše v této kapitole);

konskripce: z *konskripce* [...] vytažen, s. 32 (slovotvorná varianta *konskripce* je doložena nejpozději v r. 1770, viz výše v této kapitole);

křtící list: falešné atestace, *křtící*, kopulační a mrtvé *listy*, s. 16 („křestní list“, je doloženo např. v soudních záznamech z 1. čtvrtiny 18. století či v cechovních artikulech z r. 1739; eviduje Thám1805, s. 178);

majstrát: žádný z *majstrátu*, s. 18 (hláskoslovná varianta magistrát je doložena nejpozději ve 2. polovině 17. století, viz výše v této kapitole);

policajt: dva praský *policajti*, s. 14 (není doloženo; eviduje DobrWörtII, s. 99);

skála: byla vydána *skála*, s. 37 (hláskoslovná varianta *škála* je doložena např. v díle Štěpána Františka Náchodského *Sancta curiositas* z r. 1707; slovníky neevidují);

zastupitel: poručníka a *zastupitele* mladého knížete, s. 44 (je doloženo např. v *Cytaře Nového zákona* Antonína Koniáše z r. 1727; eviduje RosaThesV, s. 609; příbuzný výraz *zastoupení* eviduje VelNomQ, s. 368).

Hapax legomena z politického a administrativně právního výraziva *Novostrašecké kroniky* jsou ve většině případů názvy nově zřízených funkcí, institucí a dokumentů či původně německá synonyma českých označení úředních pozic a procedur:

anvald: sesazený *anvald*, s. 34 (pravděpodobně „právní zástupce“, je doloženo nejpozději v poslední čtvrtině 18. století, viz výše v této kapitole);

generálpardon: po všech kancelářích a v kostele na kazatelnicích byl prohlášen *generálpardon*, s. 13 („amnestie“, není doloženo; slovníky neevidují; příbuzný výraz *pardon* je doložen např. v *Pamětech* Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdruzic z 2. třetiny 17. století; eviduje RohnNomIII, s. 194);

justiciér: ceketáře a strašeckého *justiciéra*, s. 18 („právník, úředník“, není doloženo; slovníky neevidují; příbuzný výraz *justicie* je doložen např. v *Putování* Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic z r. 1608 či v soudních záznamech z 1. čtvrtiny 17. století);

komisinýrovati: v radní sednici rathazu *komisinýroval*, s. 35 (pravděpodobně „provádět jednání“, není doloženo, slovníky neevidují; příbuzný výraz *komisi* je doložen nejpozději na přelomu 16. a 17. století, viz výše v této kapitole);

kopulační list: falešné atestace, křtící, *kopulační* a *mrtvé listy*, s. 16 („oddací list“, není doloženo; slovníky neevidují; příbuzný výraz *kopulací* je evidován nejpozději na přelomu 16. a 17. století, viz výše v této kapitole; JungSlovII, s. 829 eviduje výraz *oddací list*);

landgráf: *landgráf* z Fürstenberku, s. 43 (slovotvorná varianta *landgrabě* je doložena např. v díle Štěpána Františka Náchodského *Sancta curiositas* z r. 1707; slovníky neevidují);

legitimační list: *legitimačnima listy*, s. 20 („doklad, potvrzení“, není doloženo; slovníky neevidují; příbuzný výraz *legitimací* je doložen např. v zápisech ze sněmovních jednání z 2. poloviny 16. století či v úředních písemnostech Jednoty bratrské z 1. čtvrtiny 17. století; JungSlovII, s. 282 eviduje příbuzné výrazy *legitimovat*, *legitimování*);

mrtvý list: falešné atestace, křtící, *kopulační* a *mrtvé listy*, s. 16 („úmrtní list“, není doloženo; slovníky neevidují)

policajdirekce: od praské *policajdirekce*, s. 14 („policejní direkce“, z něm. *die Polizeidirektion*, není doloženo; slovníky neevidují; příbuzný výraz *policie* ve významu „bezpečnostní orgán“ je doložen např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720, eviduje DobrWörtII, s. 99; výraz *direkci* je doložen např. v zápisech ze sněmovních jednání z přelomu 16. a 17. století či v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století, slovníky neevidují);

policaikomisař: policaikomisař zdejší strašecký, s. 18 („policejní komisař“, není doloženo; slovníky neevidují; výraz *policie* je evidován nejpozději v 1. čtvrtině 18. století, viz výše; výraz *komisař* je doložen nejpozději v 1. polovině 16. století, viz výše v této kapitole);

prifovaný radní: *prifovaný radní* [...] nevěděl, s. 18 („zkoušený radní“ není doloženo, z něm. *prüfen*).

4.4.7.1.2. Vojenské názvosloví

Začátek 19. století je charakteristický zvýšeným zájmem o válečnou problematiku, spojeným především s účastí habsburské monarchie v napoleonských válkách.

Preinhalterovy historiografické zápisky obsahují nejen opisy novinových zpráv, jež jsem do vzorku nezahrnul, ale i pojednání o pobytu rakouských vojáků na Novostrašecku. Velká část vojenských pojmů vyskytujících se v těchto záznamech pochází z období 16. století a první třetiny 17. století:

execírovany: skrže takové muže *execírované*, s. 33 (hláskoslovná varianta *exercírovati* je doložena nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

fendrych: druhý *fendrych* Mezerlink, s. 1 (VelNomQ, s. 595);

fuřpon: *fuřpony* [...] museli kontribenti platiti, s. 5 (hláskoslovná varianta *foršpon* je doložena nejpozději v 1. třetině 17. století, viz výše v této kapitole);

generál: princem po Karlovi, *generálovi*, s. 11 (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

hejduk: na místě *hejdukův*, s. 23 (je doloženo např. v korespondenci Karla staršího ze Žerotína z přelomu 16. a 17. století či v *Životě Viléma z Rožmberka* Václava Březana z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje RohnNomIII, s. 168);

kaprál: šedesáti ránama od *kaprálů*, s. 18 (je doloženo nejpozději v 1. třetině 17. století, viz výše v této kapitole);

komanda: špatnou *komandu* nad svou kompanií držel, s. 1 (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

kompanie, komajnie: ležela v městě *kompanie*, s. 1; ostatní oficiíři byli při té *komajnií*, s. 1 (varianta *kompanie* je doložena nejpozději v 1. třetině 17. století, viz výše v této kapitole, varianta *komajnie* není doložena, pravděpodobně jde o zkomolený záznam výrazu *kompanie*);

kulka: *kulkama* nabitýma, s. 18 (VelDict, f. H4r);

leutenant, leutnant: první byl *leutenant* Čech, s. 14; přetvářený *leutnant* Čech, s. 14 (VelNomQ, s. 579 eviduje hláskoslovnou variantu *lejtenant*);

kvartýr: žádali v šenkovně *kvartýr*, s. 13 (je doloženo nejpozději na přelomu 16. a 17. století, viz výše v této kapitole);

moždír: *moždíře* vystaveny byly, s. 11 (VelNomQ, s. 395);

marš: s *maršem* turecké muziky, s. 12 (je doloženo nejpozději v 1. třetině 17. století, viz výše v této kapitole);

mašírovati: museli dále až do Rakovníka *mašírovat*, s. 17 (hláskoslovná varianta *maršírovati* je doložena nejpozději v 1. třetině 17. století, viz výše v této kapitole);

oficír: jak *oficíři*, tak gemeni hnedle při každé muzice [...] se prát chtěli, s. 1 (je doloženo nejpozději na přelomu 16. a 17. století, viz výše v této kapitole);

pistole: *pistole* nabité, s. 17 (je doloženo např. v soudních záznamech z 1. čtvrtiny 17. století či ve sborníčku Anny Vitanovské z r. 1631, slovtvorná varianta *pistola* je doložena např. v *Pamětech* Mikuláše Dačického z Heslova z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje RosaThesV, s. 709);

pluk: tento *pluk* [...] prošel skrze naši tureckou bandu, s. 12 (je doloženo nejpozději ve 2. třetině 15. století, viz výše v této kapitole);

regiment: od Franc Kinský *regimentu*, s. 1 (VelNomQ, s. 586);

válka: tato francká *válka*, s. 4 (VelNomQ, s. 583);

vojsko: kteréž *vojsko* při témž ohni veliký prospěch dělalo, s. 1 (VelNomQ, s. 583).

Výrazy z významového okruhu vojenského názvosloví *Novostrážské kroniky* doložené nejpozději na začátku 18. století a zpravidla mající německý původ jsem dříve zaznamenali i u jiných autorů zkoumaných historiografických zápisků. Předpokládáme tedy, že lze většinu těchto termínů považovat za běžné dobové pojmy:

desentér: ten šlisovanej muž *desentér* jest, s. 17 (hláskoslovné varianty jsou doloženy nejpozději v 1. polovině 18. století, viz výše v této kapitole);

desentýrovati: pak nato *desentýroval*, s. 17 (je doloženo např. ve válečných písních z 2. třetiny 18. století; slovníky neevidují; hláskoslovná varianta *deserýrovati* ve významu „opustit“ je doložena např. v korespondenci Václava Jiřího Holického ze Šternberka z r. 1669);

invalida: který *invalidé* aneb obšitem propuštěné byli, s. 33 (je doloženo nejpozději v r. 1770, viz výše v této kapitole);

kasárna: brzo se do Prahy k svatému Karlu do *kasáren* dostali, s. 1 (je doloženo např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1719 /Kamiš, 1974, s. 36/; eviduje RohnNomIII, s. 171);

kvér: pod *kvér* zaznamenané nejsou, s. 33 („domobrana“, není doloženo; slovníky neevidují; synonymní výraz *landkvér* je doložen nejpozději v poslední čtvrtině 18. století, viz výše v této kapitole, výraz *kvér* ve významu „zbraň“ je doložen nejpozději v 1. třetině 18. století, viz výše v této kapitole);

landmilic: nařízen byl *landmilic*, s. 32 (hláskoslovná varianta *lantmilic* je doložena nejpozději v 2. třetině 18. století, viz výše v této kapitole);

landvér: ten nadpravený *landvér*, s. 33 („domobrana“, hláskoslovné varianty jsou doloženy nejpozději v poslední čtvrtině 18. století, viz výše v této kapitole);

magacín: *magacíny* obilní, s. 5 (hláskoslovné varianty jsou doloženy nejpozději v 1. čtvrtině 18. století, viz výše v této kapitole);

major: prvního *majora*, s. 1 (je doloženo např. v *Krameriových novinách* z r. 1789 /Kamiš, 1974, s. 32/; eviduje RohnNomIII, s.183; příbuzný výraz *generál major* je doložen nejpozději ve 2. třetině 18. století, viz výše v této kapitole);

obšit: který invalidé aneb *obšitem* propuštěné byli, s. 33 („propuštění z vojny“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 18. století či v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; JungSlovII, s. 804 eviduje příbuzný výraz *obšitník*);

rostok: kvartýr s *rostokem* žádali, s. 17 (pravděpodobně „odpočinek“, hláskoslovná varianta *rostak* je doložena nejpozději v 1. třetině 18. století, viz výše v této kapitole);

štuc: majíc každý svůj *štuc* přes sebe, s. 11 („ručnice“, je doloženo např. v *Satiře na čtyři stavy* z přelomu 17. a 18. století či v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; eviduje Thámj1788, s. 558).

Mezi jinde neevidovanými výrazy použitými Preinhalterem jsou zastoupeny výhradně složeniny německého původu a hybridně složená slova, jejichž jednotlivé části jsou evidovány v češtině již před 1. třetinou 17. století:

feldmaršálek: zabit byl jako *feldmaršálek*, s. 23 (není doloženo; slovníky neevidují; VelNomQ, s. 273 eviduje výraz *polní maršálek*, výrazy se základem *feld-* jsou doloženy v úředních dokumentech či soudních záznamech z 2. poloviny 16. století, srov. *feldbabl*, *feldčar*, viz výše v této kapitole);

feldmuzika: v pěti hlasech *feldmuzikou* marš až do kostela dělal, s. 13 (není doloženo; slovníky neevidují, srov. Thám1788, s. 196; VelSilva, s. 1896 eviduje výraz *muzika*, k základu *feld-* viz výše);

kapitánleutenant: *kapitánleutenant* baron U. Scheneding, s. 1 (není doloženo; slovníky neevidují, srov. RohnNomIII, s. 186; výraz *kapitán* je doložen nejpozději v 1. třetině 17. století, viz výše v této kapitole, hláskoslovnou variantu *lejtenant* eviduje VelNomQ, s. 579).

4.4.7.1.3. Finanční názvosloví

Václav Preinhelter, jak již bylo zmíněno, vykonával nejen učitelské povolání v Novém Strašecí, ale po určitou dobu působil i ve funkci účetního v městském pivovaru. Preinhelterovy zápisky ukazují zájem autora o novostrašecké obchodní a kramářské záležitosti či o průběh ekonomických reforem a změn v prvních letech 19. století. Některé pojmy z této významové oblasti jsou evidovány ve slovnících Daniela Adama z Veleslavína či v úředních dokumentech z 16. a 17. století:

berně: vyšly z *berně*, s. 5 (VelNomQ, s. 564);

daň: sklizung o málo víc vynášel než oné *daně*, s. 5 (VelNomQ, s. 564);

dědictví: strany *dědictví*, s. 8 (VelNomQ, s. 265);

důchodní: Josef Nejedlý, *důchodní*, s. 8 (VelNomQ, s. 355);

exekutor: z obce *exekutorové* na oné neslýchané daně nevyházeli, s. 38 (je doloženo např. v zápisech ze sněmovních jednání z 1. poloviny 16. století; slovníky neevidují)

groš: mince 2 *groše*, s. 5 (VelNomQ, s. 341);

jarmark: z *jarmarku* přijeli, s. 14 (VelNomQ, s. 30);

kasa: všechny *kasy*, archivy, počty, špejchary zapečetil, s. 8 (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

kontribucenský: krigsteuer z *kontribucenskýho* 1 zl. 18 kr., s. 4 (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

kramář: dva *kramáři*, s. 69 (VelNomQ, s. 567);

mince: mince 2 *groše*, s. 5 (VelNomQ, s. 339);

ouplatek: všechno *ouplatkama* zmůže, s. 38 (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 16. století, viz výše v této kapitole);

počet: všechny *kasy*, archivy, *počty*, špejchary zapečetil, s. 8 (pravděpodobně „účet“, VelSilva, s. 1211);

taxa: podle učiněných *tax* ročně, s. 4 (VelSilva, s. 118).

Pojmy *Novostrášecké kroniky* doložené v období po třicetileté válce, v 18. století či v mladších slovnících označují nově zavedené finanční jednotky nebo se vztahují k daňové tematice:

bankocedule, bankocetle: jednozlatkový a dvojjzlatkový *bankocedule*, s. 5; dokud *bankocetle* trvaly, s. 38 (varianta *bankocedule* je doložena např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; výraz *cedule* ve významu „lístek s nějakým sdělením“ eviduje VelNomQ, s. 314–315, JungSlovI, s. 69 eviduje variantu *bankocedule*);

čtyrgrošák: byly kasírovány *čtyrgrošáky*, s. 5 (slovotvorná varianta *čtyrgrošník* je doložena např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 18. století; eviduje DobrWörtII, s. 380);

dvojgrošák: *dvojgrošáky* neb 6 kr., s. 5 (není doloženo; DobrWörtII, s. 480 eviduje slovotvornou variantu *dvougrošák*);

dvojjzlatková: jednozlatkový a dvojjzlatkový *bankocedule*, s. 5 (není doloženo; JungSlovI, s. 519 eviduje slovotvornou variantu *dvouzlatová*);

jednozlatková: *jednozlatkový* a dvojjzlatkový *bankocedule*, s. 5 (není doloženo; JungSlovV, s. 695 eviduje slovotvornou variantu *zlatová*);

kontribent: fuřpony [...] museli *kontribenti* platiti, s. 5 (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 18. století, viz výše v této kapitole);

kontribuční: Erben, *kontribuční*, s. 8 (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 18. století, viz výše v této kapitole);

sedmík: *sedmíky* nový s čtyřranatýma tabulkama, s. 5 (je doloženo např. ve světských písničkách z 2. třetiny 18. století; eviduje DobrWörtII, s. 212);

šajn: vydané vnovotě *šajny*, s. 38 („bankovka“, z něm. *die Scheinmünze*, je doloženo např. v korespondenci Martina Škvoreckého z 2. třetiny 17. století či ve světských písničkách z přelomu 17. a 18. století; slovníky neevidují);

zlatovka: *zlatovka* na 12 kr., s. 37 (není doloženo; eviduje JungSlovV, s. 695).

Počet hapax legomen z oblasti ekonomické terminologie je v zápiscích Václava Preinheltera vyšší než v jiných zkoumaných památkách a je srovnatelný s množstvím finančních pojmů pocházejících z 16. století a z počátku 17. století. Jde především o názvy měn, dokumentů, funkcí, daní a procedur charakteristických pro konec 18. století a začátek 19. století. Kromě toho dokládá *Novostrášecká kronika* několik výrazů německého a latinského původu, jež jsou synonymy již existujících českých slov:

financministr: napotom se do Vídně za *financministra* dostal (z něm. *der Finanzminister*, není doloženo; slovníky neevidují; příbuzný výraz *ministr* je doložen nejpozději v 1. čtvrtině 18. století, viz. s.);

financpatent: přišel 15. marti *financpatent*, s. 37 (není doloženo; slovníky neevidují; VelNomQ, s. 314 eviduje příbuzný výraz *patent*);

furlont: v solnici mimo *furlontu*, s. 30 („platba za svezení“, z něm. *der Fuhrlohn*, není doloženo; slovníky neevidují, srov. Thám1788, s. 216);

kopsteuer, *kopfsteuer*: *kopsteuer* nařízen jest, s. 5; musel se platit *kopfsteuer*, s. 13 („daň z hlavy“, z něm. *die Kopfsteuer*, není doloženo; slovníky neevidují);

krigsteuer: *krigsteuer* z *kontribucenskýho* 1 zl. 18 kr., s. 4 („válečná daň“, z něm. *die Kriegsteuer*, není doloženo; slovníky neevidují);

kurz: *kurzem* bankocetle zmenšeny byly, s. 37 („směnný kurz“, není doloženo; slovníky neevidují; sborníky náboženských skladeb z počátku 15. století /Vokabulář webový, 2018/ či z konce 17. století dokládají výraz *kurs* ve významu „předepsaný sled modliteb“);

osmigrošák: *osmigrošáků* neb 24 kr., s. 5 (není doloženo; slovníky neevidují);

spekulace: jeho ouskočné *spekulace* vadnou, s. 38 (není doloženo; slovníky neevidují; ve významu „uvažování“ je doloženo např. v překladu *Růžové zahrádky* Eucharia Roeslina z Wormsu z r. 1577 či v díle Jana Amose Komenského *Centrum securitatis* z r. 1633);

šeidminc: jen *šeidminc* byla, s. 5 („drobné peníze“, z něm. *die Scheidemünze*, není doloženo; slovníky neevidují, srov. DobrWörtII, s. 155).

4.4.7.1.4. Náboženské názvosloví

Náboženský život v Novém Strašecí pravděpodobně nepatřil k hlavním zájmům Václava Preinheltera. Mnou vybraný vzorek textu obsahuje především líčení škod na církevním majetku způsobených požáry a popisy významných bohoslužeb či obřadů. Všechny náboženské pojmy použité Preinhelterem patří do slovní zásoby doložené nejpozději v průběhu 16. století:

fara: v zdejší *faře* strašecké, s. 1 (VelNomQ, s. 9);

farář: byl velebným panem *farářem* [...] Jiří Novák, s. 1 (VelNomQ, s. 8–9);

funus: na *funuse* mého švakra, s. 7 (je doloženo nejpozději v poslední čtvrtině 16. století, viz výše v této kapitole);

kantor: domácí *kantor* v pěti hlasech feldmuzikou marš až do kostela dělal, s. 13 (VelNomQ, s. 10);

kaplan: pan *kaplan* Emanuel Chrysten, s. 1 (VelNomQ, s. 8);

karmelitán: *karmelitána* Václava Erlicha, s. 16 (slovotvorná varianta *karmelita* je doložena např. v *Kronice české* Václava Hájka z Libočan z r. 1541 či v *Diadochu* Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle z r. 1602, varianta *karmelitán* je doložena např. v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; eviduje DobrWörtI, s. 134);

kazatelnice: po všech kancelářích a v kostele na *kazatelnicích* byl prohlášen generálpardon, s. 13 (VelNomQ, s. 5);

klášter: panského felčara téhož *kláštera*, s. 7 (VelNomQ, s. 10);

kostel: do *kostela* vedena byla, s. 13 (VelNomQ, s. 5);

monstranci: požehnání s *monstranci*, s. 24 (je doloženo nejpozději ve 2. třetině 15. století, viz výše v této kapitole);

mše: o *mši* svatou nahánět, s. 8 (VelNomQ, s. 22);

poutník: *poutníci* a lid, s. 6 (je doloženo např. v *Postile* Jana Rokycany z 2. poloviny 15. století či v *Pravidlu lidského života* z r. 1528; eviduje RosaThesIV, s. 641);

responzorium: orace za živou i mrtvou knížecí familii s *responzoriama* konané byly, s. 13 (slovotvorná varianta *responsoř* je doložena např. v úředních dokumentech z 2. poloviny 16. století či v *Oboře panenské* Tomáše Ignáce Placalia z r. 1634; eviduje JungSlovIII, s. 818);

orace: *orace* za živou i mrtvou knížecí familii s *responzoriama* konané byly, s. 13 (VelNomQ, s. 303 eviduje slovotvornou variantu *orací*).

Jediným výrazem z oblasti náboženského názvosloví nedoloženým v památkách psaných zástupci generace, jež získala vzdělání v době před třicetiletou válkou, je pojmenování židovské modlitebny. Ta však byla v Novém Strašecí zřízena teprve ve 2. třetině 17. století, šlo tedy o reálii poměrně novou:

židovna: hrom udeřil v zdejším městě do *židovny*, s. 9 („židovský dům, modlitebna“, není doloženo; eviduje Thám1805, s. 779).

4.4.7.1.5. Stavitelské a řemeslnické názvosloví

Pojmenování staveb, jejich částí, stavebního materiálu či nábytku se u Preinheltera vyskytují ve větším množství zejména v popisech ničivých novostrašeckých ohňů a dalších přírodních katastrof. Názvy řemeslnických a jiných povolání dokládá *Novostrašecká*

kronika především v záznamech věnovaných novým daňovým nařízením nebo v popisech vyšetřovacích a soudních procesů. Většina těchto výrazů je doložena nejpozději v 1. třetině 17. století:

brána: za Slánskou *branou*, s. 13 (VelNomQ, s. 567);

doškový: šindelové a *doškové* střechy, s. 9 (VelNomQ, s. 518);

dvorec: jistý *dvorec* Pták, s. 37 („statek, dvůr“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 16. století; VelNomT, s. 205 eviduje význam „nádvoří“);

fortna: pod *fortnu*, s. 18 (VelNomQ, s. 508);

komora: kdež Židé svou školu měli a jiné *komory*, s. 9 („místnost“, VelNomQ, s. 517);

krov: trámama a ordentlich *krovem* svázána, s. 46 (VelNomQ, s. 518);

mařtale: *mařtale* shořely, s. 51 (VelNomQ, s. 520 eviduje hláskoslovnou variantu *marštale*);

mládenec myslivecký: z *mládence mysliveckého* [...] 1 zl., s. 5 (VelNomQ, s. 186);

mládenec školní: z *mládence školního* [...] 1 zl., s. 5 (VelNomQ, s. 303);

moblie: tyto nadpravené *moblie*, s. 49 (je doloženo např. v úřední korespondenci z 1. třetiny 17. století; slovníky nevidují, srov. RosaThesII, s. 444);

sednice: v radní *sednici* rathauzu komisinyroval, s. 35 (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 17. století, viz výše v této kapitole);

stavení: okolní *stavení* bránili, s. 9 (VelNomQ, s. 513);

stodola: celou faru strávil, až na *stodolu*, s. 1 (VelNomQ, s. 413);

šenkovna: žádali v *šenkovně* kvartýr, s. 13 (VelDict, f. A1r);

šindel: opálené *šindele*, s. 9 (VelNomQ, s. 519);

škola: kdež Židé svou *školu* měli a jiné *komory*, s. 9 (VelNomQ, s. 301);

špejchar: všechny kasy, archivy, počty, *špejchary* zapečetil, s. 8 (VelNomQ, s. 512);

špejchárek: na tak jmenovaným malým *špejchárku*, s. 1 (VelNomQ, s. 512 eviduje příbuzný výraz *špejchar*);

štok: dolejší *štok* ode zdi, s. 9 (VelNomQ, s. 47);

tovaryš: z *tovaryše* [...] 1 zl., s. 5 (VelNomQ, s. 280);

trám: *trámama* a ordentlich *krovem* svázána, s. 46 (VelNomQ, s. 537);

truhla: kdež děvečky své *truhly* [...] mívaly, s. 1 (VelNomQ, s. 524);

zámek: v *zámku* lánském, s. 11 (VelNomQ, s. 273).

Na rozdíl od jiných zkoumaných textů *Novostrasecká kronika* obsahuje značný počet jinde nedoložených germanismů z oblasti stavitelského a řemeslnického názvosloví, které nahrazují existující české výrazy:

cinkosten: 2 veškostny, 1 *cinkosten*, s. 41 (pravděpodobně „zinková nádrž“, z něm. *der Zinkkasten*, není doloženo; slovníky neevidují, srov. Thám1788, s. 326);

einrichtuňk: *einrichtuňku* [...] množství shořelo, s. 41 („nábytek“, z něm. *die Einrichtung*, není doloženo; slovníky neevidují, srov. Thám1788, s. 160);

forhauz: přes *forhauz* do dvora, s. 41 („předsíň“, z něm. *das Vorhaus*, není doloženo; slovníky neevidují, srov. Thám1788, s. 692);

fusboden: a v ní prkenný *fusboden*, s. 41 („podlaha“, z něm. *der Fußboden*, není doloženo; slovníky neevidují, srov. Thám1788, s. 218);

puncíruňk: *puncíruňk* na zlato, s. 30 („puncování“, není doloženo; slovníky neevidují);

šticholec: od dříví na *šticholec*, s. 9 (pravděpodobně „slaměné pokrytí stěny“, z něm. *das Stichholz*, není doloženo; slovníky neevidují);

veškostna: 2 *veškostny*, 1 *cinkosten*, s. 41 („komoda“, z něm. *der Waschkasten*, není doloženo; slovníky neevidují, srov. Thám1788, s. 326).

4.4.7.2. Charakteristika slovní zásoby podle jejího složení

4.4.7.2.1. Slova cizího původu

Mezi další výrazy cizího původu obsažené v *Novostrasecké kronice* patří názvy oblečení, neřemeslnických profesí, pokrmů či jiných konkrétních a abstraktních reálií. Bohatě jsou mezi nimi zastoupena slovesa a adverbia. Více než třetinu z nich tvoří lexikální jednotky, které do češtiny pronikly nejpozději v 1. třetině 17. století:

dalmatika: v pluvíálách a *dalmatikách*, s. 12 („slavnostní oděv“, VelNomQ, s. 8);

diety: měl denní *diety* 1 zl. pasírovanej, s. 20 (je doloženo např. v *Životě Viléma z Rožmberka* Václava Březana z 1. čtvrtiny 17. století či v díle Jana Amose Komenského *Dvěře jazyků odevřené* z r. 1633; eviduje JungSlovI, s. 365);

diktýrovati: pan komisař protokol *diktýroval*, s. 36 (je doloženo např. v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století či v soudních záznamech z 1. třetiny 17. století; slovníky neevidují);

falešně: *falešně* [...] obžalován, s. 34 (VelNomQ, s. 21);

fedrpuš: bílé a červené *fedrpuše*, s. 12 (hláskoslovné varianty *federpuš*, *fedrbuš*, *fedrvuš* jsou doloženy např. v úředních dokumentech z poslední čtvrtiny 16. století; slovníky neevidují, srov. Thám1788, s. 194);

felčar: panského *felčara* téhož kláštera, s. 7 (hláskoslovné varianty jsou doloženy nejpozději ve 2. polovině 16. století, viz výše v této kapitole);

foch: chodily po vesnicích pod *fochem*, s. 22 (VelSilva, s. 1858);

huncvút: *huncvútovi* Fajtovi, s. 21 (hláskoslovná varianta *hundsfut* je doložena např. v soudních záznamech z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

instrument: správy takového *instrumentu* docela povědom nejsem, s. 14 (VelNomQ, s. 350);

korgýrovati: *korgýroval* chyby, s. 36 (hláskoslovná a slovtvorná varianta *korigovati* je doložena např. v úředních písemnostech Jednoty bratrské z 2. třetiny 16. století či v *Gramatice* Jana Blahoslava z r. 1571; slovníky neevidují);

krunt: z numera domu bez *kruntu*, s. 4 (VelNomQ, s. 50);

losuňk: dle ustanoveného *losuňku*, s. 33 (pravděpodobně „pravidla, řešení“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. poloviny 16. století; eviduje DobrWörtII, s. 24);

merkovati: žádný [...] *nemerkoval*, s. 17 (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 16. století či v korespondenci Kateřiny ze Žerotína z 1. třetiny 17. století; eviduje RyvSlov, f. B1v);

mistrně: černou paruku na hlavě [...] *mistrně* posazenou měl, s. 14 (VelSilva, s. 256);

mord: monoho loupeží, krádeří a *mordů*, s. 16 (VelNomQ, s. 291);

muzika: jak oficíři, tak gemeni hnedle při každé *muzice* [...] se prát chtěli, s. 1 (VelSilva, s. 1896);

pasírovany: měl denní diety 1 zl. *pasírovanej*, s. 20 („povolený“, VelSilva, s. 1001);

specificírovati: potřeba *specificírována byla*, s. 44 (je doloženo např. v úředních dokumentech z 2. třetiny 16. století či v *Pamětech* Viléma Slavaty z Chlumu a z Košumberka z 1. čtvrtiny 17. století; slovníky neevidují);

strych: 1 *strych* chmele, s. 4 (VelNomQ, s. 340);

švagr: na funuse mého *švakra*, s. 7 (VelNomQ, s. 263 eviduje hláskoslovnou variantu *švagr*);

termín: jak ale *termín* panu Michálkovi vyšel, s. 38 (je doloženo nejpozději ve 2. třetině 16. století, viz výše v této kapitole);

trouba: znamení na *troubu* dal, s. 11 (VelNomQ, s. 349);

truňk: *truňkem* přemožen byl, s. 21 (VelNomQ, s. 473);

vinš: kratičkový *vinš* přečetl, s. 24 (VelSilva, s. 1732);

vinšovati: nové vrchnosti *vinšoval*, s. 12 (VelSilva, s. 1732);

vizitýrovati: tu je rychtář *vizitýroval*, s. 22 (slovotvorná varianta *vizitovati* je doložena nejpozději v poslední čtvrtině 16. století, viz výše v této kapitole).

Výrazy doložené v památkách vzniklých od 2. třetiny 17. století jsou u Preinheltera rovněž zastoupeny ve větším počtu. Nejde přitom pouze o označení nových historických jevů nebo odborné termíny, nýbrž i o výrazy německého původu, které jsou synonymy domácích výrazů:

coul: na 8 *coulů* veskrz v poli ležet zůstalo, s. 6 („jednotka délky, palec“, je doloženo např. v *Satiře na čtyři stavy* z přelomu 17. a 18. století či v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; eviduje Thám1788, s. 765);

depozitýrovati: od pana Michálka složena suma v rathauze *depozitýrována byla*, s. 38 (je doloženo např. v korespondenci Václava Jiřího Holického z r. 1672; slovníky neevidují; příbuzný výraz *depozicí* je doložen např. v zápisech ze sněmovních jednání z poslední čtvrtiny 16. století);

eincug: *eincug* na chvílku zastaven byl, s. 12 (je doloženo nejpozději ve 2. třetině 18. století, viz výše v této kapitole);

erteple: *erteple* k semenám přes 7 zl., s. 26 (je doloženo nejpozději v r. 1770, viz výše v této kapitole);

familie: orace za živou i mrtvou knížecí *familii* s rezponzoriama konané byly, s. 13 (je doloženo např. v kázáních Fabiána Veselého z 1. čtvrtiny 18. století či v díle Jana Jakuba Dukáta *Phoenix moravský* z r. 1725; eviduje JungSlov, s. 538);

frizírovaný: hlavy své *frizírované*, s. 23 („učesané, s upraveným účesem“, není doloženo; slovníky neevidují; příbuzný výraz *frizírovati* je doložen např. ve *Zprávě a naučení o kazatelství* Jana Amose Komenského z 1. čtvrtiny 17. století; eviduje DobrWörtI, s. 214);

gratulací: *gratulací* složil, s. 24 (není doloženo; eviduje JungSlovI, s. 641);

intráda: *intrády* dělali, s. 12 (pravděpodobně „krátká skladba pro dechové nástroje“, je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. čtvrtiny 18. století či ve *Chválořeči* Ondřeje de Waldta z r. 1736; slovníky neevidují);

jarlink: *jarlink* z 1 zl. 30 kr., s. 4 („roční jehně“, je doloženo např. v korespondenci Martina Škvoreckého z r. 1642 či ve světských písních z poslední čtvrtiny 17. století; *DobrWörtI*, s. 303 eviduje slovotvornou podobu *jarník*);

just: *just* v Plzni na jarmarce byli, s. 17 („právě“, je doloženo např. ve světských písních z 1. čtvrtiny 18. století; slovníky neevidují, srov. *DobrWörtI*, s. 307);

kamizola: slíknul ze sebe kabát a *kamizolu*, s. 48 (je doloženo např. v *Satiře na čtyři stavy* z přelomu 17. a 18. století či v *Pražských poštovských novinách* z r. 1720; eviduje *RohnNomIII*, s. 165);

komponista: kteréhož spisu byli *komponisté*, s. 34 („skladatel“, je doloženo např. v historiografických zápiscích Václava Františka Kocmánka z 2. třetiny 17. století či v *Discursu* Václava Jana Rosy z r. 1651; slovníky neevidují);

kór: zeli toho roku nebylo *kór* žádné, s. 10 (je doloženo např. ve světských písních z 2. třetiny 18. století; slovníky neevidují);

lifrovati: seny, slámu a jiné lidé *lifrovat* každoročně museli, s. 5 (je doloženo nejpozději ve 2. třetině 18. století, viz výše v této kapitole);

numero: z *numera* domu bez kruntu, s. 4 (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 18. století, viz výše v této kapitole);

paruka: černou *paruku* na hlavě [...] mistrně posazenou měl, s. 14 (je doloženo nejpozději v 1. polovině 18. století, viz výše v této kapitole);

pluviál: v *pluviálách* a *dalmatikách*, s. 12 (je doloženo např. v díle Štěpána Františka Náchodského *Sancta curiositas* z r. 1707; slovníky neevidují);

prant: *prant* se ho chytil, s. 20 („zánět“, je doloženo např. v kázáních Adama Ignáce Hlavy z r. 1718 či ve *Chválořeči* Ondřeje de Waldta z r. 1736; eviduje *RyvSlov*, f. A4v);

renovírovati: obec strašecká onou zvonici na svůj vlastní náklad *renovírovat* [...] nechala, s. 51 (je doloženo nejpozději v 1. čtvrtině 18. století, viz výše v této kapitole);

sorta: jedna *sorta* po druhé, s. 37 (je doloženo např. v úředních dokumentech z 1. poloviny 18. století či ve *Chválořeči* Ondřeje de Waldta z r. 1736; eviduje *DobrWörtII*, s. 208);

specifikací: *specifikací* oného dříví, s. 44 (hláskoslovné varianty *specifikací*, *specifikace* jsou doloženy např. v úředních instrukcích z poslední čtvrtiny 17. století či v

deníku Jana Norberta Zatočila z Löwenburku z r. 1685; slovníky neevidují; příbuzný výraz *specificírovati* je doložen nejpozději ve 2. třetině 16. století, viz výše v této kapitole);

štemplovaný: na *štemplované* papíry, s. 36 (je doloženo např. v soudních záznamech z poslední čtvrtiny 17. století; eviduje DobrWörtII, s. 237; příbuzný výraz *štempl* eviduje VelNomQ, s. 553, příbuzný výraz *štemplovati* eviduje RohnNomIV, s. 135).

Novostrášecká kronika dokládá poměrně velký počet jinde neevidovaných slov německého původu označujících běžné dobové realie či nahrazujících starší české výrazy. Jejich zastoupení je v Preinhelterově textu výrazně vyšší než v ostatních analyzovaných knihách historiografických zápisků:

banda: tento pluk [...] prošel skrze naši tureckou *bandu*, s. 12 („skupina, kapela“, z něm. *die Bande*, není doloženo; eviduje DobrWörtI, s. 88);

blozent: s muzikou v osmi hlasech *blozent*, s. 12 (pravděpodobně „troubit“, z něm. *blasen*, není doloženo; slovníky neevidují);

cukmis: chléb a jiný k vaření *cukmis*, s. 41 („potrava“, z něm. *das Zugemüse*, není doloženo; slovníky neevidují, srov. Thám1788, s. 771);

gemeni: jak oficíři, tak *gemeni* hnedle při každé muzice [...] se prát chtěli, s. 1 (pravděpodobně „prostí vojáci“, z něm. *die Gemeine*, není doloženo; slovníky neevidují, srov. Thám1788, s. 236);

kaputrok: *kaputrok* od *klopu* [...] roztrhl, s. 20 („vojenský plášť“, z něm. *der Kaputrock*, není doloženo; slovníky neevidují);

kazus: při témž *kazusu*, s. 21 („událost“, není doloženo; slovníky neevidují, srov. RosaThesIII, s. 153);

klop: *kaputrok* od *klopu* [...] roztrhl, s. 20 („horní část oděvu“, z něm. *der Kloben*, není doloženo; slovníky neevidují, srov. Thám1788, s. 335);

kukenaj: své *kukenaj* ukazovali, s. 15 („podívaná“, z něm. *die Guckenei*, není doloženo; slovníky neevidují);

lager: jemu jeho *lager* spravil, s. 14 („stroj“, pravděpodobně z něm. *das Lager*, není doloženo; slovníky neevidují);

ordentlich: trámama a *ordentlich* krovem svázána, s. 46 („pořádně, náležitě“, z něm. *ordentlich*, není doloženo; slovníky neevidují);

pikantérie: nedomejšlej se, čtenáři, že bych to z nějaké *pikantérie* psal, s. 40 (není doloženo; slovníky neevidují);

šlisovaný: ten *šlisovanej* muž desentér jest, s. 17 („zatčený“, z něm. *schließen*, není doloženo; slovníky neevidují);

šlisovati: nechal křížem *šlisovat*, s. 17 („zatknout“, není doloženo, viz výše; slovníky neevidují);

trumpetr: *trumpetr* od myslivců, s. 11 („trumpetista“, z něm. *der Trompeter*, není doloženo; slovníky neevidují);

zprantovatěti: semena [...] všecky *zprantovatěly*, s. 26 (pravděpodobně „shořet“, z něm. *brennen*, není doloženo; slovníky neevidují).

4.4.7.2.2. Toponyma a antroponyma

V záznamu osobních a místních jmen českého původu dochází u Preinheltera výjimečně k hláskovým změnám charakteristickým pro dobový jazykový úzus a zaznamenaným v jiných analyzovaných textech:

Slezsko: blíž k *Slízsku*, s. 27;

Vyskové Mýto: rozený z *Vysokého Mejta*, s. 1.

Osobní jména německého původu zaznamenává Preinhelter bez výrazných zkomolenin, ovšem v případě jejich opakovaného výskytu používá rozličné hláskoslovné varianty zápisu:

Fajt: Franz *Feit*, s. 21; chtěl Baur *Fajta* vypálit, s. 21;

Fürstenberg: na panství *fürstenberském*, s. 8; kněžna z *Firtenbergu*, s. 11; po knížeti z *Fürstenbergu*, s. 23; kněžna křivoklatská z *Fiřstenberku*, s. 31;

Rynkl: Václav *Rynkl*, s. 14; Šebestián *Ryngl*, s. 19.

Příznačné pro *Novostrašeckou kroniku* je užívání hláskoslovných variant německých nebo hybridních názvů historicky českých obcí:

Most: Jan Baur dostal vnovotě zase v *Brixu* [...] 150 ran, s. 20 (z něm. *Brüx*);

Mšec: on je vedl přes *Kornhaus*, s. 19;

Horšovský Týn: k *Pišof Tejnu*, s. 30 (z něm. *Bischofteinitz*).

4.4.7.2.3. Citátová pojmenování

Z latinských citátových pojmenování používá Václav Preinhelter pouze výraz *in anno* („v roce“) výhradně v nadpisech jednotlivých oddílů *Novostrašecké kroniky* (*in anno* 1801, s. 1).

V textu se vyskytuje i německé slovo *der Kloster* (v *Kloster* Oseku nad Dupem), které lze také považovat za citátové, nebo vnímat jako součást místního jména.

4.4.8. Shrnutí

Na základě provedeného rozboru slovní zásoby zkoumaných knih historiografických zápisů lze zaznamenat existenci několika tendencí v terminologické skladbě vybraných významových okruhů a užívání cizích výrazů v původních česky psaných textech z období „dlouhého“ 18. století.

Můžeme s velkou mírou jistoty tvrdit, že již v první třetině 17. století čeština disponovala rozsáhlou slovní zásobou skládající se z domácích výrazů a lexémů cizího (převážně latinského či německého) původu, doložených v dobových lexikografických příručkách, v literárních památkách, v úředních pramenech nebo v korespondenci. Lexikální jednotky zaznamenané v textech vzniklých před r. 1630 či jejich slovtvorné a hláskoslovné varianty tvoří přibližně 85 % až 95 % slovní zásoby mnou vybraných vzorků. Zastoupení výrazů evidovaných v době od 2. třetiny 17. století do konce 18. století včetně hapax legomen nepřesahuje 15 % z celkového počtu analyzovaných jednotek. U velké části pojmů doložených nejpozději ve 2. třetině 17. století jsou přitom identifikovány příbuzné výrazy nebo homonyma pocházející z předchozích historických období.

K největšímu rozšíření slovní zásoby v průběhu 18. století došlo především v oblasti administrativně právní, vojenské a finanční terminologie. Jedná se v první řadě o názvy nových reálií zavedených v českých zemích rakouskou správou, např. o pojmenování nových pracovních funkcí, úředních procedur, institucí, oficiálních dokumentů, hodností, vojenských jednotek a jejich zástupců, zbraní, měn, ekonomických vztahů apod.

Obohacování názvosloví probíhalo zpravidla cestou přejímání a následného zdomácnění latinských a německých výrazů, v menší míře též slov francouzského původu, jež však do češtiny s největší pravděpodobností pronikala prostřednictvím němčiny.

Cizí substantiva se zpravidla přejímala v původní podobě a přizpůsobovala se fonetickému a morfologickému systému češtiny (např. *byla jest vystavena vaštubna; einrichtuňku [...] množství shořelo; juristicium se začalo; od některé kompanie; při témž kazusu*). K záměně koncového formantu docházelo především při přejímání feminin latinského původu s příponou *-tio*, která se v českých textech nahrazovala domácím sufixem *-cí* nebo *-ce* (např. *byla konsultací držána; jeho ouskočné spekulace*).

V ojedinělých případech byla latinská podstatná jména použita v nepozměněné podobě

jako citátová slova (např. *aby restantiarii do 28. februari ejusdem anni pod arestem zapravili; letanie a jiné orationes*).

Velká část zdomácnělých cizích sloves vyskytujících se ve zkoumaných knihách historiografických zápisků, zejména výrazy doložené od 2. třetiny 17. století a hapax legomena, byla tvořena z latinského základu pomocí adaptované přípony německého původu *-irovati/-ýrovati*, vzácněji české přípony *-ovati* (např. *kampírovati; celebrýrovati; lifrováno bylo*). Určit, zda tato verba byla do češtiny přejata z němčiny, či bezprostředně z latiny, pokládám za úkol, jehož vyřešení by vyžadovalo samostatný výzkum na širším materiálu, jelikož sufix *-irovati/-ýrovati* byl v češtině 17. a 18. století velmi produktivní a ve vybraných případech se používal jako alomorf české přípony *-ovati* (srov. starší podoby *ordinovati, retovati* a mladší varianty *ordinýrovati, reterýrovati*). Kromě toho je v analyzovaných textech doložen značný počet deverbativních substantiv a adjektiv odvozených od sloves zmíněného typu (např. *pretendýrování; štafírování; mundayrované; renovírovány*).

Adverbia, částice a interjekce cizího původu jsou v mém materiálu zastoupeny v zanedbatelném množství. Nejčastěji se v textech vyskytují latinské výrazy *amen* a *item* známé již ze středověkých českých památek. Německé přejímky *just, kór* a *ordentlich* používá pouze Václav Preinhelter.

V některých případech dochází k užívání cizích slov místo domácích názvů (např. nových přejímek *infanterie* a *regiment fisilirovský* místo českých pojmů *pěchota* a *pěší lid* doložených nejpozději v 2. třetině 15. století). Avšak vzhledem k tomu, že často autoři používali v rámci svého díla jak české, tak přejaté pojmenování (např. *konsens aneb povolení písemné*), lze se domnívat, že nešlo o neznalost domácího názvosloví, nýbrž o synonymii termínů, která příležitostně mohla plnit i stylistickou funkci.

České novotvary se ve zkoumaných textech téměř nevyužívají k rozšiřování slovní zásoby. Zkoumaný materiál eviduje pouze několik jinde nedoložených činitelských jmen tvořených z českých základů pomocí produktivní přípony *-ík* (např. *danětník; lososník; spolunákladník; železník*) a řadu složenin či dvouslovných spojení, pravděpodobně kalků z němčiny, jejichž součástími jsou české výrazy nebo starší zdomácnělá slova cizího původu (*apelacírada; čtyrgrošák; feldmaršálek; mrtvý list*).

Velmi nevýrazně jsou v knihách historiografických zápisků zastoupena i plnovýznamová citátová slova a slovní spojení, jež zpravidla mají latinský původ a objevují se především v administrativním či v náboženském kontextu (*nuntius; publicatum* přece to bylo).

Povšimnutí zasluhují též případy komolení cizojazyčných zeměpisných a osobních jmen, dále též názvů právních nařízení či institucí (*grichtunk; Karskron; Tritenbock z Tripenbachu*). Rozličné hláskoslovné a grafické varianty jejich záznamů se mohou vyskytovat i v rámci jednoho textu (*fürstenberském, z Fiřtenbergu; Rynkl, Ryngl; Schaffkuče, Schaffgotči*). Je ovšem nesnadné posoudit, zda hlavní příčinou tohoto jevu byla skutečnost, že písaři nedokonale ovládali němčinu, že cizí lexikální jednotky byly osvojovány češtinou postupně, že se podobě psaného záznamu v době přetrvávající orální kultury přisuzoval nízký význam, nebo fakt, že šlo o stylistický záměr. Ke komolení slov či záznamu několika hláskoslovných a slovotvorných variant téhož výrazu docházelo totiž i v případě některých starších přejímek zdomácnělých nejpozději v 16. století (*pulgemistr, pulgmistr, purgmistr, purgermistr; rychtář, rychter*) či českých antroponym (*Dreves, Drebes; Tomský, Tomší*).

Za pozornost stojí i to, že největší počet výrazů cizího, zejména latinského původu, je zaznamenán v dílech Vojtěcha Keglera a Filipa Ignáce Dremsy, u nichž lze předpokládat absolvování alespoň nižších tříd gymnázia. Nejvyšší počet germanismů označujících běžné reálie a použitých místo existujících českých ekvivalentů je evidován v textu Václava Preinheltera, který pravděpodobně vystudoval městskou školu, složil přípravné učitelské kurzy a žil v lokalitě se značným zastoupením německého obyvatelstva. Kromě toho Preinhelter podle vlastního tvrzení ovládal oba zemské jazyky. Zastoupení přejatých výrazů u méně vzdělaných autorů pocházejících z jazykově českých oblastí je přitom znatelně menší.

4.5. Charakteristika stylistických prostředků

Výuka rétoriky, jejíž důležitou součástí bylo poučení o klasických tropech a figurách a nápodobování antických autorů, se v českých zemích rozšířila v 16. století. V druhé polovině století následkem ekonomického vývoje došlo k výraznému zvýšení počtu humanisticky zaměřených škol, především luteránských a bratrských. (Holinková, 1979, s. 60–61) Hlavním úkolem učitelů rétoriky bylo připravit budoucí kazatele schopné teologických disputací, což dosvědčují například dochované koncepty studentských řečnických cvičení. Základní teoretickou příručkou na nekatolických školách přitom nejčastěji bylo dílo Philippa Melanchtona *De rhetorica libri tres*.⁵¹ (Růčková, 2014, s. 32–33, 39–40) Po porážce českých stavů v bitvě na Bílé hoře v roce 1620 vzdělání přešlo do rukou řeholních řádů; jedním z nejvlivnějších bylo Tovaryšstvo Ježíšovo. Kontinuita latinského humanismu zaručila setrvání rétoriky v programu katolických gymnázií. Zejména velký důraz na znalost rétorických pravidel kladli jezuité, jejichž studijní řád nabádal učitele vychovávat žáky „k dokonalé výmluvnosti, která zahrnuje dvě velmi důležité dovednosti – řečnickou a básnickou, a neslouží pouze užitečnosti, ale popřává místo i zdobnosti“.⁵² Členem Jezuitského řádu byl i Cyprian Suárez, autor populární příručky *De arte rhetorica* opakovaně vydávané od 60. let 16. století do posledních desetiletí 18. století a používané na většině katolických škol. Jezuité vycházeli z humanistických zásad, avšak velký význam přidávali „umění ostrovtipnosti“, neočekávaným nápadům, půvabu novoty, jež měla překvapit posluchače i čtenáře; tyto postupy uplatňovali kazatelé a autoři převážně náboženských děl i z jiných řádů. (Alsterová, 1992, s. 225; Tríska, 1994, s. 82–84; Svatoš, 2016, s. 135–139) Záliba v ozdobách však s časem vedla k samoúčelnosti, která byla kritizována současníky včetně zástupců Tovaryšstva Ježíšova, mezi něž patřil například Bohuslav Balbín. (Svatoš, 2010, s. 885) Nedostatečná užitečnost latinské rétoriky pro jinou než kněžskou praxi vedla ke vzniku její „světské“ obdoby, jež měla připravit studenty k úřednické práci, nekladla důraz na afekt, nýbrž na logickou argumentaci, a učila krásnému vyjadřování i ve vernakulárních jazycích. Představitelem tohoto směru v německých zemích se stal profesor lipské univerzity Johann Christoph Gottsched, autor díla *Ausführliche Redekunst* poprvé vydaného v roce 1736. Nejvýraznější osobností v Čechách, jež se aktivně podílela na

⁵¹ Melanchtonovy výukové texty byly oblíbené v raně novověkých Čechách a mj. patřily mezi nejčastěji zastoupené učebnice v pozůstalostech pražských měšťanů z přelomu 16. a 17. století. (Pešek, 2014, s. 502)

⁵² „Gradus huius scholae non facile certis quibusdam terminis definiri potest: ad perfectam enim eloquentiam informat, quae duas facultates maximas, Oratoriā, & Poeticam comprehendit (ex his autem duabus primae semper partes Oratoriae tribuantur) nec utilitati solum feruit, sed etiam ornatui indulget.“ (Ratio studiorum, 1606, s. 112)

změně přístupu k výuce rétoriky, mj. odmítala princip nápodobování antických vzorů i dodržování tradičních pravidel užívání tropů či figur a kladla důraz na praktickou a estetickou funkci textu, byl Gottschedův student, pražský profesor estetiky a jeden z reformátorů českého školství Karel Heinrich Seibt. (Smyčka, 2013, s. 26–38) Stejně názory zastával i Seibtův nástupce August Gottlieb Meissner, jehož přednášky byly jedním ze zdrojů *Slovesnoti* Josefa Jungmanna. (Andrlová Fidlerová, 2011, s. 310–311)

V posledním oddíle své práce předložím přehled vybraných tropu a figur použitých autory zkoumaných knih historiografických zápisků. Jak bylo poukázáno v podkapitolách 4.2.2., 4.3.2. a 4.4.8., v řadě případů není možné určit, zda se jedná o snahu písaře okrášlit text stylistickými prostředky, jež mu byly povědomé ze studií či ze starších a soudobých tisků, nebo o pravopisnou chybu, fonetický záznam, projev neznalosti gramatických pravidel a jednotlivých domácích i cizích výrazů. Tato skutečnost komplikuje odlišení prvků „nižšího“ a „vyššího“ stylu či „obecného“ a „kulturního“ jazyka i v rovině syntaxe a do značné míry znemožňuje provedení kvantifikace rétorických prostředků; přispívá k tomu i časté spojení autory několika figur v rámci jedné věty.⁵³ Soustředím se zde tedy převážně na případy přenesení původního významu slov a výskyt frekventovaných syntaktických konstrukcí, jež s určitou mírou jistoty odpovídají dobovým definicím figur v humanistických, barokních a osvícenských příručkách jmenovaných v oddíle 2.2.5.

4.5.1. Tropy a figury v *Některých památkách Františka Šolce*

4.5.1.1. Tropy

Tropy jsou v zápiscích Františka Šolce vzácné a jsou použity především jako prostředky emfáze při popisu vybraných mimořádných událostí.

Na základě definicí obsažených v rétorických příručkách z 16., 17. a „dlouhého“ 18. století lze s určitou mírou jistoty identifikovat především hyperbolu:

„welky Mor na dobytek Powštal tak že Skrzety Leta Pořzade Byllo Slyšfetj žie namnoha miltech *temeřž skoro dogednoho wyhynullo*“ (Šolc, f. 1v);

„Zie než ly od toho Předfe wzetj odftaupj Zie *fnaze Zefebe Ržemeny dagj dřížitj*“ (Šolc, f. 3v);

„neboto buh giftie Pro Hrozny Neprawoſti kteryfe toho roku Pocžaly dopuſtil nebo hrubie *anj Kurwy Zeſſatlaw newychazelo ani Ziadneg takowy Neprawoſtj nepamatowal*“ (Šolc, f. 5v);

⁵³ Na stejný problém narážejí badatelé při charakteristice stylu barokních památek i z jiných evropských zemí, viz např. Wionet, 2013, zejm. s. 413–416.

„awflechno obily whognoftj bylo, a Owotcze wfseho *anj Stim Lyde newiedilly czo dielatj nebo Ziadny Pamietnik nebyl, aby takowau Aurodu na Owotcze pamatowal, Hub wlefyh traw Planyho Owotcze, Gablek Hruffek ku Podiwu Nebo tech Negpiekniegffych Hruffek aneg wzaczniegffych fttwrcze Za 3 [zl.] bylo*“ (Šolc, f. 12r)

Ojediněle se vyskytuje i perifráze či alegorie:

„Niektery do Koncze o *Žiwoty Pržiiffly*“ (Šolc, f. 4r);

„Prawily Zieby byl *miel lytat nad miestem Praffywecz, aneb Raraffek. gakobyse tomu nefftiefti Radowal*“ (Šolc, f. 5rv)

4.5.1.2. Figury

Často používanou figurou v *Některých památkách* je synonymie. Amplifikační synonymie, tj. postavení vedle sebe dvou domácích výrazů s příbuzným významem, přitom převažuje nad synonymií vysvětlující, tj. užíváním v této pozici českého a cizojazyčného lexémů:

„Pamatky Kterefe od Leta 1726 *Zbiehly aſtaly*“ (Šolc, f. 1r);

„muſely *Zeftodol a Zeftawenj* doſtky trhatj a Rzezatj“ (Šolc, f. 1r);

„*nechticz anerad* Zaſtrželyl“ (Šolc, f. 1v);

„*ke Czti a Chwale* Swateho Jana Nepomuczkeho“ (Šolc, f. 2r);

„*legat anebo Potčzowtr* SſPanihelskeg Pržigel“ (Šolc, f. 3r);

„Přžitiech ſſtirech *nahankach aneb honbách*“ (Šolc, f. 3r);

„wſliczknj ſe *znaučžily aZwykly*, ržikatj“ (Šolc, f. 4v);

„Pobedywem *Wyſſetřženj a Egzamenu*“ (Šolc, f. 6r);

„kPokanj *Zbuzowaly a Napominaly*“ (Šolc, f. 6r);

„*Nowele neb Betrakty* přžiiffly“ (Šolc, f. 12r);

„*Wogfko Moſkwansky neb Czarowſky*“ (Šolc, f. 14r)

Hojně se vyskytuje i figura *distributio*, tj. rozšíření či upřesnění údajů o jednotlivých skutečnostech:

„Czela wes *totiž Statkuw a Chalup* tež *Koſtel Swateho Staniſlawawa* czely Shořžel“ (Šolc, f. 1r);

„Mieſtečžka Zižielycz dobrj dil *totiž domuw adomkuw* Přžitom wyhořzello 40“ (Šolc, f. 1r);

„tržj Lydi ſe uduſyly *dwie Zienſky a Chlapečžek*“ (Šolc, f. 1v);

„Swyho negpřzedniegfflyho Minyſtra *totiž Knižete Sſworczumburka*“ (Šolc, f. 1v);

„Hrom Zabil gednoho Pana Radnjho *gmenowalfe Pan Czyran, mladeg Pan afy 40 let*“ (Šolc, f. 3r);

„Zwieřžj Zabito *Gelenu lanj telat Kanczu totiž// 507*“ (Šolc, f. 3r);

„Proti wiřže Křžestianlky Katolyczky *!: Kteraufam Duch Swaty Ofwityl*“ (Šolc, f. 3v);

„gedna Ziena gmenem Marketa *Stara byla gedno Sto afedum let*“ (Šolc, f. 4v);

„gifteg Sedlak, gmenowalfe Kgian, *ten take byl Stareg gedno Sto a sftyřy leta, gemalowaneg na Oltarži S.te Barbory w Chlumczy*“ (Šolc, f. 4v);

„Wiež a třži Zwony Na nižto byly, *Ktery fau wažily afy 60. Czentyřžu tomu welkymu Zwonu bylo let 53*“ (Šolc, f. 5r);

„pro Přředftawenau tehdegfŷy *Wrchnost totiž Pana Frantiffka Antonina Trytenbocka Ztrypenbachu tehdegfŷyho Wrchniho Regenta*“ (Šolc, f. 6r)

Frekventovaná je též figura *enumeratio*, jež bývá spojena s polysyndetem:

„Bylla welka neuroda takžie teměřž *anj lyde anj Prodobytek anj Polowicze Za Opatřženj Byly*“ (Šolc, f. 1r)

„1728, y take 1729, y 1730, welky Mor na dobytek Powstal“ (Šolc, f. 1v);

„Na Panftwj OPOčženlkem *tež na ginffych Panftwich Okolnich gakož takez Miesta Dobruřfŷy niekteržj*“ (Šolc, f. 3v);

„aby oni Sobie mohly fwy *Peleffe, Predykanty a Koftely Stawietj*“ (Šolc, f. 3v);

„Czyzy penze, *Albusy// Polfky gregczary Sfeřtaky. Brumly a ty malicžky gregczary wfŷeczky wyplemenily*“ (Šolc, f. 4r);

„*Hlawy Bolenj Rymy Katar wfŷeczky lydj Se Sauzfyllj*“ (Šolc, f. 4r);

„*Minczema dčžbanem aginffym hazel y také we. ginffyma*“ (Šolc, f. 4v);

„*atam lydem wegřzewnie w Prořřřed Kraderublky Wobory kazaly a Na leffenj Mřffe Sty Slaužyly a Plnomoczny Odpuřtky Vdielowaly*“ (Šolc, f. 6v);

„*Zie Obily Pffencze Zita Gečžmeny Ofefy Hrachy, awffechno obily whognoftj bylo*“ (Šolc, f. 12r)

Kromě toho lze u Šolce nejednou identifikovat rozličné varianty figury *repetitio*, tj. opakování jednotlivých slov či příbuzných výrazů, jež je někdy kombinovaná se syntaktickým paralelismem:

„*Niektery Na Galerage Niektery do Czuchthauzu a Niektery nawognu a Niektery do Koncze o Žiwoty Přžiřfŷly*“ (Šolc, f. 4r);

„čželka Zemie Skrze to *na tifycze Szkod miella* nebo *mnoho nanich fškodowatj mufely*“ (Šolc, f. 4r);

„*alftyry ftrany Kofti gfau w nj Rownany Rownal ge Frantz Khyk*“ (Šolc, f. 4r);

„*Hrom Zabil wmafftelly Konie aMafftel a Kulny tež Stage Shořžely*“ (Šolc, f. 7v);

„*Hrom zabil gedno diewčže a Krawu nagednau Nebo to diewčže tu Krawu Paflo*“ (Šolc, f. 8r);

„*bylo náržikanj wod Zien wod dietj*“ . (Šolc, f. 10v)

Specifickou stavbu některých vět lze interpretovat jako figuru *zeugma*:

„*Manžielka Jana Kraffky Saufeda a Koftelnika Chlumeczkyho tež ydwie czery Spolu wffyczknj tržj Sedicze wedle febe w Kupie fena od hroma Zabitj Sau Byly*“ (Šolc, f. 2r);

„*Zawiralyge do Chlywu Zieny*“ . (Šolc, f. 10v)

Vzácně se v *Některých památkách* vyskytuje i pleonasmus či přímá řeč:

„*Poržade Vřtawičžnj Deřřtiowe byly*“ (Šolc, f. 2v);

„*gify lyde łobie řžekly Kdefau takowy legruty Bratj*“ . (Šolc, f. 8r)

4.5.2. Tropy a figury v *Pamětech některých Vojtěcha Keglera*

4.5.2.1. Tropy

Vojtěch Kegler uplatňuje tropy poskrovnu. Kromě ojedinělých metafor, hyperbol a ustálených perifrází, se v jeho textu vyskytují i alegorie, u nichž ovšem není vyloučeno, že byly převzaty z dobového tisku:

„*wyfwietleno žie Prawa kWarkam nemağj byfe bez Pruwoduw a bez Weřla na Morže nepauřřtielj*“ (Kegler, I, f. 51r);

„*Saufedřřtwo o wflechno Gmieni až do Nahoty přřżywedeno bylo*“ (Kegler, I, f. 51r);

„*Zywot fwug dokonal*“ (Kegler, I, f. 57r);

„*bodegfs ty Neprawdiwi Nowynarze Kat chitil*“ (Kegler, I, f. 57v);

„*Wycze z Pyreneyłkych Horr na Franczkau Pudu neb Pole přřžyletielj trži Orlyczata a od tez hory zanimi Welky Orel ktery ty Orlyczata roztrhal*“ . (Kegler, I, f. 78v–79r)

4.5.2.2. Figury

Jednou z nejfrekventovanějších figur používaných Vojtěchem Keglerem je stejně jako u Františka Šolce synonymie, přičemž vysvětlující synonymie se téměř nevyskytuje:

„*Meřto po dwa dni plundrowati a rabowati zaczał*“ (Kegler, I, f. 53r);

„Suma Szkod a Autrat“ (Kegler, I, f. 54r);
„Nowyny dilem zly dilem strafflywj“ (Kegler, I, f. 57r);
„w dobrem zdrawj a pozehnanym Zywozem“ (Kegler, I, f. 58v);
„welmy k potluczeni a k porażeni s Mnoftwi officiruw przyfflo“ (Kegler, I, f. 61r);
„bezewffych Megt a Platuw“ (Kegler, I, f. 61v);
„Patent proffel a intimirowal“. (Kegler, I, f. 82r)

Často se v *Pamětech některých* objevuje i figura *distributio*:

„pywa tolyko Pffenicžna pro famy Lyd warni a to Lechka“ (Kegler, I, f. 50v);
„fezeni nad Zakryftij pod famim ffpyczem Klenutj kde Staw Meft: Kur wyftawen miel“ (Kegler, I, f. 55r);
„P. Waczflaw Kegler mug Myly Stregcz toho czařu Jurista genž taky Woganfkau Službu przy Obleženi Meft Prazskych konal“ (Kegler, I, f. 63v);
„dne 27 Novemb: na den S Pany Muczedl: Kateržyny po pul noczy ¼ Na gednu“. (Kegler, I, f. 63v)

U Keglera není vzácná ani figura *enumeratio* někdy představena v podobě polysyndetických spojení:

„Na Penezych Winie, a Piwie tež Victualijch odwedeno“ (Kegler, I, f. 54r);
„I^o mla umbela a 4 Alumni fwycznymi a horžatemi Swiczemi Praelati Regni infulati krzyz strzybrny zanim II Capitula Canoniczka Arczy Byskup Ceremoniarius Dwa Kra. Capellani s afsistenty, 4 Fararžowe Pražřtj 6 Edlgnabu s fakulemi pak Kawalyrřtwo, Kra. Tagny Raddy III Kralowřtwi Czeřk Herold Kral Appellati Raddy a Miniřtrzj neřlj Kra Sceptry Rzyřke zlate gabko Neywy: Purgkrabi neřl Korunu a Marřřal mecz IV Ritirřřtwo zlat. Rauna Harczirzi a Brabantj a zanimj G M Kral“ (Kegler, I, f. 55v–56r);
„17 Decemb. 1740 z Klafftera Sedlicze przyřřfla neřřtiařřna Nowyna zie G M Kralowna potratila a na to umržytj miela a przed tim flyřřfeti bylo zie gegi Mtj Pan Manžel z Lotringku za Stolem zařřželen, pak Kral Polřky pořřřželen a takowych lžywych nowyn den odedne wyczey flyřřfeti bylo“ (Kegler, I, f. 57v);
„wpadl, a Obywatele pomordowal, a wyřřechno wyrabowal“ (Kegler, I, f. 59v);
„kterak do Kuttny Hory Do Maleřřowa a Sukdola tež do nowych Dworuw“. (Kegler, I, f. 82r)

Kromě toho Kegler uplatňuje rozličné podoby figury *repetitio* i paralelismu:

„Zie mnoho Czyzych Piw *do Hory Kuttne se pržywažj* a od Jesu vituw *tež od Sedlicze se dowožj*“ (Kegler, I, f. 50v);

„byla gjm Repartitze Contribuczni czo tiech domu skaupenych obec *Zapltila k zaplaczenu* odeflana“ (Kegler, I, f. 54r);

„15 Augvsti G.^{ch} Mtj Kralowſke *na Hombu do Chlumcze gfau pržigelj* a 19. ejusdem když Kral z *Homby do Zamku* Hodinu. 8 naweczŕ, w Zelenych Sfatech *pržygel*“ (Kegler, I, f. 55r);

„*W Mantgladu kragkowem na trunu Dradorowem w Klobauku* s Czerwenym Peržym a diamanty *ozdobenem fedel*“ (Kegler, I, f. 55r);

„*Korunu Krali na Hlawu uſadilj* a *na trun geg poſadili* s oratj *Deus tuorŕ corona*“ (Kegler, I, f. 56v);

„k branie Prulke fylnie *dotirati* *zacžalj* Pražane z Letnicz do nich zmužyle *dotiralj*“ (Kegler, I, f. 63v)

V popisu korunovace císaře Karla VI. českým králem jsou použity figury *testimonio* a přímá řeč:

„czo gfem na *me Vffj flyffel* a *pržytomny widiel*“ (Kegler, I, f. 55r);

„Pak prawil Arczy: Byſkup *Vis ne fide Sanctā a Catholicis Viris traditā tenere et operib. Jvstis Servare Rx volo*“ (Kegler, I, f. 56r)

4.5.3. Tropy a figury v *Pamětech* Antonína Štěpána

4.5.3.1. Tropy

Antonína Štěpána používá ve své knize historiografických zápisků především tradiční perifráze slovesa *umřít*:

„*dokonal ziwot*“ (Štěpán, f. 40v);

„*uſnul wpanu*“ (Štěpán, f. 73v)

Kromě toho lze v jeho záznamech ojediněle identifikovat synekdochu:

„toho mneficze bilo piwo maſ za 3 [kr.] faſeny. *Sladkowj ſfkoda*“ (Štěpán, f. 69v)

4.5.3.2. Figury

Častým stylistickým prostředkem vyskytujícím se ve Štěpánových *Pamětech* jsou synonyma:

„*umRzel w Panu uſnul* zdegfly pan Primaſ“ (Štěpán, f. 66v);

„Mynarže nahamru mleg *zadawil umaczkał*“ (Štěpán, f. 75v);

„Był *Paumiftr zednik*“. (Štěpán, f. 77v)

Frekventované jsou i případy hromadění či upřesnění informací, tj. rozličné varianty figury *distributio*:

„Leta pane 1772 Dne 22 Deczembris *menowite outereg popoledne whodinu 8fmau*“ (Štěpán, f. 30v);

„umRzel Jozeff Strakoniczky *barwyrž byl a mladenecz*“ (Štěpán, f. 40v);

„Antonjn Ratag ufortny w Panu usnul d. 19 decembris 1782 *neudelal zadnou Poržadnořt mezy detma*“ (Štěpán, f. 46v);

„Był decanem 4. leta a 4 mne*Sicze meno Jeho bylo Jozeff Petera*“ (Štěpán, f. 46v);

„Dne 5 Januarj *menowite pondelj Prřed tržema Kraly Kteriz nato bylo outereg ato bylo w Pondely*“ (Štěpán, f. 57v);

„Primašem Był 2 leta yn*Sfpectorem 7. Let Rodjčž byl z garomneRze stareg byl 75 Let Pan moudreg*“ (Štěpán, f. 66v);

„L 1780 D 31 decembris umRzela Panij Sindikułka *alzbgeta mynyrowa bila czera pana gacuba tomřfiho Bil radnjm*“. (Štěpán, f. 68r)

Figura *repetitio* se u Štěpána oproti jiným autorům zkoumaných pramenů vyskytuje spíše vzácně, což je dáno především stručností jeho záznamů:

„atu gich zadal Pan arendátor P Frantz nePraff [...] *aby mu neczo ťlewilj tak mu ťlewilj 2 000 [zl.]*“ (Štěpán, f. 46r);

„Pomahacž u Piwowara padł dokotla d. 18 Aprili d. 18 Aprili ufnul wpanu“. (Štěpán, f. 73v)

4.5.4. Tropy a figury v *Spisech pamětních Františka Jana Vaváka*

4.5.4.1. Tropy

Repertoár tropů v díle Františka Jana Vaváka se výrazně neliší od souboru stylistických prostředků v jiných analyzovaných textech. Vavák používá tradiční typ hyperboly ojedinele též metaforu či synekdochu:

„Takowyho Pozdniego Setj/ *Žiadny Prředtim Nepamatował*“ (Vavák, I, s. 3);

„Wodnj *Žily gakoby ťe Otewržely*“ (Vavák, I, s. 13);

„Zapfalo ťe Obily. po Wefniczych v *Sedlaka*“ (Vavák, I, s. 25);

„Čzemuž se *gini Wffichni. gakož y Czele Podiebrady. y Pánj/ dofti Nadiwily. y na fmály*“ (Vavák, I, s. 35)

Častěji se v *Spisech pametních* objevují i perifráze, někdy v kombinaci s alegorickými konstrukcemi:

„*k Wyplnienj Nepržifflo*“ (Vavák, I, s. 9);

„*Zagiftie Oblybilo se Panu Bohu Cžefkau Zem Potrestatj*“ (Vavák, I, s. 19);

„*s Pržirozenau Potržebau Po Zadu*“ (Vavák, I, s. 35);

„*Hledie fwyho fortele vžitj*“ (Vavák, I, s. 35)

Pozoruhodné jsou u Vaváka výskyty pleonasmů, které jsou u jiných autorů zpravidla zastoupeny zřídka:

„*Pržestanj dobytcžich Paftew*“ (Vavák, I, s. 9);

„*od vřtawicžnych w Zymie defftuw Prřfenj*“ (Vavák, I, s. 13);

„*Welmi Malucžko*“ (Vavák, I, s. 19)

4.5.4.2. Figury

Pokud jde o figury, František Jan Vavák má též v oblibě synonymii. Na rozdíl od jiných rozebíraných textů se *Spisy pamětní* v tomto ohledu vyznačují převahou dvojic synonym, v nichž jeden z výrazů má cizí původ, tj. vysvětlující synonymie použité především za účelem amplifikace:

„*Zawiege neb Zamietie*“ (Vavák, I, s. 1);

„*toho Patentu neb Wyrčzenj*“ (Vavák, I, s. 4);

„*Scriptura/ neb Pifmo*“ (Vavák, I, s. 8);

„*Revir alef Kerfko*“ (Vavák, I, s. 9);

„*Podle Kra. Ceny/ neb Taxy*“ (Vavák, I, s. 14);

„*Pro takowau Nauzy/ a bidu/ a chleba Nedofstatek*“ (Vavák, I, s. 15);

„*Hofpodaržřřtj Neb Zámečřřtj Panj Oficirži*“ (Vavák, I, s. 17);

„*Potrawau a Piczy Pro dobytek*“ (Vavák, I, s. 18);

„*Kty wřři Nauzy a bidie*“ (Vavák, I, s. 18);

„*Odwadienj Reqrou/ aNeb lydu Na Wognu*“ (Vavák, I, s. 18);

„*Läger. Aneb Leženj Polnj*“ (Vavák, I, s. 20);

„*Numera. Aneb Pocžty*“ (Vavák, I, s. 21);

„*Regimentu. Aneb Hluku*“ (Vavák, I, s. 22);

„*Scribentj Aneb Pifarži*“ (Vavák, I, s. 22);
„*dobrotu a Czeloft Zdrawj*“ (Vavák, I, s. 22);
„*Consens. Aneb Powolenj Pifemne*“ . (Vavák, I, s. 22)

Podobně jako ostatní autoři, i Vavák často postupně rozšiřuje své vyprávění podrobnostmi, což lze považovat za uplatnění figury *distributio* obohacované paralelismem, opakováními i gradací:

„dne 18 bržezna wNediely Keychnowau Zaczał troffku Padat fnich// *Wicze wffak w Pondiely. Wden S. Jozefa// a Padal Poržad Welmj Sylmie. dnem Noczy až do Čžtwrtka do 2 Hodin z Pole: Wnoczy na Patek. A ten den Padal až do Weczera Popul Noczy na Sobotu zař Padal/ Rano a Przeřtal// PoPolednich okolo 3. Hod. Zaczał zaře Padatj. wnoczy, na Nediely Pržeřtal*“ (Vavák, I, s.1);

„Pak Žadney Nikam anj ze *Stawenj dořtawenj/ tim meně ze Wfy. do Wfy Gitj/ neb getj Nemohl/ Nebo w Poly nebylo Widiet na 10. neb 15 Kroků odřebe*“ (Vavák, I, s. 1);

„žadny Nemohl gitj/ *Anj Wogáczy Granatirži na Wartu/ (NB. Kterži Zde od Sadřke Compagnie ležely)*“ (Vavák, I, s. 2);

„Pržes ten Czely Miefycz// lidi Gecžmeny Sely/ *až do S. Ducha/ Ano geřřtie Po S Duffe*“ (Vavák, I, s. 3);

„Zacžaly neylepřli Prořa *Sytj/ a fely// ge Pržeř Czely Miefycz*“ (Vavák, I, s. 3);

„Pržigela z Pardubicz do Podiebrad. Cz. Kr. Comisři. z *Widnie od Dworu Wyřłana/ w Záleženj. Wyřocze Vrozeneho// P. P. Hrabiete N. z Kewenhiller a W. Vro. P. P. Hrabie Kotiana a Gednoho Cancilifty*“ (Vavák, I, s. 4);

„Každý Pan a Ritirž odřebe a Gmenem Czeleho Panřtwi řweho Podal *Geden řpis Každe Kra. Mieřto 1. řpis/ Na Czyřaržlkých pak Panřtwich. každa Weřřnicze 1. řpis*“ (Vavák, I, s. 7–8);

„Ale Wřře Nadarmo *Wřřeczky ty Pržicžiny Nebyly Podřtatne*“ (Vavák, I, s. 8);

„Procž pak to Howiezyho dobytka Pařeni Ma Pržeřtatj/ w Patentu Pržicžiny byly. *totiž Žie na takowy dobytek doma Hlydaný. Nikdy Žadny Mor. neb Pád Nepržigde/ Žie geřřt vřitecžniegřři k Wzdieláwánj Omařtku Žie Mnoho Mrwy neb Hnoge doma Nadiela/ a geg Neroznořy Žie Po Zworani Pařřew/ Wicze bude Poly. z nichž Wietčži// vřitek/ a budaucznie Plat. Wychazetj Muře// ec./*“ (Vavák, I, s. 8);

„byly Wyřłanj od Kragř. Aurřadu Wogaczy od Compagnigi/ *a řycze řámj Capralowe*“ (Vavák, I, s. 15);

„Zaczaly fe Pfatj Numera. Aneb Poczty na domjch/ a fycze// Neyprwe w Praze“
(Vavák, I, s. 21);

„do gine Knihy Zapifowaly/ Neyprw Hofpodarže/ wzdy Pržigmienim Naprzed
gmenem Zadu/ Po Hofpodaržowj/ Neymladŝiho Syna/ Po Niem Neyŝtarŝiho/ Pak ty
Proftrzednj“. (Vavák, I, s. 22)

Ve Vavákových zápiscích nechybějí ani výčty rozličných jevů či událostí
doporučované dobovými příručkami coby figura *enumeratio*. V případě podrobnějších
výčtů Vavák spojuje *enumeratio* s paralelismem:

„na Zahradach w Czeŝtach. a Pržikopich“ (Vavák, I, s. 1);

„Powodnie, gak na Ržekach a Potocznych/ tak na Polych“ (Vavák, I, s. 2);

„Suchota byti Zacžinala/ Země Po Wrchu ŝe Zawržely/ Obily Ruŝti nemohlo“ (Vavák,
I, s. 2);

„w Sadŝky byly 2. Capra. a 1 frait/ Zde byl 1. Kapral. w Pecžkach. 1 Kapral. a ginych
ginde Wicze“ (Vavák, I, s. 15);

„takoweho Obily Mnoho tež ginde Zapfano bylo/ Gako w Sadŝky v Pinkaŝa/ w
Pecžkách v Čžermaka/ w Wrbowy Lhotie v Vrbanka/ w Kautech v Vrbanka w Chlebich
v Vrbanka/ aginde// ec.“ (Vavák, I, s. 15);

„Niekdy. Zaden Pržiflo// 40. 50. 60. y 100. Žebrakuw“ (Vavák, I, s. 16);

„Byloby Mnoho Wypifowatj Rozlicžnych a Mnohych Falŝi// Podvodu/ Lychew/
Sfalby/ a Nemilofrdenŝtwj“. (Vavák, I, s. 36)

Oproti jiným zkoumaným dílům se Vavákovy *Spisy pamětní* vyznačují větším
zastoupením rozličných variant antiteze:

„Zyma bila wicz mokra než Suchá“ (Vavák, I, s. 1);

„Neyprw pro Mokro Neb Woda na Niem ŝála/ Potom pro Sucho“ (Vavák, I, s. 2);

„Kdo Nemohl držiwe Sytj Pro Mokro/ Pak Zaŝe pro Sucho“ (Vavák, I, s. 3);

„Kde bylo Welyke Mokro/ Nebylo Nicz ŝklyzeno/ kde pak Nebylo Pržiliŝ Mokro/ byly
Piekný Profa“ (Vavák, I, s. 3);

„Abychom takowe Spify žadnemu Piŝarži Nedaly Pfatj/ a ŝamj doma Abychme pfaly“
(Vavák, I, s. 3);

„Mnohy Hofpodarž tolyk Žita na Zrnie Neŝklydil czo ho Wyŝel“ (Vavák, I, s. 13);

„Gecžmeny Acžkolyw Miŝtem byly Pieknell/ Wŝŝak Pržedczy ne tak gako Gindy
bywagi“ (Vavák, I, s. 13);

„Ta Taxa. Aneb Czena/ *Chudym lydem troffku Profpiela/ ale boháczi Welmi se Rmautily*“ (Vavák, I, s. 14);

„bylo Pak *tiech Kterži se dlužily Welmj Mnoho/ Ano Mnoho takowych. Kterži se gefftie Pržedtim Gak žiwj Nedlužily*“ (Vavák, I, s. 15);

„dá Pan BUOH. z Jara do Koncze *se Páfti Nebudel/ Ale Wffemohauczy Pán Buh Wffeczko Ginacž Zaržidil// Neb tohoto Roku Zržidil// Neb tohoto Roku z Jara Netolyko dobytek Nemiel czo Giffti Ale Ani lyde*“. (Vavák, I, s. 18)

Kromě toho Vavák ojediněle používá testimonii, nepřímou řeč, tradiční personifikaci či sentenci v podobě biblické citace:

„Kterežto Profa Niekde Sely Okolo S. Jana Krztitele// *y ga fam fel fem Profo na Ohradcze*“ (Vavák, I, s. 13);

„doKoftela Když sme flly. *tak sme Czely Omrzly na Wlafech a faufych byly*“ (Vavák, I, s. 16);

„Ržekl tomu Wogaku/ *Aby flly naPrawo*“ (Vavák, I, s. 35);

„Gemůž Podruh odpowiediel *Žie Ho Prženefe*“ (Vavák, I, s. 35);

„*Sftiefti flaužilo*“ (Vavák, I, s. 18);

„Nepomiflicz ani nato/ czo S. Jakub wfwe Epifftole. W Cap 5 Pjffe/ *Nuže Nynj bohacžil/ Placžte Kajlycze pro bjdy Waſſe*“. (Vavák, I, s. 35)

4.5.5. Tropy a figury v *Knize pamětní Vojtěcha Jílka*

4.5.5.1. Tropy

Vojtěch Jílek ve své *Knize pamětní* používá tropy shodné s prostředky vyskytujícími se i u jiných autorů analyzovaných památek. Jedná se o synekdochu a rozšířené typy perifráze či hyperboly:

„*a ſchcipliho koně Mafo gedly a pes ani ne opſtal takiho ſnedli*“ (Jílek, f. 3r);

„*Pan Buh poſlal na nas. takowau drahotu*“ (Jílek, f. 3r);

„*uhodil Boži poſel do Raudnickij Zwonice*“ (Jílek, f. 3r);

„*w Panu vſnulau*“ (Jílek, f. 4r);

„*Bylo takowa zima a Mrazi, kteri takowy žadny ne pamatowal*“. (Jílek, f. 5r)

4.5.5.2. Figury

Z figur lze u Jílka spatřit především základní podobu *distributio*, jež je ve vybraných případech, podobně jako v dalších analyzovaných knihách historiografických zápisků, kombinována s polysyndetem či paralelismem:

„Kniha Pamñetnj: *Totiffŧo zapsanj wŧfeligakich Wěci ktere ŧe nekdy ŧtalij*“ (Jílek, f. f. 1r);

„Wytawen geŧt Slaup *totiŧto Wŧŧech Swatic*“ (Jílek, f. 2r);

„ŧwtetek po Swatim Sŧimonu a Judij, *Totiŧ 29 Octobris*“ (Jílek, f. 2r);

„*gelij odcaŧt w Nnedelij rano okolo Hodiny woŧmy a geli odtaŧt do Bilini*“ . (Jílek, f. 4r)

V jednom zajímavém případě se pravděpodobně jedná o užívání zeugmy:

„*ŧnjch i deŧŧt prŧfel*“ . (Jílek, f. 2v)

Ojediněle se vyskytuje i pleonasmus:

„do Raudnickij *Zwonice kde zwony gŧau*“ . (Jílek, f. 3r)

4.5.6. Tropý a figury v *Knížce pamětní Filipa Ignáce Dremsy*

4.5.6.1. Tropý

Pokud jde o užívání stylistických prostředků, ani *Knížka pamětní Filipa Ignáce Dremsy* se v porovnání s jinými rozebíranými památkami příliš nevyznačuje originalitou. Z tropů jsou v ní zastoupeny především perifráze spojené s tématem umírání:

„w *Panu Zefnula*“ (Dremsa, f. 3v);

„pržel pul tržetiho ŧtagich o *ŧiwoty prŧiŧŧlo*“ (Dremsa, f. 12r);

„w *Panu uŧnul*“ (Dremsa, f. 37r);

„*Smrt podŧtaupitj Mniel*“ . (Dremsa, f. 39r)

Pozoruhodné jsou ovšem Dremsovy expresivnější metafory a přirovnání:

„*Fararŧ Swau Kucharŧku zMrchal kterj Sam Babau bil a to Nemluwniatko zabil*“ (Dremsa, f. 27v);

„wŧŧechno to u tihlo *ŧie gako By to do wody upadlo*“ . (Dremsa, f. 27v)

Kromě toho, výjimečně Dremsa používá synekdochu:

„aby ŧe z *rŧemeŧel Spoli a hlaw platilo*“ . (Dremsa, f. 13v)

4.5.6.2. Figury

Z hlediska uplatnění stylistických figur se Dremsovy stručné historiografické záznamy též výrazně neliší od ostatních pramenů. Dremsa zdůrazňuje vybrané události či předkládá charakteristiku jednotlivých osob zpravidla pomocí hromadění údajů, tj. již zmiňovaných figur *distributio* či *enumeratio*; často je přitom kombinuje s jinými rétorickými prostředky, především s paralelismem:

„Zabil ftrom w Krzemelńniku gednoho nadenika *Spolu biwaliho ſftuknehta z te halupj u Moftu k hornimu Mlegnu*“ (Dremsa, f. 2r);

„Nowj Miſe totiž *Ranj Miſj Pana Petra ſftiepana a welkau Miſjy Pana Jozeffa Gana*“ (Dremsa, f. 3r);

„dal discrej thurnerowj *totiř 21 [kr]*“ (Dremsa, f. 10r);

„w Panu zefnul Wogtiech Holi *ſfwager magicze wieku Sweho 77. let bil Narozen Leta 1724 dne 17 Aprilis*“ (Dremsa, f. 13v);

„Terezie wlaſnj Czera Pana Jana Laczka *begwaliho duchodniho, kterj potom Reſtirowal gemu dum y pole k prodani přiřflo*“ (Dremsa, f. 13v);

„Zhorřela Wieř, a Zwonj *dolu Spadalj Zwon welkj ale pukl*“ (Dremsa, f. 14r);

„miela dwj. *Chlapcze řiwiho a holku Mrtwau*“ (Dremsa, f. 18r);

„Obieřeni tambor *17 Let magiczy w Pelhrřimowie u Hage od Regimentu Picolom.*“ (Dremsa, f. 19v);

„Leta 1787. od Czizen Pawlow od Pelhrřimowſkeho diekanřtwj k Linarczy. *Křarře odczizen*“ (Dremsa, f. 19v);

„Leta 1791. dne 6. Zarřj bil geft Korunowan w Praze za Krale cřeřkeho Leopold druhy y *S Manřelkau Swogi korunowanau kte Korunowaczj bilj z Kral Mieřta Pelhrřimowa dwa Raddnj Pani wiřlanj totiž Joan Pauli a Jozeff Tomřky*“ (Dremsa, f. 25v);

„Bila geft wyřtawena Wařtubna w prořrřed Rinku *od Generala Pikla Pixmagřtrowſkeho od ktore Sobie Mieřto dlauho odpomořti nemohlo*“ (Dremsa, f. 31v);

„powolil uczenj Auřpurřkemu *teř mnořtwj Klařteruw řkazyl Obieřj od zazracňnich Miřt pobral y teř řtiech Klařteruw pořwatj wieczj kalichy Monřtranczy wornaty czechych řkařirowal Midlarřky Pernikarřřky rřezniczky, Kalczowřky, Puncřocharřřky teř Magiřtraty filialnj Kořtelj czyřarřřky Richtarře Proceřsj bořj hrobi a wřfechny czeremonie Panřky Robotj dworj*“ (Dremsa, f. 33r);

„Leta 1805 za Cyř. Frantiřka druhého porucřjczj Wogaczy aby ořřrřihati Waury ſobie dalj, *prředtim gřaucy Wouřaty*“ (Dremsa, f. 74r);

„Leta 1808. dne 8. Juni w Noczi *Obrali* w Pelhržimowie Rodicžku Boži Sedmj Boleftnau, a wffechno zni pobralj tež oltarž atruhlu Swateho Jana Nepomuczkeho wffechno znieg pobralj. Rucžicžku mu zlamalj a ffaufy wišškubalj a Zahazelj y z Oltarže Swicžky pobralj“. (Dremsa, f. 76r)

Vedle něj je u Dremsy bohatě zastoupena synonymie, přičemž vysvětlující synonyma se téměř nevyskytují:

„od Hudich Lidj weliky *Naržek*, a *Kladba k Bohu* gešt *Bila*“ (Dremsa, f. 12v);

„Powštalo ucženj *Germanſke* a *neb Niemeczke*“ (Dremsa, f. 20r);

„Jezuwitkij ržad *škazil* a *Zrušil*“ (Dremsa, f. 21r);

„*Zašfkrtil* a u *Macžkal*“ (Dremsa, f. 27r);

„powštala *Mincze* a *neb Penize Miedieni*“ (Dremsa, f. 29r);

„uwedenj *Služby* a *neb deputatj* Na *Peníze*“ (Dremsa, f. 32r);

„*Langkwer* aneb *Lantmilitz*“. (Dremsa, f. 76v)

Ve větší míře než jiní zkoumaní autoři Dremsa používá pleonasmus, jenž se někdy objevuje v překvapivých spojeních:

„*Areštu Criminalniho*“ (Dremsa, f. 2v);

„až do *Smrtj Zabilo*“ (Dremsa, f. 2r);

„z litoštj fe až do *šmrtj za štrželil*“. (Dremsa, f. 75v)

4.5.7. Tropy a figury v *Novostrašecké kronice* Václava Preinheltra

4.5.7.1. Tropy

Václav Preinhelter v souladu s územ ostatních analyzovaných knih historiografických zápisků nevyužívá větší množství tropů. I u něj potkáme tradiční perifráze a jednoduché synekdochy:

„Daně *Pan zemně* uložil“ (Preinhelter, s. 4);

„takli ale toto zmlazene Obyli dozrage *gešt Bohu* poddnes *powedomo*“ (Preinhelter, s. 9);

„*Stawenj w Prach Obraczeno* bylo“ (Preinhelter, s. 9);

„s *Tureczkau Muzykau* šli šme proti nj“ (Preinhelter, s. 11);

„naš *dwur* do teto *Wogny fe* *michat nechtiel*“. (Preinhelter, s. 30)

Pozoruhodné jsou však Preinhelterovy expresivní metafory charakterizující novostrašecké zločince či osoby, jež autor *Kroniky* neměl v oblibě:

„*Proklateho Bratrstwa*“ (Preinhelster, s. 16);

„*Že Ty Sfelmi Nože w Spodkach a Pistołe nabyte magj*“ (Preinhelster, s. 18);

„*žena krom dušse hlawnj nepokoyna Fena*“ . (Preinhelster, s. 39)

4.5.7.2. Figury

Distributio, enumeratio a jejich varianty či kombinace s jinými figurami, například *repetitio, polysyndetem, gradatio* či *paralelismem*, jsou oblíbenými rétorickými prostředky i v Preinhelstrově kronice:

„*Dne 5 Juni gmenowitě předednem tu Nocz po Božim těle*“ (Preinhelster, s. 1);

„*Mněšřtiana/ wzlařřt Synkama Mněřřtkymy*“ (Preinhelster, s. 1);

„*Gak oficzyřj/ tak Gemeinj hnedle při kařřde Muzycze/ gakořř y při Piwie po Hofpodach řř Synkama/ a Mněřřtiany ře Prat chtěli/ a mnohokrat y Prali*“ (Preinhelster, s. 1);

„*Magazini Obylnj/ Seny/ Slamu a gine Lide Lifrowat kařřdorocně muřřeli/ a poddnes muřřegj*“ (Preinhelster, s. 5);

„*Furřřpony na 12. 15. 20. a wycz Mył muřřeli Contribenti Platiti*“ (Preinhelster, s. 5);

„*Zaczal padat Snich, a padal ařř do dne 17., do polodne [...] Ten Snich na Stromowym mnoho tiřřcz řřkod nadělal, neb mnoho Stromu polamal wywratil, a Rozlamal, při temřř padanj Sněhu gak 15^ho, tak 16 Mage z Rana byl Mraz, ře Rampouchi u řřřech byli, a Snich pod nohama Chraupal*“ (Preinhelster, s. 6);

„*Pautniczy naramne Zymi, Blatiwe Cesti, a gine nefnaze řřkufyli*“ (Preinhelster, s. 6);

„*Gak řřito/ tak Přřenicze welikau Skazu Trpěli/ nebořř w kterau řřranu Obyli řřtlucřřene od Krub/ které nato dále nařřledowali:/ nebylo/ malo který na Pul Stricha z Mandele řřypalo řř ato drobnego Zrna bylo*“ (Preinhelster, s. 7);

„*wřřeczky Cafsi, Archivi, Pocřřti řřpegchary Zapecřřetil, ktereřř zapecřřetenj řřwrchu gmenowanych Panřřtwych řřkoro ¼ Leta trwalo*“ (Preinhelster, s. 8);

„*takowe neřřřtieřřty Padlo, ře tolik Krup napadlo, ře gich do třřetiho a 4^{ho} dne Zawgege leřřeli*“ (Preinhelster, s. 9);

„*na řřřicholecz, kdeřř řřide řřwau řřřkolu mněli, a gine Komory, wdolegřřřim řřřřoku řřwug řřřibytek mněł řřřid Hendrich Tauřřik, který 10. děti mněł, a negřřřarřři 18 Let, toto řřawenj odte řřromowe řřany zapaleno bylo*“ (Preinhelster, s. 9);

„*řřřindele, řřapiry, a gine wěcřřy řřřitom Ohnj do řřřitiho řřřho domu od Wěřřru zaneřřřene byli, wřřřak hned od řřřhaweho deřřřřě uřřřřene byli* (Preinhelster, s. 9);

„*Mnohi ře Mlatit nemohlo/ a mnohi na 1 – na 2 – na 3 – Cztwrcz z Mandele/ na wertel/ na 5. na 6. na 7 Ctwrcy řřypalo*“ (Preinhelster, s. 10);

„krze Studena/ Zimi/ Mrazy/ Studene Mhi“ (Preinhelster, s. 11);

„Pffenicze 2krat. 3krat: y 4krat fe mufeli Požinowat“ (Preinhelster, s. 11);

„dwa mněli Powědome Almarky/ Tak nazwane Kukenag/ a Třeti mněl Truhliczku/ tak nazwany Lager“ (Preinhelster, s. 13);

„Anj Pulmiftr/ anj Prifowany Radnj/ anj Žadny z Magftratanich Ojob/ anj žadny z Mněfta to neyemnłj newěděl“ (Preinhelster, s. 18)

Oproti jiným autorům synonymie je u Preinheltra zastoupena spíše vzácně:

„Legion neb dobrowolniczy“ (Preinhelster, s. 4);

„Střewiczu – But doft“ (Preinhelster, s. 6);

Hojněji se však v *Novostršecké kronice* vyskytují přímá řeč, přirovnání či personifikace:

„Sfenkirka mně Takto Přiwytala /: Poniženě Wytam P: Kantor :/“ (Preinhelster, s. 14);

„Odpowedel Baur/ Bratře/ degfe mezy nas“ (Preinhelster, s. 15);

„Swiedomy hrizlo“ (Preinhelster, s. 36);

„Tuze na frdce padla“ (Preinhelster, s. 36);

„wflak geho tak nazwany Pták: mu zaczął tuze Pelichat“. (Preinhelster, s. 39)

Pozoruhodné jsou též případy oslovení čtenáře, jež lze považovat za variantu figury *apostrophe*, vedle níž se vyskytuje i figura *exclamatio*

„Přiřtupme zase ninj konym wegfs Položenym Třem Mužum“ (Preinhelster, s. 14);

„Ať ze lež nepoložj niekdy Cžtēnar popłanj gen tak powrchne gedine Skázy me“ (Preinhelster, s. 42);

„O Necytedlny Selfky Lidu“. (Preinhelster, s. 52)

O Preinheltrově snaze ozdobit text stylistickými prostředky svědčí případy spletitějších kombinací figur a tropů:

„W tomto fpifu proti Janowy Todlowy bylo dukaznych/ a patrných 7 Punktu poftawených/ kteryma se odswrchu pšaneho Pulmiftra Jana Todla/ Obecz/ y mnozy z Mniesftianu welmi welka Skaza tak opowazliwě a směle tropila/ gakoby pod Nebem nad nieho wietřfi Instance nebylo/ neboť wnadprawenym Mužj gineho nicz než: Aufkok/ klam/ Syrotku/ Wdow/ a ginych Lidj gak Možnych tak Chudých Laupež newiezelo“. (Preinhelster, s. 35);

„mnoho *faleffnich Swiedku* s kterých mnozy hned *wczafe Swiedeczty we Lžj/ a falffj nefwiedomitoft uduffena nebyla*“ . (Preinhelter, s. 37)

4.5.8. Shrnutí

K ustálení systému výuky rétoriky a pravidel užívání tropů a figur v mluveném i psaném projevu došlo v českých zemích v druhé polovině 16. století. Přestože se názory na úkoly rétoriky a přístupy k jejímu vyučování v průběhu století vyvíjely, soubor základních stylistických prostředků uváděných v příručkách, jež byly rozšířené v Čechách, nepodléhal výraznějším změnám od začátku 16. století do prvních desetiletí 19. století. Z širokého dobového reperotáru figur a tropů obsaženého v učebnicích, jenž se zpravidla skládal z 30 až 40 stylistických prostředků (Gottsched, 1743, s. 376–380; Jungmann, 1845, s. 63–74; Melanchton, 1519, s. 120–131; Soarez, 1569, f. 42r–60r) lze ve zkoumaných knihách historiografických zápisků s určitou mírou jistoty identifikovat poměrně omezený okruh stylémů. Zajímavé však je, že tendence jejich uplatnění má ve všech pramenech společné rysy.

Tropy jsou ve vybraných vzorcích zastoupeny střídavě. Nejčastěji se jedná o hyperboly či perifráze, jež lze kvůli jejich frekvenci a podobnosti ve většině textů označit za fráze („*Takowyho Pozdniego Setj/ Žiadny Przedtim Nepamatowal*“, „*teměřž skoro dogedneho wyhynullo*“, „*o Żiwoty prziſflo*“, „*w Panu Zefnula*“). Alegorické konstrukce zpravidla používají náboženské či tradiční symbolické obrazy a pravděpodobně jsou spíše odrazem lidových rčení či kramářských tisků než výsledkem autorovy invence („*Oblybilo fe Panu Bohu Czeſkau Zem Potreſtatj*“, „*pržyletielj trži Orlyczata a od tez hory zanimi Welky Orel ktery ty Orlyczata roztrhal*“). Ojedinelé případy přenesení původního významu slova, zejména metafory a synekdochy, se též nevyznačují „ostrovtipem“ a působí dojmem ustálených frazémů nebo běžných expresivních výrazů („*Boži posel*“, „*ſfelmy*“, „*a fchcipliho koně Mafo gedli a pes ani ne opſtal takiho ſnedli*“).

Mnohem častěji používají autoři historiografických zápisků syntaktické konstrukce zařazované v rétorických příručkách do kategorie figur (*schemata*). Přední místo mezi nimi patří rozličným formám hromadění informací, které názorně přibližují a zdůrazňují děj tím, že podávají více údajů, než by čtenář mohl očekávat. Jedná se v první řadě o figury *distributio*, *enumeratio*, *polysyndeton*, *synonymia* a jejich kombinace, které jsou hojně zastoupeny u všech autorů („*Czela wes totiž Statkuw a Chalup tež Kofſtel Swateho Staniſlawy czely Shořzel*“, „17 Decemb. 1740 z Klawſtera Sedlicze *pržyſſla neſſtiaſtna Nowyna zie G M Kralowna potratila a na to umržytj miela a przed tim ſlyſſeti bylo zie gegi*“).

Mtj Pan Manžel z Lotringku za Stolem zastrželen, pak Kral Poljky postrželen a takowych lžywych nowyn den odedne wyczey flyffeti bylo“, „na Sfticholecz, kdež Žide fwau Sfkolu mněli, a gine Komory, wdoleggšim Sftoku fwug Přibytek mněl Žid Hendrich Taußik, který 10. děti mněl, a negstarffi 18 Let, toto Stawenj odte Hromowe Rany zapaleno bylo“, „Kniha Pamñetnj: Totiffsto zapšanj wffeligakich Wěci ktere se nekdy stalij“, „Zawiege neb Zamietie“, „toho Patentu neb Wyrčzenj“, „Scriptura/ neb Pifmo“, „Revir alef Kerfko“).

Dále lze ve zkoumaných památkách nejednou identifikovat stylistické prostředky, jež neplní pouze emfatickou, ale též estetickou funkci, především rozličné podoby figury *repetitio*, *antithesis*, *zeugma* či *commoratio* („neffialtny Ohen, který czelau fau Strawyl, afs na Stdolu, který Ohen wyffel“, „Kde bylo Welyke Mokrol Nebylo Nicz sklyzenol kde pak Nebylo Pržiliff Mokrol byly Piekny Profa“, „Korunu Krali na Hlawu ufadilj a na trun geg posadili s oratj Deus tuorü corona“, „Synkama, a Mněšftiany se Prat chtěli, a mnohokrat y Prali“). Ojediněle se ve zkoumaných pramenech vyskytují i další *schemata*, například personifikace („Sftiefti flaužilo“) či přímá řeč („gifty lyde sobie řzekly Kdefau takowy legruty Bratj“).

Je zajímavé, že větší výskyt stylistických prostředků lze zamenat v pramenech obsahujících delší zprávy. Proto *Některé památky* Františka Šolce, jež, jak bylo poukázáno v oddílech 4.2. a 4.3., po stránce hláskoslovné a tvaroslovné vykazují shody spíše s díly méně vzdělaných autorů, jsou z hlediska repertoáru a uplatnění použitých figur a tropů bohatší než *Knižka pamětní* sečtějšího Filipa Ignáce Dremsy, pro kterého jsou charakteristické stručnější záznamy, v průměru dva až třikrát kratší než záznamy Šolcovy. Největší snahu o stylistické propracování textu projevují Vojtěch Kegler, František Jan Vavák a Václav Preinhelter.

Jak bylo zmíněno v úvodu, fragmenty představené v této kapitole jako ukázky používání stylistických prostředků autory knih historiografických zápisků odpovídají definicím figur v rétorických příručkách 16., 17. a „dlouhého“ 18. století. Výuku rétoriky absolvovali Václav Kegler a Václav Preinhelter, případně též Filip Ignác Dremsa; tito autoři pravděpodobně měli teoretickou přípravu a představu o požadavcích na psaný projev. U ostatních písařů však může jít pouze o snahu nápodobit populární vzory historiografické produkce. Napovídá tomu i nízké zastoupení tropů a skladba použitých figur, mezi nimiž hlavní místo patří prostředkům zdůrazňujícím popisovanou událost, nikoliv oslovující příjemce textu či přesvědčující ho o některé myšlence.

5. Závěr

Hlavním cílem mé disertační práce byl popis jazyka sedmi rukopisů vzniklých od 20. let 18. století do začátku 19. století. Analyzovány byly prameny, pro jejichž označení jsem použil definici *knihy historiografických zápisků*. Jedná se o památky určené především pro soukromé použití a obsahující informace o událostech, jež se zpravidla vážou k rodné obci autora. Výjimečnost knih historiografických zápisků spočívá v tom, že skýtají příležitost výzkumu autentického rukopisného textu pořízeného představiteli česky mluvícího venkovského a maloměstského obyvatelstva. Do výzkumu jsou zahrnuty památky „dlouhého“ 18. století vzniklé ve středočeské nářeční oblasti i v lokalitách, jež hraničí s územím tradičně považovaným za areál rozšíření středočeského dialektu, jmenovitě *Některé památky Františka Šolce z let 1726–1736*, první kniha *Paměti některých Vojtěcha Keglera z druhé třetiny 18. století*, první svazek *Spisů pamětních Františka Jana Vaváka z let 1770–1783*, *Paměti Antonína Štěpána z poslední třetiny 18. století*, *Knihka pamětní Vojtěcha Jílka z 80. let 18. století*, *Knížka pamětní Filipa Ignáce Dremsy z let 1787–1809* a *Novostršecká kronika Václava Preinheltra z let 1801–1834*.

5.1. Shrnutí jednotlivých kapitol

V první kapitole je předložen přehled změn, kterými procházela reflexe barokní češtiny od počátku 18. století do prvních desetiletí 21. století. Chronologické sledování názorů na stav a společenskou funkci českého jazyka ve zmíněném období na podkladě svědectví současníků i odborných prací přineslo zajímavá zjištění o vývoji a zániku konceptu tzv. epochy „úpadku“ češtiny. V průběhu „dlouhého“ 18. století autoři jazykově reflexivních textů vnímali jako hlavní překážku pro vývoj češtiny nedostatečnou úroveň vzdělanosti většiny její mluvčích, tj. venkovského obyvatelstva, a nezáměr domácích elit o studium a pěstování mateřštiny, z charakteristik psaného jazyka byly kritizovány převážně neustálenost pravopisu a přebytek germanismů. Barokní češtinu a zejména češtinu 18. století tvrdě odsoudil teprve Josef Jungmann ve své *Historii literatury české* z roku 1825. Kritice podrobil především nejednotnost pravopisu či zastoupení hláskoslovných i morfologických prvků užívaných autory ve starších tiscích, jež Jungmann označoval za příznaky „prostomluvy“ a projev neznalosti gramatických pravidel a „příkladů z lepšího věku“. Přestože se již od poloviny 19. století utvářel alternativní názor na českou slovesnost 17. a „dlouhého“ 18. století, dle kterého byla barokní čeština samostatným celkem se specifickými charakteristikami, dominantní postavení v akademických pracích

zaujala na dlouhou dobu koncepce lineárního vývoje psané češtiny formulována Jungmannem. Podle této koncepce čeština dosáhla svého vrcholu na přelomu 16. a 17. století v *Bibli kralické*, avšak její vývoj byl přerušen po vyhnání nekatolíků ve 20. letech 17. století; ke „vzkříšení“ češtiny došlo teprve díky vlasteneckým snahám obrozenců. K obratu ve vnímání barokní češtiny došlo v 90. letech 20. století, kdy úsilí řady badatelů, v neposlední řadě Alexandra Sticha, znovuobnovilo zájem o díla vzniklá od roku 1620 do konce 18. století. Analýza řady děl z této doby prokázala uchování kontinuity vývoje češtiny s předchozím a následujícím obdobím a vedla k definitivnímu zamítnutí konceptu „úpadku“ češtiny jako postrádajícího opodstatnění.

Druhá kapitola představuje knihy historiografických zápisků, jimiž se filologie zabývá spíše okrajově, jako specifický typ pramenů nejpočetněji zastoupených v českých zemích právě v „dlouhém“ 18. století. Dále v druhé kapitole stručně popisují kritéria, na jejichž základě jsem vybíral analyzovaný materiál, předkládám stručnou charakteristiku památek zařazených do vzorku, pojednávám o postupech uplatněných při rozboru pramenů a upozorňuji na důležitost znalosti širšího historického kontextu, především úrovně vzdělání a sociálního postavení původce textu i celkového stavu dobového školství a knižního trhu, při posuzování jazyka starších českých děl.

Třetí kapitola nabízí úvod do kulturních souvislostí, v nichž vznikaly analyzované knihy historiografických zápisků. Ústřední pozornost je věnována vývoji elementárního a gymnaziálního školství po ekonomické a demografické krizi způsobené v českých zemích třicetiletou válkou. Tento vývoj těsně souvisel se zájmem habsburského státu o vzdělání poddaných i změnou hmotných poměrů, především s finanční situací českých měst, a výrazně ovlivnil dobový knižní trh či rukopisnou kulturu. Do poloviny 70. let 18. století elementární školství v českých zemích nemělo jednotnou organizaci a vyznačovalo se nízkou kvalifikací učitelů. Gymnaziální vzdělání bylo plně v rukou církevních řádů, přičemž dominantní pozici v této oblasti zaujímalo Tovaryšstvo Ježíšovo; hlavním předmětem výuky na gymnáziích byla latinská gramatika včetně základů rétoriky. Tereziánské a josefínské reformy poslední čtvrtiny 18. století, jež centralizovaly české školství a podřídily jej státu, vedly k výraznému zlepšení úrovně vzdělání obyvatelstva. Tato skutečnost se mimo jiné odrazila na nárůstu nákladů především světských titulů, a zvýšení kvantity i kvality rukopisné produkce. Zároveň ve školách vzrostl počet světských a praktických předmětů, latina byla nahrazena němčinou a role klasických jazyků i rétoriky významně klesla.

Čtvrtá, stěžejní kapitola mé práce obsahuje kvantitativní výzkum a podrobnější charakteristiku jednotlivých rovin jazyka zkoumaných rukopisů. Na základě jejich rozboru byla potvrzena či upřesněna řada předpokladů obsažených ve starších odborných pracích věnovaných raně novověké češtině a předložena některá nová zjištění.

Pokud jde o pravopisnou rovinu, lze konstatovat, že autoři knih historiografických zápisků v základních rysech následují písařský úzus poměrně ustálený v 16. století a uplatňovaný do prvních desetiletí 19. století. Pro tento úzus je charakteristické synonymní užívání sprežkového a diakritického záznamu vybraných fonémů (/c/, /č/, /ř/ aj.) či zápis vokálů /i/ a /í/ nejčastěji v souladu s preferencí písaře. Mezi další specifika pravopisného úzu zkoumaných pramenů patří psaní majuskulí u substantiv, adjektiv a řady dalších plnovýznamových slov na základě spíše lexikálního než sémantického principu. Za zvláštní pozornost přitom stojí fakt, že písaři zkoumaných pramenů se zcela očividně kloní k „dominantnímu“ grafému či systémovému užívání majuskulí u vybraných kategorií slov. Výskyt dalších variant zápisu téhož fonému nebo lexémů z některé významové skupiny je výrazně nižší, jejich zastoupení se pohybuje zpravidla okolo hodnoty 10 % a pouze výjimečně přesahuje hodnotu 30 %.

V oddíle věnovaném hláskosloví jsem sledoval především projevy základních hláskoslovných změn ve fonetickém systému češtiny, tj. protetického /v/, diftongů /ou/ < /ú/, /ej/ < /ý/ a vokálu /í/ < /é/, ve zkoumaných knihách historiografických zápisků. Kvantitativní výzkum poukazuje na to, že postup jejich písařů se výrazně nerozhází s doporučeními raně novověkých mluvníc a územ uplatněným v dobových tiscích. Protetické /v/ se ve většině rukopisů vyskytuje ojediněle a převážně v lexémech, u nichž je tato varianta záznamu v dobové praxi připouštěna či doporučována (např. *vorati*). Záznam diftongu /ou/ v iniciální pozici byl písaři zkoumaných památek proveden důsledně téměř ve 100 % případů. Dvojhlaska /ej/ < /ý/ a vokál /í/ < /é/ v kmeni či předponě jsou zaznamenány převážně ve výrazech, u nichž byla novější hlásková podoba uznávána za vhodnou dobovými gramatiky. Zastoupení diftongizace a úžení v koncovkách je v rukopisech výraznější než v tiscích „dlouhého“ 18. století, ale i zde počet výskytů starší podoby zpravidla převažuje nad počtem výskytů novější varianty. Zastoupení novějších tvarů se ve většině rukopisů zpravidla pohybuje okolo hodnoty 30 % z celkového počtu výskytů slov, u nichž mohly zmíněné změny proběhnout.

V rovině tvarosloví jsem se zaměřil především na zastoupení alomorfů řady pádových koncovek substantiv a varianty vybraných slovesných tvarů. Zastoupení flexí, jež byly některými raně novověkými gramatografy považovány za „obecné“ a připouštěny pouze

v omezené míře, především nepůvodní femininní koncovky v dativu, lokálu a instrumentálu plurálu maskulin a neuter či duálové flexe v instrumentálu plurálu substantiv všech rodů, je v mém vzorku ojedinělé. Důležité je zdůraznit i často opomíjenou skutečnost, že starší či knižní koncovky, především flexe lokálu plurálu *-ích* u substantiv všech rodů (s výjimkou *a*-kmenových feminin a maskulin) či koncovka genitivu maskulin *-ův*, stále často zaujímají v knihách historiografických zápisků „dominantní“ pozici vedle novějších alomorfů. Kvantitativní rozbor zastoupení synonymních podob nejfrekventovanějších slovesných tvarů prokázal výraznou převahu starší varianty infinitivu s příponou *-ti* a ojedinělý výskyt slovesa *být* ve 3. osobě préterita, což zcela odpovídá návrhům jazykových příruček a dobovému tiskařskému úzu.

Na základě rozboru slovní zásoby zkoumaných knih historiografických zápisků a její konfrontace s dobovými slovníky i materiálem obsaženým především v *Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny* lze tvrdit, že přibližně 90 % odborného lexika analyzovaných vzorků včetně přejímek představují výrazy doložené v první třetině 17. století nebo jejich slovtvorné či hláskoslovné varianty. Lexémy, jejichž nejstarší doklady pocházejí z 18. století, povětšinou patří do oblasti administrativně právní, vojenské a finanční terminologie, přičemž se v první řadě jedná o názvy nových reálií zavedených v českých zemích rakouskou správou. V některých případech dochází k užívání cizích slov místo domácích názvů (např. nových přejímek *infanterie* a *regiment fisilirovský* místo starších českých pojmů *pěchota* či *pěší lid*). Často se ovšem v knihách historiografických zápisků vedle přejímek vyskytují česká pojmenování, někdy i v podobě synonymních dvojic (*regimentu aneb hluku*).

Z širokého dobového repertoáru figur a tropů obsaženého v raně novověkých rétorických příručkách lze ve zkoumaných knihách historiografických zápisků s určitou mírou jistoty identifikovat poměrně omezený okruh stylémů. Tropy jsou ve vybraných vzorcích zastoupeny střídavě. Nejčastěji se jedná o hyperboly (*žádněj takový nepravosti nepamatowal*) či perifráze (*v Pánu zesnula*), které mohou být považovány za dobové frazémy; ojedinělé metafory či synekdochy se též povětšinou nevyznačují originalitou a invencí. Mnohem častěji autoři knih historiografických zápisků používají syntaktické konstrukce zařazované v rétorických příručkách do kategorie figur. Přední místo mezi nimi patří rozličným formám hromadění informací, které názorně přibližují děj tím, že předkládají více údajů, než by čtenář mohl očekávat. Jedná se v první řadě o figury *distributio*, *enumeratio*, *polysyndeton*, *synonymia* a jejich kombinace. Dále lze ve zkoumaných památkách identifikovat stylistické prostředky, jež neplní pouze emfatickou,

ale pravděpodobně i estetickou funkci, především rozličné podoby figury *repetitio*, *antithesis*, *zeugma* či *commoratio*.

5.2. Závěrečná hypotéza, potenciál pro další bádání

Při hodnocení jazykového úzu zkoumaných knih historiografických pramenů jsem pokládal za nezbytné podrobně zohlednit kontext raně novověkých názorů na podobu psaného projevu představený v jazykově reflexivních textech vzniklých od první poloviny 16. století do začátku 19. století i údaje o stavu češtiny v dobových tištěných a rukopisných památkách.

Sledování vývoje teoretických přístupů k jednotlivým jazykovým jevům v českých mluvnicích poukázalo na to, že hlavním úkolem, jenž stál před jejich autory, byla potřeba rozhodnout, v jakém rozsahu mohou být především v tiscích ponechány archaické jevy, které již neměly oporu v mluveném jazyce, a do jaké míry je vhodné používat novější prvky, které do úzu psaných textů nebyly zcela integrovány. Přístup každého gramatografa k těmto otázkám přitom mohl být závislý na účelu sepsání mluvnice a dobových stylistických konvencích.

Pokud jde o doporučení k záznamu jednotlivých hlásek předložená v jazykových příručkách, většina českých mluvnic mj. doporučovala diakritický záznam minuskulních grafů <č>, <ř> i <ž> v pozici před vokály; v případě jejich majuskulního záznamu byly z typografických důvodů připouštěny i sprežky. Mezi gramatiky ovšem nepanoval souhlas ohledně označování fonémů /j/, /s/, /š/, /i/ a /í/ v rozličných pozicích. Otázka užívání majuskulí nebyla do posledních desetiletí 18. století zohledňována systematicky. Řada mluvnic a školních učebnic ještě na přelomu 18. a 19. století připouštěla či explicitně navrhovala používat digrafy například pro záznam fonémů /č/ a /ř/ nebo skupin *dě*, *tě*, *ně* při psaní rukou, tj. některé prvky staršího písařského úzu delší dobu existovaly vedle novějšího tiskařského úzu a začaly být vnímány jako zastaralé teprve v gramatikách druhého desetiletí 19. století. Je též pozoruhodné, že stav pravopisu v textech mluvnic se nejednou rozcházel s doporučeními jejich autorů.

Zajímavým vývojem prošly názory gramatografů na možnost užívání hláskoslovných a tvaroslovných prvků, vzniklých následkem jazykových změn dokončených v 16. století, v psaném textu. Příručky 16. století adresované především překladatelům biblických textů, jmenovitě náměšťská mluvnice a *Gramatika česká* Jana Blahoslava, připouštěly záznam některých novějších jevů, například zápis protetického /v/ či diftongu /ej/ < /ý/, pro zpestření stylu, avšak pouze ve velmi omezené míře. Gramatika Matouše Benešovského

z roku 1577, jež byla vydána nedlouho po vzniku Blahoslavova díla naopak implicitně nabádala k užívání veškerého „bohatství jazyka“ zejména ve veršovaných textech. Vysoká úroveň variability některých starších a novějších hláskoslovných či tvaroslovných prvků byla posléze připouštěna téměř ve všech mluvniciích vydaných od poloviny 17. století do 70. let 18. století. Někteří autoři explicitně označovali možnost fonologické a morfologické synonymie za rétorický prostředek. Je důležité přitom upozornit na skutečnost, že v samotných textech gramatik jednoznačně dominovaly starší tvary, novější podoby se vedle nich vyskytovaly spíše vzácně.

Lze tedy konstatovat, že návrhy raně novověkých mluvnic tykající se nižších rovin jazyka nestanovily normy či pravidla, nýbrž nabízely široký výběr jazykových prostředků vhodných pro užívání v psaném projevu. Tato skutečnost nepochybně souvisí s vývojem nových principů literární tvorby objevujících se v Evropě od konce 16. století a založených na rétorických potupech, které narušovaly klasický kánon humanistické rétoriky. Dobrý barokní spisovatel či kazatel měl podle nich ovládat „umění ostrovtipnosti“ a používat překvapivé myšlenky či metafory konstruované tak, aby udivily, zaskočily, překvapily čtenáře. (Svatoš, 2016, s. 136–139) Kromě toho tendence užívání synonymů i dubletních podob jednotlivých tvaroslovných variant měla v českém intelektuálním prostředí oporu v biblické tradici. Variantní podoby téhož slova na okraji stránek obsahoval již *Lukášův Nový zákon* z roku 1525, novější tvaroslovné varianty vedle variant starších používal ve svých vydáních i Melantrich. (Kyas, 1997, s. 132–142, 153–154, 167–172) Neměli bychom zapomínat i na jiné aspekty dobové literární kultury, jež se vyznačovaly jistou variabilitou, například fakt, že vzdělanost v raně novověkých Čechách předpokládala znalost zemských jazyků a latiny či koexistenci několika druhů písma v tiscích i rukopisech. Na základě doporučení jazykově reflexivních textů vzniklých od poloviny 16. století do posledních desetiletí 18. století lze tedy vyjádřit hypotézu, že variabilita jazykových prvků není pouze jednou z charakteristik českého raně novověkého úzu, nýbrž že tento úzus spočívá právě ve variabilitě. Obecně přijaté systematické a jednotné používání těch jazykových prvků, které mají v jazyce i jiné varianty, pravděpodobně nebylo barokními intelektuály považováno za nutné ani povinné. Například ve *Výborně dobrém způsobu* Matěje Václava Steyera, jenž za hlavní jazykovou autoritu považuje *Bibli kralickou*, mistr nejednou radí žákovi, aby při volbě jednotlivých hláskoslovných či tvaroslovných prvků „činil jak chtěl“.

Předložená hypotéza by pomohla vysvětlit zastoupení synonymie starších a novějších jazykových jevů ve všech rovinách jazyka ve většině tisků a rukopisů 16., 17. a „dlouhého“ 18. století.

Výjimku z tohoto úzu pravděpodobně představoval exkluzivní jazyk biblických tisků. Je ovšem nutno mít na paměti, že po porážce nekatolických stavů na Bílé hoře v roce 1620 v českých zemích byla zpřísněna cenzura. Zakazovány a zabavovány byly především bratrské tisky (Homerová, 1999, s. 19) včetně *Bible kralické*, která kvůli své špatné dostupnosti nemohla plnit funkci obecně platné jazykové autority. Představy o biblickém jazyce v druhé polovině 17. století a „dlouhém“ 18. století tedy pravděpodobně utvářely populární *Bible Melantrichovy* či *Bible Svatováclavská*, které byly schváleny k užívání dobovými cenzurními činiteli. (viz např. Koniáš, 1729, s. XLIX–LXI) O uvolněnějším jazykovém úzu Melantrichových tisků jsem již zmínil. Specifikem *Bible Svatováclavské* bylo rozlišení „vyššího“ biblického stylu, který vycházel ze zásad *Bible kralické*, v původním textu a uplatnění běžnějšího dobového „variabilního“ úzu v komentářích, považovaného Josefem Vintrem za pronikání „hovorových tvarů“, v komentářích. (Vintr, 1997, s. 219)

Ke změně tohoto přístupu a postupnému omezování variability v doporučeních gramatik začalo docházet teprve od 80. let 18. století. Kromě toho v posledních desetiletích 18. století zástupci českých intelektuálních elit začali negativně vnímat i užívání cizích slov, které v předchozím období bylo řadou gramatografů považováno za příznak vyššího stylu, či některé zásady latinské barokní rétoriky. Právě v tomto období obrozeneckých snah o systematizaci psaného jazyka a odstranění některých projevů synonymie především v pravopisné, hláskoslovné a tvaroslovné rovině, se hlavní jazykovou autoritou stává *Bible kralická*, jejíž užívání a citování po zrušení cenzury a vydání tolerančního patentu v roce 1781 již nesouviselo s žádnými riziky.

Stav jednotlivých rovin jazyka zkoumaných knih historiografických zápisků výrazně nevybočuje z konvencí obsažených v raně novověkých mluvnicích. V pravopisné rovině je uplatněn dobový písařský úzus, jenž se ovšem oproti tiskařské praxi vyznačuje užíváním majuskulí spíše na základě slovnědruhového principu. V hláskoslovné a tvaroslovné rovině projevy novějších jazykových změn převažují nad staršími fonologickými či morfologickými prvky spíše vzácně a zpravidla v případech připouštěných jazykově reflexivními texty. Příznačné však je, že asimilace (např. *štyry*) či neobvyklé morfologické tvary (např. přechodník ve významu préterita) jsou zde zastoupeny častěji než v dobových tiscích. V rovině lexika se přejaté výrazy zpravidla vyskytují vedle domácích slov nebo se

používají pro označování nových reálií. Počet novotvarů je přitom zanedbatelný. Mnohé případy přenesení původního významu slova či syntaktické konstrukce zdůrazňující jednotlivé skutečnosti významu odpovídají definicím tropů a figur předloženým v raně novověkých rétorických příručkách.

Můžeme se tedy domnívat, že synonymní užívání některých jazykových prvků bylo autory zkoumaných rukopisů uplatněno v rámci barokní koncepce rozmanitosti stylu. Nepřímo o tom může svědčit fakt, že největší míra variability jazykových jednotek se projevuje právě v dílech písařů, kteří absolvovali alespoň nižší třídy gymnázia nebo měli bohatou knihovnu. Písaři měli na rozdíl od tiskařů větší volnost při volbě připouštěných grafických, hláskoslovných, tvaroslovných či lexikálních dublet písaři, jelikož nebyli omezeni možnostmi technického vybavení a nemuseli se zabývat otázkou přijetí textu širším okruhem čtenářů. Ovšem právě tato skutečnost komplikuje přesnější hodnocení jazykového úzu knih historiografických zápisků, protože současný stav poznání o střední češtině neumožňuje s jistotou rozeznat záznam asimilace či morfologicky chybný tvar slova od snahy použít rétorické figury *metaplasmus* nebo *enallage*.

Předložená disertační práce na základě kvantitativního rozboru a detailního popisu jednotlivých jazykových rovin sedmi knih historiografických zápisků „dlouhého“ 18. století částečně vyplňuje mezeru v dosavadních poznatcích o střední češtině, nastiňuje v základních rysech obraz jazyka představený v rukopisech pořízených představiteli venkovské a maloměstské společnosti a upozorňuje na důležitost zohlednění dobového kulturně historického kontextu při lingvistickém bádání. Charakter komplexní analýzy pramenů a množství jazykových informací, které se při ní odhalily, ovšem vedly k potřebě omezit výzkum na několik vybraných jevů. Řada jazykových skutečností byla ilustrována ukázkami či zmíněna pouze informativně. Některé otázky, například specifika syntaxe či záznam kvantity vokálů, zůstaly stranou pozornosti. Další bádání o stavu češtiny v raně novověké tištěné či rukopisné produkci by se mohlo zaměřit na hlubší výzkum jednotlivých aspektů jazyka, jenž by vedl ke vzniku soustavných dějin vývoje psané podoby českého jazyka v 16., 17. a „dlouhém“ 18. století.

6. Bibliografie

6.1. Prameny

BARTOŠ, Martin (ed.) (2009): *Paměti Vojtěcha Keglera*. Kutná Hora: Martin Bartoš – Kuttna.

ČERMÁK, Kliment (1912): *Z paměti kantora Fr. Ant. Šoltce (1726–1749)*. Čáslav: Kliment Čermák.

ČERNÝ, Jan (ed.) (2008): *Novostrašecká kronika Václava Preinheltra z let 1801–1834 a další písmácké texty z přelomu 18. a 19. století v regionu*. Nové Strašecí: Město Nové Strašecí; Rakovník: Státní okresní archiv Rakovník.

DREMSA, Filip Ignác (b. d., ca 1787–1809): *Kniffka Pamietni Wypfana fkrze Philippa Jgnatia Dremsu toho Cziafu w Kra: Mnieftie Pelhržimowie thurnera dne 11 Juli Anno 1787*. Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv v Pelhřimově, Sbíрка literárních rukopisů, rukopis č. 93.

JÍLEK, Vojtěch (b. d., ca 1783–1793): *Kniha Pamňetnj: Totiffſto zapfanj wſſeligakich Wěci které fe nekdy ſtaly*. Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Litoměřice se sídlem v Lovosicích, Archiv města Roudnice nad Labem, kronika č. 184 – Kniha památní (1685) 1699–1899.

JONÁŠOVÁ, Stanislava; KUČERA, Martin (2009): *Paměti Františka Jana Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816. Kniha VI–VII (1810–1816)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze; Karolinum.

KEGLER, Vojtěch (b. d., ca 1748–1753): I. *Pamietni niektere na Horach Kuttnach zbiehle od Wogtiecha Keglera ſepſane*; II. *Varia Notata Regiae & Montanae Urbis Kuttbergenſis pro memoria conſcripta & ex varijs memorabilibus Selecta ab Adalberto Kegler*; III. *Continuatio Variorum Notatorum Regiae Montanae & Liberae Urbis Kuttbergenſis conſcripta ab Adalberto Kegler. 1748. 49. 50. 51. 52. 53*. Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Kutná Hora, bez signatury.

KOPIČKA, Petr; KOTYZA, Oldřich (eds.) (2009): *Edice a studie Státního oblastního archivu v Litoměřicích. Svazek 1. Paměti roudnických měšťanů z 18. století. Brodští & Jílkové*. Litoměřice: Státní oblastní archiv v Litoměřicích; Praha: Scriptorium.

MARTÍNKOVÁ, Lenka (ed.) (2005): *Paměti pelhřimovských měšťanů z přelomu 18. a 19. století. Filip Ignác Dremsa & Antonín Štěpán*. Pelhřimov: Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv v Pelhřimově.

PREINHELTER, Václav (b. d., ca 1801–1834): *Novostrašecká kronika*. Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Rakovník, Preinhelter Václav – osobní fond, kart. č. 1, bez signatury.

SKOPEC, Jindřich (ed.) (1907): *Paměti Františka J. Vaváka souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816. Kniha první, Část I. (rok 1770–1780)*. V Praze 1907. Cyrillo-Methodějská knihtiskárna V. Kotrba. Nákladem „Dědictví sv. Jana Nepomuckého“.

SKOPEC, Jindřich (ed.) (1908): *Paměti Františka J. Vaváka souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816. Kniha první (rok 1770–1783). Část II. (1781–1783)*. V Praze 1908. Cyrillo-Methodějská knihtiskárna V. Kotrba. Nákladem „Dědictví sv. Jana Nepomuckého“.

SKOPEC, Jindřich (ed.) (1910): *Paměti Františka J. Vaváka souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816. Kniha druhá (rok 1784–1790). Část I. (1784–1786)*. V Praze 1910. Cyrillo-Methodějská knihtiskárna V. Kotrba. Nákladem „Dědictví sv. Jana Nepomuckého“.

SKOPEC, Jindřich (ed.) (1912): *Paměti Františka J. Vaváka souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816. Kniha druhá (rok 1784–1790). Část II. (1787–1790)*. V Praze 1912. Cyrillo-Methodějská knihtiskárna V. Kotrba. Nákladem „Dědictví sv. Jana Nepomuckého“.

SKOPEC, Jindřich (ed.) (1915): *Paměti Františka J. Vaváka souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816. Kniha třetí (rok 1791–1801). Část I. (1791–1794)*. V Praze 1915. Nákladem „Dědictví sv. Jana Nepomuckého“. Tiskem Cyrillo-Methodějské knihtiskárny V. Kotrby.

SKOPEC, Jindřich (ed.) (1916): *Paměti Františka J. Vaváka souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816. Kniha třetí (rok 1791–1801). Část II. (1795–1797)*. V Praze 1916. Nákladem „Dědictví sv. Jana Nepomuckého“. Tiskem Cyrillo-Methodějské knihtiskárny V. Kotrby.

SKOPEC, Jindřich (ed.) (1918): *Paměti Františka J. Vaváka souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816. Kniha třetí (rok 1791–1801). Část III. (1798–1800)*. V Praze 1918. Nákladem „Dědictví sv. Jana Nepomuckého“. Tiskem Cyrillo-Methodějské knihtiskárny V. Kotrby.

SKOPEC, Jindřich (ed.) (1924): *Paměti Františka J. Vaváka souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816. Kniha třetí (rok 1791–1801). Část IV. (Rok 1801 a dodatky)*. V Praze 1924. Nákladem „Dědictví sv. Jana Nepomuckého“. Tiskem Cyrillo-Methodějské knihtiskárny V. Kotrby.

SKOPEC, Jindřich (ed.) (1936): *Paměti Františka J. Vaváka souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816. Kniha čtvrtá (rok 1802–1806)*. V Praze 1936. Nákladem „Dědictví sv. Jana Nepomuckého“. Tiskem Cyrillo-Methodějské knihtiskárny V. Kotrby.

SKOPEC, Jindřich (ed.) (1938): *Paměti Františka J. Vaváka souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816. Kniha pátá (rok 1807–1810)*. V Praze 1938. Nákladem „Dědictví sv. Jana Nepomuckého“. Tiskem Cyrillo-Methodějské knihtiskárny V. Kotrby.

ŠOLC, František (b. d., 1726 – s. XVIII. med.): *Niektere Pamatky Kterefe od leta 1726 Zbiehly astaly Zde tuto Kratičzcze Na Budauczy Pamatku Zaznamenam*. Městské muzeum a knihovna Čáslav, inv. č. MLP/1667.

ŠTĚPÁN, Antonín (b. d., ca 1769–1796): *Paměti*. Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv v Pelhřimově, Sběrka literárních rukopisů, rukopis č. 92.

VAVÁK, František Jan (b. d., 1770–1816): I. *Františfka G. Wawáka, we Wfy Mjlčicých, Prwnj dijl Spisfu Pamětnjch. Od Roku 1770. do R: 1783*; II. *Františfka Jána Wawáka w Mjlčicých, Druhý dijl Spisfu Paměti. od Roku 1783. do Roku 1790*; III. *Františfka Jána Wawáka, we Wfy Mjlčicých, Třeti dijl Spisfu Pamětnjch. Od Roku 1790. do Roku 1801*; IV. *Paměti Františka Jana Vaváka, 4. díl*; V. *Pátý díl se jmenuje KňIIha: RozLICžnICh PaMěťI Pro Přátele, I pro DěťI □ Co se d'ěge za dnuw naffich, Wěztež to w Budaucých Czafých*; VI. *Paměti Františka Jana Vaváka, 6. díl*; VII. *Františfka Jána Wawáka w Milčicých = Na Panstwi C: K: Kom: Podiebradskem. Sedmý dijl Spisfu Pamětnjch*. Knihovna Národního muzea, sign. I E 1.

6.2. Ostatní prameny

ALLGEMEINE SCHULORDNUNG (1774): *Allgemeine Schulordnung, für die deutschen Normal, Haupt= und Trivialfchulen in sämmtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern d.d. Wien den 6ten December 1774*. WJEN, gedruckt bey Johann Thomas Edlen von Trattern, kaiferl. königl. Hofbuchdruckern und Buchhändlern.

BARTOŠ, Martin (ed.) (2006): *Památky královského horního městy Kaňku aneb pamětihodné historie o rozličných proměnách a příhodách, kteréž se od léta 1237. až do přítomného devatenáctého století, jak v nadpraveném královském stříbrno- a měděno-horním městy Kaňku na horách Kutenských, tak též v slavném království Českém, i na díle v jiných zemích, sběhly. Sepsaný od Jana Hejzelný souseda a horníka kaňkovského*. Kutná Hora: Martin Bartoš – Kuttna.

BODINIER, Bernard (ed.) (2013): Un journal paysan du XVIIIe siècle. Le livre de recettes et dépenses de François Jacques Maret laboureur et vigneron à Bueil (Eure), de 1730 à 1761. 1ère partie. *Histoire & Sociétés Rurales*, vol. 40, s. 97–154.

BODINIER, Bernard (ed.) (2014): Un journal paysan du XVIIIe siècle. Le livre de recettes et dépenses de François Jacques Maret laboureur et vigneron à Bueil (Eure), de 1730 à 1761 (2e partie). *Histoire & Sociétés Rurales*, vol. 41, s. 137–193.

KILIÁN, Jan (ed.) (2005): *Mělnická kronika Jana Josefa Albrechta ze sklonku baroka*. Mělník: Město Mělník.

KONIÁŠ, Antonín (1729): *CLAVIS Haeresim claudens & aperiens. Kljč Kacýřské Bludy K rozeznánj otwjragicý/ K wykořeněnj zamjkagicý. Aneb Regiřtřik Některých bludbých/ pohorřfliwých/ podežřelých/ neb zapowěděných Kněh/ s předcházegicými aučinliwými profřredky/ s kterými pohorřfliwé/ a řřkodliwé Knjhy wyřkaumati/ a wykořenjti ře mohau. Na řwětlo wydany. S Dowolenjm Duchownj Wrchnofti. Wyřřřřěny w Hradcy Králowé/ v Wáclawa Jana Tybély/ Léta 1729.*

KOŠELEV, Vjačeslav (ed.) (2006): *Vospominanija russkich krestjan XVIII – pervoj poloviny XIX veka*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije.

KULÍŠKOVÁ, Alžběta (ed.) (2015): *Zápisky sedláka Josefa Dlaska. Měl jsem nestálé štěstí*. Turnov: Muzeum Českého ráje v Turnově.

KUTNAR, František (ed.) (1941): *Paměti sedláka Josefa Dlaska*. Praha: Melantrich A. S. v Praze.

MICHÁLEK, Emanuel (1961): O jazykových otázkách v dílech českých národních humanistů. *Slovo a slovesnost*, roč. 22, č. 1, s. 8–14.

MIKULEC, Jiří (1996): *Mikuláš Dačický z Heslova. Paměti*. Praha: Akropolis.

MINYDE, Matěj (1821): *Kronyka Podiebradřká: neb. popřánj starobytných pametj Cif: kral: kom: Měřta Podiebrad nad Labém. gakož y kral. Měřta Nymburka, Sadřke, a wřřech na tomto Panřtwj znamenitěgřřch wěřnicz. Zacžátečně z wjry hodných řpifowateluw, dale pak wřře ze sklado= a rukopiřuw gak Wrchnořřenskych, tak y Měřřřkych řpilnořřj wytažene, a na řwětlo wydane, od Matěge Minýde, Vcžitele hlawnj řřkoli Podiebradřke. Dřl prwnj*. Knihovna Národního muzea, sign. III E 13.

ROBEK, Antonín (ed.) (1974a): *Lidové kronikářství na Kralupsku a Mělnicku*. Praha: Československá Akademie věd, Ústav pro etnografii a folkloristiku.

ROBEK, Antonín (ed.) (1978): *Lidové kronikářství na Poděbradsku*. Praha: Československá Akademie věd, Ústav pro etnografii a folkloristiku.

ROBEK, Antonín (ed.) (1979): *Lidové kronikářství na Lounsku*. Praha: Československá Akademie věd, Ústav pro etnografii a folkloristiku.

SEIBT, Karel Heinrich (1771): *Von dem Einflusse der Erziehung auf die Glückseligkeit des Staats. Eine Rede. von Karl Heinrich Seibt, Prof. der schönen Wissenschaften und der Moral zu Prag zum Eingange seiner Vorlesungen über die Erziehungskunst gehalten*. Prag, 1771 im Verlag der Mangoldischen Buchhandlung. [Citováno ze dne 28. 2. 2018].

Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

ŠKOLNÍ FASE (1785): *Školní fase I*, Národní archiv, Školní fase, kart. č. 9.

TICHÁ, Zdeňka (ed.) (1975). Paměti Kocmánkovy. In TICHÁ, Zdeňka (ed.). *Kroniky válečných dob*. Praha: Mladá fronta; Svoboda.

VASSORT, Jean (ed.) (1999): *Les papiers d'un laboureur au siècle des Lumières. Pierre Bordier: une culture paysanne*. Paris: Champ Vallon.

VON FELBIGER, Johann Ignaz (1772): *Johann Ignaz von Felbiger, Abten und Prälaten der Fürstl. Stifts Canonico. Regul. Ord. S. August. Congreg. Lateran. Bey unfer lieben Frauen zu Sagan ec. Erz=Priestern des Saganischen Creyfes, Eigenschaften, Wissenschaften, und Bezeigen rechtchaffener Schilleute, um nach dem in Schlesien für die Römischkatholischen bekannt gemachten Königl. General=Landschulreglement in den Trivialschulen der Städte, und auf dem Lande der Jugend nützlichen Unterricht zu geben. Nebst einer Vorrede, von den Absichten, und einer ausführlichen Tabelle von dem Inhalte dieses Buches, samt 2. Kupfern*. Bamberg und Wirzburg, In der Göbhardtischen Buchhandlung. 1772. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

VON FELBIGER, Johann Ignaz (1773): *Des Abts von Felbiger, Ehrenmitgliedes der Churbayerischen Akademie der Wissenschaften und schönen Künste, wie auch der Sächsischen ökonomischen Bienengefellschaft; Ordentlich Mitgliedes der patriotischen Gefellschaft in Schlesien, Anleitung, jede Art der Witterung genau zu beobachten, in Karten zu verzeichnen, und daraus, besonders für die Landwirtschaft, nützliche Folgen zu ziehen*. Sagan, gedruckt bey Johann Christoph Lauhen. 1773. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

VON FELBIGER, Johann Ignaz (1774): *Die wahre Saganische Lehrart in den niedrigen Schulen*. Herausgegeben von dem Saganischen Prälaten, Johann Ignatz von Felbiger. WIEN, gedruckt bey Joh. Thomas Edlen v. Trattern, kaiferl. Königl. Hofbuchdrucken und Buchhändlern. 1774. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

VON FELBIGER, Johann Ignaz (1775): *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in den kaiserlich=königlichen Erblanden, darinn ausführlich gewiesen wird, wie die in der Schulordnung bestimmte Lehrart nicht allein überhaupt, sondern auch ins besondere, bey jedem Gagenstande, der zu lehren befohlen ist, soll beschaffen seyn. Nebst der genauen Bestimmung, wie sich die Lehrer der Schulen in allen Theilen ihres Amtes, imgleichen die Direktoren, Aufseher und Oberaufseher zu bezeigen haben, um der Schulordnung das gehörige Genügen zu leisten. Mit Ihrer röm. kais. Auch kais. Königl. apoft. Maj. allergnädigster Druckfreyheit.* WIEN, Im Verlagsgewölbe der deutschen Schulanfalt, bey St. Anna, in der Johannesgasse. 1775. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

VON FELBIGER, Johann Ignaz (1777): *Kniha methodnj pro Včitelé českých Škol w cýsařských královských Zemjch, w njž důkladně, a gádrně se okazuge, gakby w šškolnjm řadu vrčítý způsob včenj netoliko wefměs, ale y zwláffně, při každé k včenj nařizené wěcy, zřjditi se měl. Mimo přjmozpráwného vstanowenj, gakby se Včitelowé šškolnj we wšfech djlech swého auřadu, též podobně Ržjditelowé, Wrchnj, a ginj kterjkoliwěk Dohlžitelowé zachowati měli, by šškolnjmu řadu náležitě žadošt včínili. S Gegich řjm. cýf. též cýf. král. apofšt. Miłosti neymiłostiwégššj Swobodau.* W Praze, Nákladem cýf. král. prawidełnj šškolské Kněhotilkárny. 1777. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

6.3. Slovníky, příručky a jazykově reflexivní texty 16. století

ÁLVARES, Manuel (1575): *EMMANVELIS ALVARI È SOCIETATE IESV, De Inſtitutione Grammatica Libri Tres.* Venetijs, Apud Franciscum de Franciscis Senenfem. M. D. LXXV.

BENEŠOVSKÝ, Matouš (1577): *GRAMMATICA BOHEMICA, STVDIOSIS EIVS LINGVAE VTILISSIMA. AVTHORE: MATTHAEO BENESOUINO, Sacerdote, ac cōcionatore apud Dium Iacobum in Vrbe Antiqua Pragenſi recens aedita. Grammatyka Czeſká: Miłownijkúm téhož Jazyku welmi vžitečná: Od Kněze Matthauſſe Benešſowſkého/ Kazatele v Š Jakuba w Starém Měſtě Pražškém/ nynj w nowě wydaná. // Wytiffſtieno w Starém Měſtě Pražškém v Giřijka Dačického. Anno, M. D. LXXVII.* [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/BeneGram1577>>.

BENEŠOVSKÝ, Matouš (2003): *Knížka slov českých vyložených*. In KOUPIL, Ondřej (ed.). *Matouš Benešovský zvaný Philonomus. Grammatica Bohemica/ Gramatika česká. Knížka slov českých vyložených*. Praha: Koniasch Latin Press.

BLAHOSLAV, Jan (b. d., ca 1571): *GRAMMATICA Česka, od Kněza Beneffe Optáta, a od Kněze Wáclawa Filomatefa predeššlých Let wydaná, a nynj od. J.B.P. powyfwětlená, nemalo y naprawená, a porozššřená*. Moravská zemská knihovna v Brně, Rkp 114.

[Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na

<<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/BlahGram>>.

Z VELESLAVÍNA, Daniel Adam (2015): *Nomenclator quadrilinguis Boemico-Lation-Graeco-Germanicus*. In ČERNÁ, Alena M; BERGER, Tilman; HADRAVOVÁ, Alena; POŘÍZKOVÁ, Kateřina, LEHEČKA, Boris (eds.). *Daniel Adam z Veleslavína*.

Nomenclator quadrilinguis Boemico-Lation-Graeco-Germanicus. Praha: Academia.

GZEL, Petr; OPTÁT, Beneš; PHILOMATES, Václav (1533): *Gramatyka Czeška w dwogij strance. ORTHOGRAPHIA PRZEDKEM Kteráž včij českú řeč práwě a wlaštne pfáti/ y čijfti. Ta se y leykom hodij: ETYMOLOGIA POTOM Kteráž včij českú řeč práwě a wlaštne mluwiti/ y z latijnj wykládati. Ta samým latinjkom přijflušfij... A geft wytišftiena w Náměšfti/ Sedmého dne Miefýce Czerwna Letha od narozenij wykupitele našeho/ Gezu Kryfta Tifýcyho/ Pětiftého/ Třidcátého Třetijho*. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/NamGram1533>>.

MELANCHTON, Philipp (1519): *Philippi Melanchtonis de rhetorica libri tres*.

Basileae apvd Io. Frobenivm. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na

<<https://books.google.cz/>>.

SUÁREZ, Cyprian (1569): *DE ARTE RHETORICA LIBRI TRES EX Aristotele, Cicerone & Quintiliano praecipue deprompti. Authore Cypriano Soarez Sacerdote Societatis IESV. HISPALI. Ex officina Alphonfi Efcruiani. Expenšis Andreae Pefcioni. Cum Facultate*. 1569. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

6.4. Slovníky, příručky a jazykově reflexivní texty 17. století

ROSA, Jan Václav (2008): *Thesaurus Linguae Bohemicae*. In BOUDOVÁ, Dana; ČERNÝ, Vojtěch; FLANDERKOVÁ, Eva; KOUPIL, Ondřej; KRČ, Jakub; LINDA, Jaromír; LINKA, Jan; LUNGA, Radek; LEHEČKA, Bpris; LEŠTINOVÁ, Zuzana; NOVÁKOVÁ, Alena; PETRBOK, Václav; RYDLOVÁ, Jana; STICH, Alexandr; STLUKA, Martin; ŠACHLOVÁ, Jana; VALÁŠEK, Martin; ZAHAJSKÁ, Blanka (eds.). *Václav Jan Rosa. Thesaurus Linguae Bohemicae* [on-line]. Praha: Oddělení vývoje jazyka

Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <https://bara.ujc.cas.cz/slovniky/rosa/rosa_uvod.html>.

DRACHOVIUS, Jan (1660): *Grammatica Boëmica in V. Libros divisa, a quodam Patre Societatis JESV Jam pridem in gratiam Tyronum Boëmicae linguae composita, Et multorum ejusdem linguae Studioforum saepe manibus descripta; tritaque, Hoc demum Anno a partu Virginis. 1660. In plurimum ufum, & utilitatem Typis excusa, & vulgata. Cum Licentia Superiorum. OLOMUCII, Apud Vitum Henricum Ettel.* [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/DrachGram1660>>.

GRACIÁN, Baltasar (1648): *AGVDEZA Y ARTE DE INGENIO. EN QVE SE EXPLICAN TODOS LOS MODOS, Y DIFERENCIAS de Conacetos, noc expemplares efcogidos de todo lomas bien dicho, afsi facro, como humano. POR LORENÇO GRACIAN. AV MENTALA El mefmo Autor en esta segunda impreffion, noc vn tratado de los Eftilof, fu proptedád, ideas del bien hablar: noc el Arte de Erudicion, y modo de aplicarta, Crifis de los Autores, y noticias de libros. ILVSTRATA EL DOCTOR DON MANVEL DE SALINAS, Y LIZANA Canonigo de la Cathedral de Huefca, façonadas traducciones de los Epigramas de Marcial. PVBLICALA DON VINCENCIO IVAN DE LASTANOSA Cavallero, y Ciudadano de Huefca, en el Reyno de Aragon. GORONALA Con fu nobilifsima proteccio, el Excelentifsimo Señor DON ANTONIO XIMENEZ DE VRREA, Conde de Aranda, &c. Grande de España. Noc licencia: Impreffo en Huefca, por IVAN NOGVES, al Cofo. Año M. DC. XLVIII.* [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

KONSTANC, Jiří (1667): *LIMA LINGVAE BOHEMICAE. To gest: BRVS Gazyka Czeſkého. Neb SPJS O pooprawenj a naofřrenj Ržeči Czeſké. Wydaný K ljbosti Milownjkůw čiſtoty a dokonaloſti Czeſſtiny/ y K vžitku a newynutedlné potřebě Jmpresforůw a Pjſařůw Czeſkých. Od Ctihodného Kněze Giřjho Konſtancya z Towaryſtwa Gežjſſowa.*

S powolenjm Wrcchnoſti Wytiſtěný w Praze/ w Jmpresfy Akademické/ 1667. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/KonsLima1667>>.

NUDOŽERSKÝ, Vavřinec Benedikt (1603): *Grammaticae BOHEMICAE, AD LEGES NATUralis Methodi Conformatae, & Notis numerisque illustratae ac distinctae, LIBRI DVO. Autore M. LAVRENTIO BENEdicto Nudozierino, Schola Tevto-Brodenſis Rectore. PRAGAE, Ex officina Othmariana. Anno D. M. D. CIII.* [Citováno ze dne 28. 2. 2018].

Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/BenGram1603>>.

PRIMA PRINCIPIA (b. d., s. XVII. med.): *PRIMA PRINCIPIA LINGVAE BOHEMICAE. PRAGAE*, Typis Univerſitatis Carolo-Ferdinandae, in Collegio Societatis JESU, ad S. Clementem. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/Prin>>.

RATIO STUDIORUM (1606): *RATIO ATQVE INSTITVTIO STVDIORVM SOCIETATIS IESV. ROMAE*, In Collegio Rom. eiuſdē Societ. Anno Dni MDCVI. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

ROSA, Václav Jan (1672): *GRAMMATICA LINGVAE BOHEMICAE Quatuor Partibus Orthographia, Ethymologia, Syntaxi, & Profodia constans, In qua, omnia ejus Linguae fundamenta, novo, & facili ad eam discendam modo, per Regular certas, & universales, explicantur, & omnimodae, Grammaticis accuratis Disquisitionibus, Analogiae deteguntur. Omnibus, tam Docentibus, quam Discipulis, imo vel plurimum etiam Historicis, Oratoribus, & Concionatoribus, qui copiam, & diversitatem verborum, ad sententias variandas, & proloquendas, desiderant, perquam utilis. Authore Wenceslao Johanne Rosa. In fine appofita sunt diversa Idiomate Boëmico, non rithmice, sed metricè, more Graeco, & Latino composita Carmina. MICRO-PRAGAE*, Typis Joannis Arnolti a Dobrosławina. // Wytlačená W Menſſjm Měſtě Pražſkém/ v Jana Arnolta z Dobrosławjna. Léta Paně 1672. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/RosaGram1672>>.

STEYER, Matěj Václav (1668): *Wýborně dobrý Způsob Yak se má dobře po Čefku pfáti/ neb tiſknauti. Wytažený z Čeſké Bibli/ která na několik Djlů rozdělena/ a weyklady po kragjch položenými wyſwětlena bywſſi/ mezy Nekatolickými geſt v weliké wážnoſti. Ale pro kacýřſké bludy od Katoliků ani čjſti/ ani chowati ſe nemá. Nic méně poněwadž (podlé wſſech zdánj) nad giné Čeſké Knihy wlaſtněgi/ pěkněgi/ a pilněgi wytiſtiěna byla/ Způsob gegjho Pjſma nemůže ſe než nad mjru chwáliti/ a ten tuto ſe wykládá/ a hoden geſt/ aby wſſickni ſſkolnj Miſtrowé poručili ſwým Včedlnjkům gey mjti/ bedliwě čjſti/ apodlé něho pfáti ſe věiti. S Dowolenjm Wrchnoſti/ Wytiſtiěný w Praze/ w Impreſy Univerſitatis, w Kollegi Soc: Jeſv blíž Moſtu/ Léta 1668. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/StajerZpusob1668>>.*

6.5. Slovníky, příručky a jazykově reflexivní texty 18. století

ALPHABETUM (1718): *ALPHABETUM BOËMICUM in quo Singularum Litterarum Proprietates Nova & Facili methodo proponuntur, & per collectas de ORTHOGRAPHIA BOËMICA Observationes RECTA PRONUNCIATIO, ET SCRIPTIO EXHIBETUR, Non solum Liscentibus sed etiam Boëmice Callentibus UTILE AC PROFICUUM, Cum Licentia Superiorum.* Pragae, Typis Caroli Rofenmüller, Anno 1718. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/Alph1718>>.

DOBROVSKÝ, Josef (1792): *Gefchichte der Böhmischen Sprache und Litteratur von Joseph Dobrowsky Mitgl. der k. böhm. Gefell. der Wissenschaften. Aus dem ersten Bande der neuern Abhandlungen der k. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften; jetzt aber sehr vermehrt und ganz umgearbeitet.* Prag, 1792. bey Johann Gottfried Calve. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/DobGesch1792>>.

DOBROVSKÝ, Josef (1799): *Die Bildsamkeit der Slawischen Sprache, an der Bildung der Substantive und Adjective in der Böhmischen Sprache dargestellt. Von Joseph Dobrowsky.* Prag, 1799, In der Herlischen Buchhandlung. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/DobBild1799>>.

DOLEŽAL, Pavel (1746): *GRAMMATICA SLAVICO-BOHEMICA, IN QVA, Praeter Alia, Ratio Accvratae SCRIPTIONIS & FLEXIONIS, quae in hac Lingua magnis difficultatibus laborat, ex genuinis fundamentis demonstratur, VT ET DISCRIMEN INTER DIALECTVM BOHEMORVM & CVLTIORVM SLAVORUM IN HVNGARIA insinuatur; CVM APPENDICE, Quae, tum modum multiplicandi vocabula per Motionem, Derivationem Compositionemque; tum quaedam ad elegantiam sermonis spectantia, CVM CATONIS DYSTICHS, exhibet: QVAE OMNIA, Partim ex aliis Grammaticis accepta, partim propria industria inuestigata, atque a VIRIS, linguae huius haud imperitis examinata, omnibus eiusdem Cultoribus ad usum proponit PAVLLVS DOLESCHALIVS, Szakolcza – Hung. PRAEFATVS EST Matthias Belivs. Posonii, Typis Royerianis, An. 1746. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/DolGram1746>>.*

FROZÍN, Antonín (1704): Předmluva k Čtenáři/ a k milým Czechům Překladatele této Knjžky na Česko. In: FROZÍN, Antonín. *Obrowiště Maryánského Atlanta Swět celý Maryánský w gedinké Knjžce nesaucýho. To gest: Knjžka o Obzwláštjnch Maryánských Obrazých; Po celým Maryánským Swětě Diwotworně rozfazených. Pilnoftj: Kněze Wiljma*

Kunpenberka z Towaryšstwa Geżiffowého sebjraných. A odemně/ Antonjna Frozýna Plzenského Wladyky/ Hor Březowých Libuffyných blíž Hory Swaté Obywatele/ Na Czeško w několika Defýtkách přeložených; To wſſe: Léta Páně tiſýcýho/ ſedmiſtého/ a třetjho/ Dne 30. Měſýce Dubna. Defýtká Prwnj. S powolenjm Wrchnoſti. Wytiffněná w Star: Měſtě Pražfk: v Giřjho Labauna/ L. 1704. Takowé Exempláře gak v Authora Czeškého/ tak y v Impreſſora ſe nacházegj, ſ. 1–23. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

GOTTSCHEDE, Johann Christoph (1743): *Johann Christoph Gottscheds Ausführliche Redekunſt, Nach Anleitung der alten Griechen und Römer, wie auch der neuern Ausländer; in zween Theilen verfaſſet, und itzo mit den Exempeln der größten deutſchen Redner erläutert. Statt einer Einleitung iſt das alte Geſpräche von den Urfachen der verfallenen Beredſamkeit vorgeſetzt. Die dritte Auflage. Mit Kön. Poln. Und Churf. Sächſ. allergnädigſter Freyheit. Leipzig, Verlegts Bernh. Chriſtoph Breitkopf, Buchdr. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.*

HANKE Z HANKENŠTEJNA, Alois Jan (1783): *Empfehlung der böhmifchen Sprache und Litteratur. Von Johann Alois Hanke erſtem Cuſtos auf der k. k. Univerſitätsbibliothek in Brünn ec. Gewidmet ſeinem Vaterlande dem Markgraſthum Mähren. Wien, mit von Baumeiſterifchen Schriften. 1783. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.*

CHLÁDEK, Jiljí (1795): *Naučenj kratičké, kterakby ſe mělo dobře mluwiti Čeſky, a pſáti. Sepſané neywjce pro ty, kteříž ſlyſſj Paſtorálnj Teologii w gazyku Čeſkém, aneb giž y ſkutečně týmž gazykem auřad paſtýřfký konagj, od Gilgjo Chládka, K. P. na Strahowě, Paſtorál. Teol. Na Wyſoké ſſkole Pražské w gaz. Czeſk. Cýf. Král. Prof., též y dotčené ſſkoly býwalého Rektora. Wytiffněno w Praze, w Impreſſý Cýf. Král. Normálnj ſſkoly, léta 1795. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.*

JANDIT, Václav (1704): *GRAMMATICA LINGUAE BOËMICAE, methodo facili, Per regulas certas ac univerſales explicata, in Orthographiam, Etymologiam, Syntaxim & Profodiam diviſa; Omnibus, tam Diſcentibus ac Exteris, quam Linguarum Magiſtris ac Domesticis, Hiſtoricis, Oratoribus, &c. perquam utilis. Specialiter inſertae ſunt Regulae Orthographicae accuratiſſime R. P. Konſtantij de Soc: JESU. Pragae Typis Adalberti G. Konias, 1704. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/JanditGram1704>>.*

JANDIT, Václav (1705): *GRAMMATICA LINGUAE BOËMICAE, methodo facili, Per regulas certas ac univerſales explicata, in Orthographiam, Etymologiam, Syntaxim &*

Profodiam divifa; Omnibus, tam Difcentibus ac Linguarum Magistris, quam Domesticis ac Exteris, nec non Historicis, Oratoribus, aliifque perquam utilis. Specialiter infertae sunt Regulae Orthographicae accuratiffime R. P. Konstantij de Soc: JESU. Praegae Typis Adalberti G. Konias. 1705. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/JanditGram1705>>.

JANDIT, Václav (1732): *GRAMMATICA LINGVAE BOEMICAE, Methodo facili, Per Regulas certas ac univerfales explicata, In Orthographiam, Etymologiam Syntaxim & Profodiam divifa. Omnibus, tam Difcentibus, ac Lingvarum Magistris, quam Domesticis, ac Exteris, nec non Historicis, Oratoribus, aliifq; perquam utilis. Specialiter infertae sunt Regulae Orthographicae accuratiffime R. P. Konstantij de Societate JEsu. Editio Tertia auctior. Praegae, apud Calparum Zachariam Wulfín Bibliopolam, 1732. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/JanditGram1732>>.*

KINSKÝ, František Josef (1773): *Erinnerung über einen wichtigen Gegenstand von einem Böhmen. Mit Bewilligung der k. k. Cenfur. Prag, bey Wolfgang Gerle, 1773. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.*

KOZURI, František (1782): *Předchůzné Ržádky Czeškých Nowin. Pražské Czešké Nowiny, č. 1, f. A1rv.*

KRAMERIUS, Matěj Václav (1790): *Slavný Národe Slowanšký! In: KRAMERIUS, Matěj Václav (ed.). Letopifowé Trojanffij. To gefť: Wypfánj defýtileté wálky Řeků s Králem Pryamem; též obleženj y zrádného dobyťj, a wywráčenj přeřlawného w fwětě města Trojanškého pro Králownu Helenu. Po předefllém trogjm wydánj nynj počťwrté wydánj pracý a nákladem M. W. Krameryufa. W Praze, 1790. K dořtánj w Čeřké Nowinářřké Expedycý, f. 2rv. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.*

VUSÍN, Kařpar Zachariáš (2017): *Dictionarium Bohemo-Latino-Germanicum. In LEHEČKA, Boris; BERGER, Tilman; DUŠEK, Jan; GABRIELOVÁ, Hana; PREJZOVÁ, Lucie; ČERNÁ, Alena M.; VOLEKOVÁ, Kateřina (eds.). Kařpar Zachariáš Vusín. Dictionarium bohemo-latino-germanicum. 2. vydání. [on-line]. Praha: Oddělení vývoje jazyka Úřtavu pro jazyk čeřský Akademie věd Čeřské republiky, v. v. i. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/nezapojene.aspx?idz=VusSlovBLG1729>>.*

PELCL, František Martin (1771): *Prag 1771. In Prager gelehrte Nachrichten. Bey Wolfgang Gerle, 1771, s. 362–364. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.*

PELCL, František Martin (1777): Předmluva k lafkawému Cztenáři. In PELCL, František Martin (ed.). *Přjhydy Wácflawa Wratiſlawy Swobodného Pána z Mitrowic, které on w tureckém hlawnjm Měſtě Konſſtantynopoli widěl, w Zagetj fwém ſkusyl, a po ſſtiałtném do Wlaſti fwé Nawrácenj ſám Léta Páně 1599 ſepſal; nynj pak Frantiſſek Martin Pelzel na Swětlo wydal.* S Potwrzenjm cýf. kráľ. Cenzury. W Praze Nákladem Jana Michala Samma, na malé Straně. 1777., f.)(2r–)()(3v. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

PELCL, František Martin (1793): *Franz Martin Pelzels k. k. öffentl. Profeffors der Böhmiſchen Sprachkunde, Mitglieds der k. Böhmiſchen Gefellſchaft der Wiſſenſchaften, wie auch der k. gelehrten Gefellſchaft zu Frankfurt an der Oder akademiſche Antrittsrede über den Nutzen und Wichtigkeit der Böhmiſchen Sprache.* Prag, 1793, gedruckt mit Rokosſchen Schriften. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

PELCL, František Martin (1795): *Grundſätze der BÖHMISCHEN GRAMMATIK.* Herausgegeben von Franz Martin Pelzel, k. k. öffentlichen Profefſor, Mitglieder k. Böhmiſchen Gefellſchaft der Wiſſenſchaften, und der k. gelehrten Gefellſchaft zu Frankfurt an der Oder. Prag, gedruckt bey Franz Gerzabek. 1795. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/PelclGrund1795>>.

PELCL, František Martin (1798): *Grundſätze der Böhmiſchen Grammatik. Verfaßt und herausgegeben von Franz Martin Pelzel, k. k. öffentlichen Profefſor der Böhmiſchen Sprachkunde und Litteratur, Mitglieder der k. Böhmiſchen Gefellſchaft der Wiſſenſchaften, und der k. gelehrten Gefellſchaft zu Frankfurt an der Oder.* Zweyte vermehrte Auflage. Prag, gedruckt bey Franz Gerzabek, Vater. 1798. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/PelclGrund1798>>.

POHL, Jan Václav (1756): *GRAMMATICA LINGUAE BOHEMICAE, Oder Die Böhmiſche Sprach=Kunſt, Beſtehend in vier Theilen, Benanntlich: I. Der Orthographi, oder Schreib=Kunſt. II. Der Ethymologi, oder Wortforſchung. III. Der Syntaxi, oder Wörterfügung. IV. Der Profodi, oder Ausſprach=Kunſt. Allen Liebhabern dieſer Sprache, ſowohl Lehrenden als Lernenden, zu einem erforderlichen Werkzeug gefertigt Von Johann Wentzl Pohl, Jur. Pr. und in der Kayſerl. Königl. Kriegs=Academie p. t. dieſer Sprache Lehrern.* Wien, Prag, und Trieft, Gedruckt und verlegt bey Johann Thomas Trattarn, kaiſerl. Königl. Hofbuchdr. und Buchhändlern. 1756. [Citováno ze dne 28. 2. 2018].

Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/PohlGram1756/>>.

POHL, Jan Václav (1783): *Neuverbefferte Böhmische Grammatik, mit all erforderlichen tüchtigen Grundfätzen, gut, und verläßlicher Rechtschreibung, Ableitung, und zufolge dieser verschiedener Bedeutung der böhmischen Wörter bewehrt; denn mit einem eigentlich böhmischen Wörterbuch und mehrern der allgemeinen Erforderniß nach eingerichten Gesprächen, zu rechtschaffener Erlernung dieser Sprache für einen Deutschen, als ingleichen auch der deutschen Sprache für die Böhmen und andere flawische Nationen begleitet und bestehend in vier Haupttheilen, nämlich Der Orthographie, oder Rechtschreibung, Der Ethymologie, oder Wortforschung, Der Syntax, oder Wörterfügung, Der Profodie, oder Tonn. Allen diese Sprache Lehrenden und Lehrnenden zu tüchtigen Werkzeug verfaßt von Johann Wenzel Pohl, am k. k. Hofe in Wien. Mit allergnädigt kaiserl. Königl. Privilegio. WJEN, gedruckt bey Johann Thomas Edlen v. Trattnern, k. k. Hofbuchdrucker und Buchhändler. 1783. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/PohlGram1783/>>.*

PROCHÁZKA, Amadeus a S. Antonio (1755): *Žáček Sškol Pobožných, neb krátký Způsob kterak Dítky Známký znáti, ty pořádně skládati/ řeč dobře rozdělenau wypowjdati, a dobře česky čjsti se včiti magj/ s přjdwkem o Latinském Čštenj/ nábožném a pořádném přísluhovánj Knězy při Mšfi šwaté. S Powolenjm Wrchnofti. Wytisštěn w Praze w Král. Dwoře v Františka Karla Hladkýho, Arcy=Bilk. Ympresora, 1755. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/ProchZacek1755/>>.*

ROHN, Karel Jan (1764): *NOMENCLATOR, To gest: Gmenowatel, Aneb Rozličných Gmen Gak w Čzešké, Latinské, tak y w Německé Ržeči Oznamitel, Wšše Wěcy na Zemi od BOha štwořené A dle Abecedy spořádané wyprawugjcy. Djl Prwnj. CUM APPROBATIONE ORDINARII. W PRAZE, Wytisštěný v Johany Pruffowý, Wdowy, škrz Leopolda Kamenickýho p.t. Faktora, Léta 1764. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.*

ROHN, Karel Jan (1765): *NOMENCLATOR, To gest: Gmenowatel W trogi, totižto Čzeške, Latinské, a Německé Ržečj, Genž gedná O Čžlowěku, o Tělu Lidškm, a Rozaudněnj geho. O Připadcých Těla Zewnitřnjch. O Spůsobu Těla, a Nedořtatčých geho. O Nemocech, a Smrti. O Duffy Čžlowěka, a Čžjnich geho přirozených. O Krmjch, a Nápoj. O Hořti Přigimanj. O Oděwu gak Duchownjm, tak Swěřškým. O Krewnořti, a Přibuzenřtwj. Djl*

Druhý. = Der Nenner In dreyen Sprachen/ Nemlich Böhmisch, Lateinisch/ und Deutsch/ Der da handelt Von dem Menschen, von dem menschlichen Leib, und deffen Zergliederung. Von äufferlichen Zufällen des Leibs. Von Beschaffenheit, oder Gestalt, und Mängeln des Leibs. Von denen Krankheiten, und Tode. Von der Seel des Menschen, und deffen natürlichen Thaten. Von Speisen, und Trank. Von der Gaftfreyheit. Von der fo wohl geistlichen, als weltlichen Kleidung. Von der Blutsfreundschaft, und Verwandtschaft. AUCTORE P. JOANNE CAROLO ROHN, Boëmo Reichenbergenfi, AA. LL. & Philosophiae Magistro, SS. Theologiae Baccalaureo formato, S. Ordinis Crucigerorum cum Rubeo Corde, de Poenitentia, Beatorum Martyrum ad S. Crucem majorem Vetero-Pragae Canonico Regulari, & p.t. Archivario. Anderter Theil. W Praze, wytištěný v Johany Pruffowý, Wdowy, Ikrz Leopolda Kamenickýho p.t. Faktora, Léta 1765. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

ROHN, Karel Jan (1766): *NOMENCLATOR Oeconomus, Miles, & Geographus. To gest: Gmenowatel Trogi/ Totižto České/ Latinské/ a Německé Ržečj/ Genž gedná O Worbě, a těch Wěceh, které s ní spogené gfau. O wffelikém Obilj, a Wařenj. O dělání Winjc. O chowání Dobytka, a Drůbeři. O Rybářstwj. O Čižbě. O Myfliwectwj. O Bogi, a Pokogi. Posledně wyprawuge wlastnj Gména Měšt, Měštcůw, Zámkůw, Wrchůw, Ržek, aneb Potokůw, Gezer, a znamenitěgfých Rybnjkůw w Králowstwj Českém.* AUCTORE P. JOANNE CAROLO ROHN, Boëmo Reichenbergenfi, AA. LL. & Philosophiae Magistro, SS. Theologiae Baccalaureo formato, S. Ordinis Crucigerorum cum Rubeo Corde, de Poenitentia, Beatorum Martyrum ad S. Crucem majorem Vetero-Pragae Canonico Regulari. Djl Třetj. W Praze, wytištěný v Johany Pruffowý, Wdowy. 1766. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

ROHN, Karel Jan (1768): *NOMENCLATOR ARTIFEX, ET MECHANICUS. To gest: Gmenowatel W trogi Ržeči. Kterýž Terminos technicos, vocabula technica, to gest: každému Vměnj, a Ržemeslu wlastnj, a obzwláštnj Slowa, o kterých ačkoliw Přjčina, coby znamenali, dáti se kolikrát nemůže, předce poněwadč tak přigatá gfau, a se od starodawna každému Pořádku ljbili, magi y budaucně zachowaná býti; tež podobně vmělých Mistrů/ a Ržemeslnjkůw Djlo, Nástroge, Nádoby, Zbožj, a kde možné bylo, Začátky wffeligakých Vměnj, a Ržemesel w sobě obsahuge.* AUCTORE P. JOANNE CAROLO ROHN, Boëmo Reichenbergenfi, AA. LL. & Philosophiae Magistro, SS. Theologiae Baccalaureo formato, S. Ordinis Crucigerorum cum Rubeo Corde, de Poenitentia, Beatorum Martyrum ad S. Crucem majorem Vetero-Pragae Canonico Regulari. Djl čtvrtý/ a poslednj. W PRAZE.

Wytisštěný v Johany Pruffowý, Wdowy, škrze Wácflawa Rantzendorffa Faktora, Léta 1768. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

ROSENTHALER, Joseph (1779): *OPELLA IN SEPTEM CAPITA DISTINCTA, QVIBVS ERRORVM, QVI IN BOHEMICA SCRIPTIONE, TVM IN TYPO FIVNT CAVSSAE EXPENDVNTVR, ET PER LECTAS DE ORTHOGRAPHIA ET ETYMOLOGIA BOHEMICA OBSERVATIONES RECTA RATIO BOHEMICE SCRIBENDI, ET LIBROS IMPRIMENDI EXHIBETVR COMMVNI NORMALIVM SCHOLARVM PROFESSORVM VTILITATI COMPOSITA AVTHORE IOSEPHO ROSENTHALER, ARCHIEPISCOPALI CAPELLANO KLATOVIAE*. Adprobante Caesareo-Regia Cenfura. PRAGAE Litteris Caesareo-Regiae Scholae Normalis, per Ioan. Adamum Hagen, Factorem. 1779. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

RULÍK, Jan (1792): *Sláva a Wýbornost Gazyka Českého. Předložena od Jana Ruljka*. W Praze, 1792. k doštánj w Českém Expedycý v zlatého půlkola wedlé železných dweřj. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

RYVOLA, Jan František Josef (1716): *Slowár Czešký/ To gest: Slowa některá Czešká/ gak od Latinářůw tak y od Němcůw vypůgčena/ zaše naprawena/ A W wlastnj Czeškau Ržeč obráčená/ K vžjwánj Milownjkůw Czešké Ržeči*. K doštánj w Praze/ v Kaslpara Wušina/ w Gezuýtcké Vlity/ 1716. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

SLABIKÁŘ (1781): *Slabikář, obsahující w sobě Způsob, se djtky magj včiti Pjřmeny znáti, slabikowati, a čjřti. Ku prospěchu Škol w Cýřařských Kráľovských Zemjch*. S Gegjch Ržjm. Cýř. Král. Apofšt. Swrchowanosti neymiľoftiwěgšj Swobodau. W Praze, Nákladem Cýř. Kr. pravidelnj školcké Kněhotičkárny. 1781. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

THÁM, Karel Ignác (1783): *Obrana Gazyka Českého proti zlobiwým geho vtrhačům, též mnohým wlastencům, w cwičenj se w něm liknawým a nedbalým seřpaná od Karla Hynka Tháma*. W Praze, v Jana Ferd. z Schönfeldu. 1783. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://www.manuscriptorium.com>>.

THÁM, Karel Ignác (1785a): *Kurzgefařte böhmische Sprachlehre, nebř böhmisch, deutsch, franžöřfischen Gesprächchen, und Auszügen aus den besten böhmischen Schriften*. von Karl Jgnaz Tham. Prag und Wien, in der von Schönfeldischen Handlung, 1785. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/ThamSprach1785>>.

THÁM, Karel Ignác (1788): *Karl Thams deutsch=böhmisches Nationallexikon. Mit einer Vorrede begleitet von J. C. Adelung, kurfürstlich sächsischen Hofrathe und Oberbibliothekar.* Prag und Wien, auf Kosten der von Schönfeldschen Handlung. 1788. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

THÁM, Václav (1785b): Předmluva. In THÁM, Václav (ed.). *Bájně w řeči wázané. Wydané od Wáclawa Tháma. Prwnj febránj.* W Praze, v Rosenmüllerových dědiců, za Jana Beránka Faktora. 1785, f. A2r–A6v. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

TOMSA, František Jan (1782): *Böhmische Sprachlehre, herausgegeben von Franz Johann Tomfa.* Prag, im Verlag der k. k. Normalchule 1782. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/TomsaSprach1782>>.

TOMSA, František Jan (1784): *Vwedenj k České Dobropjebnosti, k vžjwánj Českých fškol w cýf. král. Zemjch. S Geho Řjm. cýf. též cýf. král. apofštolšké Milofšti neymilofštwěgššj Swobodau.* W Praze, Nákladem cýf. král. normálnj Školy, 1784. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/TomsaUved1784>>.

VAŠICA, Josef (ed.) (1938): *Ondřej František Jakub de Waldt. Boěmici praeconium idiomatis = Chvála českého jazyka.* Praha: Václav Pour, 1938.

6.6. Slovníky, příručky a jazykově reflexivní texty 19. století

ČENSKÝ, Ferdinand (1876): K dějinám řeči a literatury české v XVIII. století. *Osvěta*, roč. 6, díl 1, s. 81–98, 251–267.

DOBROVSKÝ, Josef (1809): *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache, zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntniß für Böhmen. Von Joseph Dobrowsky, M. d. b. Gef. D. W. zu Prag, der Gef. D. Fr. der Wiff. Zu Warschau.* Prag, 1809. bey Johann Herl. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/DobLehr1809>>.

DOBROVSKÝ, Josef (1819): *Lehrgebäude der Böhmischen Sprache. Zum Theile verkürzt, zum Theile umgearbeitet und vermehrt. Von Joseph Dobrowský, Mitglieder der böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Prag.* Prag. Bey Gottlieb Haafe. 1819. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/DobLehr1819>>.

DOBROVSKÝ, Josef (1821a): *Deutsch=böhmisches Wörterbuch. Herausgegeben von J. Dobrowsky, der kön. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften und der kais. russischen Akademie Mitglied. Erfter Band. A–K. Prag. In der Herrl'fchen Buchhandlung. 1821.* [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

DOBROVSKÝ, Josef (1821b): *Deutsch=böhmisches Wörterbuch. Herausgegeben von J. Dobrowsky, der kön. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften und der kais. russischen Akademie Mitglied. Zweyter Band. L–Z. Prag. In der Herrl'fchen Buchhandlung. 1821.* [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

HANKA, Václav (1817): *Prawopis Český podlé Základu Gramatyky Dobrowského, od geho žáka Wáclawa Hanky. W Praze 1817, u Bohumila Háze.* [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/HankaPrav1817>>.

HAVLÍČEK, Karel (1846): Originálnost. *Česká včela*, č. 2, s. 12. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

JUNGSMANN, Josef (1806a): O gazyku Čelkém. Rozmlauwánj prwnj. Z Weleslawjna, Čech a Němec. *Hlafatel Český. Spis čtwtletnj k prospěchu a potěšfenj wšfech wlastenců wydaný od Jana Negedlého, Doktora Práw, a cýf. král. řádného weřegného Profesora Literatury České na wysokých školách Pražských. Djl prwnj. Prwnj ročnj běh, 1806. W Praze, v Františka Geřábka, s. 43–49.* [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

JUNGSMANN, Josef (1806b): O gazyku Čelkém. Rozmlauwánj druhé. Slawomil a Protiwa. *Hlafatel Český. Spis čtwtletnj k prospěchu a potěšfenj wšfech wlastenců wydaný od Jana Negedlého, Doktora Práw, a cýf. král. řádného weřegného Profesora Literatury České na wysokých školách Pražských. Djl prwnj. Prwnj ročnj běh, 1806. W Praze, v Františka Geřábka, s. 321–354.* [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

JUNGSMANN, Josef (1825): *Historie literatury české aneb Saustawný přehled spisů českých s krátkau historij národu, oswicenj a gazyka. Pracj Josefa Jungmanna, doktora filosofie a profesora humanitního. W Praze, pjsmem Antonina Straširypky. 1825.* [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

JUNGSMANN, Josef (1829): *Beleuchtung der Streitfrage über die böhmische Orthographie, veranlaßt durch Herrn Joh. Negedlý's, k. k. Rathes, ordentlichen und öffentlichen Profesors der böhm. Literatur und Sprache an der Karl=Ferdinandischen Univeršität zu Prag etc. Widerlegung der so genannten analogisch=orthographischen*

Neuerungen in der böhm. Sprache. Herausgegeben von Joseph Jungmann, Dokt. Der Philosophie und Profesfor der Humanitäts=Klassen am Prager akademischen altft. Gymn. Prag, 1829. Gedruckt in der Fürsterzbifchöflichen Buchdruckerei. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/JunBeleuch1829>>.

JUNGMANN, Josef (1832): O různěj českého pjemnjho gazyka. *Časopis českého museum*, roč. 6, sv. 1, s. 165–181.

JUNGMANN, Josef (1835): *Slownjk česko-německý Josefa Jungmanna. Doktora filosofie, praefekta c. k. akademického gymnasium na Starém městě pražském, auda Učené společnosti pražské a zboru pro vědecké vzdělávánj řeči a literatury české při Národnjm museum. Pomocj Českého museum. Djl I. A–J.* W Praze, 1835. W knjžecj arcibiskupské knihtiskárně, u Josefy wdowy Fetterlowé, řjzenjm Wáclawa Špinky. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/slovniky/digitalni-kopie-detail/JgSlov01>>.

JUNGMANN, Josef (1836): *Slownjk česko-německý Josefa Jungmanna. Doktora filosofie, praefekta c. k. akademického gymnasium na Starém městě pražském, auda Učené společnosti pražské a zboru pro vědecké vzdělávánj řeči a literatury české při Národnjm museum. Pomocj Českého museum. Djl II. K–O.* W Praze, 1836. We knjžecj arcibiskupské knihtiskárně, u Josefy wdowy Fetterlowé, řjzenjm Wáclawa Špinky. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/slovniky/digitalni-kopie-detail/JgSlov02>>.

JUNGMANN, Josef (1837): *Slownjk česko-německý Josefa Jungmanna. Doktora filosofie, praefekta c. k. akademického gymnasium na Starém městě pražském, auda Učené společnosti pražské a zboru pro vědecké vzdělávánj řeči a literatury české při Národnjm museum. Pomocj Českého museum. Djl III. P–R.* W Praze, 1837. We knjžecj arcibiskupské knihtiskárně, u Josefy wdowy Fetterlowé. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/slovniky/digitalni-kopie-detail/JgSlov03>>.

JUNGMANN, Josef (1838): *Slownjk česko-německý Josefa Jungmanna. Doktora filosofie, praefekta c. k. akademického gymnasium na Starém městě pražském, auda Učené společnosti pražské a zboru pro vědecké vzdělávánj řeči a literatury české při Národnjm museum. Pomocj Českého museum. Djl IV. S–U.* W Praze, 1838. W knjžecj arcibiskupské knihtiskárně, u Josefy wdowy Fetterlowé, řjzenjm Wáclawa Špinky. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/slovniky/digitalni-kopie-detail/JgSlov04>>.

JUNGMANN, Josef (1839): *Slownjk česko-německý Josefa Jungmanna. Doktora filosofie, praefekta c. k. akademického gymnasium na Starém městě pražském, auda Učené společnosti pražské a zboru pro vědecké vzdělávání řeči a literatury české při Národním museum. Pomocj Českého museum. Djl V. W-Ž.* W Praze, 1839. W kněžecj arcibiskupské knihtiskárně, u Josefy wdowy Fetterlowé, řizenjm Wáclawa Špinky. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/slovníky/digitalni-kopie-detail/JgSlov05>>.

JUNGMANN, Josef (1845): *SLOWESNOST aneb NÁUKA O WÝMLUWNOSTI PROSAICKÉ, BÁSNICKÉ I ŘEČNICKÉ SE SBÍRKAU PŘÍKLADŮ W NEWÁZANÉ I WÁZANÉ ŘEČI.* W Praze. W KOMMISSI U KRONBERGA A ŘIWNÁČE. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<https://books.google.cz/>>.

JUNGMANN, Josef (1998a): Písemnému jazyku českému učí spisové staří. In LUNGA, Radek (1998): *Josef Jungmann. Zápisky.* Praha: Budka, s. 63–64.

JUNGMANN, Josef (1998b): Porušenost češtiny v lidu. In LUNGA, Radek (1998): *Josef Jungmann. Zápisky.* Praha: Budka, s. 68–70.

KAMPELÍK, František Cyril (1845): *Prawopis českoslowanské řeči co příruční knížka se mnohými příklady pro učitele, pěstouny, rodiče ku prospěchu mládeže tak sestawený, aby se mu snadným způsobem důkladně naučiti mohla. Od Dra. Frant. Cyr. Kampeleka. Dílek I.* W Praze. 1845. Tiskem a nákladem K. W. Medaua a společ. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/KamPrav1845>>.

NEBESKÝ, Václav Bolemír (1953a): Literatura lidu. In HEŘMAN, Miroslav (ed.). *V. B. Nebeský. O literatuře.* Praha: Československý spisovatel, s. 75–88.

NEBESKÝ, Václav Bolemír (1953b): Sběrka pověstí moravských a slezských. In HEŘMAN, Miroslav (ed.). *V. B. Nebeský. O literatuře.* Praha: Československý spisovatel, s. 109–111.

NEJEDLÝ, Jan (1809): *Practifche Böhmische Grammatik für Deutfche. Von Johann Negedly, Doctor der Rechte, und k. k. öffentlichem und ordentlichem Profeffor der Böhmischen Literatur an der Carl=Ferdinandeifchen Prager=Univerfität. Zweyte umgearbeitete und verbefferte Ausgabe.* Prag, 1809. Zu haben bey dem Verfaffer, und in Commiffion in der Widtmann'fchen Buchhandlung. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/NejGram1809>>.

NEJEDLÝ, Jan (1818): K wlastencům a milownjkům gazyka Čelkého. *Hlasatel Český. Spis čtvrtletnj k prospěchu a potěšsenj wšfech wlastenců wydaný od Jana Negedlého, cýf. král. Raddy, Doktora Práv, a cýf. král. řádného weřegného Profesora Literatury České na wysokých šskolách Pražských. Djl prwnj. Čtvrtý ročnj běh, 1818. S obzwláštjnjm powolenjm Geho Milošti cýšaře a krále Františka Prwnjho. W Praze, v Františka Geřábka, s. 3–16.*

NERUDA, Jan (1924): Výjimky z kroniky selské. In NOVOTNÝ, Miloslav (ed.). *Dílo Jana Nerudy XI. Drobné klepy*. Praha: Kvasnička a Hampl, s. 203–212.

PAŘÍZEK, Aleš (1812): *Prawidla české dobropifebnosfti praktyckými příklady wyfwětlena pro Včitele českých šskol, zwláštř pak pro Kandydáty auřadu wčitelského. Od Alffe Pařjzka, Dyrektora cýf. král. prawidelnj šskoly Pražské*. W Praze, v Jana Buchlera, knihkupce, 1812. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/ParPrav1812>.

RAUTENKRANC, Josef (1818): Pročby se mělo w hlawnjch školách králowštwj Čelkého wčiti také čelky a češtině. *Hlasatel Český. Spis čtvrtletnj k prospěchu a potěšsenj wšfech wlastenců wydaný od Jana Negedlého, cýf. král. Raddy, Doktora Práv, a cýf. král. řádného weřegného Profesora Literatury České na wysokých šskolách Pražských. Djl prwnj. Čtvrtý ročnj běh, 1818. S obzwláštjnjm powolenjm Geho Milošti cýšaře a krále Františka Prwnjho. W Praze, v Františka Geřábka, 72–97.*

ŠEMBERA, Alois Vojtěch (1869): *Dějiny řeči a literatury české. Kterěž sepsal Alois Vojtěch Šembera, profesor řeči a literatury české na c. k. vysokých školách vídeňských, sekretář a redaktor českých zákonů říšských v Ministerium záležitostí wnitřních, rytíř cís. řádu sv. Anny třídy druhé, dopisující úd Kr. české společnosti vědecké v Praze, C. k. společnosti vědecké v Krakově, C. k. moravsko-slezské společnosti pro zvelebení rolnictví, poznání přírody a vlasti v Brně, Cís. geografické společnosti v Petrohradě, skutečný úd Cís. geografické společnosti ve Vídni, Cís. společnosti přátel přírodovědy v Moskvě a Archeologické společnosti tamtéž, a činný úd Společnosti Českého museum. Vydání třetí. Ve Vídni. Nákladem spisovatelovým. 1869.*

ŠMITT, Jan Evangelista (1816): *Gramatyka Česká, nebo: Včenj, gak se Česká flowa vchylowati, spogowati a pfāti magj, weškrz s wybranými příklady wyfwětlené, gako vžitečná mateřčiny wědomost, y potřebná příprawa České mládeže k navčenj cyzých řečj, od Jana Ew. Šmitta, wčitele Německé řeči a České dobropjfebnosfti na hlawnj šskole w králowškwém městě Koljně*. W Praze, 1816, v Jana Bohumira Kalwe, kněhkupce na štarém městě, na

menšjím tržilšti, w domě čjšlem 458. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/SmittGram1816>>.

THÁM, Karel Ignác (1801): *Böhmische Grammatik zum Gebrauche der Deutschen, wodurch sie diese Sprache auf eine leichte Art in kurzer Zeit gründlich erlernen können; nebst verschiedenen böhmisch=deutschen Gesprächen, auserlesenen Histörchen, Erzählungen, Fabeln, dann eigenen Namen der Länder, Städte, Flüsse, Völker, Orden, Sekten, Männer, Weiber, und der heidnischen Gottheiten, von Karl Jgnaz Tham. Vierte, vermehrte und verbesserte Auflage.* Prag, verlegt und zu haben bey Johann Diesbach. 1801. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na

<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/ThamGram1801>>.

THÁM, Karel Ignác (1805): *Neuestes ausführliches und vollständiges böhmisch=deutsches synonymisch=phraselogisches Nazionallexikon oder Wörterbuch, in welchem die gebräuchlichsten Wörter und gangbarsten Bedeutungen derselben genau, deutlich und bestimmt angegeben, die finnverwandten (Synonyma) zugleich beigelegt, dann die vorzüglichsten Redensarten angeführt und richtig erklärt sind. Nach Weleslawins Sylva quadrilinguis bearbeitet, und herausgegeben von Karl Jgnatz Tham, der freyen Künste und Philosophie Magister, von der hohen landesstelle genehmigtem Lehrer der böhmischen Sprachkunde am k. k. prager altstädter akademischen Gymnasium, Verfasser des deutsch=böhmischen Nazionallexikons mit einer Vorrede des J. Ch. Adelung, churfürftl. sächsisch. Hofraths und Oberbibliothekars in Dresden. Mit dem Bildnisse des Verfassers.* Prag, 1805. Gedruckt bei Franz Johann Scholl, und zu haben bei Martin Neureutter, Buchhändler. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na

<https://books.google.cz/>>.

TOMSA, František Jan (1805): *Über die Veränderungen der čechischen Sprache, nebst einer čechischen Chrestomathie seit dem dreizehnten Jahrhundert bis jetzt. Von Franz Tomša.* Prag, auf Kosten des Verfassers 1805. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/TomsaVerand1805>>.

TOMSA, František Jan (1812): *Größere čechische Orthographie, gemeiniglich böhmische Orthographie genannt; mit zwei Anhängen, der erste enthält zehn alte čechische Fabeln, der zweite aber eine Probe, wie nach der hier vorgeschlagenen und größtentheils eingeführten čechischen Orthographie alle slawische Dialekte geschrieben werden könnten. Von Franz Tomša.* Prag, 1812. Auf Kosten des Verfassers. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <https://books.google.cz/>>.

6.7. Slovníky, příručky, soupisy a databáze 20. a 21. století

ANDRLE, Jan; JARÝ, Vladimír (eds.) (2008): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Dodatky. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část VII. Písmo Písne–Ř. Číslo 12821–15190*. Praha: Národní knihovna České republiky.

ANDRLE, Jan; JARÝ, Vladimír (eds.) (2010): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Dodatky. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část VIII a IX. Písmo S–Ž. Čís. 15191–17631*. Praha: Národní knihovna České republiky.

ANDRLOVÁ FIDLEROVÁ, Alena; ANDRLE, Jan; BERNHARDT, Tomáš; TĚŠÍNSKÁ LOMIČKOVÁ, Radka; TIMOFEJEV, Dmitrij (2016): *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách. Díl III/1, 2, P–Š*. Praha: Karolinum (v tisku).

BALHAR, Jan; JANČÁK, Pavel (eds.) (1992): *Český jazykový atlas 1*. Praha: Academia.

BAR, Přemysl; DOKOUPIL, Vladislav (2011): *Soupis rukopisů dačických františkánů*. Brno: Moravská zemská knihovna.

BENEŠ, Jiří; DOBIÁŠ, Dalibor; DRAGOUN, Michal; HALAMA, Ota; KLOSOVÁ, Markéta; LELKOVÁ, Iva; MĚŘIČKA, Matěj (2015): *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea: signatury I B a I C*. Praha: Národní muzeum; Scriptorium.

BRČÁK, Marek; DOBIÁŠ, Dalibor; DRAGOUN, Michal; JAMBOROVÁ, Martina; MĚŘIČKA, Matěj; VOLEKOVÁ, Kateřina (2014): *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea. Signatura I A*. Praha: Národní muzeum; Scriptorium.

BROM, Vlastimil; ČERMÁK, Václav; DRAGOUN, Michal; EBERSONOVÁ, Adéla; HALAMA, Ota; MAREK, Jindřich; SIXTOVÁ, Olga; SPURNÁ, Kateřina; TIMOFEJEV, Dmitrij; VISI, Tamas (2016): *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea: signatury I D, I E a I G*. Praha: Národní muzeum; Scriptorium.

DOKOUPIL, Vladislav (1978): *Bibliografie města Brna. Svazek 3. Soupis brněnských tisků. Staré tisky do roku 1800*. Brno: Státní vědecká knihovna; Archiv města Brna; Musejní spolek v Brně.

DOKOUPIL, Vladislav; ŠTACHOVÁ, Naďa (2011): *Soupis rukopisů zámecké knihovny hrabat Chorinských z Veselí nad Moravou*. Brno: Moravská zemská knihovna.

DOLEŽAL, Jakub (2015): *Soupis kronik Středočeského kraje na stránkách Středočeského sborníku historického (1976–2011)*. *Středočeský sborník historický*, sv. 41, s. 107–119.

DRAGOUN, Michal; MAREK, Jindřich (2012): *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea. Sbírky Adolfa Patery a Čeňka Zírta*. Praha: Národní muzeum; Scriptorium.

FIDLEROVÁ, Alena; BEKEŠOVÁ, Martina (2007). *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách. Díl II/1, K–L. Díl II/2, M–O*. Praha: Karolinum.

HOFFMANN, František (1999a): *Soupis rukopisů knihovny kláštera premostrátů Teplá. Díl I: Rukopisy*. Praha: Archiv Akademie věd České republiky.

HOFFMANN, František (1999b): *Soupis rukopisů knihovny kláštera premostrátů Teplá. Díl II: Zlomky a rejstříky*. Praha: Archiv Akademie věd České republiky.

HOFFMANN, František (2001): *Soupis rukopisů Státního okresního archivu v Jihlavě*. Jihlava: Okresní úřad – Státní okresní archiv v Jihlavě ve spolupráci s Archivem Akademie věd České republiky v Praze.

HORÁK, František (ed.) (1956): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část VI. Písmeno P–Píseň. Číslo 6688–12820*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

HORÁK, František (ed.) (1961): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část VII. Písmena Píseň–Ř. Číslo 12821–15190*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

HORÁK, František (ed.) (1965): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část VIII. Písmena S–V. Číslo 15191–16905*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

HORÁK, František (ed.) (1967): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část IX. Ročník XVIII, sešit 251–263*. Praha: Academia.

HORÁK, František; TOBOLKA, Zdeněk (eds.) (1950): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Vydala Národní knihovna v Praze. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část V. Písmena M–O. Číslo 5135–6687*. Praha: Státní tiskárna, národní podnik, závod 002 v Praze.

LINDA, Jaromír; STICH, Alexandr; FIDLEROVÁ, Alena; ŠULCKOVÁ, Martina (2003): *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách. Díl I/1, A–F. Díl I/2, H–J*. Praha: Karolinum.

LORENZEN-SCHMIDT, Klaus-Joachim (1999): *Bibliographie europäischer bäuerlicher Schreibebücher. Forschungen zu Bäuerlichen Schreibebüchern/Research on Peasant Diaries* 16, 1999, s. 1–35.

MIŠKOVSKÁ, Zuzana (2004): Soupis kronik v okrese Kolín. In MIKŠOVSKÁ, Zuzana; PEJŠA, Jaroslav; ŠTROBL, Karel (eds.). *Archivní prameny Kolínska*. Kolín: Státní okresní archiv Kolín, s. 147–198.

NEJEDLÝ, Petr (ed.) (2018): *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Praha: Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i. Dostupné na <<https://madla.ujc.cas.cz>>.

NEWERKLA, Stefan Michael (2004): *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen*. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Wien: Peter Lang.

PETR, Stanislav (2007). *Soupis rukopisů knihovny při farním kostele svatého Jakuba v Brně*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky.

PETR, Stanislav; ZACHOVÁ, Irena (1999): *Soupis sbírky rukopisů Antonína Bedřicha Mitrovského v Archivu města Brna*. Praha: Archiv Akademie věd České republiky; Brno: Archiv města Brna.

PETR, Stanislav; ZACHOVÁ, Irena; KERNBACH-SMÉKALOVÁ, Anna (2010): *Soupis sbírky rukopisů bývalého Františkova muzea – fondu G 11 Moravského zemského archivu*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky.

RICHTEROVÁ, Alena (2007): *Děčínské rukopisy ze sbírky Františka Martina Pelcla (1734–1801), nyní ve fondech Národní knihovny České republiky*. Praha: Národní knihovna České republiky.

SVOBODOVÁ, Milada (1996): *Katalog českých a slovenských rukopisů sign. XVII získaných Národní (Universitní) knihovnou po vydání Truhlářova katalogu z roku 1906*. Praha: Národní knihovna České republiky.

SVOBODOVÁ, Milada (2012a): *Rukopisy ze sbírek Tomáše Antonína Putzlachera, Michaela Schustera a dalších nešlechtických bibliofilů ve fondu pražské lobkowiczské knihovny v Národní knihovně České republiky. Svazek I*. Praha: Národní knihovna České republiky.

SVOBODOVÁ, Milada (2012b): *Rukopisy ze sbírek Tomáše Antonína Putzlachera, Michaela Schustera a dalších nešlechtických bibliofilů ve fondu pražské lobkowiczské knihovny v Národní knihovně České republiky. Svazek II*. Praha: Národní knihovna České republiky.

TOBOLKA, Zdeněk Václav (ed.) (1939): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Vydala Komise pro knihopisný soupis českých a*

slovenských tisků až do konce XVIII. století. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část I. Písmo A. – Dodatky k dílu I. Praha: Tiskem a v komisi státní tiskárny v Praze.

TOBOLKA, Zdeněk Václav (ed.) (1941): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Vydala Komise pro knihopisný soupis českých a slovenských tisků až do konce XVIII. století. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část II. Písmena B–Č. Čís. 918–1808. Praha: Tiskárna Protektorátu Čechy a Morava v Praze.*

TOBOLKA, Zdeněk Václav (ed.) (1946): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Vydala Komise pro knihopisný soupis českých a slovenských tisků až do konce XVIII. století. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část III. Písmena D–J. Čís. 1809–3641. Praha: Státní tiskárna v Praze.*

TOBOLKA, Zdeněk Václav (ed.) (1948): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Vydala Komise pro knihopisný soupis českých a slovenských tisků až do konce XVIII. století. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část IV. Písmena K–L. Čís. 3642–5134. Praha: Státní tiskárna v Praze.*

TOŠNEROVÁ, Marie (ed.) (1995): *Průvodce po rukopisných fondech v České republice. Díl I. Rukopisné fondy zámeckých, hradních a palácových knihoven. Praha: Archiv Akademie věd České republiky; Komise pro soupis a studium rukopisů.*

TOŠNEROVÁ, Marie (ed.) (1998): *Průvodce po rukopisných fondech v České republice. Díl II. Rukopisné fondy archivů v České republice. Praha: Archiv Akademie věd České republiky; Komise pro soupis a studium rukopisů.*

TOŠNEROVÁ, Marie (ed.) (2001): *Průvodce po rukopisných fondech v České republice. Díl III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice. Praha: Archiv Akademie věd České republiky; Komise pro soupis a studium rukopisů.*

TOŠNEROVÁ, Marie (ed.) (2004): *Průvodce po rukopisných fondech v České republice. Díl IV. Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice. Praha: Archiv Akademie věd České republiky; Komise pro soupis a studium rukopisů.*

VOBR, Jaroslav (1969): *Soupis jihlavských tisků českých knížek lidového čtení a populárně naučné literatury z 18. a 19. století. Jihlava: Muzeum Vysočiny; Okresní knihovna.*

VOKABULÁŘ WEBOVÝ: Vokabulář webový [on-line]. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na <http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/literatura/>

VOIT, Petr (2006): *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století. Papír, písmo a písmolijectví, knihtisk a jiné grafické*

techniky, tiskaři, nakladatelé, knihkupci, ilustrátoři a kartografové, literární typologie, textové a výtvarné prvky knihy, knižní vazba, knižní obchod. Praha: Libri.

VOIT, Petr (2013): *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí I. Severinsko-Kosořská dynastie 1488–1557.* Praha: Koniasch Latin Press.

WIŽĎÁLKOVÁ, Bedřiška (ed.) (1994): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Dodatky. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část I. Písmo A. Čís. 32–917.* Praha: Národní knihovna v Praze.

WIŽĎÁLKOVÁ, Bedřiška (ed.) (1995): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Dodatky. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část II. Písmo B–Č. Čís. 918–1808.* Praha: Národní knihovna v Praze.

WIŽĎÁLKOVÁ, Bedřiška (ed.) (1996): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Dodatky. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část III. Písmo D–J. Čís. 1809–3641.* Národní knihovna České republiky.

WIŽĎÁLKOVÁ, Bedřiška (ed.) (1998): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Dodatky. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část IV. Písmo K–L. Čís. 3642–5134.* Praha: Národní knihovna České republiky.

WIŽĎÁLKOVÁ, Bedřiška (ed.) (2000): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Dodatky. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část V. Písmo M–O. Čís. 5135–6687.* Praha: Národní knihovna České republiky.

WIŽĎÁLKOVÁ, Bedřiška (ed.) (2006): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Dodatky. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část VI. Písmo P–Píseň. Čís. 6688–12820.* Praha: Národní knihovna České republiky.

6.8. Sekundární literatura

ADAM, Robert (1998): Jazyk Rakovnické hry vánoční I. *Slovo a slovesnost*, roč. 59, č. 3, s. 200–206.

ADAM, Robert (2006): Jazykové okolí Boženy Němcové. Podoby češtiny v listech Němcové adresovaných. In HORKÝ, Milan; HORKÝ, Roman (eds.). *Božena Němcová – život, dílo, doba.* Česká Skalice: Muzeum Boženy Němcové, s. 12–20.

ALEXOVÁ, Jarmila (1998): Obhájce ohroženého češství. In DAVID, Milan (ed.). *K jazyku a stylu barokních textů I.* České Budějovice: Katedra bohemistiky Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve spolupráci s nakladatelstvím Jih, s. 78–88.

ALEXOVÁ, Jarmila (2000a): Čeština ve střetu protichudných ideologií. In DAVID, Milan (ed.). *K jazyku a stylu barokních textů II*. České Budějovice: Katedra bohemistiky Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve spolupráci s nakladatelstvím Jih, s. 25–36.

ALEXOVÁ, Jarmila (2010): Spojovací funkce výrazů kde(ž), kdežto v českém barokním textu. In ALEXOVÁ, Jarmila; JANEČKOVÁ, Marie; POSPÍŠILOVÁ, Věra (eds.). *Slovesné baroko ve středoevropském prostoru*. Praha: Ars-ci, s. 93–103.

ALEXOVÁ, Jarmila; JANEČKOVÁ, Marie; POSPÍŠILOVÁ, Věra (eds.) (2010): *Slovesné baroko ve středoevropském prostoru*. Praha: Ars-ci.

ALSTEROVÁ, Alena (1992): B. Balbín a novodobé řečnictví. *Na předělu věků. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Z dějin umění*, roč. 5, č. 3–4, s. 225–227.

ANDĚL, Rudolf (2007): Obrozenečtí učitelé na školách Liberecka. In SVOBODA, Milan; LOZOVIUKOVÁ, Kateřina; ROKOSKÝ, Jaroslav (eds.). *Svět historie – historikův svět. Sborník profesoru Robertu Kvačkovi*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, s. 155–175.

ANDĚL, Rudolf; KAPRAŠ, Roman (2002): *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec: Nakladatelství 555.

ANDRLOVÁ FIDLEROVÁ, Alena (2009): Ke vztahům mezi písařským a tiskařským pravopisným územ v raněnovověkých rukopisech. *Bohemica Olomucensia: Linguistica Juvenilia*, č. 3, s. 50–57.

ANDRLOVÁ FIDLEROVÁ, Alena (2011): Jungmannova Slovesnost: Kompilát, nebo významné dílo? In FÖRSTER, Josef; KITZLER, Petr; PETRBOK, Václav; SVATOŠOVÁ, Hana (eds.). *Musarum Socius: jinak též Malý Slavnopis*, s. 305–316.

ANDRLOVÁ FIDLEROVÁ, Alena (2012): Lexikální germanismy v životopisech českých exulantů usazených v Berlíně ve 2. polovině 18. století. In NEJEDLÝ, Petr; VAJDLOVÁ, Miloslava (eds.). *Cesty slov*. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, s. 54–62.

ANDRLOVÁ FIDLEROVÁ, Alena (2013a): Barokní čeština v 17. století. In DITTMANN, Robert; ULÍČNÝ, Oldřich (eds.). *Studie k moderní mluvnici češtiny 3. Čeština a dějiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 78–95.

ANDRLOVÁ FIDLEROVÁ, Alena (2013b): Barokní čeština v prvních třech čtvrtinách 18. století. In DITTMANN, Robert; ULÍČNÝ, Oldřich (eds.). *Studie k moderní mluvnici češtiny 3. Čeština a dějiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 96–112.

ANDRLOVÁ FIDLEROVÁ, Alena (2013c): Uplatnění lexikálního principu v užívání velkých písmen v českých tištěných biblích raného novověku. *Historie – Otázky – Problémy*, roč. 5, č. 2, s. 159–174.

ANDRLOVÁ FIDLEROVÁ, Alena (2013d): Rukopisná kultura Čech 17. a 18. století v zrcadle muzejních sbírek. *Folia historica bohemica*, roč. 28, č. 1, s. 181–224.

ANDRLOVÁ FIDLEROVÁ, Alena (2013e): Lidové rukopisné modlitební knihy raného novověku. *Český lid: Etnologický časopis*, roč. 100, č. 4, s. 385–408.

ANDRLOVÁ FIDLEROVÁ, Alena (2016): *Orthography not Suited for Books? The Differences between the Orthography of Manuscript and Printed Books in Early Modern Bohemia*. Nepublikovaná prezentace referátu. *SHARP's 24th annual conference, Languages of the Book = Les langues du livre*, Paříž, Bibliothèque nationale de France a BULAC, 18.–22. července 2016.

ANDRLOVÁ FIDLEROVÁ, Alena; DITTMANN, Robert; STEFFAL VLADIMÍROVÁ, Veronika (2010): Užívání velkých písmen v českých tištěných Biblích raného novověku. In ČORNEJOVÁ, Michaela; RYCHNOVSKÁ, Lucie; ZEMANOVÁ, Jana (eds.). *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902). Sborník příspěvků z mezinárodní konference Dějiny českého pravopisu (do r. 1902) 23.–25. září 2010, Brno, Česká republika*. Brno: Host; Masarykova univerzita, s. 285–308.

ANDRLOVÁ FIDLEROVÁ, Alena; KOSEK, Pavel (2016): Dějiny českého písma. In In KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny; Brno: Masarykova univerzita, s. 300–304.

BARBIER, Frédéric (2000): Europe centrale et orientale: les réseaux du livre, XVIIIe siècle – 1914. In RADIMSKÁ, Jitka (ed.). *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. = Pour une étude des bibliothèques aristocratiques, bourgeoises et conventuelles*. České Budějovice: Jihočeská Univerzita, s. 9–42.

BARTUŠEK, Václav (2000): Dějiny a specifika piaristických gymnázií v českých zemích v 17. a 18. století (do roku 1778). In *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24. –25. června 1999 v Jičíně*. Semily: Státní okresní archiv, s. 15–22.

BARTUŠEK, Václav (2003): Šíření piaristických kolejí a škol v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v 17. a 18. století. *Paginae historiae. Sborník Státního ústředního archivu v Praze*, č. 11, s. 32–68.

BARTUŠEK, Václav (2012): Školy a jejich knihovny v 17. a 18. století v českých zemích. ADAMITIS, Zuzana; PALIČKOVÁ, Tereza (eds.). *Manu propria... Sborník příspěvků k životnímu jubileu PhDr. Aleny Richterové, CSc.* Praha: Národní knihovna České republiky, s. 109–127.

BARUČÁKOVÁ, Lenka (2007): Tiskařská produkce rodiny Svobodových. In KRUŠINSKÝ, Rostislav (ed.). *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 15. odborné konference Olomouc, 22.–23. listopadu 2006.* Brno: Sdružení knihoven České republiky, 2007 s. 167–173.

BĚČKA, Josef Václav (1946): Barokní čeština. *Časopis pro moderní filologii*, roč. 29, č. 1, s. 82–84.

BEDNAŘÍK, Petr; JIRÁK, Jan; KÖPPLOVÁ, Barbara (2011): *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti.* Praha: Grada.

BĚLIČ Jaromír (1949): Zásady Palackého v otázkách jazykové kultury. In KUTNAR, František (ed.). *Tři studie o Františku Palackém.* Olomouc: Nákladem Palackého university v Olomouci, s. 166–237.

BĚLIČ Jaromír (1955): Vznik nové spisovné češtiny. In BĚLIČ Jaromír. *Sedm kapitol o češtině.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

BĚLIČ, Jaromír (1972): *Nástin české dialektologie.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

BĚLÍČEK, Pavel (2008): *Dějiny české literatury v statistických grafech a tabulkách 2. Od baroka po májovce.* Praha: Urania.

BĚLINA, Pavel (1985): *Česká města v 18. století a osvícenské reformy.* Praha: Academia.

BĚLINA, Pavel (2001): Mezi reformou a revolucí. In BĚLINA, Pavel; KAŠE, Jiří; KUČERA, Jan Pavel. *Velké dějiny země koruny české X. 1740–1792.* Praha; Litomyšl: Paseka, s. 155–452.

BĚLINA, Pavel (2011): Města a jejich obyvatelé. In BĚLINA, Pavel; KAŠE, Jiří; MIKULEC, Jiří; VESELÁ, Irena; VLNAS, Vít. *Velké dějiny země koruny české IX. 1683–1740.* Praha; Litomyšl, 2011, s. 340–372.

BENEŠ, Zdeňek (1993): *Historický text a historická skutečnost.* Praha: Karolinum.

BERG, Christa; HAMMERSTEIN, Notker; HERRMANN, Ulrich (2005): *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte. Bd. 2., 18. Jahrhundert. Von späten 17. Jahrhundert bis zur Neuordnung Deutschland um 1800.* München: Beck.

BERGER, Tilman (1999): Užívání češtiny jako úředního jazyka v druhé polovině 18. století na příkladě města Chrudimě. In LUNGA, Radek; PETRBOK, Václav; TYDLITÁT, Jan (eds.). *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století. Sborník příspěvků ze symposia konaného 27.–28. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou*. Boskovice: Albert, s. 43–78.

BERGER, Tilman (2005a): Ediční poznámka. Slovníček. In BERGER, Tilman; MALÝ, Tomáš (eds.). *Historia chrudimská, v níž se vypisuje počátek města Chrudimě, jakož také zkáza a zase poznovu vystavení, a všelikých věcí v něm zběhlých. Z rozličných starých historických kněh shledaná a v jeden pořádek uvedená a sepsaná ode mne Jozefa Ceregettiho vlastence a souseda tohoto královského, věnného a krajského města Chrudimě. Léta Páně MDCCLXXI*. Chrudim: Regionální muzeum v Chrudimi, s. 207–214.

BERGER, Tilman (2005b): Zweisprachigkeit in den Ratsprotokollen von Chrudim (1750–1850). In HÖHNE, Steffen; OHME, Andreas (eds.). *Prozesse kultureller Integration und Desintegration: Deutsche, Tschechen, Böhmen im 19. Jahrhundert*. München: Oldenbourg, s. 249–273.

BERGER, Tilman (2008): Diakritické znaky v Pravopisnosti Řeči Čechské Jana Václava Póla. In ČORNEJOVÁ, Michaela; KOSEK, Pavel (eds.). *Jazyk a jeho proměny. Prof. Janě Pleskalové k životnímu jubileu*. Brno: Host, s. 13–20.

BERGER, Tilman (2009): O významu pravopisu pro literární vědce. In HANZOVÁ, Barbora; LEHEČKA, Boris; SICHÁLEK, Jakub (eds.). *Pokušení Jaroslava Kolára. Sborník k osmdesátinám*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, s. 226–236.

BERGER, Tilman (2010): Argumentace reformátorů českého pravopisu v letech 1780–1850. In ČORNEJOVÁ, Michaela; RYCHNOVSKÁ, Lucie; ZEMANOVÁ, Jana (eds.). *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902). Sborník příspěvků z mezinárodní konference Dějiny českého pravopisu (do r. 1902) 23.–25. září 2010, Brno, Česká republika*. Brno: Host; Masarykova univerzita, s. 343–359.

BERGMANN, Rolf; NERIUS, Dieter (eds.) (1998): *Die Entwicklung der Großschreibung im Deutschen von 1500 bis 1700*. Heidelberg: C. Winter.

BEZDĚKOVÁ, Zdeňka (1957): *Stará literatura česká*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina (2006): *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*. Praha: Karolinum.

BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina; HOLÝ, Martin (2013): Jak důkladně znali gymnazisté Bibli? K užívání biblických textů ve školní výuce v českých zemích 16. až 18. století. *Historie – Otázky – Problémy*, roč. 5, č. 2, s. 63–72.

BÖHMOVÁ, Veronika (2013): *Kritická edice vybraných vánočních písní V. K. Holana Rovenského*. Nepublikovaná bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova.

BRÁZDIL, Rudolf; TRNKA, Miroslav (eds.) (2015): *Historie počasí a podnebí v českých zemích. Svazek XI. Sucho v českých zemích: minulost, současnost a budoucnost*. Brno: Centrum výzkumu globální změny Akademie věd České republiky, v.v.i.

BUKOVSKÝ, Jan (2000): *Loretánské kaple v Čechách a na Moravě*. Praha: Libri.

BUSSE, Beatrix (2010): Recent Trends in New Historical Stylistics. In MCINTYRE, Dan; BUSSE, Beatrix (eds.). *Language and Style. In Honour of Mick Short*. Hampshire; New York: Palgrave Macmillan, s. 32–54.

CACH, Josef; MÁTEJ, Jozef; SCHUBERT, Jozef; SROGOŇ, Tomáš (1981): *Dejiny školstva a pedagogiky*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

CERMAN, Ivo (2003): Vzdělání a socializace kancléře Rudolfa Chotka. *Český časopis historický*, roč. 101, č. 4, s. 818–853.

CERMAN, Ivo (2004): Zrození osvícenského kavalíra. (Vzdělání a cestování Jana Karla z Dietrichsteina). *Časopis Národního muzea. Řada historická*, roč. 173, č. 3–4, s. 157–190.

CORNFIELD, Penelope J. (2011): British History: The Exploding Galaxy. *Journal for Eighteenth-Century Studies*, vol. 34, №4, s. 517–526.

CUŘÍN, František (1964): *Vývoj českého jazyka a dialektologie. Učebnice pro pedagogické fakulty*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

CUŘÍN, František (1985): *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

ČEJKA, Mírek (1999): Srovnání Devotyho opisu Loutny české Adama Michny z Otradovic s původním tiskem. In HOLY, Jiří; ZAND, Gertraude (eds.). *Tschechisches Barock – Sprache, Literatur, Kultur = České baroko: jazyk, literatura, kultura*. Wien: Peter Lang, s. 21–32.

ČERMÁK, Marek (2007): Struktura a prostředky vzdělávání ve venkovském školství na Moravě na konci 18. století se zřetelem na hudební praxi. *Opus musicum*, roč. 39, č. 6, s. 4–10.

ČERNÁ, Alena M. (2003): Prolínání vývojových rovin v jazyce Paměti Mikuláše Dačického. *Listy filologické = Folia philologica*, roč. 126, č. 1–2, s. 20–31.

ČERNÁ, Alena M. (2005): Lékařský sborník o chirurgii – mimořádný zdroj ke studiu staročeského jazyka. In LEHEČKA, Boris; NEJEDLÝ, Petr; VAJDLOVÁ, Miloslava (eds.). *Verba et historia. Igoru Němcovi k 80. narozeninám*. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, s. 41–47.

ČERNUŠÁK, Tomáš (2006): Dominikánské řádové školství na Moravě v 17. a 18. století ve světle pramenů z Moravského zemského archivu v Brně. *Vlastivědný věstník moravský*, roč. 58, č. 1, s. 42–48.

ČERNÝ, Václav (1996): Generační periodizace českého baroka. In VÍŠKOVÁ, Jarmila (ed.). *Václav Černý. Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha: Mladá fronta, s. 261–354.

ČINÁTL, Kamil (2005): Čtenář – produkt osvícenské reformy školství. *Kuděj: Časopis pro kulturní dějiny*, roč. 7, č. 1–2, s. 60–72.

ČORNEJOVÁ, Ivana; HOJDA, Zdeněk (1996): Pražská univerzita a vzdělanost v českých zemích v 17. a 18. století. In ČORNEJOVÁ, Ivana (ed.). *Dějiny Univerzity Karlovy. Díl 2. 1622–1802*. Praha: Karolinum, s. 225–240.

ČORNEJOVÁ, Ivana (1996): Počty a původ posluchačů, promováných a profesorů na fakultách Karlo-Ferdinandovy univerzity. In ČORNEJOVÁ, Ivana (ed.). *Dějiny Univerzity Karlovy. Díl 2. 1622–1802*. Praha: Karolinum, s. 241–249.

ČORNEJOVÁ, Ivana (2000): Organizace jezuitského školství před rokem 1773. In *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.–25. června 1999 v Jičíně*. Semily: Státní okresní archiv, s. 9–14.

ČORNEJOVÁ, Ivana (2004): Barokní vzdělanost. In FEJTOVÁ, Olga; LEDVINKA, Václav; PEŠEK, Jiří; VLNAS, Vít (eds.). *Barokní Praha – barokní Čechie 1620–1740. Sborník příspěvků z vědecké konference o fenoménu baroka v Čechách, Praha, Anežský klášter a Clam-Gallasův palác, 24.–27. září 2001*. Praha: Scriptorium, s. 575–582.

DAVID, Milan (1998a): Pozdně barokní kázání z Pelhřimova. In DAVID, Milan (ed.). *K jazyku a stylu barokních textů I*. České Budějovice: Katedra bohemistiky Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve spolupráci s nakladatelstvím Jih, s. 63–77.

DAVID, Milan (ed.) (1998b): *K jazyku a stylu barokních textů I*. České Budějovice: Katedra bohemistiky Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve spolupráci s nakladatelstvím Jih.

DAVID, Milan (ed.) (2000a): *K jazyku a stylu barokních textů II*. České Budějovice: Katedra bohemistiky Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve spolupráci s nakladatelstvím Jih.

DAVID, Milan (2000b): Předbělohorské svědectví českobudějovického rodáka. In DAVID, Milan (ed.). *K jazyku a stylu barokních textů II*. České Budějovice: Katedra bohemistiky Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve spolupráci s nakladatelstvím Jih, s. 7–24.

DAVID, Milan (2000c): Příčinou ouřadu promeškal pohřeb své matky. (Kázání pohřební Jana Jacobidesa). In DAVID, Milan (ed.). *K jazyku a stylu barokních textů II*. České Budějovice: Katedra bohemistiky Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve spolupráci s nakladatelstvím Jih, s. 37–46.

DAVID, Milan (2000d): Primiční kázání premonstráta Josefa Veselého. In DAVID, Milan (ed.). *K jazyku a stylu barokních textů II*. České Budějovice: Katedra bohemistiky Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve spolupráci s nakladatelstvím Jih, s. 74–85.

DITTMANN, Robert (2012): *Dynamika textu Kralické bible v české překladatelské tradici*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma.

DITTMANN, Robert; JUST, Jiří (2014): Historická předmluva. In NÁPRAVNÍK, Pavel (ed.). *Bible kralická šestidílná. Kompletní vydání s původními poznámkami*. Praha: Česká biblická společnost.

DUCREUXOVÁ, Marie-Élisabeth (1992): Čtení a vztah ke knihám u podezřelých z kacířství v Čechách 18. století. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*, roč. 23, č. 1, s. 51–80.

DVOŘÁK, Emil (1970): *Vývoj přechodníkových konstrukcí ve starší češtině*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

DVOŘÁK, Jan; MALČÍK, Petr; ŠLOSAR, Dušan; VEČERKA, Radoslav (2009): *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Brno: Host.

FIALOVÁ, Ludmila (1998): Století demografické statistiky. In FIALOVÁ, Ludmila; HORSKÁ, Pavla; KUČERA, Milan; MAUR, Eduard; MUSIL, Jiří; STLOUKAL, Milan. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, s. 133–192.

FIDLEROVÁ, Alena (2000): *Jan Klatovský: Fundací aneb Založení i vystavení města Klatov. Literárněhistorický rozbor a edice*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

FIDLEROVÁ, Alena (2008): *Raněnovověké rukopisy v českých muzeích a možnosti jejich využití pro výzkum českého jazyka a literatury 17. a 18. století*. Nepublikovaná disertační práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

FLAJŠHANS, Václav (1924): *Náš jazyk mateřský*. Praha: Unie.

GARKISCHOVÁ, Kamila (2003): Působení piaristů v Berouně. In ČORNEJOVÁ, Ivana (ed.). *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci. Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4.–5. 6.2003*. Praha: Scriptorium, s. 96–110.

GEBAUER, Jan (1894): *Historická mluvnice jazyka českého. Díl I. Hláskosloví*. V Praze a ve Vídni. Nákladem F. Tempského knihkupce Cís. akademie věd ve Vídni.

GEBAUER, Jan (1896): *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III. Tvarosloví I. Skloňování*. V Praze a ve Vídni. Nákladem F. Tempského.

GEBAUER, Jan (1898): *Historická mluvnice jazyka českého. Díl III. Tvarosloví II. Časování*. V Praze a ve Vídni. Nákladem F. Tempského.

GRIMM, Gerald (1987): *Die Schulreform Maria Theresias 1747–1775. Das österreichische Gymnasium zwischen Standesschule und allgemeinbildender Lehranstalt im Spannungsfeld von Ordensschulwesen, thesianischem Reformabsolutismus und Aufklärungspädagogik*. Frankfurt am Main; Bern; New York; Paris: Peter Lang.

GRIMM, Gerald (2004): Zur Diskrepanz von Anspruch und (Schul-)Wirklichkeit: Die „Allgemeine Schulordnung“ von 1774 und ihre Umsetzung in den österreichischen Ländern. In EMANUEL, Ludovít (ed.). *Mezinárodní konference Všeobecné vzdělávání pro všechny. = International Conference Public Education for All. Praha, 4.–5. 11. 2004*. Praha: Pedagogické muzeum Jana Amose Komenského, s. 14–23.

GRULICH, Josef (2006): „Milostivý císař“ v očích venkovské společnosti. *Historický obzor*, roč. 17, č. 7–8, s. 173–181.

GRULICH, Josef (2008): *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*. České Budějovice: Jihočeská univerzita.

HANZAL, Josef (1965): K dějinám nižšího školství před rokem 1775. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*, roč. 6, č. 1, s. 67–83.

HANZAL, Josef (1966): Rozvoj nižšího školství v Čechách na konci 18. století. *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy*, roč. 7, č. 1, s. 93–117.

- HANZAL, Josef (1968a): Z dějin západočeského školství v době obrozenecké. *Minulostí západočeského kraje*, č. 6, s. 154–177.
- HANZAL, Josef (1968b): Jazyková otázka ve vývoji obrozeneckého školství. *Český časopis historický*, roč. 16, č. 3, s. 317–340.
- HANZAL, Josef (1972): Nižší školy v Čechách v 17. a 18. století. *Muzejní a vlastivědná práce*, roč. 10, č. 3–4, s. 152–171.
- HANZAL, Josef (1976): Příspěvek k dějinám školství a jeho správy v Čechách v letech 1775–1848. *Sborník archivních prací*, roč. 24, č. 2, s. 221–260.
- HANZAL, Josef (1987): *Od baroka k romantismu. Ke zrození novodobé české kultury*. Praha: Academia.
- HANZAL, Josef (1990): Nižší školství. In PETRÁŇ, Josef (ed.). *Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*. Praha: Academia, s. 131–137.
- HANZAL, Josef (1998): *Ferdinand Kindermann (1740–1801). Školský reformátor a osvícenský duchovní*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998.
- HAUSENBLAS, Karel (1958): *Vývoj předmětového genitivu v češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- HAVRÁNEK, Bohuslav (1936): Vývoj spisovného jazyka českého. In HUIER, Oldřich (ed.). *Československá vlastivěda. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha: Sfinx – Bohumil Janda, s. 1–144.
- HAVRÁNEK, Bohuslav (1951): Přehled vývoje českého jazyka z hlediska marxistického. *Naše řeč*, roč. 35, č. 5–6, s. 81–93.
- HAVRÁNEK, Bohuslav (1980): *Vývoj českého spisovného jazyka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- HEJDOVÁ, Tereza (2017a): Komentář editora k textu. In HEJDOVÁ, Tereza (ed.). *Dorota z Krumlova. Dopisy, Svatý Jiří na Pražském hradě*. Elektronická edice [on-line]. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicnipoznamka.aspx?id=Dopisy_Dorota_z_Krumlova_u_Svateho_Jiri
- HEJDOVÁ, Tereza (2017b): Komentář editora k textu. In HEJDOVÁ, Tereza (ed.). *Anna z Litoměřic. Dopisy*. Elektronická edice [on-line]. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicnipoznamka.aspx?id=Dopisy_Anna_z_Litomerice.

HEJDOVÁ, Tereza (2017c): Komentář editora k textu. In HEJDOVÁ, Tereza (ed.). *Judit Eibenštolerová z Eibenštolu Dopisy*. Elektronická edice [on-line]. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicnipoznamka.aspx?id=Dopisy_Judit_Eibenstolerova_z_Eibenstolu.

HEJDOVÁ, Tereza (2017d): Komentář editora k textu. In HEJDOVÁ, Tereza (ed.). *Kateřina z Kladna. Dopisy*. Elektronická edice [on-line]. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicnipoznamka.aspx?id=Dopisy_Katerina_z_Kladna.

HEJDOVÁ, Tereza (2017e): Komentář editora k textu. In HEJDOVÁ, Tereza (ed.). *Voršila Tachovská. Dopisy*. Elektronická edice [on-line]. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicnipoznamka.aspx?id=Dopisy_Vorsila_Tachovska.

HEŘMANOVÁ, Eva (2008): Václav Jan Mašek z Vodokrt. Vnitřní a vnější geografické horizonty jeho kroniky z let 1808–1838. *Pod Zelenou Horou. Vlastivědný sborník jižního Plzeňska*, roč. 23, č. 1, s. 2–5.

HEŘMANSKÁ, Kateřina (2016): *Instrukcí aneb Krátké naučení hospodáři mladému Šimona Lomnického z Budče (edice a literárně historický rozbor)*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka; JANÁK, Jan; DOBEŠ, Jan (2005): *Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

HOFFMANNOVÁ, Jaroslava (1990): Pražští úřední tiskaři. *Documenta Pragensia*, č. 10, sv. 2, s. 299–314.

HOLINKOVÁ, Jiřina (1979): Význam městských škol na Moravě v 16. století. In VOŽDA, Gustav (ed.). *Moravské bratrské školství a jeho protějšky v 16. až 18. století*. Přerov: Vlastivědný ústav v Přerově, s. 60–62.

HOLUB, Pavel (2011): Rodinné a rodové kroniky v paměťových institucích okresu Pelhřimov. *Genealogické a heraldické informace*, roč. 15 (30), s. 142–146.

HOLUB, Zbyněk (1998): Dvě kázání kněze Jana Klekara. In DAVID, Milan (ed.). *K jazyku a stylu barokních textů I*. České Budějovice: Katedra bohemistiky Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve spolupráci s nakladatelstvím Jih, s. 42–61.

HOLUBOVÁ, Markéta (2001): „Duchovní pokládek duše křesťanské“ aneb co vyprávějí rukopisné modlitební knížky 18. a 19. století. *Kuděj: Časopis pro kulturní dějiny*, roč. 3, č. 2, s. 33–41.

HOMEROVÁ, Klára. Tisková cenzura v Čechách, 1621–1660. *Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie*, roč. 42–43, č. 1–4.

HORÁK, František (1968): *Pět století českého knihtisku*. Praha: Odeon.

HORÁKOVÁ, Lenka (2015): Brněnský knihtisk v době působení rodiny Svobodových. In KUDRNOVÁ, Jana; POLEHLA, Petr; SEVERA, Michal; VOJTÍŠKOVÁ, Jana (eds.). *Ad honorem VN. K 65. narozeninám Věry Němečkové připravili vděční přátelé, kolegové a studenti*. Hradec Králové: Hradecká studentská sekce České archivní společnosti; Pavel Mervart, s. 129–145.

HRABÁK, Josef (ed.) (1959): *Dějiny české literatury I. Starší česká literatura*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

HRABÁK, Josef (1968): Dnešní stav bádání o českém literárním baroku a jeho aktuální úlohy. In KOPECKÝ, Milan (ed.). *O barokní kultuře. Sborník statí*. Brno: Universita Jana Evangelisty Purkyně, s. 25–40.

HRABÁK, Josef (1982): Baroko a dnešek. In HRABÁK, Josef. *Jedenáct století*. Praha: Československý spisovatel, s. 156–166.

HRDLIČKA, Josef (2008): Vzděláním ke kariéře? Vzdělanostní předpoklady kariér lokálních úředníků v raném novověku (Jindřichův Hradec 1550–1700). In FEJTOVÁ, Olga; LEDVINKA, Václav; PEŠEK, Jiří (eds.). *Město a intelektuálové od středověku do roku 1848. Sborník statí a rozšířených příspěvků z 25. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze ve dnech 10. až 12. října 2006 v Clam-Gallasově paláci v Praze*. Praha: Scriptorium, s. 299–327.

HUBÁČEK, Josef (1980): *Počátky vyučování slohu na české škole*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta v Hradci Králové.

HUBÁČEK, Josef (1999): Latina v českém barokním katechismu. In LUNGA, Radek; PETRBOK, Václav; TYDLITÁT, Jan (eds.). *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století. Sborník příspěvků ze symposia konaného 27.–28. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou*. Boskovice: Albert, 23–33.

CHAROUZ, Jindřich Zdeněk (1996): K základům řádového školství v 16.–18. století. *Časopis Matice moravské*, roč. 115, č. 1, s. 115–123.

CHROMÝ, Jan (2017): *Protetické v- v češtině*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

CHÝLOVÁ, Helena (2010): Jazyk Antonína Frozína Plzeňského. In ALEXOVÁ, Jarmila; JANEČKOVÁ, Marie; POSPÍŠILOVÁ, Věra (eds.). *Slovesné baroko ve středoevropském prostoru*. Praha: Arsca, s. 42–53.

CHÝLOVÁ, Helena (2012): Jazyk díla Tomáše Bavorovského z Bavorova. In LEHEČKA, Boris; NEJEDLÝ, Petr; VAJDLOVÁ, Miloslava (eds.). *Verba et historia. Igoru Němcovi k 80. narozeninám*. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, s. 82–93.

JAKLOVÁ, Alena (1998): K jazyku a stylu českých kázání Ondřeje Františka de Waldta. In DAVID, Milan (ed.). *K jazyku a stylu barokních textů I*. České Budějovice: Katedra bohemistiky Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve spolupráci s nakladatelstvím Jih, s. 8–41.

JAKLOVÁ, Alena (2000): Jazyk a styl českých kázání Alberta (Vojtěcha) Chanovského. In DAVID, Milan (ed.). *K jazyku a stylu barokních textů II*. České Budějovice: Katedra bohemistiky Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve spolupráci s nakladatelstvím Jih, s. 47–61.

JANÁČKOVÁ, Irena (ed.) (1946): *Jakub Jan Ryba o svém hudebním životě*. Praha: Edition Č. H.

JANDOVÁ, Lucie (2000): Piaristické gymnázium v Českých Budějovicích ve druhé polovině 18. století. In *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24. –25. června 1999 v Jičíně*. Semily: Státní okresní archiv, s. 139–150.

JANEČKOVÁ, Marie (1998a): Legenda o svatém Vintíři v pojetí pátera Jiřího davida z Tovaryšstva Ježíšova. In DAVID, Milan (ed.). *K jazyku a stylu barokních textů I*. České Budějovice: Katedra bohemistiky Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve spolupráci s nakladatelstvím Jih, s. 90–109.

JANEČKOVÁ, Marie (1998b): K jazyku Daniela Vettera v cestopise Islandia. In DAVID, Milan (ed.). *K jazyku a stylu barokních textů I*. České Budějovice: Katedra bohemistiky Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve spolupráci s nakladatelstvím Jih, s.117–127.

JANEČKOVÁ, Marie (2000): K jazyku naukové prózy z počátků českého baroka. In DAVID, Milan (ed.). *K jazyku a stylu barokních textů II*. České Budějovice: Katedra

bohemistiky Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve spolupráci s nakladatelstvím Jih, s. 86–142.

JANEČKOVÁ, Marie (2009): *K jazyku českého baroka*. Praha: Arscli.

JANEČKOVÁ, Marie (2010): Čeština venkovských kazatelů vrcholného a pozdního baroka. In ALEXOVÁ, Jarmila; JANEČKOVÁ, Marie; POSPÍŠILOVÁ, Věra (eds.). *Slovesné baroko ve středoevropském prostoru*. Praha: Arscli, s. 77–92.

JEDLIČKA, Alois (1962): Vztah vývoje spisovného jazyka k vývoji společnosti. In BĚLIČ, Jaromír; DOLEŽEL, Lubomír; PECIAR, Štefan (eds.). *Problémy marxistické jazykovědy*. Praha 1962, s. 292–304.

JELÍNEK, Jaroslav (1972): *Nástin dějin vyučování českému jazyku v letech 1774–1918*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

JELÍNEK, Milan (1962): Vliv vývoje společnosti na vývoj spisovné češtiny v období národního obrození. In BĚLIČ, Jaromír; DOLEŽEL, Lubomír; PECIAR, Štefan (eds.). *Problémy marxistické jazykovědy*. Praha 1962, s. 305–318.

JOHANIDES, Josef (1999): 18. století a knihtiskařská rodina Tibelliů v Hradci Králové (1731–1806). In LUNGA, Radek; PETRBOK, Václav; TYDLITÁT, Jan (eds.). *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století. Sborník příspěvků ze symposia konaného 27.–28. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou*. Boskovice: Albert, s. 307–314.

JOHANSSON, Egil (1977): *The History of Literacy in Sweden in Comparison with Some Other Countries*. Umeå, Umeå University and School of Education.

JUNKOVÁ, Bohumila (1998): Jazyk barokních Duchovních pohádek. In DAVID, Milan (ed.). *K jazyku a stylu barokních textů I*. České Budějovice: Katedra bohemistiky Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve spolupráci s nakladatelstvím Jih, s. 111–116.

JUNKOVÁ, Bohumila (2000): Jazyk a styl Michnovy České mariánské muziky. DAVID, Milan (ed.). *K jazyku a stylu barokních textů II*. České Budějovice: Katedra bohemistiky Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích ve spolupráci s nakladatelstvím Jih, s. 62–73.

KADNER, Otakár (1929): *Vývoj a dnešní soustava školství. Díl I*. Praha: Sfinx – Bohumil Janda.

KALISTA, Zdeněk (1941): Úvod. In KALISTA, Zdeněk (ed.). *České baroko. Studie, texty, poznámky*. Praha: Evropský literární klub.

KAMIŠ, Adolf (1974): *Slovní zásoba české publicistiky 18. století*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

KASPEROVÁ, Dana (2015): Metoda – obsah vzdělávání učitelů elementárních škol a nástroj školské osvícenské reformy. In KASPER, Tomáš (ed.). *Učitel ve střední a jihovýchodní Evropě. Profesionalizace učitelského vzdělávání: historické a systematické aspekty*. Praha: Academia; Národní pedagogické muzeum a knihovna Jana Amose Komenského, s. 86–100.

KIRILLOV, Jurij (2010): *Osobnosti českého literárního jazyka XVII–XVIII vekov*. Nepublikovaná disertační práce. Moskva: Moskovskij gosudartsvennyj universitet.

KLÍMA, František (1947): *Příbramská impressí. Dějiny tiskáren a tiskařů osmnáctého století*. Příbram: Archiv horního města Příbramě.

KNEBLÍK, Michal (2011): Školní fase – prameny pro dějiny výchovy a vzdělávání v 18. století. *Cornova. Revue České společnosti pro výzkum 18. století a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*, roč. 1, č. 2, s. 39–50.

KNEIDL, Pravoslav (1995): Pražský knihkupec Johann Friedrich Rüdiger a jeho nabídka knih v roce 1748. *Knihy a dějiny*, roč. 2, č. 1, s. 1–8.

KOBLÍŽEK, Vladimír (1998): K jazykové stránce úvodní části Koniášova díla Klíč kacírské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající. *Češtinář*, roč. 8, č. 5, s. 146–150.

KOBLÍŽEK, Vladimír (2005): Běžně mluvený jazyk východočeských venkovanů z oblasti Hradecka a Náchodska v první polovině 18. století. In LEHEČKA, Boris; NEJEDLÝ, Petr; VAJDLOVÁ, Miloslava (eds.). *Verba et historia. Igoru Němcovi k 80. narozeninám*. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, s. 167–174.

KOBLÍŽEK, Vladimír (2010): Jazyková stránka spisu Carla Stradiottiho Život velebného pátera Františka de Hieronymo. In ALEXOVÁ, Jarmila; JANEČKOVÁ, Marie; POSPÍŠILOVÁ, Věra (eds.). *Slovesné baroko ve středoevropském prostoru*. Praha: Arsca, s. 23–41.

KOBLÍŽEK, Vladimír (2011): Dramatické prvky barokních kázání. In HOJDA, Jan; POLEHLA, Petr (eds.). *Náboženské divadlo v raném novověku*. Ústí nad Orlicí: Oftis, s. 142–152.

KOBLÍŽEK, Vladimír (2012): Vývojové tendence českého slovesa ve světle několika mluvnic češtiny období národního obrození. In ČMEJRKOVÁ, Světlá; HOFFMANOVÁ, Jana; KLÍMOVÁ, Jana (eds.). *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*. Praha: Karolinum, s. 253–257.

- KOCIÁNOVÁ, Zdenka (1996): Po stopách milostné avantýry přečínského písaře. *Archivum Trebonense: sborník studií pracovníků Státního oblastního archivu v Třeboni*, č. 8, s. 114–123.
- KOCOUREK, Ludomír (1978): *Dějiny mosteckého školství*. Most: Okresní archiv Most.
- KOČÍ, Josef (1978): *České národní obrození*. Praha: Svoboda.
- KODLOVÁ, Monika (2005): Jezuitská tiskárna v Praze (1635–1773). Na základě pramenů z Národního archivu. *Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie*, roč. 50, č. 1–4, s. 1–42.
- KOLÁR, Jaroslav (1999): Lidové čtení o proměnách času. In BAĐUROVÁ, Anežka (ed.). *Sborník k 80. narozeninám Mirjam Bohatcové*. Praha: Knihovna Akademie věd České republiky, s. 148–150.
- KOLÁR, Jaroslav; STICH, Alexandr (2000): Komentář. In KOLÁR, Jaroslav (ed.). *Tři knížky lidového čtení. Meluzína. Magelona. Jenovefa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 255–305.
- KOLEJKA, Josef (1994): Z dějin gymnaziálního vzdělávání na Moravě a ve Slezsku v 16.–18. století. (Období řádových gymnázií). *Časopis Matice moravské*, roč. 113, č. 1, s. 115–127.
- KOLEJKA, Josef (1996): Organizace a učební programy řádových škol 1566–1773. Z dějin gymnaziálního vzdělávání na Moravě a ve Slezsku II. *Časopis Matice moravské*, roč. 115, č. 1, s. 97–114.
- KÖLLNER, Alena (2000): *Buchwesen in Prag von Václav Matěj Kramerius bis Jan Otto*. Wien: Edition Praesens.
- KOMÁREK, Karel (2013): České katolické bible v 18. a 19. století aneb Dědictví svatováclavské. *Historie – Otázky – Problémy*, roč. 5, č. 2, s. 195–206.
- KOMÁREK, Miroslav (1962): *Historická mluvnice česká I. Hláskosloví*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- KOMÁREK, Miroslav (1995): František Martin Pelcl jako kodifikátor mluvnické normy spisovné češtiny a lingvista. *Slovo a slovesnost*, roč. 56, č. 1, s. 34–38.
- KOMÁREK, Miroslav (2012): *Dějiny českého jazyka*. Brno: Host.
- KOMÁRKOVÁ, Jana (2006): Jazyk českého překladu Fischerových Knih hospodářských. *Jazykovědné aktuality*, roč. 43, č. 1–2, s. 4–17.
- KOPEČNÝ, František (1947): Jazykový materiál v Drahotušské kronice. *Listy filologické = Folia philologica*, roč. 71, č. 6, s. 282–288.

KOPEČNÝ, František (1949): Spisovný jazyk a jeho forma hovorová. *Naše řeč*, roč. 33, č. 1–2, s. 14–22.

KOSEK, Pavel (2003): *Spojovací prostředky v češtině období baroka*. Ostrava: Ostravská univerzita.

KOSEK, Pavel (2004): Jazyk kancionálu „Harfa nová“ Jana Liberdy. *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university. Řada jazykovědná A*, roč. 52, č. 1, s. 95–108.

KOSEK, Pavel (2005): Ruční knížka Kašpara Mošetického. In LEHEČKA, Boris; NEJEDLÝ, Petr; VAJDLOVÁ, Miloslava (eds.). *Verba et historia. Igoru Němcovi k 80. narozeninám*. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, s. 181–189.

KOSEK, Pavel (2007): O jazyce českého exilu 18. století (na ukázce spisu „Obhájení učení evangelium svatého“). In RUSINOVÁ, Eva (ed.). *Přednášky a besedy ze XL. běhu LŠSS*. Brno: Masarykova univerzita, s. 76–92.

KOSEK, Pavel (2008a): Jazyková stránka českých exilových tisků 18. století (demonstrována na Pokladu evangelického křesťana). In RUSINOVÁ, Eva (ed.). *Přednášky a besedy z XLI. běhu LŠSS*. Brno: Masarykova univerzita, s. 103–126.

KOSEK, Pavel (2008b): K jazykové stránce hallských českých tisků 18. století. In MACEK, Ondřej (ed.). *Po vzoru Berojských*. Praha: Kalich, s. 520–541.

KOSEK, Pavel (2010a): „Veřejné listy“ Jiřího Sarganka. In ALEXOVÁ, Jarmila; JANEČKOVÁ, Marie; POSPÍŠILOVÁ, Věra (eds.). *Slovesné baroko ve střeoevropském prostoru*. Praha: Arsca, s. 54–76.

KOSEK, Pavel (2010b): Interpunkce českých tištěných kancionálů 17. a 18. století a její transkripce. In ČORNEJOVÁ, Michaela; RYCHNOVSKÁ, Lucie; ZEMANOVÁ, Jana (eds.). *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902). Sborník příspěvků z mezinárodní konference Dějiny českého pravopisu (do r. 1902) 23.–25. září 2010, Brno, Česká republika*. Brno: Host; Masarykova univerzita, s. 250–284.

KOSEK, Pavel (2011): *Enklitika v češtině barokní doby*. Brno: Masarykova univerzita.

KOSEK, Pavel (2012): Kancionál Jesličky jako jazykovědný pramen. In KOSEK, Pavel; SLAVICKÝ, Tomáš; ŠKARPOVÁ, Marie (eds.). *Fridrich Bridelius. Jesličky, staré nové písničky*. Brno: Host; Masarykova univerzita.

KOSEK, Pavel (2013): Jazyk Jesliček F. Bridelia. *Listy filologické = Folia philologica*, roč. 136, č. 1

KOSEK, Pavel (2016): Bratrský pravopis. In KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny; Brno: Masarykova univerzita, s. 183–187.

KOSEK, Pavel; ŠLOSAR, Dušan (2016a): Humanistická čeština. In KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny; Brno: Masarykova univerzita, s. 651–654.

KOSEK, Pavel; ŠLOSAR, Dušan (2016b): Barokní čeština. In KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny; Brno: Masarykova univerzita, s. 155–159.

KOSEK, Pavel; PLESKALOVÁ, Jana (2016): Obrozenský pravopis. In KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny; Brno: Masarykova univerzita, s. 1220–1222.

KOSEK, Pavel (2017): Grafika třetího vydání Snáře (1614) Václava Hájka z Libočan. In STLUKA, Martin; ŠKRABAL, Michal (eds.). *Lifka a czban*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 48–57.

KOTYZA, Oldřich; ROEDL, Bohumír (2009): Rejstřík k neznámé kronice v kontextu lounského raně novověkého dějepisce. *Porta Bohemica. Sborník historických prací*, sv. 5, s. 135–149.

KOUPIL, Ondřej (2007): *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha: Karolinum.

KOUPIL, Ondřej (2013): Alphabetum Boëmicum (1718): slabikář pro učené. *Listy filologické = Folia philologica*, roč. 136, č. 3–4, s. 365–382.

KOUPIL, Ondřej (2015a): *Grammatyka česká. Mluvnice češtiny v 16. až 19. století (katalog výstavy)*. Praha: Akropolis.

KOUPIL, Ondřej (2015b): Hájek jako jazyková autorita. In LINKA, Jan (ed.). *Studia hageciana I. Na okraj Kroniky české*. Praha: Academia, s. 187–200.

KRÁLÍKOVÁ, Marie; NEČESANÝ, Josef; SPĚVÁČEK, Václav (1977): *Nástin vývoje všeobecného vzdělání v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

KRÁLOVÁ, Kristýna (2006): *Jazykový rozbor vybraných barokních písní obsažených v Kancionálu českém Václava Matěje Šteyera*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

KRČMOVÁ, Marie (2016a): Stylová norma. In KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny; Brno: Masarykova univerzita, s. 1781.

KRČMOVÁ, Marie (2016b): Stylém. In KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny; Brno: Masarykova univerzita, s. 1775–1776.

KŘÍSTEK, Michal (2016): Styl. In KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny; Brno: Masarykova univerzita, s. 1773–1775.

KŘÍSTEK, Václav (1976): Kritéria periodizace českého jazykového vývoje. *Slovo a slovesnost*, roč. 37, č. 3, s. 177–183.

KŘÍSTEK, Václav (1979): Etapy vývoje českého jazyka v starším období a poznámky o staročeských pravopisných systémech. In PORÁK, Jaroslav (ed.). *Chrestomatie k vývoji českého jazyka (13.–18. století)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

KUBEŠ, Jiří (2007): Rudolf Josef Colloredo z Wallsee a jeho studium v Salcburku v letech 1723–1725. In KUBEŠ, Jiří (ed.). *Šlechtic na cestách v 16. –18. století. Sborník příspěvků (nejen) ze 3. adventního kulatého stolu, který se na téma „Prameny k dějinám šlechtického cestování, 1550–1800“ konal na půdě Katedry historických věd FF UPa dne 28. listopadu 2005*. Pardubice: Univerzita Pardubice, s. 163–192.

KUBÍČEK, Jaromír (2001): *Noviny a časopisy na Moravě a ve Slezsku do roku 1918. Literatura a prameny, sbírky, bibliografie*. Brno: Moravská zemská knihovna.

KUBÍČEK, Jaromír; ŠIMEČEK, Zdeněk (1976): *Bibliografie města Brna. Svazek 2 Brněnské noviny a časopisy od doby nejstarší až do roku 1975*. Brno: Státní vědecká knihovna; Archiv města Brna; Musejní spolek v Brně.

KUČERA, Karel (1983): *Jazyk českých spisů J. A. Komenského*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

KUCHAROVÁ, Hedvika (2011): *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze. Alternativy univerzitního vzdělání v 17. a 18. století*. Praha: Casablanca.

KUTNAR, František (1948): *Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu. Trojí pohled na český obrozenský lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám*. Praha: Historický klub.

KUTNAR, František; MAREK, Jaroslav (1997): *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

KUZMIN, Michail (1981): *Vývoj školství a vzdělanosti v Československu*. Praha: Academia.

KVÍTKOVÁ, Naděžda (2010): Svědectví Valentina Bernarda Jestřábského o jazyku a jazykové situaci barokního období. In ALEXOVÁ, Jarmila; JANEČKOVÁ, Marie; POSPÍŠILOVÁ, Věra (eds.). *Slovesné baroko ve střeoevropském prostoru*. Praha: Arsci, s. 13–22.

- KYAS, Vladimír (1997): *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha: Vyšehrad.
- LEHÁR, Jan (1998a): Evangelické baroko. In LEHÁR, Jan; STICH, Alexandr; JANÁČKOVÁ, Jaroslava; HOLÝ, Jiří (eds.). *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 125–133.
- LEHÁR, Jan (1998b): Katolické baroko. In LEHÁR, Jan; STICH, Alexandr; JANÁČKOVÁ, Jaroslava; HOLÝ, Jiří (eds.). *Česká literatura od počátku k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 134–148.
- LEHNE, Eva (2011): *Jazykový rozbor Cestopisu Bedřicha z Donína*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- LUNGA, Radek; STICH, Alexandr (2000): Ediční poznámka. In LUNGA, Radek; STICH, Alexandr (eds.). *Jan Kořínek. Staré paměti kutnohorské*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 531–560.
- MAČKOWIAK, Krzysztof (2007): Stylistyka historyczna i historia języka – zakresy pokrewieństwa. *Stylistyka*, sv. XVI, s. 633–648.
- MÁDLOVÁ, Claire (2005): Dovoz francouzských knih do Čech na konci 18. století. *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků*, sv. 18, s. 257–275.
- MÁDLOVÁ, Claire (2009): Statut a publikační strategie učenců v českých zemích v době osvícenství. In BREN, Tomáš; JANÁČEK, Pavel (eds.). „*O slušnou odměnu bude pečováno...*“ *Ekonomické souvislosti spisovatelské profese v české kultuře 19. a 20. století*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky, v.v.i., s. 39–52.
- MÁDLOVÁ, Claire (2011): Mezinárodní síť knihkupce Wolfganga Gerleho (1770–1790). *Český časopis historický*, roč. 109, č. 4 s. 649–673.
- MACHALA, Lubomír (ed.) (2015): *Panorama české literatury 1. Do roku 1989*. Praha: Knižní klub.
- MALÍŘ, Jiří (2008): Knihtiskař. Příklad Emanuela Antonína Svobody a Josefa Jiřího Trasslera. In MALÍŘ, Jiří (ed.). *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 147–172.
- MAŇAS, Vladimír (2010): Tištěná produkce náboženských bratrstev. In MAŇAS, Vladimír; ORLITA, Zdeněk; POTUČKOVÁ, Martina (eds.). *Zbožných duší úl. Náboženská bratrstva v kultuře raněnovověké Moravy*. Olomouc: Muzeum umění Olomouc.
- MARTÍNKOVÁ, Lenka (2001): Dějiny Pelhřimovského děkanství v letech 1620 až 1790. *Vlastivědný sborník Pelhřimovska*, č. 12, s. 3–46.

MASSOWOVÁ, Dana (2013): Historie knihtisku v Mikulově. In VRBKOVÁ, Stanislava (ed.). *RegioM. Sborník Regionálního muzea v Mikulově*. Mikulov: Regionální muzeum v Mikulově, s. 58–68.

MATĚJEC, Tomáš (2008): *František Jan Vavák na cestě za vzděláním a kulturou*. Nepublikovaná disertační práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

MATLAS, Pavel (2011): Sociální původ, vzdělání, kariérní strategie a motivace patrimoniálních úředníků na schwarzenberském panství Hluboká nad Vltavou v 17. a 18. století. *Sborník archivních prací*, roč. 61, č. 2, s. 435–463.

MAUR, Eduard (1998): Obyvatelstvo českých zemí v raném novověku. Třicetiletá válka. In FIALOVÁ, Ludmila; HORSKÁ, Pavla; KUČERA, Milan; MAUR, Eduard; MUSIL, Jiří; STLOUKAL, Milan. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, s. 75–132.

MAUR, Eduard (2006): Kronikářské záznamy lidové provenience jako historický pramen. In KARLOVÁ, Štěpánka; LIŠKOVÁ, Veronika; STOČES, Jiří (eds.). *Historická dílna I: sborník příspěvků přednesených v roce 2006*. Plzeň: Západočeská univerzita, s. 76–97.

MAUR, Eduard (2016): Informační zdroje lidových kronikářů v Čechách v době od poloviny 18. do poloviny 19. století. *Středočeský sborník historický*, sv. 41, s. 120–132.

MAZALOVÁ, Ludmila (2003): Česká produkce Škarnitzlovy tiskárny v Uherské Skalici ve 2. polovině 18. a v 19. století a její čtenářská percepce. In RADIMSKÁ, Jitka (ed.). *Opera romanica 4. K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. Čtenář a jeho knihovna. = Pour une étude des bibliothèques aristocratiques, bourgeoises et conventuelles*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, s. 585–596.

MLYNAŘÍKOVÁ, Barbora (2001): *Geografický horizont prostého člověka v Čechách v letech 1740–1830*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky.

MRZENA, Jan; ŠTVERÁK, Vladimír (eds.). (1986): *Felbiger a Kindermann. Reformátoři lidového školství*. Praha; Jihlava: Státní pedagogické nakladatelství.

MUK, Jan (1947): *Alois Landfras, probuzenecký knihtiskař a jindřichohradecký starosta*. Jindřichův Hradec: Alois Landfras syn.

MUNDEVOVÁ, Lenka (2016): *Překlad prostředků mluvenosti v beletrii. Stoletá historie překladu Maupassantovy povídky Ivrogne*. Nepublikovaná disertační práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

NEDVĚDOVÁ, Blanka (2017): Ke grafice česky psaných listů V. J. Rosy. In STLUKA, Martin; ŠKRABAL, Michal (eds.). *Lifka a czban*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 58–62.

NĚMEČEK, Jiří (2000): Jezuitské gymnázium v Hradci Králové a jeho přínos pro město (do zrušení řádu). In *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24. –25. června 1999 v Jičíně*. Semily: Státní okresní archiv, s. 163–167.

NEŠPOR, Zdeněk (2007): „Vzduch k Bohu dychtící“. Rozprava o (300) nepísňových lidových náboženských rukopisech z 18.–19. století. *Český lid: Etnologický časopis*, roč. 94, č. 3, s. 225–256.

NEŠPOR, Zdeněk (2009): Lidové modlitební knížky 18. a 19. století. In: ŠIMKOVÁ, Anežka (ed.). *Růžová zahrádka: Rukopisné modlitební knihy 18. a 19. století. Sbirka Jana Poše*. Řevnice: Arbor vitae; Olomouc: Muzeum umění Olomouc, s. 47–55.

NEWERKLA, Stefan Michael (2000): Odvrácená tvář habsburských jazykových zákonů v Čechách. *Čeština doma a ve světě*, roč. 8, č. 4 (2000), s. 233–253.

NOVÁK, Arne; NOVÁK, Jan Václav (1995): *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. Brno: Atlantis, 1995.

NOVOTNÝ, Jan (1990): Česká expedice. *Documenta Pragensia*, č. 10, sv. 2, s. 345–354.

NOVOTNÝ, Karel (1910): Boj o český jazyk v kostele a ve škole v Českém Krumlově. *Časopis Musea Království českého*, roč. 84, s. 401–423.

NOVOTNÝ, Miroslav (2008): Děti státu. Školství v českých zemích mezi reformou a tradicí. In LORMAN, Jaroslav; TINKOVÁ, Daniela (eds.). *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvětenství*. Praha: Casablanca, s. 148–163.

NÝVLTOVÁ, Martina (2014): *Psaní velkých písmen v samostatně vydaných českých Nových zákonech 15. a 16. století*. Nepublikovaná bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

OBERPFCALCER, František (1935): *Jazyk knih černých, jinak smolných*. V Praze nákladem České Akademie věd a umění.

PÁNEK, Jaroslav (1975): Kronika myslivecké rodiny Marků na Konopištsku z let 1749–1861. *Zpravodaj středočeské vlastivědy a kronikářství*, roč. 7, č. 3–4, s. 85–90.

PAVERA, Libor (ed.) (2001): *Josef Vašica. Eseje a studie ze starší české literatury*. Opava: Verbum; Ostrava: Tilia.

PEKAŘ, Josef (1990a): Paměti Františka Jana Vaváka. In KUTNAR, František (ed.). *Josef Pekař. Postavy a problémy českých dějin. Výbor z díla*. Praha: Vyšehrad, s. 265–300.

PEKAŘ, Josef (1990b): Paměti sedláka Josefa Dlaska. In KUTNAR, František (ed.). *Josef Pekař. Postavy a problémy českých dějin. Výbor z díla*. Praha: Vyšehrad, s. 308–317.

PETERS, Jan (ed.) (2003): *Mit Pflug und Gänsekiel. Selbstzeugnisse schreibender Bauern: Eine Anthologie*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau.

PETRBOK, Václav; WÖGERBAUER, Michael (2006): Literatura duplex. Koncept české a německé literatury v Praze v poslední čtvrtině 18. století. In SVATOŠOVÁ, Hana (ed.). *Praha Mozartova. Kulturní a společenský život v Praze 1780–1800. Publikace k výstavě. Clam-Gallasův Palác, 21. listopadu 2006 – 28. ledna 2007*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, s. 70–81.

PEŠEK, Jiří (2014): Knihy a knihovny v kšaftech a inventářích pozůstalostí Nového Města pražského v letech 1576–1620. In FEJTOVÁ, Olga; JÍŠOVÁ, Kateřina; POWER, Martina; SVATOŠOVÁ, Hana (eds.). *Documenta Pragensia. Supplementa V. Jeho Praha: Výbor statí Jiřího Peška k dějinám Prahy*. Praha: Scriptorium, s. 497–521.

PLACHT, Otto (1957): *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.–18. století*. Praha: Československá akademie věd.

PLESKALOVÁ, Jana (2001): *Stará čeština pro nefilology*. Brno: Masarykova univerzita.

PLESKALOVÁ, Jana (2012): Prakticky odborné texty a jejich jazyk v kontextu střední češtiny. In ČMEJRKOVÁ, Světla; HOFFMANOVÁ, Jana; KLÍMOVÁ, Jana (eds.). *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*. Praha: Karolinum, s. 213–217.

PLETZER, Karel (1997): Jindřichohradečtí tiskaři Hilgartnerové. *Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech*, roč. 34, č. 3, s. 178–190.

PLETZER, Karel (1998): Landfrasovské náboženské tisky z Jindřichova Hradce. In BĚHALOVÁ, Štěpánka; DOLÁK, Jan (eds.). *Tiskárny a tisky 19. století. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny*. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, s. 54–57.

PODKLADY (2016): *Podklady pro ediční poznámku k transliterovaným textům*. Praha: Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky, v.v.i.

POKORNÝ, Jiří (2009): Die Literaturproduktion in Böhmen im 18. Jahrhundert und die Stellung der tschechischen Literatur in den Bibliotheken Prager Bürger. In FRIMMEL,

Johannes; WOGERBAUER, Michael (eds.). *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der Habsburgermonarchie*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, s. 131–139.

POLÁK, Karel (1968): *Třemi stoletími. Stručné dějiny Státního pedagogického nakladatelství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

POLEŠOVSKÁ, Lenka (2016): *Ortografie Slováře českého Jana Františka Josefa Ryvola*. Nepublikovaná bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita.

PORÁK, Jaroslav (1983): *Humanistická čeština. Hlásoklovi a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

POŠ, Jan (2009): Růžová zahrádka. Psané a zdobené modlitby z let 1750–1850. In ŠIMKOVÁ, Anežka (ed.). *Růžová zahrádka: Rukopisné modlitební knihy 18. a 19. století. Sbíрка Jana Poše*. Řevnice: Arbor vitae; Olomouc: Muzeum umění Olomouc, s. 9–37.

PRAŽÁK, Albert (1945): *Národ se bránil. Obrany národa a jazyka českého od nejstarších dob po přítomnost*. Praha: Sfinx–Bohumil Janda.

PROKEŠ, Ladislav (1913): Paměti F. J. Vaváka. Studie literární. In XXXIX. výroční zpráva c. k. vyšší reálky v Karlíně za šk. rok 1912–1913, s. 3–24.

PŘIBYL, Vladimír (2001): Pohled do barokního světa venkovské farnosti. Farnost v Kmetiněvsi na sklonku 17. a v 18. století. *Posel z Budče*, roč. 10, č. 18, s. 20–36.

PUMPRLA, Václav (1995): Vývoj olomouckého knihtisku do roku 1800. *Střední Morava. Kulturněhistorická revue*, roč. 1, č. 1, s. 59–69.

RANDÁK, Jan (2014): Prameny lidové provenience a české lidové kronikářství. In ČECHUROVÁ, Jana; RANDÁK, Jan (eds.). *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 330–342.

RENNER, Erich (2003): Z minulosti školy. In ZAHRADNÍČEK, Zdeněk; RENNER, Erich; RENNEROVÁ, Jiřina; MAREŠ, Pavel (eds.). *300 let Gymnázia Benešov*. Benešov: Gymnázium Benešov.

RIEDL, Miroslav. Školy v kraji J. A. Komenského za jeho doby. In VOŽDA, Gustav (ed.). *Moravské bratrské školství a jeho protějšky v 16. až 18. století*. Přerov: Vlastivědný ústav v Přerově, s. 36–42.

ROBEK, Antonín (1974b): *Lidové zdroje národního obrození*. Praha: Universita Karlova.

ROBEK, Antonín (1977): *Městské lidové zdroje národního obrození*. Praha: Univerzita Karlova.

RŮČKOVÁ, Markéta (2014): Úvodní studie. In RŮČKOVÁ, Markéta; ČEPELÁK, Jiří A. (eds.). *Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618*. Praha: Scriptorium, 2014, s. 13–132.

RÝDL, Karel (2004): Možnosti a meze Všeobecného školního řádu z hlediska dalšího vývoje organizace školství ve střední Evropě. In EMANUEL, Ludovít (ed.). *Mezinárodní konference Všeobecné vzdělávání pro všechny. = International Conference Public Education for All. Praha, 4.–5. 11. 2004*. Praha: Pedagogické muzeum Jana Amose Komenského, s. 77–92.

RYCHNOVSKÁ, Lucie (2015): *Analýza česky psané korespondence Bedřicha Smetany*. Nepublikovaná disertační práce. Brno: Masarykova univerzita.

RYNEŠ, Václav (1965): Málo využitý pramen vlastivědného poznání. (Farářské relace z let 1676–1677 a 1700–1701). *Acta regionalia – Sborník vlastivědných prací*, č. 1, s. 106–113.

SADÍLEK, Jacob (2015): Zednářské tisky v Českých zemích v 18. století. *Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie*, roč. 60, č. 3–4, s. 43–48.

SEDLÁČEK, Miloslav (1993a): K vývoji českého pravopisu. Část 1. *Naše řeč*, roč. 76, č. 2, s. 57–71.

SEDLÁČEK, Miloslav (1993b): K vývoji českého pravopisu. Část 2. *Naše řeč*, roč. 76, č. 3, s. 126–138.

SCHEYBALOVÁ, Jana (2006): Dolánecká školička v obci Bukovina a její učitelé. *Od Ještěda k Troskám*, roč. 13, č. 3, s. 169–179.

SLAVÍK, Bedřich (1940): *Písmáci selského lidu*. Praha: Nakladatel Václav Petr.

SMYČKA, Václav (2013): *Afekt a výraz v osvícenské společnosti*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

SOBOTKOVÁ, Marie (2011): Literatura v barokní Olomouci. In JAKUBEC, Ondřej; PERŮTKA, Marek (eds.). *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura z let 1620–1780*. 3. *Historie a kultura*. Olomouc: Muzeum umění Olomouc, s. 199–210.

SPIILKA, Josef (1976): Poznámání ke slohové stránce lidových kronik. In ROBEK, Antonín (ed.). *Městské lidové kronikářství na Rychnovsku I*. Praha: Československá Akademie věd, Ústav pro etnografii a folkloristiku, s. 13–20.

SPIILKA, Josef (1978a): Lidové kroniky z Poděbradska po stránce mluvnické a pravopisné. In ROBEK, Antonín (ed.). *Lidové kronikářství na Poděbradsku*. Praha: Československá Akademie věd, Ústav pro etnografii a folkloristiku, s. 185–189.

SPIILKA, Josef (1978b): Městské kroniky z Rychnovska po jazykové stránce. Styl městských lidových kronik z Rychnovska. In ROBEK, Antonín (ed.). *Městské lidové kronikářství na Rychnovsku II*. Praha: Československá Akademie věd, Ústav pro etnografii a folkloristiku, s. 176–187.

SPIILKA, Josef (1979): O jazykové (lexikální, mluvnické a pravopisné) stránce lidových kronik z Lounska. O stylu lidových kronik z Lounska. In ROBEK, Antonín (ed.). *Lidové kronikářství na Lounsku*. Praha: Československá Akademie věd, Ústav pro etnografii a folkloristiku, s. 131–144.

SPINKOVÁ, Stanislava. K pravopisu českých textů z konce 18. století (vybrané texty J. Rulíka). In ČORNEJOVÁ, Michaela; RYCHNOVSKÁ, Lucie; ZEMANOVÁ, Jana (eds.). *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902). Sborník příspěvků z mezinárodní konference Dějiny českého pravopisu (do r. 1902) 23.–25. září 2010, Brno, Česká republika*. Brno: Host; Masarykova univerzita, s. 376–385.

STARÝ, Zdeněk (1995): *Ve jménu funkce a intervence*. Praha: Karolinum.

STEINBACHOVÁ, Věra (1988): Školství na panství Horšovský Týn na konci 18. a v první polovině 19. století. *Minulostí Západočeského kraje*, č. 24, s. 101–131.

STICH, Alexandr (1991): O počátcích moderní spisovné češtiny. *Naše řeč*, roč. 74, č. 2, s. 57–62.

STICH, Alexandr (1995): Česká spisovnost a nespisovnost – kořeny a přítomnost. (Naše postoje k češtině 17. a 18. století). In JANČÁKOVÁ, Jana; KOMÁREK, Miroslav; ULÍČNÝ, Oldřich (eds.). *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993. Sborník z olomoucké konference 23.–27. 8. 1993*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 49–56.

STICH, Alexandr (1996): O české literatuře starší, zvláště barokní. *Česká literatura*, roč. 44, č. 5, s. 443–458.

STICH, Alexandr (1997): Dvě benediktinské modlicí knížky z 18. století (Jozef Bonaventura Pitr (Piter) a Aemilian Malha). In BLÁHOVÁ, Marie; HLAVÁČEK, Ivan (eds.). *Břevnov v českých dějinách. Sborník z konference pořádané ve dnech 14. a 15. září 1993 Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy u příležitosti milénia břevnovského kláštera*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 73–91.

STICH, Alexandr (2005): Pečený Vokoun na stříbrné míse. In LUNGA, Radek (ed.). *Ondřej František Jakub de Waldt (1683–1752) a jeho doba. Symposium věnované osobě, dílu a době píseckého rodáka, faráře, kazatele a literáta*. Dobruška: Římskokatolická farnost Dobruška; Praha: Katedra české literatury a literární vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, s. 81–86.

STOKLUND, Bjarne (1982): Bäuerliche Tagebücher aus Dänemark als ethnologische Quelle. In OTTENJAN, Helmut; WIEGELMANN, Günter (eds.). *Alte Tagebücher und Anschreibebücher. Quellen zum Alltag der ländlichen Bevölkerung in Nordwesteuropa*, Münster: F. Coppenrath Verlag 1982, s. 3–24.

STRANÍKOVÁ, Jana (2011): Slohová cvičení a výuka psaní korespondence na elementárních školách na přelomu 18. a 19. století. In VOREL, Petr (ed.). *Theatrum historiae 2*. Pardubice: Univerzita Pardubice, s. 151–162.

STRANÍKOVÁ, Jana; VAN LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, Jiřina (2011): *Schreiben im Alltag des 19. Jahrhunderts. Das Schreib- und Schrifttschechische zur Zeit der nationalen Wiedergeburt (1790–1860) in Briefen der patriotischen Kreise*. München; Berlin: Verlag Otto Sagner.

STRANÍKOVÁ, Jana; VAN LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, Jiřina (2012): *Schreiben im Alltag des 19. Jahrhunderts. Band 2: Tschechisch-deutsche Synthesen – Partnerbeziehungen der Wiedergeburtzeit*. München; Berlin: Verlag Otto Sagner.

SUCHÁ, Milada (1968): *Pět století knižní kultury v Plzni*. Plzeň: Státní vědecká knihovna.

SUKOVÁ, Petra (2000): Benediktinské gymnázium v Broumově v letech 1775-1810. In *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.–25. června 1999 v Jičíně*. Semily: Státní okresní archiv, s. 151–157.

SVATOŠ, Martin (2010): Nova et vetera. Rétorika na jezuitských gymnáziích a řečnická praxe v Českých zemích v 17. a 18. stoletích. In CEMUS, Petronilla (ed.). *Bohemia Jesuitica. 1556–2006*. Praha: Univerzita Karlova v Praze; Karolinum, s. 877–891.

SVATOŠ, Martin (2016): „Ars rhetorica“ a „ars combinatoria“ v podání jezuitského kazatele Caspara Knittela. In CHROUST, Václav; BURŠÍKOVÁ, Zdeňka; VITÁK, Karel (eds.). *Milovníkům slova Božího k potěšení a užitečnému pobavení. Barokní jezuitské Klatovy 2016 – Sborník příspěvků*. Klatovy: Město Klatovy, s. 131–148.

ŠAFRÁNEK, Jan (1913): *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek, r. 862–1848. Nakreslil Jan Šafránek*. Praha: Nákladem Matice české; František Řivnáč.

ŠEDO, Ilja (2003): Tiskárna Josefa Jana Morgensäulera v Plzni. *Knihy a dějiny*, roč. 7–8, s. 5–27.

ŠIMEČEK, Zdeněk (1979): Rozšíření novin v českých zemích v 17. a na počátku 18. století. *Československý časopis historický*, roč. 27, č. 4, s. 540–572.

- ŠIMEČEK, Zdeněk (1990): Některé otázky knižního obchodu v Praze 18. století. *Documenta Pragensia*, č. 10, sv. 2, s. 315–326.
- ŠIMEČEK, Zdeněk (1992): Z vydavatelské činnosti brněnských zednářů v 80. letech 18. století. *Časopis Matice moravské*, roč. 111, č. 1, s. 53–74.
- ŠIMEČEK, Zdeněk (1996): Četba novin v Českých zemích v 17.–18. století. *Knihy a dějiny*, roč. 3, č. 1, s. 1–18.
- ŠIMEČEK, Zdeněk (2011): *Knižní obchod v Brně od sklonku 15. do konce 18. století*. Brno: Statutární město Brno; Archiv města Brna.
- ŠIMEČKOVÁ, Marta (2015): Výzkum hláskosloví v českých praktických příručkách období baroka. In BARNOVÁ, Katarína; CHOMOVÁ, Alexandra (eds.). *Varia XXI. Zborník abstraktov z XXI. kolokvia mladých jazykovedcov (Banská Bystrica – Šachtičky 30. 11. – 2. 2. 2011)*. Banská Bystrica: Katedra slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici; Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémii ved, s. 96–97.
- ŠIMEČKOVÁ, Marta (2016): *Hláskosloví v češtině 16.–18. století*. Nepublikovaná disertační práce. Brno: Masarykova univerzita.
- ŠKARPOVÁ, Marie (2015): *Šteyerův Kancionál český, kanonizace hymnografické paměti a utváření katolické identity*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- ŠLOSAR, Dušan (2016a): Čeština doby husitské. In KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny; Brno: Masarykova univerzita, s. 252–255.
- ŠLOSAR, Dušan (2016b): Obrozenská čeština. In KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny; Brno: Masarykova univerzita, s. 1217–1219.
- ŠLOSAR, Dušan; VEČERKA, Radoslav (1979): *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ŠMÍD, Luděk (1968): *Lidoví kronikáři středního Polabí II. Lidoví městští kronikáři Matěj Minyde a Ferdinand Janák*. Poděbrady: Oblastní muzeum v Poděbradech.
- ŠMÍDOVÁ, Kateřina (2013): *Ortografie Augustova Summovníku*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- ŠTAIF, Jan (2010): Václav Jan Mašek a česká písmácká tradice doby předbřeznové. *Minulostí Západočeského kraje*, roč. 45, s. 333–345.

ŠTAIF, Jan (2011): Human Happiness, Identity and a Village Chronicler's World. Václav Jan Mašek of Vodokrty. *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen = Prague Economic and Social History Papers*, roč. 14, s. 30–43.

ŠTEFKOVÁ, Marta (2013): Hláskosloví v české odborné literatuře první poloviny 18. století (na materiálu příručky Gruntovní počátek mathematického umění). In BEDNAŘÍKOVÁ, Božena; HERNANDEZOVÁ, Pavla (eds.). *Od slova k modelu jazyka. Sborník z 13. mezinárodního setkání mladých lingvistů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 124–132.

ŠTĚPÁNEK, Vladimír (1976): *K historickému výkladu obrozenecké literatury*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

TAPIÉ, Vactor Lucien (1973): *L'Europe de Marie-Therèse. Du baroque aux lumières*. Paris: Fayard.

TEPLÝ, František (1930): Z lidové četby konce XVIII. a první polovice XIX. století. *Časopis pro dějiny venkova*, roč. XVII., č. 4, s. 232–246.

TEŠNAR, Hynek (2000): K pravopisným polemikám v 1. polovině 19. století. *Naše řeč*, roč. 83, č. 5, s. 243–252.

TEŠNAR, Hynek (2003): Ještě k pravopisným polemikám v 1. polovině 19. století. *Naše řeč*, roč. 86, č. 1, s. 243–252.

THON, Jan (1950): Dozvuk Kramériusovské tradice. *Slověsná věda*, roč. 3, s. 103–112.

THON, Jan (1951a): Vydávání českých knih v době Krameriusově. *Slověsná věda*, roč. 4, s. 128–139.

THON, Jan (1951b): Distribuce knih v době obrozenecké, *Slověsná věda*, roč. 4, s. 213–222.

TIMOFEJEV, Dmitrij (2010): *Osobnosti jazyka i stilja „Vospominanij F. J. Vaváka, graždanina i starosty milčickogo“ (1770–1816)*. Nepsaná diplomová práce. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet.

TIMOFEJEV, Dmitrij (2013a): Jazykové a obsahové transformace zpráv z Krameriových novin v Pamětech Františka Jana Vaváka, souseda a rychtáře milčického. In BEDNAŘÍKOVÁ, Božena; GVOŽDIAK, Vít (eds.). *Jiná slova, jiné světy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, s. 140–147 (v tisku).

TIMOFEJEV, Dmitrij (2014a): Radost a smutek v Pamětech Františka Jana Vaváka. *Cornova: Revue České společnosti pro výzkum 18. století a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*, roč. 4, č. 2, s. 59–71.

TIMOFEJEV, Dmitrij (2014b): Jeden písař, různý zápis. Pravopisné změny v modlitebních knihách z konce 18. a počátku 19. století psaných Václavem Bulantem. In *Rukopisná kultura raného novověku. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Z pomocných věd historických.* (v tisku)

TIMOFEJEV, Dmitrij (2015a): Komentář editora k textu. In TIMOFEJEV, Dmitrij (ed.). *Matěj Minyde. Příběhy Poděbrad.* Elektronická edice [on-line]. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicnipoznamka.aspx?id=Minyde_Pribehy_Podebrad >.

TIMOFEJEV, Dmitrij (2015b): Komentář editora k textu. In TIMOFEJEV, Dmitrij (ed.). *Matěj Minyde. Stínání havířů u Poděbrad.* Elektronická edice [on-line]. [Citováno ze dne 28. 2. 2018]. Dostupné na http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/edicnipoznamka.aspx?id=Minyde_Stinani_haviru >

TIMOFEJEV, Dmitrij (2015c): Jazyk a dynamika textu Příběhů Poděbrad Matěje Minydeho. *Vlastivědný zpravodaj Polabí* (v tisku).

TIMOFEJEV, Dmitrij (2016): Užívání majuskulí v českých rukopisech z konce 18. a počátku 19. století: systém, nebo chaos? In BALOWSKI, Mieczysław (ed.). *Bohemica Posnaniensia, fasc. 14. Chaos i ład w języku i w literaturze czeskiej.* Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut filologii słowiańskiej, s. 289–303.

TIMOFEJEV, Dmitrij (2017a): Psaní i a y v opisech Příběhů Poděbrad Matěje Minydeho z druhé třetiny 19. století. In STLUKA, Martin; ŠKRABAL, Michal (eds.). *Lifka a czban.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 63–70.

TIMOFEJEV, Dmitrij (2017b): Původci a čtenáři rukopisné produkce z Čech: příspěvek k dějinám vzdělanosti v „dlouhém“ 18. století. *Cornova: Revue České společnosti pro výzkum 18. století*, roč. 7, č. 1, s. 73–98.

TOMKOVÁ, Stanislava (2010): *Ortografie slovníku Dictionarium von dreyen Sprachen Kašpara Vusína.* Nepublikovaná bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita.

TOŠNEROVÁ, Marie (2005): Pravidlo pro rektora v Berouně. Berounské školství v 18. století. *Minulostí Berounska*, č. 8, s. 38–50.

TOŠNEROVÁ, Marie (2012): *Raně novověké narativní prameny k dějinám českých měst.* Nepublikovaná disertační práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze.

TÓTH, István György (2000): *Literacy and Written Culture in Early Modern Central Europe.* Budapest: Central European University Press.

TROJAN, Jan (2000): *Kantoři na Moravě a ve Slezsku v 17.–19. století. Jejich sociální postavení, společenská funkce a význam ve vývoji národní hudební kultury*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost.

TŘÍSKA, Josef (1994): Kázání a rétorika litomyšlských piaristů. (Od baroka k humanismu). In SKŘIVÁNEK, Milan (ed). *Litomyšl. Duchovní tvář českého města*. Litomyšl: Město Litomyšl; Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli; Muzeum a galerie v Litomyšli, s. 79–120.

UHLÍŘOVÁ, Jana (2009): Vzdělání – charakteristický fenomén Jednoty bratrské. In WERNISCH, Martin (ed.). *Unitas Fratrum 1457–2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén*. Praha: Evangelická teologická fakulta; Jihlava: Mlýn, s. 97–108.

VALENTOVÁ, Kateřina (2006): Literární činnost jezuitských gymnaziálních učitelů určená škole (na příkladu uherskohradištského gymnázia ve 30. letech 18. století). *Studia Comeniana et historica. Časopis Muzea Jana Amose Komenského v Uherském Brodě pro komeniologii, historii 16., 17. a 18. století a regionální dějepis moravsko-slovenského pomezí*, č. 75–76, s. 179–186.

VAN HORN MELTON, James (1988): *Absolutism and the Eighteenth-Century Origins of Compulsory Schooling in Prussia and Austria*. Cambridge; New York; New Rochelle; Melbourne; Sydney: Cambridge University Press.

VANĚK, Pavel (2008): Pohledy do dějin školy v Tatobitech. Z historie školství v Českém ráji. *Od Ještěda k Troskám*, roč. 15, č. 1, s. 28–34.

VÁŇOVÁ, Růžena (1986): *Vývoj počátečního školství v českých zemích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

VÁŠA, Pavel (1951): O barokní češtině. *Věstník české akademie věd a umění*, roč. 60, č. 3, s. 69–78.

VAŠICA, Josef (1938): *České literární baroko. Příspěvky k jeho studiu*. Praha: Vyšehrad.

VELČOVSKÝ, Václav (2012): Dopady Obnoveného zřízení zemského na českou jazykovou situaci. In WOLDT, Claudia (ed.). *Tschechisch bis 1775 – historische Kontinuität oder Geschichte mit Sollbruchstellen?* München; Berlin: O. Sagner, s. 43–50.

VELKOVÁ, Alice (2009): *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*. Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky.

VINTR, Josef (1997): Bible Svatováclávská. In KYAS, Vladimír (1997): *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha: Vyšehrad, s. 211–225.

- VINTR, Josef (1998): Zásady transkripce českých textů z barokní doby. *Listy filologické = Folia philologica*, roč. 121, č. 3–4, s. 341–346.
- VLČEK, Jaroslav (1960a): *Dějiny české literatury I*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.
- VLČEK, Jaroslav (1960b): *Dějiny české literatury II*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.
- VOBR, Jaroslav (1998): Knihtisk v Jihlavě do roku 1873. In BĚHALOVÁ, Štěpánka; DOLÁK, Jan (eds.): *Tiskárny a tisky 19. století. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny*. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, s. 121–123.
- VOCELKA, Karl (2001): *Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat*. Wien: Ueberreuter.
- VODIČKA, Felix (1958): *Cesty a cíle obrozenské literatury*. Praha: Československý spisovatel.
- VOJTÍŠKOVÁ, Jana (2012): Jazyková specifika Práv městských Království českého od Pavla Kristiána z Koldína. In ČMEJRKOVÁ, Světlá; HOFFMANOVÁ, Jana; KLÍMOVÁ, Jana (eds.). *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*. Praha: Karolinum, s. 207–211.
- VOLF, Josef (1926): *Dějiny českého knihtisku do roku 1848*. Praha: Arthur Novák.
- VOLF, Josef (1927a): Hrabovská knihtiskárna. *Knihomol*, č. 7, s. 5–16.
- VOLF, Josef (1927b): V tiskárně a knihkupectví u Diesbachů (1763–1816). *Bibliofil*, roč. 5, s. 134–138, 169–172, 201–204, 237–246.
- VON HELFERT, Joseph Alexander (1860): *Die österreichische Volksschule. Geschichte System Statistik. Von Joseph Alexandr Freiherrn von Helfert. Erfter Band. Die Gründung der österreichischen Volksschule durch Maria Theresia*. Prag 1860. Verlag von Friedrich Tempsky.
- VONDRÁK, Václav (1926): *Vývoj současného spisovného českého jazyka*. Brno: Filosofická fakulta.
- VRANOVSKÁ, Daniela (2011): *Ortografie tisku Brus jazyka českého (1667) od Jiřího Konstance*. Nепublikovaná diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita.
- VYKYPĚLOVÁ, Taťana (2013a): *Wege zum Neutschechischen. Studien zur Geschichte der tschechischen Schriftsprache*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač.

VYKYPĚLOVÁ, Taťana (2013b): Čeština „dlouhého 16. století“: zdroje spisovné normy. In DITTMANN, Robert; ULIČNÝ, Oldřich (eds.). *Studie k moderní mluvnici češtiny 3. Čeština a dějiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 41–63.

WEINGART, Miloš (1918): *Vývoj českého jazyka*. Praha: Jos. R. Vilímek.

WEISS, Anton (1906): *Geschichte der Theresianischen Schulreform in Böhmen. Bd. 1*. Wien; Leipzig: Fromme.

WHEALE, Nigel (1999): *Writing and Society: Literacy, Print, and Politics in Britain, 1590–1660*. London: Routledge.

WIONET, Chantal (2013): Belles-lettres et langue commune à la fin du XVIIe siècle. In BADIOU-MONFERRAN, Claire (ed.). *La Littérarité des belles-lettres. Un défi pour les sciences du texte?* Paris: Classiques Garnier, s. 405–416.

WÖGERBAUER, Michael (2004): Die Genese der „Ordnung für die Buchhändler in den Kaiserl. Königl. Erblanden“ von 1772. In HÖHNE, Steffen; NEKULA, Marek (eds.). *Brücken: Germanistisches Jahrbuch. Tschechien – Slowakei*. Neue Folge, sv. 12. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 135–162.

WÖGERBAUER, Michael (2006a): Četbou k občanské společnosti. Knižní kultura a četba v Praze 1780–1800. In SVATOŠOVÁ, Hana (ed.). *Praha Mozartova. Kulturní a společenský život v Praze 1780–1800. Publikace k výstavě. Clam-Gallasův Palác, 21. listopadu 2006 – 28. ledna 2007*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, s. 82–92.

WÖGERBAUER, Michael (2006b): Vlastenecká literatura a její dva proudy. Tři sondy ke vzniku novějších literatur v Praze v letech 1760–1820. In KARLOVÁ, Štěpánka; LIŠKOVÁ, Veronika; STOČES, Jiří (eds.). *Historická dílna I: sborník příspěvků přednesených v roce 2006*. Plzeň: Západočeská univerzita, s. 98–121.

WÖGERBAUER, Michael (2008): Vernakularizace – alternativa ke konceptu národního obrození? *Česká literatura. Časopis pro literární vědu*, roč. 56, č. 4, s. 461–490.

WÖGERBAUER, Michael (2009): „Jeho prozatímním zaměstnáním je psát romány“. Zrod a zkáza profesionálního spisovatelství v Čechách kolem roku 1800. In BREN, Tomáš; JANÁČEK, Pavel (eds.). *„O slušnou odměnu bude pečováno...“ Ekonomické souvislosti spisovatelské profese v české kultuře 19. a 20. století*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky, v.v.i., s. 19–38.

WÖGERBAUER, Michael (2013): Welche Grenzen braucht das Buch? Die Regulierung des Buchwesens als Mittel der Selbstkonstruktion der Habsburgermonarchie (1750–1790). *Cornova. Revue České společnosti pro výzkum 18. století a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze*, roč. 3, č. 2, s. 11–29.

WÖGERBAUER, Michael (2015): 1749–1801. V zájmu rozumu a spásy duše. Literární cenzura mezi protireformací a osvícenstvím. In WÖGERBAUER, Michael; PÍŠA, Petr; ŠAMÁL, Petr; JANÁČEK, Pavel (eds.). *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře. 1749–2014. Svazek I. 1749–1938*. Praha: Academia; Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky, v.v.i., s. 61–161.

ZEMANOVÁ, Jana (2010): Analýza grafické stránky kancionálu z Ostré Lhoty. In ČORNEJOVÁ, Michaela; RYCHNOVSKÁ, Lucie; ZEMANOVÁ, Jana (eds.). *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902). Sborník příspěvků z mezinárodní konference Dějiny českého pravopisu (do r. 1902) 23.–25. září 2010, Brno, Česká republika*. Brno: Host; Masarykova univerzita, s. 309–334.

ZIPERNOVSZKY, Hanna (2009): Are Swedish Parochial Records Unique? In GRAFF, Harvey J.; MACKINNON, Alison; SANDIN, Bengt; WINCHESTER, Ian (eds.). *Understanding Literacy in Its Historical Contexts: Socio-Cultural History and the Legacy of Egil Johansson*. Lund: Nordic Academic Press, s. 89–98.

ZITOVÁ, Anna (2011): *Jazyk české soukromé korespondence v období humanismu*. Nepublikovaná bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze.